

STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA

Adres redakcji

Instytut Filologii Rosyjskiej i Ukraińskiej UAM
al. Niepodległości 4
61-874 Poznań, Polska
tel. +48 (61) 829 3576, tel. / faks +48 (61) 829 3575
e-mail: ifros@amu.edu.pl

Redakcja

dr hab. prof. UAM Anna Horniatko-Szumilowicz — redaktor naczelny
prof. dr hab. Tetiana Kosmeda — redaktor naukowy
dr Ryszard Kupidura — sekretarz

Recenzenci

dr hab. prof. UW Wołodymyr Dubiczynski (Warszawa — Polska)
prof. dr hab. Walerij Kornijczuk (Lwów — Ukraina)
prof. dr hab. Mykoła Korpaniuk (Perejasław Chmielnicki — Ukraina)
dr hab. prof. UW Roman Mnich (Warszawa — Polska)
prof. dr hab. Maryna Nawalna (Perejasław Chmielnicki — Ukraina)
prof. dr hab. Mykoła Stepanenko (Połtawa — Ukraina)
prof. dr hab. Lubow Struhaneć (Tarnopol — Ukraina)

Kolegium redakcyjne

prof. dr hab. Alla Arkhanhelska (Ołomuniec — Czechy)
prof. dr hab. Andrij Danylenko (Nowy Jork — USA)
prof. dr hab. Adam Fałowski (Kraków — Polska)
prof. dr hab. Mychajło Hnatiuk (Lwów — Ukraina)
dr hab. prof. UW Przemysław Józwikiewicz (Wrocław — Polska)
prof. dr hab. Panajot Karagiozow (Sofia — Bułgaria)
prof. dr hab. Iryna Koczan (Lwów — Ukraina)
prof. dr hab. Walerij Mokijenko (Sankt Petersburg — Rosja)
prof. dr hab. Michael Moser (Wiedeń — Austria)
prof. dr hab. Łesia Muszketyk (Kijów — Ukraina)
prof. dr hab. Ihor Nabytowycz (Lublin — Polska)
prof. dr hab. Jarosław Poliszczuk (Poznań — Polska)
prof. dr hab. Ludmyła Popowycz (Belgrad — Serbia)
prof. dr hab. Walentyna Sobol (Warszawa — Polska)
prof. dr hab. Oleh Tyszczenko (Trnava — Słowacja)
prof. dr hab. Anatolij Zahnitko (Winnica — Ukraina)
prof. dr hab. András Zoltán (Budapeszt — Węgry)

UNIwersytet IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU

STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA

ZESZYT VIII / 1

Redakcja

ANNA HORNIATKO-SZUMIŁOWICZ — redaktor naczelny

TETIANA KOSMEDA — redaktor naukowy

RYSZARD KUPIDURA — sekretarz

POZNAŃ 2020

Publikacja sfinansowana przez Instytut Filologii Rosyjskiej i Ukraińskiej
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wydano na podstawie maszynopisu gwarantowanego

© Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,
Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2020

Okładkę projektował
ŁUKASZ MAŁECKI

Redaktor techniczny: dr Tetiana Osipowa
Konsultacja i korekta w j. angielskim: dr hab. Oksana Dzera
Korekta: dr Olena Kowalewska, dr Tetiana Osipowa,
dr Tetiana Petrowa, dr Oksana Chaliman
Skład i łamanie komputerowe: Reginaldo Cammarano

Czasopismo indeksowane w:
Arianta, BazHum, CEEOL, CEJSH, ERIH PLUS, Index Copernicus – IC Journals Master List,
PKP Index, PBN – Polska Bibliografia Naukowa, POL-index Polska Baza Cytowań, WorldCat,
Google Scholar

ISSN 2300-4754

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIWERSYTETU IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU
61-701 POZNAŃ, UL. FREDRY 10
www.press.amu.edu.pl

Sekretariat: tel. 61 829 46 46, faks 61 829 46 47, e-mail: wyd nauk@amu.edu.pl
Dział Promocji i Sprzedaży: tel. 61 829 46 40, e-mail: press@amu.edu.pl

Wydanie I. Ark. wyd. 19,57. Ark. druk. 25,35

DRUK I OPRAWA: VOLUMINA.PL DANIEL KRZANOWSKI, SZCZECIN, UL. KS. WITOLDA 7-9

ДО ЧИТАЧІВ ЧАСОПИСУ „STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA”

У випуску журналу „Studia Ukrainica Posnaniensia” VIII/1 репрезентовано наукові розвідки дослідників з Польщі, України, Чеської Республіки та Сербської Республіки. У мовознавчій рубриці містяться актуальні статті з проблем соціолінгвістики, зокрема *Уляна Холодова* (Оломоуць — Чеська Республіка) відкриває дискусію щодо становлення й розвитку української мови на території Галичини в др. пол. XIX століття, а *Галина Шумицька* (Ужгород — Україна) розмірковує про державну мову як фактор єднання в умовах збереження мультилінгвального розмаїття сучасної України, що простежується на території сучасного Закарпаття. *Марія Редьква* (Краків — Польща) присвятила статтю репрезентації статусу української мови в контексті багатомовності сучасного світу, ця дослідниця ще раз привернула нашу увагу до важливих термінів соціолінгвістики, як-от: *двомовність, рідна мова, успадкована мова, target language, перша й друга мови, інтерференція* та ін. Увагу вчених спроектовано також на питання української діалектології: ідеться про регіональні риси подільських говірок, що виявляються в науковому дискурсі польських учених XIX сторіччя: простежено інтерферентні факти взаємодії літературної польської мови з фактами українського діалекту, що ґрунтовно схарактеризовано науковим тандемом *Бориса та Наталії Коваленків* (Кам’янець-Подільський — Україна).

Кілька наукових студій огорнули увагою проблематику української фразеології, серед них і стаття молодшої польської вченої *Анни Філіп’як* (Познань — Польща), яка здійснила багатоаспектну класифікацію фразеологізмів, що функціують у художньому (поетичному й прозовому) та публіцистичному дискурсі Ліни Костенко, указавши на лінгвокреативність поетеси щодо збагачення фразеологічного фонду української мови та майстерність у модифікації фразеологізмів, її уміння маніпулювати ними з певною прагматичною метою. Глибокі роздуми щодо модифікації фраземної норми в білоруській та українській літературних мовах, що виявляється в початковий період їхнього опису в перш. пол. XX ст., запропонував співробітник Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України *Олександр Скопненко* (Київ — Україна). *Зоряна Мацюк* і *Марія Фенко* (Луцьк — Україна) провели дослідження, що

має міждисциплінарний характер: на матеріалі ареальної фразеології вони виявили можливі мовні форми вербалізації концепту “душа”.

Теоретичну працю з лінгвоконцептології оглядового плану запропонувала магістр *Анастасія Яремчук* (Познань — Польща), яка спробувала диференціювати поняття *мовна картина світу* — *концептуальна картина світу* — *художня картина світу*, зосередивши увагу на параметричних ознаках цих понять і характері їхнього співвідношення.

Проблематику сучасної психолінгвістики торкнулася *Віталія Паніш* (Ужгород — Україна), показавши специфіку омовлення депресивного стану персонажів повісті Ольги Кобилянської *В неділю рано зілля копала* і задекларувавши новаторський підхід до вивчення класичної художньої спадщини українського народу.

Політичний дискурс обсервувала *Наталія Кондратенко* (Одеса — Україна), усебічно описавши мовленнєвий жанр ритуальної політичної комунікації: для цього вона обрала своїм дослідницьким предметом публічний виступ, а матеріалом — новорічні привітання Петра Порошенка. *Домініка Янчура* (Познань — Польща) сфокусувала увагу на явищі творення політичних термінів на основі актуалізації антропонімів українських політиків, зібравши дослідницький матеріал із сучасного українського публіцистичного дискурсу, вона виокремила й схарактеризувала продуктивні моделі й тенденції словотворення. Роздуми про словесні штампи, ключові слова епохи, до яких насамперед належить словосполучення *Революція Гідності*, що виявляються в мові сучасної української періодики, запропонувала *Олена Єфименко* (Переяслав-Хмельницький — Україна). *Юрій Струганець* (Тернопіль — Україна) переконливо довів, що футбольна лексика — динамічний сегмент мовної діяльності соціуму, оскільки в неспеціальних контекстах, зокрема в мові сучасної української преси, лексичні одиниці футбольної тематики активно переосмислюються, їхнє значення трансформується й семантично, і стилістично. Різновекторними є праці молодих науковців з питань, що стосуються граматики української мови, зокрема *Людмила Дерев'янок* й *Лілія Гаращенко* (Полтава — Україна) схарактеризували внутрішню семантико-синтаксичну кореляцію похідних часових прийменників у структурі темпоративів зі значенням приблизного та проміжного часу. Реалізаційні особливості орудного відмінка порівняльної семантики в когнітивно-ономасіологічному аспекті описала *Олена Крячко* (Харків — Україна). Окрасою збірника є ґрунтовна стаття члена-кореспондента АН України Анатолія Загнітка (Вінниця — Україна), у якій у стислій формі викладено теорію інструменталю в об'єктивній граматиці, докладно схарактеризовано категорійність і структурність розглядуваного явища, проаналізовано особливості кваліфікації локативно-аналітичної семантики інструменталю, яку у свій час запропонував відомий український мовознавець Євген Тимченко.

Питання перекладознавства у фокусі девіатології, — предмет аналізу, запропонованого співавторами *Оленою Ковалевською* (Познань — Польща) й *Оксаною Дуфенюк* (Львів — Україна), які при цьому актуалізували проблематику юридичної лінгвістики, описавши деякі характерні помилки, що виявляються в процесі перекладу польського правового тексту українською мовою.

Традиційно для часопису „Studia Ukrainica Posnaniensia” і в цьому випуску піднімаються актуальні питання методики викладання української мови як іноземної, зокрема *Ніна Данилюк* та *Тетяна Масицька* (Луцьк — Україна) репрезентували навчально-методичну базу для вивчення української мови як іноземної на підготовчому відділенні, а *Марія Сціра* (Львів — Україна) подала рекомендації щодо вивчення фразеологізмів в іншомовній аудиторії, що є одним з найскладніших питань методики викладання кожної мови як іноземної.

Літературознавчі напрацювання, що подані в цьому збірнику, сфокусовані зокрема на аналізі его-тесту, який дає змогу глибше зрозуміти філософсько-мистецькі погляди сучасного українського письменника Юрія Винничука. Таке дослідження здійснив *Пшемислав Ліс-Маркевіч* (Познань — Польща) на основі проведеного інтерв'ю з вищеназваним письменником. *Наталію Дашко* (Дніпро — Україна) зацікавили традиції й новаторство новелістики Василя Габора: її стаття має узагальнювальний характер. *Юлія Драгайлович* (Белград — Республіка Сербія) звернула увагу на архітектоніку оніризму в романі Олеса Ільченка *Місто з химерами*, зауваживши, що оніричні фрагменти тексту сприяють розкриттю всього прихованого й утаємниченого; зазначена дослідниця довела, що саме через оніропростір автор розкриває драматичну боротьбу, що відбувається у свідомості головного героя. *Тетяна Шевченко* (Одеса — Україна) зробила спробу осмислити специфіку вияву наративності в тексті есе українського письменника С. Процюка й запропонувала поняття оповідної інстанції в письменницькому есе як дискурсивній практиці, що номінується *екзогінаратором*. Теоретичні напрацювання *Світлани Журавльової* (Бердянськ — Україна) привернуть увагу тих, хто вивчає віршовані присвяти як різновид української панегіричної поезії доби Бароко, а *Світлана Гайдук* (Седльце — Польща), залучивши тексти українських поетів-романтиків, змодельовала символічний образ *коня* у світлі міфологічної парадигми на тлі європейської традиції. Дві великі постаті української літератури порівняла *Жанна Янковська* (Острог — Україна), по-новаторськи розглянувши студії Івана Франка щодо аналізу поеми Тараса Шевченка *Наймичка* та його однойменної повісті й доповнивши спостереження Івана Франка власними міркуваннями на основі постулатів теорії сучасного літературознавства.

Науковий редактор
Тетяна Космеда

МОВОЗНАВСТВО

СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ТЕРИТОРІЇ ГАЛИЧИНИ В ДРУГІЙ ПОЛ. ХІХ СТ.¹

УЛЯНА ХОЛОДОВА

Університет імені Палацького, Оломоуць — Чеська Республіка
uljana.cholodova@upol.cz; ORCID: 0000-0002-1950-2225

ROZWÓJ JĘZYKA UKRAIŃSKIEGO NA TERENIE GALICJI W DRUGIEJ POŁOWIE XIX WIEKU

ULIANA CHOŁODOWA

Uniwersytet imienia Pałackiego, Ołomuniec — Czechy

STRZESZCZENIE. Przedmiotem artykułu jest analiza głównych tendencji kształtowania się zasobu leksykalnego odmiany języka zachodnioukraińskiego w Galicji — na terenie dawnych Austro-Węgier. Na specyfikę rozwoju oraz kształtowanie się ukraińskiego języka literackiego w opisywanym regionie wpłynęła wielojęzyczność środowiska, w którym miała miejsce aktywna interakcja międzyjęzykowa powodująca zapożyczenia znacznej części słownictwa z innych języków. Ówczesni językoznawcy przyczynili się, pod wpływem idei odrodzenia języków słowiańskich, do stworzenia podstaw gramatyczno-leksykalnych ukraińskiego języka literackiego w oparciu o język potoczny. W rezultacie spowodowało to zastosowanie form dialektalnych na płaszczyźnie ogólnogalicyskiej. Jednocześnie brak jednostek leksykalnych w języku potocznym został zrównoważony poprzez wprowadzenie zapożyczeń z języka starosłowiańskiego, rosyjskiego, polskiego oraz częściowo niemieckiego, jak również zastosowanie derywatów typowych dla języka ukraińskiego.

Słowa kluczowe: zasób leksykalny, odmiana języka zachodnioukraińskiego, Galicja, język literacki

¹ Статтю виконано в межах гранту Příspěvek vznikl za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2018_018 — Text a intertextualita ve slovanských literaturách a kultuře II.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE TERRITORY OF GALICIA IN THE 2ND HALF OF THE 19TH CENTURY

ULIANA KHOLODOVA

Palacký University, Olomouc — Czech Republic

ABSTRACT. The article presents the analysis of main tendencies of the vocabulary formation of the western Ukrainian variant of standard Ukrainian in the territory of the former Austro-Hungarian Empire, especially in Galicia. The specificity of the development and formation of the Ukrainian standard language in this region was a multilingual environment which comprised an active interlanguage interaction. These factors contributed to the borrowing of a significant part of the vocabulary from other languages. In addition, artists of that time, who were influenced by the idea of the Slavic languages' revival, promoted the creation of grammar books and the lexical basis for the Ukrainian standard language through the use of a folk-colloquial variant. Consequently, this resulted in the use of the dialectal layer, including both general Galician words and peculiarly dialectal ones. The lack of lexical units in the colloquial speech was offset by borrowings from Church Slavonic, Russian, Polish and, in part, German according to the word-building models which were typical of Ukrainian.

Key words: vocabulary, western Ukrainian variant of the Ukrainian standard language, Galicia, standard language

Проблему, що стосується становлення та походження української мови крізь призму історії народу, формування її літературних варіантів, впливу різноманітних діалектів української мови та інших мов, вивчали представники українського, російського, польського, чеського й німецького мовознавства². Концепції про походження й розвиток української мови змінювалися під історичним і політичним впливом. Напр., полеміка між російським істориком М. Погодіним та українським істориком й етнографом М. Максимовичем, російським славістом-фольклористом О. Соболевським й українським мовознавцем П. Житецьким. Спираючись на ретельний аналіз давніх писемних пам'яток та фактів живої української мови, українські дослідники історії національної мови (О. Потебня, П. Житецький, М. Максимович), науково обґрунтовували старожитність, самотність української мови та її говірок. На межі ХХ–ХХІ ст. різноманітні аспекти українського глотогенезу активно розробляють Г. Півторак, В. Німчук, О. Царук, Ю. Карпенко та ін.

² Детальніше див.: У. Холодова, *Становлення і розвиток української літературної мови у контексті чесько-українських культурних зв'язків*, [в:] *Słowiańszczyzna dawniej i dziś — język, literatura, kultura*, Červený Kostelec: Nakladatelství Pavel Mervart, 2017, с. 61–74.

Один із сучасних дослідників питання походження української мови австрійський професор-славист М. Мозер частково спирається на наукову спадщину Ю. Шевельова й наголошує на тому, що формування сучасної української літературної мови відбувалося в тісній співпраці галичан, які є носіями так званого західного варіанта української літературної мови, та представниками Великої України.

Тему становлення й розвитку української мови в Галичині в тодішньому історико-культурному контексті ґрунтовно описав професор М. Лесюк [Лесюк 2014]. У дослідженні увагу присвячено головно граматичній кодифікації, правопису, створенню термінології. Докладно розглянуто й діяльність багатьох примітних галицьких діячів: І. Могильницького, М. Огоновського, С. Смаль-Стоцького, Й. Лозинського, проаналізовано мову літературних творів В. Стефаніка, М. Черемшини та ін., підкреслено важливу роль І. Франка у створенні так званого узусу західноукраїнського варіанта української літературної мови. М. Лесюк зазначає, що раніше, зокрема в радянський період, не можна було стверджувати існування двох варіантів української мови, але сьогодні неможливо заперечувати їхнє існування. Адже в Галичині, на відміну від Великої України, де згідно з Емським указом було заборонено послугуватися українською мовою, вона мала можливість розвиватися вільно, хоча її роздирали внутрішні протиріччя й велися з приводу цього гарячі дискусії. Тут друкували свої твори східноукраїнські письменники, хоч вони й не завжди погоджувалися із засадами правопису, що діяв у півавстрійській Україні, а тому й виникали численні дискусії стосовно можливості взяти галицький правопис за основу. Інформацію про наслідки цих дискусій Б. Грінченко репрезентував у статті *Галицькі вірші*, опублікованій у газеті „Правда” (1891), де автор звинувачує галицьких письменників у надмірному вживанні полонізмів. Цю дискусію підтримали й інші письменники з Великої України, зокрема А. Кримський, які вважали, що Галичина не може претендувати на створення української літературної мови, оскільки становить лише малу частину України. Не може бути галицько-української й херсонсько-української мов.

Складні історичні умови формування української мови в чужомовних просторах Австро-Угорської імперії, Польщі, Угорщини, Чехословаччини створили умови для виникнення західноукраїнського варіанта літературної мови к. XIX – поч. XX ст. на базі “простої руської мови к. XIX – поч. XX ст. та галицько-буковинського койне к. XVI – поч. XX ст.” [Ткач 2001: 86]. На позначення цього явища використовують термін *галицький інтердіалект* [Ажнюк 1999: 292] — місцевий різновид української мови, що можна порівняти з так званим чеським *інтердіалектом*³. Практичне вивчення західноукраїнського варіанта літературної мови к. XIX – поч. XX ст. як суто

³ Чеський *інтердіалект* — це наддіалектне утворення чеської мови (народнорозмовна мова). Так, роман Я. Гашека *Пригоди бравого вояка Швейка* написано цим наддіалектом, а переклад українською мовою було успішно зроблено С. Масляком (1970 р.) з використанням галицького інтердіалекту.

мовного феномена — цікавого й важливого для ретроспективного розуміння історії української літературної мови, а також для перспективи розвитку й удосконалення літературних варіантних норм сучасної української літературної мови — тільки-но розпочалося [Ткач 2001: 87].

Значна частина мовних одиниць західного варіанта української літературної мови, уживаних у Західній Україні до 1939 р., за Радянської України була заборонена або сприймалася на рівні діалектних, розмовно-побутових, рідкісних тощо. Це, зокрема, запозичення з польської та чеської лексики, частина пуристичних неологізмів, галицькі діалектизми — вони були небажані в радянському українському слововжитку, оскільки відхиляли українську мову від російської [Struminsky 1980/1981: 325]. Нині спостерігаємо активізування раніше вживаних слів різноманітних тематичних груп, але насамперед суспільно-політичної лексики: *поступ* — ‘розвиток’, ‘прогрес’; *розвій* — ‘розвиток’; *соборний* — ‘унітарний’, ‘об’єднаний’; *потяг* — ‘поїзд’; *валіза*, *наплечник*, *збіжжя*, *відсоток*, *царина* та ін. [Кочерган 1997: 19–23]. Певний вплив на цей процес має мовна практика діаспори, яка дотримується традицій західноукраїнського варіанта української літературної мови, порівн.: *мапа*, *засадничий*, *амбасада*, *обсервація*, *заручник*, *речник*, *доповідник*, *опінія*, *славень*, *гелікоптер*, *фундація* тощо [Єрмоленко 2001: 17].

Характерною ознакою тогочасного галицько-буковинського континуума було багатомовне середовище, у якому відбувалася активна міжмовна взаємодія, де найвищий щабель мовного престижу мали німецька й польська мови. Проте тогочасні демократичні процеси в суспільно-культурному житті спричинили перерозподіл комунікативного простору на користь мови корінного населення Галичини й Буковини — української. Проникнення української мови у вищі сфери суспільного життя (освіту, науку, культуру, політику) супроводжувалося неминучим впливом більш розвинутих у соціальному й комунікативному планах польської та німецької мов. У результаті з’являлося чимало запозичень і кальок, що підпорядковувалися внутрішнім законам розвитку української мови, та одночасно відбувався процес розвитку власномовного словотворення, зміни значень слів [Шевельов 1996: 26–36].

Згідно з дослідженнями Д. Томаса вплив німецької мови на мови слов’янських народів, що проживали на території Габсбурзької імперії, був загальним і виявився в подібних запозиченнях лексем у різних слов’янських мовах. Серед них є такі, якими послуговувалися галичани та буковинці наприкінці XIX – на поч. XX ст., напр.: *geshaft* (гешефт — ‘справа’, ‘оборудка’), *frizur* (фритура — ‘зачіска’), *strudel* (струдель — ‘завиванець’), *spaciren* (шпацірувати — ‘йти на прогулянку’); *flashe* (фляшка — ‘пляшка’), *furt* (фурт — ‘постійно’), *recht* (рехт — ‘розум’, ‘здоровий глузд’) та ін. [Georgie 1997: 347,

350]. Серед запозичень з німецької мови є такі, що засвідчені різностильовими писемними текстами к. XIX – поч. XX ст. й уживані в літературній мові Галичини й Буковини того часу, напр.: *фестини* — ‘свята’, ‘урочистості’; *дзитар* — ‘годинник’; *коц* — ‘ковдра’; *мореля* — ‘крупна вишня’; *бабратися* — ‘ритися в чомусь’; *файний* — ‘гарний’; *фест* — ‘дуже’; *трафити* — ‘поцілити’, ‘потрапити’; *рихтуватися* — ‘готуватися до чогось’ тощо [Кочерган 2001: 19–21].

З огляду на українсько-польську двомовність у Галичині сер. XIX ст. закономірними є полонізми. Є. Грицак писав: „Здебільш це звичайні слова, взяті з щоденного життя, є деякі слова з життя інтелігенції, потрібні для «вищої мови», є й такі, що сильно в нас закоренились і їх досі вживають у Галичині, напр. *устає, взгляд, попирати, уймати, цофнутись*. Але перемагають у тодішній мові яскраві полонізми, що їх уже давно позбулась і наша буденна й літературна мова, як ось: *ведля, веле, вчатий, ехо, кошуля, латво, лкати, неякій, немаль, писовня, речей, розпуд, умієтність, хуть, шпони* та ін.” [Грицак 2002: 60]. Можна сумніватися, чи всі наведені в цитаті слова, належать до полонізмів, але факт значного впливу польської мови на українську заперечувати не можна.

Багато зі слів, відсутніх у говірковому мовленні, але необхідних для тогочасної літературно-мовної практики, було запозичено зі старослов’янської мови. Цьому сприяли її близькість до української мови, зрозумілість семантики багатьох слів та авторитет греко-католицької церкви. Значна частина лексичних запозичень зі старослов’янської мови супроводжувалася їхнім частковим адаптуванням до української фонетики, проте характерні ознаки збереглися, зокрема це такі: неповноголосі звукосполучення **ра, ла, ре** між приголосними відповідно до українських **оро, оло, ере**; звукосполучення **жд** на місці східнослов’янського **ж**; іменниковий суфікс **-тель**; дієприкметникові суфікси **-аш, -ущ, -м(ий)**; префікси **воз-, пре-, пред-, со-** та ін. А той факт, що такі самі ознаки характерні й для багатьох слів російської літературної мови, на формування якої, як відомо, відчутно позначився вплив старослов’янської мови, ускладнює, а в деяких випадках й унеможлиблює розмежування фактів запозичення зі старослов’янської чи російської мов. Свого часу Є. Грицак справедливо зазначив: „Що торкається російської мови, то в Галичині вже від кінця 18, а головню в 19 сторіччі, любили тодішні автори підправляти тодішню літературну мову російськими словами, бо не знали й не цінили української народної мови і тому вигідніше було їм заглядати й черпати з старослов’янського або російського словника [...]. Загал тодішньої читацької публіки не знав російської мови, і тому русизми не вражали прикро тодішніх українців. Навпаки, в порівнянні з польськими російські слова видавались оригінальні, цікаві й таємничі” [Грицак 2002: 56–57]. Помітна частина запозичень із церковнослов’янської та російської мов наявна в художніх текстах — поетичних,

прозових, драматургійних, наукових, богословських і публіцистичних, напр.: *безумний, борба, брань, взбудити, взнести, взор, вовлєкти, воззрєти, громогласний, движенїє, днєсь, желанїє, зажагати, изчєзнути, лєсть, множєство, мрак, наслїдованїє, обїльно, ужас, трєзвость, умїрєнность, ходатаїство, чувствовати* [див.: Грещук 2016: 197–199].

Однак основу для творення української літературної мови Галичини становила лексика повсякденного спілкування українців та уснопоетичної творчості, що її здебільшого засвідчують тексти, друк яких було започатковано виходом альманаху „Русалка Дністрова” М. Шашкевича, І. Вагилевича та Я. Головацького. А своєрідною резонансною подією в Перемишлі 1852 р. була поява альманаху „Лірвак з-над Сяну” — неоціненного джерела для вивчення фонетико-правописних особливостей, лексичного складу, граматичної будови української літературної мови Галичини XIX ст., оскільки його тексти орієнтовано на народну мову як головний чинник формування літературної мови. Як показав аналіз лексичного складу збірника, основу становлять діалектні одиниці тогочасної Галичини, що майже повністю або з деякими фонетичними видозмінами збігалися з лексичними одиницями тогочасної української літературної мови, що формувалася на Наддніпрянщині. Крім того, у текстах наявні вузьколокальні діалектизми, що сприймалися в мовній свідомості як говіркові слова: *банувати* — ‘сумувати’, ‘тужити’; *відректи* — ‘відповісти’; *гайдюга* — ‘собака’; *галабурд* — ‘розлад’; *княгиня* — ‘наречена’; *пляс* — ‘танець’; *пожога* — ‘пожежа’; *поранний* — ‘ранковий’ та ін.; діалектні західноукраїнські слова, напр.: *борзєнько* — ‘швидєнько’; *братка* — ‘фіалка’; *здибати* — ‘зустріти’; *зєтарок* — ‘годинник’; *керниця* — ‘криниця’; *твар* — ‘обличчя’; *напудити* — ‘налякати’; *потрафити* — ‘зуміти’; *уздрити* — ‘побачити’ [Грещук 2016], що з огляду на сучасну українську літературну мову вважаються позанормативними, але в сер. XIX ст. в Галичині були цілком прийнятними для збагачення словника української літературної мови. Більшість з них органічно “влилися” до складу лексики західноукраїнського варіанта літературної мови, ними послуговувалися тогочасні письменники Галичини. Зауважмо, що творці української літературної мови в Галичині усвідомлювали необхідність збагачення лексичного складу мови та її вноормування на всіх рівнях на базі ресурсів народної мови. Такий підхід до мови як засобу національної самоідентифікації безпосередньо пов’язаний з ідеєю відродження слов’янських мов. Думки про відродження мов слов’янських народів, позбавлених державності, поневолених іншими народами, започатковані чеським славістом Й. Добровським, за зразком граматики якого та на основі його мовознавчих доробків були створені граматики літературної мови І. Могильницького та М. Лучкая, Й. Лозинського та ін. [Холод 2017: 63–64].

Письменник, учений, великий український патріот Й. Лозинський був непримиренним борцем за українську народну мову, часто вступав у наукові

дискусії, доводячи перевагу української народної мови над церковно-слов'янською, польською, німецькою та російською, фонетичного правопису — над етимологічним. Він писав: „Если хочемо наш язык образовати, то заданьом нашим бити повинно, увальняти го з під впливу польського, церковного, російського і німецького языка” [Лозинський 2001: 208]. У статті *О язичь рускимъ* мовознавець репрезентував своє ставлення до народної мови. Він стверджував, що в регіоні повинна бути одна офіційна мова, мова того народу, „которий въ тимъ краю є первобытнимъ и найчисленнѣйшимъ”, бо інакше „допустивши на Руси до школь и урядовъ еще иннонародни языки впровадили бысьмо якисъ хаосъ, якесь бабилоньске помѣшанье языковъ, а молоде мусила б марнувати час на «науку» кылькох мов” [Лозинський 1849: 22–23]. Він уважав неправдою те, що українська мова не придатна до обслуговування літератури, адже українською були написані літописи й закони, за литовського панування вона була мовою двору, суду й дипломатії, однак часом від неї відступилася шляхта, тож українську мову знову потрібно було повернути до вжитку. У численних своїх доробках Й. Лозинський визначає основні риси літературної мови. Перша з них — багатство слів і форм, що є в арсеналі тієї чи тієї мови. Немає мови, що відразу б змогла забезпечити назвами всі ті реалії, які охоплює думка. Але із часом такі слова знаходяться, вливаються в мову. Учений демонструє універсальність української словотвірної системи, багатство арсеналу словотвірних формантів на конкретних прикладах (напр., в іменників: *хлопец, хлопчик, хлопчина, хлописко; Ивасьо, Ваньо, Иванище, Иваниско; бабуня, бабка, бабище, бабиско*; у прикметників — *сивий, сивенький, найсивіший* тощо). Він слушно зазначає, що жодною іншою мовою такі відтінки значень передати не можна [див.: Лозинський 1849: 11–12].

Аналіз різних текстів тогочасних авторів, зокрема збірника *Лірвак з-над Сяну*, дав змогу визначити, що найбільш продуктивними в той час були моделі віддієслівних та відприкметникових іменників з абстрактним значенням за характерним зразком української та старослов'янської мов, напр., деад'єктивів на **-ня (-нє, -ніє)**: *вінчаня, заблуканя, образованє, опусканє, плеканіє* та ін. [Лірвак 2001: 201–211], деад'єктивів на **-ість / -ость**: *безжурність, гибкість, прийдучість, лагодність, смірність* [Лірвак 2001: 201–208, 282, 286]. Такі деривати поширені в текстах конфесійного, наукового й публіцистичного стилів. Синонімними до деад'єктивів на **-ість** були новотвори на **-ство** — *звитяство, богатство, убожество* та ін. [Лірвак 2001: 209, 295]. Для творення найменувань виконавців дії використовувався старослов'янський суфікс **-гель** — *ділатель, предплатитель, писатель, перестроїтель* [Лірвак 2001: 208, 213, 216]. Пізніше цей суфікс був витіснений більш продуктивним **-ник** — *противник, ремесльник* та ін. [Лірвак 2001: 261, 235].

В аналізованих текстах знайдено деривати, утворені за іншими словотвірними моделями, проте їхня кількість незначна. Також виявлено складні сло-

ва, утворені осново- та словоскладанням, що переважно супроводжувалося суфіксацією. Ці новотвори були кальками старослов'янських композитів або оригінальними за зразком старослов'янських: *глибокоучений, гостипрємство, скорописець, чужоземець* та ін. [Лірвак 2001: 251, 128, 319, 261]. Чимало новотворів не прижилися в українській мові та були замінені більш удалими лексичними формаціями, утвореними за продуктивними словотвірними моделями української літературної мови, або ж були витіснені запозиченнями з інших мов.

Отже, намагання створити лексичну базу української літературної мови на території Галичини сер. XIX ст. на народній розмовній основі супроводжувалося актуалізацією неоднозначних тенденцій та зумовило використання діалектного прошарку: і загальногалицьких слів, що в той час сприймалися як стандартні, нормативні для літературної мови, яка формувалася в Галичині, і власне діалектних. Брак лексичних одиниць у народнорозмовній мові компенсувався запозиченнями зі старослов'янської, російської, польської та частково німецької мов за характерними для української мови словотвірними моделями.

Список використаної літератури

- Ажнюк Б., *Мовна єдність нації: діаспора й Україна*, Київ: Рідна мова, 1999.
- Грицак Є., *Українська літературна мова в Галичині в половині XIX сторіччя*, [в:] *Вибрані українознавчі праці*, ред. В. Пилипович, Перемишль: Перемиський відділ ОУП, 2002, с. 31–71.
- Грещук В., *Лексика української літературної мови в Галичині середини XIX ст.: діалектне підґрунтя, запозичення, словотвір*, [в:] „Słowo u Słowian”, 2016, с. 195–208.
- Єрмоленко С., *Тенденції розвитку літературної мови*, [в:] „Мовознавство”, 2001, вип. 2, с. 11–20.
- Кочерган М., *Лексико-семантичні процеси в українській мові на сучасному етапі*, [в:] „Ukrainistika na prahu nového století a tisíciletí”, 2001, с. 19–21.
- Кочерган М., *Німецькі лексичні запозичення в південно-західних говорах української мови*, [в:] „Мовознавство”, 1997, № 1, с. 19–23.
- Лесюк М., *Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині*, Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014.
- Лірвак з-над Сяну. Перемиські друки середини XIX ст.*, ред. В. Пилипович, Перемишль: [б. в.], 2001.
- Лозинський Й., *О образованію языка рускогого*, [в:] *Перемиські друки середини XIX ст.*, ред. В. Пилипович, Перемишль: [б. в.], 2001, с. 201–210.
- Лозинський Й., *О язичѣ рускимѣ*, [в:] „Зоря Галицкая”, 1849, вип. 4, с. 11–12, 22–23.

- Ткач Л., *Интерферентні явища в західному варіанті української літературної мови к. XIX–п. XX ст. і проблема мовної норми*, [в:] „Ukrainistika na prahu nového století a tisíciletí”, 2001, с. 83–87.
- Холод У., *Становлення і розвиток української літературної мови у контексті чесько-українських культурних зв'язків*, [в:] *Słowiańszczyzna dawniej i dziś — język, literatura, kultura*, Červený Kostelec: Nakladatelství Pavel Mervart, 2017, с. 61–74.
- Шевельов Ю., *Внесок Галичини у формування української літературної мови*, упоряд. О. Гузар, Львів: Наукове т-во ім. Т. Шевченка, Нью Йорк: [б. в.], 1996.
- Georgie T., *The Role of German Loanwords in the Slavic Languages of the Formel Habsburg Empire*, [in:] „Canadian Slavonic Papers”, 1997, p. 333–359.
- Struminsky B., *Two variant of modern Ukrainian*, [in:] „Ricerche slavistiche”, 1980/1981, p. 325–349.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Azhniuk B., *Movna yednist natsii: diaspora y Ukraina [The Language Unity of the Nation: Diaspora and Ukraine]*, Kyiv: Ridna mova, 1999.
- Hrytsak Ye., *Ukrainska literaturna mova v Halychyni v polovyni XIX storichchia [Ukrainian Standard Language in Galicia in the Middle of the XIX Century]*, [v:] *Vybrani ukrainoznavchi pratsi*, red. V. Pylypovych, Peremyshl: Peremyskyi viddil OUP, 2002, s. 31–71.
- Greshchuk V., *Leksyka ukrainskoi literaturnoi movy v Halychyni seredyny XIX st.: dialektne pidgruntia, zapozychennia, slovotvir [The Vocabulary of the Ukrainian Standard Language in Galicia in the Middle of the XIX Century: the Dialectal Basis, Borrowing, Word Formation]*, [v:] „Słowo u Słowian”, 2016, s. 195–208.
- Yermolenko S., *Tendentsii rozvytku literaturnoi movy [Trends of the Standard Language Development]*, [v:] „Movoznavstvo”, 2001, vyp. 2, s. 11–20.
- Kocherhan M., *Leksyko-semantychni protsesy v ukrainskii movi na suchasnomu etapi [Lexical & Semantic Processes in the Modern Ukrainian Language]*, [v:] „Ukrainistika na prahu nového století a tisíciletí”, 2001, s. 19–21.
- Kocherhan M., *Nimetski leksychni zapozychennia v pviddenno-zakhidnykh hovorakh ukrainskoi movy [German Lexical Borrowings in the Southwestern Dialects of the Ukrainian Language]*, [v:] „Movoznavstvo”, 1997, № 1, s. 19–23.
- Lesiuk M., *Stanovlennia i rozvytok ukrainskoi literaturnoi movy v Halychyni [Formation and Development of the Ukrainian Standard Language in Galicia]*, Ivano-Frankivsk: Misto NV, 2014.
- Lirvak z-nad Sianu. Peremyski druky seredyny XIX st. [Lirvak from Above Xi'an. Predomysky Presses of the Middle of the XIX Century]*, red. V. Pylypovych, Peremyshl: [b. v.], 2001.
- Lozynskiy Y., *O obrazovanii yazyka rus'kogo [About the Creation of the N Language]*, [v:] *Lirvak z-nad Sianu. Peremyski druky seredyny XIX st.*, red. V. Pylypovych, Peremyshl: [b. v.], 2001, s. 201–210.
- Lozynskiy Y., *O yazykь ruskim" [About Russian Language]*, [v:] „Zoria Halytskaia”, 1849, vyp. 4, ss. 11–12, 22–23.

- Tkach L., *Interferentni yavvyshcha v zakhidnomu varianti ukrainskoi literaturnoi movy k. XIX – p. XX st. i problema movnoi normy* [*Interferential Phenomena in the Western Version of the XIX–XX Centuries Ukrainian Standard Language and the Problem of Linguistic Norm*], [v:] „Ukrajiniстика na prahu nového století a tisíciletí”, 2001, s. 83–87.
- Kholod U., *Stanovlennia i rozvytok ukrainskoi literaturnoi movy u konteksti chesko-ukrainskykh kulturnykh zv'iazkiv* [*Formation and Development of the Ukrainian Standard Language in the Czech-Ukrainian Cultural Relations Context*], [v:] *Słowiańszczyzna dawniej i dziś — język, literatura, kultura*, Červený Kostelec: Nakladatelství Pavel Mervart, 2017, s. 61–74.
- Shevelov Yu., *Vnesok Halychyny u formuvannia ukrainskoi literaturnoi movy* [*Contribution of Galicia to the Formation of the Ukrainian Standard Language*], uporiad. O. Huzar, Lviv: Naukove t-vo im. T. Shevchenka, Niu York: [b.v.], 1996.
- Georgie T., *The Role of German Loanwords in the Slavic Languages of the Formel Habsburg Empire*, [in:] „Canadian Slavonic Papers”, 1997, p. 333–359.
- Struminsky B., *Two variant of modern Ukrainian*, [in:] „Ricerche slavistiche”, 1980/1981, p. 325–349.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА БАЗА ДЛЯ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ НА ПІДГОТОВЧОМУ ВІДДІЛЕННІ

НІНА ДАНИЛЮК

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк — Україна
nina.danylyuk@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7373-2902

ТЕТЯНА МАСИЦЬКА

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк — Україна
masytska@gmail.com; ORCID: 0000-0002-2375-1179

PODSTAWY DYDAKTYCZNO-METODYCZNE NAUCZANIA JĘZYKA UKRAIŃSKIEGO JAKO OBCEGO W ODDZIALE PRZYGOTOWAWCZYM

NINA DANYLUK

Wschodnioeuropejski Uniwersytet Narodowy imienia Łesi Ukrainki, Łuck — Ukraina

TETIANA MASYĆKA

Wschodnioeuropejski Uniwersytet Narodowy imienia Łesi Ukrainki, Łuck — Ukraina

STRESZCZENIE. Badanie przeprowadzono w ramach kierunku metody nauczania języka ukraińskiego jako obcego. Istotność badania warunkuje potrzeba systematyzacji materiału. Celem badania jest charakterystyka wyposażenia dydaktyczno-metodycznego, którym dysponują wykładowcy Wschodnioeuropejskiego Uniwersytetu Narodowego im. Łesi Ukrainki w nauczaniu języka ukraińskiego jako obcego w oddziale przygotowawczym. Artykuł wyjaśnia zasady teoretyczne, wyznacza główne pojęcia metodyki nauczania języka ukraińskiego jako obcego, takie jak: zasada, podejście, metoda, sposób. Dokonano przeglądu tradycyjnych i nowych metod oraz podejść nauczania, podręczników, słowników niezbędnych na początkowym etapie nauki języka ukraińskiego, zwrócono uwagę na metody interaktywne, zintegrowanie podejść komunikacyjnego i językowo-krajoznawczego.

Słowa kluczowe: metoda nauczania języka ukraińskiego jako obcego, podstawy dydaktyczno-metodyczne, wyposażenie dydaktyczno-metodyczne, metody i sposoby nauczania, podręczniki, słowniki

EDUCATIONAL METHODOLOGICAL BASIS FOR TEACHING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE AT THE PREPARATORY DEPARTMENT

NINA DANYLYUK

Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk — Ukraine

TETIANA MASITSKA

Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk — Ukraine

ABSTRACT. The study has been conducted in the field of methods of teaching Ukrainian as a foreign language. Its topicality has been caused by the necessity to process the collected relevant data. The purpose of the study is to describe educational methodological materials used by lecturers of Lesya Ukrainka Eastern European National University in order to teach Ukrainian as a foreign language at the Preparatory Department. The article reveals a theoretical basis and defines key terms in the field of methods of teaching Ukrainian as a foreign language, such as a principle, an approach, a method and a mode. A overview of the traditional and new methods and modes of teaching as well as textbooks, manuals and dictionaries used at the elementary level of teaching / learning Ukrainian is carried out. A special attention is paid to the application of the interactive methods, combination of communicative and linguistic cultural approaches.

Key words: methods of teaching Ukrainian as a foreign language, educational methodological basis, methods and modes of teaching, textbooks, manuals and dictionaries

За статистичними даними, в українських вищих навчальних закладах у 2017/2018 н. р. здобували освіту близько 62 тис. іноземців. У Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки протягом 2009–2018 рр. на рівні доузівської мовно-фахової підготовки (на підготовчому відділенні), за освітньо-кваліфікаційними рівнями “бакалавр” і “магістр” на різних факультетах (переважно міжнародних відносин, економічному, юридичному, математичному /зараз факультет інформаційних систем, фізики та математики/, біологічному, географічному, факультеті психології /зараз факультет психології та соціології/), а також в аспірантурі навчалися громадяни Республіки Білорусь, Болгарії, Російської Федерації, Литви, Республіки Польща, Азербайджану, Узбекистану, Республіки Конго, Республіки Сенегал, Федеративної Республіки Нігерія, Намібії, Зімбабве, Алжиру, Сирії, Держави Лівія, Гани, Того, Замбії, США, Китаю. Викладене вище, потреба систематизування матеріалів щодо викладання української мови як іноземної визначають актуальність підготування відповідного методичного забезпечення та добору методів роботи на кожному етапі навчання.

У цій статті йтиметься про аналіз методичного забезпечення навчання української мови як іноземної на підготовчому відділенні Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (далі СНУ імені Лесі Українки), результати якого, як видається, будуть корисними для колег з інших закладів вищої освіти (далі ЗВО). Це дослідження виконано в рамках напряму методики викладання української мови як іноземної. Отже, мета статті — описати навчально-методичне забезпечення вивчення української мови як іноземної на підготовчому відділенні. Завдання — розглянути й систематизувати основні матеріали з методики навчання української мови як іноземної, які використовують викладачі СНУ імені Лесі Українки.

Методика викладання української мови як іноземної (далі УМІ) в Україні почала формуватися, як відомо, у 50–60-і рр. ХХ ст. (Ю. Жлуктенко, Н. Тоцька та ін.), відповідно розвивалася в 70–80-і рр. (Г. Макарова, Г. Онкович, Н. Присяжнюк, Л. Паламар та ін.). Упродовж 90-х рр. ХХ – на поч. ХХІ ст. ця робота активізувалася. У зв'язку зі значним збільшенням кількості іноземців, які почали вивчати українську мову, відкрито низку спеціальних кафедр у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Львівському національному університеті імені Івана Франка, НТУ „Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”, НТУ „Харківський політехнічний інститут” та ін.

За кордоном уже тривалий час успішно працюють кафедри або відділи україністики, зокрема в Ягелонському університеті в Кракові, Варшавському університеті, Університеті імені Адама Міцкевича в Познані, Університеті Марії Складовської-Кюрі в Любліні (Польща), Софійському університеті (Болгарія), Пряшівському університеті (Словаччина), Університеті Палацького в Оломоуці та Празькому університеті (Чехія), УВУ в Мюнхені, інститутах славістики Лейпцизького університету й Університеті імені Мартіна Лютера в Галле (Німеччина), Університеті Париж IV (Франція), Кембриджському університеті (Великобританія), Альбертському, Оттавському, Торонтському й Манітобському університетах (Канада), Гарвардському, Стенфордському та Колумбійському університетах (США), Університеті іноземних мов Хангук у Сеулі (Південна Корея) та ін. Серед провідних українських методистів наведемо С. Воробйову, Н. Зайченко, І. Кочан, Н. Станкевич, О. Туркевич, Г. Швець та інших, які узагальнили результати своєї практичної роботи в статтях, посібниках, словниках, дисертаційних працях. До розвитку теорії методики викладання УМІ та реалізування її на практиці долучилися зарубіжні дослідники: С. Амір-Бабенко, Г. Бідер, І. Гук, А. Гумецька, М. Кавецька, Й. Капралі, Е. Кучарська, Й. Співак, Б. Шкандрій, Д. Ярчак та ін. Однак чимало методичних напрацювань потребують систематизування, уточнення щодо традиційних і новітніх методів навчання.

Наголосімо, що в Україні опубліковано низку видань з методики викладання УМІ: збірник матеріалів міжнародної конференції *Українська мова як*

іноземна: проблеми методики викладання (Львів 1994), І. Кочан, Н. Захлюпана *Словник-довідник з методики викладання української мови* (Львів 2005), *Навчальні програми та методичні рекомендації до дисциплін спеціалізації „Українська мова як іноземна”* (Київ 2015) та ін. Важливим досягненням стало видання щорічного збірника *Теорія і практика викладання української мови як іноземної* (Львів 2006–2017), у якому є розділ з методики викладання УМІ. Про становлення методики УМІ писали І. Кочан та Г. Швець [Кочан 2012; Швець 2013]. Т. Космеда здійснила огляд методичного забезпечення для польських студентів [Космеда 2017]. Значний внесок у розвиток методики викладання УМІ зробили Г. Онкович та Л. Паламар (зокрема вони є авторами докторських дисертацій та монографії [Онкович 1995; Паламар 1997]), а також О. Туркевич (авторка кандидатської дисертації [Туркевич 2012] і кількох статей з проблеми формування термінологіки з методики УМІ [Туркевич 2012]). Укладачі методичних праць орієнтуються на *Навчальні мінімуми з української і російської мов для іноземців*, укладені Н. Зайченко й С. Воробйовою (Київ 1995), а також на *Державний стандарт з української мови як іноземної. Рівні А1–С1* (Київ 2014), *Загальноосвітній стандарт з української мови як іноземної* (Київ 2014) та комплекс програм, розроблених відповідно до рівнів володіння європейськими мовами: А1 — початковий рівень, А2 — базовий рівень; В1 — I середній рівень; В2 — II середній рівень; С1 — професійний рівень (наказ МОН України від 24.06.2014 р.). Використовуючи названі матеріали, автори цієї статті підготували й видали працю *Українська мова як іноземна: робоча програма нормативної навчальної дисципліни для слухачів-іноземців підготовчого відділення* (Луцьк 2015, 2016, 2017, 2019), яку використовують у СНУ імені Лесі Українки, тексти й методичне забезпечення для практичних занять та екзамену.

Отже, на сьогодні маємо чималі досягнення в галузі методики викладання УМІ. Визначальним для навчання УМІ є ключові поняття *принцип, підхід, метод, прийом*, зміст яких з'ясовують такі вчені: А. Бронська, Н. Зайченко, В. Маковська, Л. Мацько, Т. Кудіна, Б. Сокіл, Г. Строганова, О. Туркевич та ін. [Зайченко 1995; Бронська 2000; Сокіл 2007; Строганова 2008; Мацько, Кудіна 2011; Туркевич 2012]. Терміносполученням *принципи навчання* дослідники позначають основні, вихідні положення, що зумовлюють особливості викладання УМІ. Загальні лінгводидактичні принципи навчання такі: *свідомість, наочність, науковість, системність, доступність, активність, креативність, колективність*. Крім того, у процесі викладання УМІ послуговуються *принципами активної комунікації практичної спрямованості, країнознавчої інформативності, надання переваги рідній мові, новизни, концентризму*, а також *комунікативно-ситуативним принципом*. Важливий чинник — урахування мотиваційної, вікової, географічної, культурної, соціальної, мовної специфіки контингенту іноземців. Зауважмо, що *комунікація* — засадничий

принцип і метод викладання УМІ. Навчальний матеріал організують за двома змістовими лініями: комунікативно-мовленнєвою та мовною. Навчання УМІ підпорядковане практичній меті — оволодіння мовою як засобом спілкування в повсякденному житті й отримання професійної освіти в Україні. Це визначає функційний підхід до відбирання й подання мовних одиниць, їхнє ситуативно-тематичне репрезентування та укладання текстотеки.

Прийомами навчання називають конкретні дії та операції викладача безпосередньо в процесі навчання, тобто спосіб пояснення навчального матеріалу, зокрема це опис, порівняння, зіставлення, семантизування та ін. Термін *підхід* об'єднує сукупність понять на позначення „системної організації процесу передавання та засвоєння знань, що об'єднує всіх суб'єктів навчання — викладача і студента” [Строганова 2008: 173]. Відповідно до цього в методиці УМІ виділяють *екстралінгвістичний, системний, комунікативний, функційний, діяльнісний, індивідуальний, особистісний, комплексний, компетентнісний, культурологічний підходи та підхід взаємопов'язаного навчання*, що відіграють визначальну роль у навчанні мови на початковому етапі та підготуванні методичного забезпечення. Наголосимо, що інколи зміст понять “*принцип*” та “*підхід*” дослідники ототожнюють.

Метод (від грец. *metodos* “шлях дослідження, пізнання”) — „система правил і прийомів підходу до вивчення явищ і закономірностей природи, суспільства і мислення; шлях, спосіб досягнення певних результатів у пізнанні і практиці, тобто спосіб організації теоретичного і практичного освоєння дійсності” [Кочерган 2006]. Спираючись на класифікацію М. Кочергана [Кочерган 2006], науковці виділяють філософські, загальномовні та лінгвістичні методи мовознавчих досліджень. Як зауважує О. Туркевич [Туркевич 2012], методична терміносистема об'єднує кілька тематичних класів термінів з методики викладання УМІ: а) власне методичні; б) лінгвістичні; в) психолого-методичні; г) соціокультурні. Найбільш поширені такі традиційні методи навчання іноземних мов: *граматико-перекладний, усвідомлено-зіставний, аудіолінгвальний, аудіовізуальний, усвідомлено-практичний, комунікативний* [Туркевич 2012]. Їхнє використання у вітчизняній методиці для опанування іноземних мов стало традиційним [Гнаткевич 1999], а з 90-х рр. ХХ ст. — і для вивчення УМІ. Вони засвідчили свою ефективність й охоплюють такі складники (подаємо в стислому вигляді): 1) *граматико-перекладний* (словниковий запас і знання граматики формуються на основі художніх, суспільно-політичних текстів, що містять правильні граматичні форми); 2) *усвідомлено-зіставний* (порівняння подібних і відмінних мовних явищ в українській та рідній мовах); 3) *аудіолінгвальний* (багаторазове прослуховування й промовляння мовних зразків); 4) *аудіовізуальний* (вивчення базових конструкцій, найчастотніших одиниць, моделей вербальної та невербальної поведінки); 5) *усвідомлено-практичний* (навчання мови за чотирма видами комунікатив-

ної діяльності: читання, письмо, говоріння, аудіювання); б) *комунікативний* (розвиток мовленнєво-мисленнєвої активності студентів і вивчення та закріплення нового матеріалу в процесі спілкування) [Сокіл 2007]. До них активно вдаються викладачі УМІ на підготовчому відділенні СНУ імені Лесі Українки й на інших етапах вивчення мови. Перелік методів та прийомів навчання УМІ ще не усталений, чіткого розмежування між методами й прийомами, принципами та підходами також не проведено.

Одна з основних характеристик методичної роботи на сучасному етапі — перенесення акценту з інформаційного навчання на оволодіння методами комунікації, розвивання в іноземних слухачів і студентів здатності до набуття нових знань. Щоб активізувати комунікативну діяльність іноземців, не лише використовуємо різноманітні методи навчання, а й поєднуємо з інноваційними методами такі усталені методи / прийоми: *пояснювально-ілюстративний* (розширення словникового запасу й побудова синтаксичних одиниць на основі роботи з ілюстраціями, репродукціями, зразками, схемами тощо), *репродуктивний* (відтворення в процесі спілкування засвоєних лексичних і граматичних одиниць), *проблемного викладу* (вивчення нового матеріалу будується навколо відповідної важливої для аудиторії проблеми), *частково-пошуковий* (слухачі самостійно встановлюють значення лексем за словниками, намагаються з'ясувати їх за контекстом, шукають синоніми й антоніми, на основі наведених зразків виводять граматичні правила тощо), *дослідницький* (слухачі виконують невеликі індивідуально-дослідні завдання, напр., за перекладним словником встановлюють спільні лексичні одиниці в українській та рідній мовах; виокремлюють групи власних назв географічних об'єктів та власних імен людей; шукають паралелі в етикетних формулах української та рідної мов, у граматичних формах, побудові синтаксичних конструкцій тощо). Серед *інноваційних методів* застосовуємо такі: 1) *інтерактивні методи* (створення на занятті невимушеного спілкування студентів та викладача або студентів між собою, творче моделювання певних ситуацій, виконання невеликого проекту, рольові ігри, інтерв'ювання, “мозковий штурм”, “дерево рішень”, “акваріум”, “кейс-метод” тощо); 2) *використання нових технічних засобів навчання* — комп'ютерних та мультимедійних, мережі інтернет (доцільні для контролю знань, зберігання й застосування навчальних лексичних матеріалів, підготування проектів чи презентацій про країну тощо); 3) *позааудиторне ситуативно-тематичне вивчення мови* (засвоєння лексики й граматики в різних сферах офіційного та побутового спілкування: у магазині, касі, кіоску; на пошті, у банку; у ресторані, кафе, їдальні; у бібліотеці; в адміністративних установах; на вулиці, у транспорті; у театрі, музеї, на екскурсії; у поліклініці, в аптеці тощо); 4) *інклюзивний метод* (залучення до занять для іноземців українських студентів і, відповідно, іноземців — до лекцій і практичних занять для українців) та ін.; 5) *метод культурно-масо-*

вої активності / діяльності (заохочення до участі в проведенні державних, громадських, народних свят, університетських заходів, напр.: *Дня освітянина, Андріївських вечорниць, Різдва, Нового року, свята Валентина, днів народження Лесі Українки й Т. Шевченка, Паски, випускного вечора* тощо).

Спираючись на усталену структуру заняття (повторення вивченого, сприймання нового матеріалу, засвоєння, узагальнення), а також на поширені етапи опрацювання нової лексики (презентація, інтерпретація, семантизація, засвоєння, повторення й контроль за якістю її вивчення), у роботі з іноземцями на початковому етапі вдаємося до незвичних форм і прийомів. Серед них назвемо такі: “Поширити речення” (на місці пропущених слів поставити потрібні одиниці), “Вилучити зайве” (у складі речення забрати надлишкові слова), “Роз’єднати слова” (у реченні, записаному без міжслівних проміжків, виокремити відомі слова), “Завершити фразу” (у незакінчених реченнях поставити потрібні слова, щоб вони стали закінченими), “Зробити комплімент” (з наведених зразків вибрати комплімент дівчині, хлопцеві, другові, мамі...), “Прогноз погоди” (на основі даних про температуру, напрям і силу вітру, хмарність підготувати прогноз погоди), “Асоціації” (до написаних або названих слів-стимулів дібрати слова-асоціації), “Алфавіт” (до кожної букви алфавіту записати / назвати якомога більше відомих слів), “Пояснити значення імені” (за словником власних імен людей пояснити значення відомих українських імен, розкрити значення свого імені); “Змінити співрозмовника” (ефективний для роботи слухачів у групах), “Портрет” (опис зовнішності й характеру реальної людини або фотопортрета, картини) та ін. Також залучаємо для вивчення лексики й граматики різноманітні аудіоматеріали, що репрезентують певну комунікативну ситуацію, записи спонтанного мовлення, відеозаписи (напр., новини, уривки художніх, науково-популярних та мультиплікаційних фільмів тощо). Слухачам подобається вчити й виконувати тексти українських народних пісень (*Ти ж мене підманула, Ой на горі два дубки*), інсценізувати дитячі казки (*Колобок, Рукавичка*), моделювати типові ситуації, напр.: *Ранок у сім’ї, Вечір у сім’ї* тощо.

Новітні методи й технології докладно описують Т. Касьяненко, Т. Кудіна, Л. Мацько та ін. [Мацько, Кудіна 2011; Касьяненко 2013]. Т. Касьяненко звертає увагу на те, що сьогодні все більшого поширення у викладанні УМІ набуває метод навчання із застосуванням комп’ютера. „Інструментальні засоби, у тому числі при вивченні української мови як іноземної, складаються з багатьох компонентів, серед яких виокремлюють: 1) реєстрацію користувачів; 2) засоби адміністрування; 3) подання навчальних матеріалів; 4) засоби тестування та оцінювання знань користувачів; 5) засоби тренування та навчання; 6) зберігання статистичних даних про результати тестування користувачів. Інструментальні засоби для навчання та тестування дають змогу викладачам, зокрема, генерувати тестові завдання з бази даних за критеріями,

заданими розробником курсу; використовувати тестові завдання різних типів (вибір одного варіанта із запропонованих, вибір кількох варіантів із запропонованих, уведення відповіді); включати малюнки, анімацію, аудіо- та відео-файли; користуватися в режимі навчання контекстною допомогою; видавати (у режимі контролю) в кінці тесту статистичні дані про результати тестування, які записуються в базу даних результатів; указувати час для виконання тесту. Студентам-іноземцям це дає змогу здійснювати контроль над засвоєнням знань (у режимі on-line), а викладачам забезпечує можливість доступу та редагування баз даних із запитаннями; визначення критеріїв вибору завдань; перегляду бази даних реєстраційних форм; здійснення адміністрування цих баз даних тощо” [Касьяненко 2013].

Вивчення іноземної мови завжди пов’язане з відкриттям культури її народу-носія. Л. Селіверстова із цього приводу пише: „Зважаючи на те, що мова виконує дві найважливіші функції — комунікативну й кумулятивну, іноземці мають вивчати українську мову не тільки як новий код — спосіб вираження думки з метою навчання, а і як джерело повідомлень про українську культуру. Для того, щоб наблизитися до нової культури, світогляду, світосприйняття, недостатньо засвоїти лише план вираження змісту мовних явищ. Необхідне засвоєння й плану змісту — нової системи понять, тобто концептуальної картини світу, що покладено в їхню основу” [Селіверстова 2007: 9]. Отже, за порівняно короткий період (10 місяців) потрібно ввести іноземних студентів до мовно-концептуальної картини світу, мову якої вони опановують.

На специфіку роботи зі слухачами підготовчого відділення звертає увагу також Ю. Трубнікова: „Перед викладачем української мови як іноземної стоїть завдання не лише максимально ознайомити студента з особливостями мови на початковому етапі навчання, але й сформувати загальне сприйняття культурно-національного середовища. Це, на наш погляд, можна реалізувати насамперед через добір відповідного лексичного матеріалу, опрацювання текстів, що сприятимуть ефективності цього процесу” [Трубнікова 2013: 27]. Отже, комунікативний та культурологічний (лінгвокраїнознавчий) підходи в процесі навчання УМІ стають визначальними й взаємопов’язаними. Застосування матеріалів з лінгвокраїнознавства допомагає іноземним студентам адаптуватися до нового мовно-культурного середовища. Лінгвокраїнознавчий підхід, методи й прийоми навчання лексики з національно-культурним змістом, урахування міжмовних та міжкультурних паралелей викладено в монографії Г. Онкович, у статтях А. Бронської, Н. Данилюк, О. Смолінської та ін. [Онкович 1997; Бронська 2000; Смолінська 2002; Данилюк 2012; Данилюк 2014; Данилюк 2016]. У багатьох ЗВО України на підготовчому відділенні, а також під час навчання на факультетах іноземці слухають курси країнознавства або лінгвокраїнознавства, що відповідно методично забезпечені підручниками й посібниками, які містять відповідну інформацію про Україну, напр.: *Країнознавство для слухачів підготовчого відділення*

(Л. Азарова, Л. Горчинська та ін., Вінниця 2010), *Знайомтесь: Україна* (Н. Ушакова, І. Петров, Харків 2012) та про міста, у яких вони перебувають: *Місто Лева* (Г. Бойко та ін., Львів 2013), *Харків. Перші кроки* (В. Тараненко, Л. Солодова, Т. Доценко, Харків 2011), *Знайомтеся: Київ* (Г. Швець, Київ 2011), *Суми — нова мова, нові друзі, нове життя* (Л. Біденко та ін., Суми 2018) та ін.

Основним засобом подання лінгвокраїнознавчої інформації, як відомо, є текст. За допомогою спеціально підібраних оригінальних та адаптованих текстів можна познайомити іноземців з досягненнями української науки та культури, постатями видатних людей України у сфері науки, освіти, літератури, фольклору, мистецтва, спорту та ін. З такою метою використовуємо названі вище посібники, однак їхні тексти потрібно адаптувати для початкового рівня слухачів підготовчого відділення. Тому ми уклали свої тексти, зокрема з такими назвами: *Луцьк, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Леся Українка, Музей Лесі Українки, Волинь*. Вони дають змогу слухачам познайомитися зі специфікою нашого регіону. Корисними є й лексикографічні праці, що теж потребують адаптування до початкового рівня: *Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови* (сім зошитів видали викладачі ЛНУ імені І. Франка, Львів 2006–2016), лінгвокраїнознавчі словники, укладені Н. Данилюк й авторським колективом *Україна в словах* (Київ 2004), *Україна від А до Я* (Луцьк 2014), статті Н. Данилюк та І. Процик про використання лінгвокраїнознавчих словників для вивчення УМІ [Процик 2011; Данилюк 2014].

Методи й принципи навчання УМІ реалізовані в навчальних підручниках і посібниках, якими найактивніше послуговуються викладачі СНУ імені Лесі Українки на підготовчому відділенні: В. Вінницька *Слухаємо, говоримо, пишемо (українська мова як іноземна)* (Київ 2003); Н. Зайченко, С. Воробйова *Практичний курс української мови для іноземців: усне мовлення* (Київ 2005); *Вступний курс з української мови для студентів-іноземців підготовчого відділення* (ред. Т. Дегтярьова, Суми 2010); Н. Лисенко, Р. Кривко, Є. Світлична, Т. Цапко *Українська мова для іноземців* (Київ 2010) та ін. Для того, щоб слухачам було легше сприймати матеріал поряд з власне українськими використовуємо посібники, у яких пояснення наведені англійською мовою: О. Bekh, J. Dingley *Ukrainian. Teach yourself* (London 2007), *Let's speak Ukrainian* (1 част. — Київ 2010), *Ukrainian elementary. Ukrainian for Foreigners. Українська мова для іноземців* (Київ 2017).

Оскільки матеріалів для франкомовних іноземців, які вивчають українську мову, обмаль, Н. Данилюк і Д. Пуфалт (викладач з Канади, який упродовж багатьох років працював у СНУ імені Лесі Українки) підготували до друку навчальний посібник з паралельними коментарями англійською та французькою мовами, що незабаром вийде у світ. У процесі вивчення словникового складу УМІ для пояснення значень слів, добирання синонімів й антонімів, перекладан-

ня текстів залучаємо, крім названих, словники синонімів й антонімів, перекладні, тлумачні, тематичні тощо. Зазначмо, що викладачі СНУ імені Лесі Українки видали англійсько-український словник — навчальний посібник для іноземців, у якому, крім слів та їхніх значень, подано й сталі вислови, а також усі граматичні форми, що викликають труднощі: *English-Ukrainian Reference Dictionary for Foreigners* (укл. Є. Гороть, Н. Данилюк, І. Калиновська та ін., Луцьк 2016). Для закріплення вивченого матеріалу слухачі підготовчого відділення виконують вправи й завдання. Услід за О. Туркевич [Туркевич 2012], їх об'єднуємо в такі групи: 1) за способом виконання: усні та письмові; 2) за призначенням: тренувальні, контрольні; 3) за місцем виконання: аудиторні та домашні; 4) за способом виконання: індивідуальні, парні, групові; 5) за мовними рівнями: фонетичні / лексичні / граматичні / синтаксичні; 6) за способом виконання: вправи за зразком, конструктивні, творчі; 7) за належністю до виду мовленнєвої діяльності: вправи для аудіювання, читання, письма, говоріння (часто їх комбінуємо); 8) за розміщенням щодо тексту: дотекстові, притекстові, післятекстові; 9) за наявністю моделей та відповідей: інструкція, зразок, коментар, ключ до вправи, відповідь до вправи; 10) за призначенням: контрольні й тренувальні завдання та ін. Крім вправ і завдань, уміщених у підручниках і посібниках, пропонуємо ті, які ми підготували для роботи зі слухачами.

У лінгводидактиці вже вироблено теоретичні засади, а в численних статтях, кількох дисертаціях і монографіях з методики викладання УМІ виділено й обґрунтовано ключові термінопоняття. Для роботи зі слухачами-іноземцями на підготовчому відділенні створено належну навчально-методичну базу (підручники, посібники, словники, програми), затверджено навчальні плани й стандарти. Традиційні методи навчання на сучасному етапі доповнено інтерактивними методами, що передбачають використання нових засобів: технічних (комп'ютера, мультимодальних систем) і комунікаційних (мережі інтернету). Для кращого опанування українською мовою та її культурою (нормами) активізовано комунікативний та лінгвокраїнознавчий підходи, які набувають усе більшого поширення, що й відображено у відповідних навчально-методичних матеріалах. Перспективу дослідження вбачаємо в докладному описуванні методів і прийомів навчання іноземних студентів на кожному мовному рівні, а також підготуванні нових праць для забезпечення процесу навчання.

Список використаної літератури

- Бронська А., *Лінгвокраїнознавчий аспект у викладанні української мови як іноземної*, [В:] „Дивослово”, 2000, № 7, с. 43–44.
- Бронська А. А., *Теоретичні основи базової методичної підготовки викладачів української та російської мов як іноземних*, Київ: Редакція „Бюлетень Вищої атестаційної комісії України”, вид-во „Голока”, 2002.

- Гнаткевич Ю. В., *Навчання лексичного аспекту чужоземної мови у вищих навчальних закладах*, Київ: Вид. центр „Просвіта”, 1999.
- Данилюк Н., *Використання лінгвокраїнознавчого словника у процесі вивчення української мови як іноземної*, [в:] „Теорія і практика викладання української мови як іноземної”, 2014, вип. 10, с. 160–169.
- Данилюк Н. О., *Лексика з національно-культурним змістом на початковому етапі вивчення української мови іноземцями*, [в:] „Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова”, сер. 10. „Проблеми граматики і лексикології української мови”, 2012, вип. 9, с. 186–189.
- Данилюк Н., *Міжмовні та міжкультурні паралелі на початковому етапі навчання української мови арабських студентів*, [в:] „Теорія і практика викладання української мови як іноземної”, 2016, № 12, с. 257–264.
- Зайченко Н. Ф., Присяжнюк Н. К., *Питання українознавства в аспекті лінгводидактики слов'янських мов*, [в:] *Краківські українські зошити*, Краків: Швайпольт Фіоль, 1995, т. III–IV, с. 36–43.
- Касьяненко Т., *Викладання української мови як іноземної: принципи оптимізації та інновації*, [в:] „Культура народів Причорномор'я”, 2013, № 257, с. 7–10.
- Космеда Т., *Від 20-річчя до 25-річчя: досягнення познанської україністики (2011–2016)*, [в:] „Studia Ukrainica Poznaniensia”, 2017, zesz. V, s. 7–17.
- Кочан І., *Становлення і розвиток методики викладання української мови як іноземної*, [в:] „Теорія і практика викладання української як іноземної”, 2012, вип. 7, с. 17–23.
- Кочерган М. П., *Загальне мовознавство*, Київ: Академія, 2006.
- Мацько Л., Кудіна Т., *Інноваційні технології викладання української мови як іноземної на підготовчому відділенні університету*, [в:] „Теорія і практика викладання української мови як іноземної”, 2011, вип. 6, с. 229–238.
- Онкович Г., *Українознавство і лінгводидактика*, Київ: Логос, 1997.
- Паламар Л. М., *Лінгводидактичні основи формування україномовної особистості*, Київ: НПЦ „Київський університет”, 1997.
- Процик І., *Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови в навчальній лексикографії для чужоземців*, [в:] „Вісник Львівського університету”, сер. філол., 2011, вип. 52, с. 388–394.
- Сокіл Б., *Методи вивчення української мови як іноземної та їх характеристика*, [в:] „Теорія і практика викладання української мови як іноземної”, 2007, вип. 2, с. 14–18.
- Селіверстова Л., *Лінгвістична та психологічна основа навчання української мови як іноземної*, [в:] „Теорія і практика викладання української мови як іноземної”, 2007, вип. 2, с. 8–13.
- Смолінська О., *Лінгвокраїнознавство у навчанні української мови як іноземної*, [в:] „Рідна школа”, 2002, № 2, с. 43–45.
- Строганова Г., *Концептуальні підходи до засвоєння української мови іноземними студентами*, [в:] „Теорія і практика викладання української мови як іноземної”, 2008, вип. 3, с. 173–179.
- Трубнікова Ю. О., *Застосування комунікативної методики як однієї з найефективніших методик при викладанні української мови іноземним студентам на підготовчому*

- відділенні, [в:] „Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля”, сер. „Педагогіка і психологія”, 2013, № 1 (5), с. 27–30.
- Туркевич О. В., *Еволюція термінології методики викладання української мови як іноземної*, автореф. ... канд. філол. наук, Львів 2012.
- Туркевич О. В., *Методика викладання української мови як іноземної: проблеми унормування термінології*, [в:] „Науковий часопис Національного педагогічного ун-ту ім. М. П. Драгоманова”, сер. 10, „Проблеми граматики і лексикології української мови”, 2012, вип. 9, с. 247–249.
- Швець Г. Д., *Становлення методики викладання української мови як іноземної*, [в:] Електронний ресурс: НБУВ, [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=pspo_2013_39\(4\)_60](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=pspo_2013_39(4)_60) (14.09.2018).

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Bronska A., *Linhvokrainoznavchyi aspekt u vykladanni Ukrainkoi movy yak inozemnoi [Linguistic Country Studies Aspect in Teaching Ukrainian as a Foreign Language]*, [v:] „Dyvoslovo”, 2000, № 7, s. 43–44.
- Bronska A. A., *Teoretychni osnovy bazovoi metodychnoi pidhotovky vykladachiv ukrainskoi ta rosiiskoi mov yak inozemnykh [Theoretical Bases of Basic Methodical Preparation of Teachers of Ukrainian and Russian as Foreign Languages]*, Kyiv: Redaktsiia „Biuletен Vyshchoi atestatsiinoi komisii Ukrainy”, vyd-vo „Toloka”, 2002.
- Hnatkevych Yu. V., *Navchannia leksychnoho aspektu chuzhozemnoi movy u vyshchyykh navchalnykh zakladakh [Teaching Lexical Aspect of Foreign Language in Higher Educational Institutions]*, Kyiv: Vyd. tsentr „Prosvita”, 1999.
- Danyliuk N., *Vykorystannia linhvokrainoznavchoho slovnyka u protsesi vyvchennia ukrainskoi movy yak inozemnoi [Linguistic Country Studies Dictionaries Using in the Process of Studying the Ukrainian Language as a Foreign Language]*, [v:] „Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi”, 2014, vyp. 10, s. 160–169.
- Danyliuk N. O., *Leksyka z natsionalno-kulturnym zmistom na pochatkovomu etapi vyvchennia ukrainskoi movy inozemtsiamy [Leksyky with National and Cultural Content at the Initial Stage of Studying the Ukrainian Language by Foreigners]*, [v:] „Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova”, ser. 10. „Problemy hramatyky i leksykologii ukrainskoi movy”, 2012, vyp. 9, s. 186–189.
- Danyliuk N., *Mizhmovni ta mizhkulturni paraleli na pochatkovomu etapi navchannia ukrainskoi movy arabskykh studentiv [Interlingual and Intercultural Parallels at the Initial Stage of Teaching the Ukrainian Language of Arab Students]*, [v:] „Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi”, 2016, № 12, s. 257–264.
- Zaichenko N. F., Prysiazhniuk N. K., *Pytannia ukrainoznavstva v aspekti linhvodydaktyky slovianskykh mov [The Issue of Ukrainian Studies in the Aspect of the Lingvodidactics]*

- of the Slavic Languages], [v:] *Krakovski ukraïnski zoshyty*, Krakiv: Shvaypolt Fiol, 1995, t. III–IV, s. 36–43.
- Kasianenko T., *Vykladannia ukraïnskoi movy yak inozemnoi: pryntsypy optymizatsii ta innovatsii [Teaching Ukrainian as a Foreign Language: Principles of Optimization and Innovation]*, [v:] „Kultura narodov Prichernomor'ya”, 2013, № 257, s. 7–10.
- Kochan I., *Stanovlennia i rozvytok metodyky vykladannia ukraïnskoi movy yak inozemnoi [Formation and Development of the Methodology of Teaching Ukrainian as a Foreign Language]*, [v:] „Teoriia i praktyka vykladannia ukraïnskoi yak inozemnoi”, 2012, vyp. 7, s. 17–23.
- Kocherhan M.P., *Zahalne movoznavstvo [General Linguistics]*, Kyiv: Akademiia, 2006.
- Kosmeda T., *Vid 20-richchia do 25-richchia: dosyahnennia poznanskoï ukraïnyistyky (2011–2016) [From 20 years to 25-years: Achievements of Poznan Ukrainian Studies]*, [B:] „Studia Ukrainica Poznaniensia”, 2017, zes. V, s. 7–17.
- Matsko L., Kudina T., *Innovatsiini tekhnolohii vykladannia ukraïnskoi movy yak inozemnoi na pidhotovchomu viddilenni universytetu [Innovative Technologies of Teaching Ukrainian as a Foreign Language at the Preparatory Department of the University]*, [v:] „Teoriia i praktyka vykladannia ukraïnskoi movy yak inozemnoi”, 2011, vyp. 6, s. 229–238.
- Onkovych H., *Ukrainoznavstvo i linhvodydaktyka [Ukrainian Studies and Linguodidactics]*, Kyiv: Lohos, 1997.
- Palamar L. M., *Linhvodydaktychni osnovy formuvannia ukraïnomovnoi osobystosti [Linguo Didactic Basis for the Formation of a Ukrainian-Speaking Personality]*, Kyiv: NPTs „Kyivskiy universytet”, 1997.
- Protsyk I., *Linhvokrainoznavchyi slovnyk vlasnykh nazv ukraïnskoi movy v navchalnii leksykohrafii dlia chuzhozemtsiv [Linguistic Country Studies Dictionary of the Proper Names of the Ukrainian Language in the Educational Lexicography for Foreigners]*, [v:] „Visnyk Lvivskoho universytetu”, ser. filol., 2011, vyp. 52, s. 388–394.
- Sokil B., *Metody vyvchennia ukraïnskoi movy yak inozemnoi ta yikh kharakterystyka [Methods of Studying the Ukrainian Language as a Foreign Language and their Characteristics]*, [v:] „Teoriia i praktyka vykladannia ukraïnskoi movy yak inozemnoi”, 2007, vyp. 2, s. 14–18.
- Seliverstova L., *Linhvistychna ta psykhologichna osnova navchannia ukraïnskoi movy yak inozemnoi [Linguistic and Psychological Basis of Teaching Ukrainian as a Foreign Language]*, [v:] „Teoriia i praktyka vykladannia ukraïnskoi movy yak inozemnoi”, 2007, vyp. 2, s. 8–13.
- Smolinska O., *Linhvokrainoznavstvo u navchanni ukraïnskoi movy yak inozemnoi [Linguistic Country Studies Dictionaries in the Teaching of the Ukrainian Language as a Foreign Language]*, [v:] „Ridna shkola”, 2002, № 2, s. 43–45.
- Strohanova H., *Kontseptualni pidkhody do zasvoiennia ukraïnskoi movy inozemnymy studentamy [Conceptual Approaches to Studying of Ukrainian Language by Foreign Students]*, [v:] „Teoriia i praktyka vykladannia ukraïnskoi movy yak inozemnoi”, 2008, vyp. 3, s. 173–179.
- Trubnikova Yu. O., *Zastosuvannia komunikatyvnoi metodyky yak odniiei z naiefektyvnishykh metodyk pry vykladanni ukraïnskoi movy inozemnym studentam na pidhotovchomu*

- viddilenni [Application of the Communicative Methodology as One of the Most Effective Methods in Teaching Ukrainian Language of Foreign Students at the Preparatory Department]*, [v:] „Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia”, ser. „Pedagogika i psykholohiia”, 2013, № 1 (5), s. 27–30.
- Turkevych O. V., *Evoliutsiia terminoleksyky metodyky vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi [Evolution of Terminology of Methods of Teaching Ukrainian as a Foreign Language]*, avtoref. ... kand. filol. nauk, Lviv 2012.
- Turkevych O. V., *Metodyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi: problemy unormuvannia terminoleksyky [Methodology of Teaching Ukrainian as a Foreign Language: Problemy of Norms of Terminology Vocabulary]*, [v:] „Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho un-tu im. M. P. Drahomanova”, ser. 10, „Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy”, 2012, vyp. 9, s. 247–249.
- Shvets H. D., *Stanovlennia metodyky vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi [Development of the Methodology of Teaching Ukrainian as a Foreign Language]*, [v:] Elektronnyi resurs: NBUV, [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=pspo_2013_39\(4\)_60](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=pspo_2013_39(4)_60) (14.09.2018).

**ВНУТРІШНЯ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА КОРЕЛЯЦІЯ
ПОХІДНИХ ЧАСОВИХ ПРИЙМЕННИКІВ У СТРУКТУРІ
ТЕМПОРАТИВІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ПРИБЛИЗНОГО
ТА ПРОМІЖНОГО ЧАСУ**

ЛЮДМИЛА ДЕРЕВ'ЯНКО

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, Полтава — Україна
derevyanko.adyl@gmail.com; ORCID: 0000-0001-6271-6571

ЛІЛІЯ ГАРАЩЕНКО

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, Полтава — Україна
liliya.garashenko@gmail.com; ORCID: 0000-0002-0314-0792

**WEWNĘTRZNA SEMANTYCZNO-SYNTAKTYCZNA KORELACJA
WTÓRNYCH PRZYIMKÓW CZASOWYCH W STRUKTURZE
TEMPORATYWÓW ZE ZNACZENIEM CZASU
PRZYBLIŻONEGO I POŚREDNIEGO**

LUDMYŁA DEREWIANKO

Połtawski Narodowy Uniwersytet Techniczny imienia Jurija Kondratiuka, Połtawa — Ukraina

LILIA HARASZCZENKO

Połtawski Narodowy Uniwersytet Techniczny imienia Jurija Kondratiuka, Połtawa — Ukraina

STRESZCZENIE. Do głównych tendencji w zakresie współczesnej składni funkcjonalnej należy przede wszystkim semantyzacja, która opiera się na przeorientowaniu badań lingwistycznych na zasadzie „od treści do formy”. Aktualność danego badania uwarunkowana jest koniecznością wielowymiarowej analizy korelacji przyimków wtórnych — składników czasowych przyimkowo-rzeczownikowych konstrukcji ze znaczeniem czasu przybliżonego i pośredniego oraz analizy korelacji między pochodnymi przyimkami czasowymi zgodnie ze współczesną nauką. Badanie koncentruje się na formalnej strukturze czasowych przyimkowo-rzeczownikowych temporatywów z uwzględnieniem relacji genetycznych wtórnych przyimków czasu, a także na wariantach znaczeniowych przez nie

realizowanych. Przeprowadzono analizę paradygmatów czteroskładnikowych przyimkowo-rzeczownikowych korelatywów ze znaczeniem czasu przybliżonego i pośredniego we współczesnym języku ukraińskim. Stwierdzono, że wtórne przyimki czasowe powodują pojawienie się cech różnicujących we współzależnych przyimkowo-rzeczownikowych strukturach czasowych, dzięki czemu wchodzą w wewnętrzne związki korelacyjne. Specyficzne warianty semantyczne, odcienie stylistyczne i sfera zastosowania są podstawowymi atrybutami różnicującymi przyimkowo-rzeczownikowe konstrukcje z wtórnymi przyimkami czasowymi.

Słowa kluczowe: przyimek wtórny, konstrukcje przyimkowo-rzeczownikowe, korelatyw, temporatyw, znaczenie czasu przybliżonego i pośredniego

INNER SEMANTIC AND SYNTACTIC CORRELATION OF DERIVED PRESPOSITIONS OF TIME IN THE STRUCTURE OF TEMPORATIVES OF APPROXIMATE AND INTERMEDIATE TIME

LYUDMILA DEREVYANKO

Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University, Poltava — Ukraine

LILIA GARASCHENKO

Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University, Poltava — Ukraine

ABSTRACT. One of the key trends in modern functional syntax is semantic one aiming to redirect linguistic research according to the principle „from content to form”. The topicality of the proposed study is grounded on the need for a multidirectional investigation of correlations of secondary prepositions which are constituents of temporal prepositional-nominal structures with semantics of approximate and intermediate time as projected to the sentence as a multi-level syntactic unit. The author also elucidates systematic correlations of temporal prepositions derivatives in accordance with their modern scientific research. The article focuses on the formal structure of prepositional-substantive temporatives with the obligatory consideration of genetic connections of secondary temporal prepositions, as well as on the semantic shades realized by them. The present four-component paradigms of preposition-noun correlates with approximate and intermediate time values are analyzed in modern Ukrainian. It is proved that derived prepositions of time determine the appearance of differential attributes in the relative preposition-noun temporal structures, which makes the latter enter inner correlations. Specific semantic shades, stylistic markings and the sphere of application are the basic differential attributes of correlative prepositional-substantive structures with secondary temporal prepositions.

Key words: secondary preposition, preposition-noun structures, correlation, temporative, approximate and intermediate time semantics

У сучасній лінгвістиці важливе місце посідають теорії, пов'язані з процесами активної семантизації синтаксису, що базуються на переорієнтації мовознавчих досліджень за принципом “від змісту до форми”. Нові тенденції зумовлюють відповідні корективи у визначенні особливостей категорійної системи й уможливають специфічне потрактування мовних синтаксичних одиниць. До кола перспективних проблем сьогодення вважаємо за доцільне внести питання, пов'язані з функціонуванням співвідносних прийменниково-іменникових темпоративів. Іманентні властивості й широкий потенціал складників часових прийменниково-субстантивних корелятивів, а також різноманітні особливості їхньої взаємодії досліджують і аналізують у межах цілісної системи, оскільки прикметною ознакою категорії темпоральності є та, що її утворюють одиниці різних рівнів, пов'язані між собою загальною ідеєю часу.

Особливе зацікавлення викликають прийменники, що відіграють вагомую роль у граматичній сфері сучасної української літературної мови. Сполучаючись із іменниками або їхніми субститутами, прийменники є найпоказовішими індикаторами синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень. Як мовна одиниця, що безпосередньо бере участь в організації текстових структур, а також має високу частоту вживання й впливає на динаміку лексичного складу, прийменник постійно перебуває в полі зору мовознавців. Його дослідження пов'язані з іменами українських і зарубіжних мовознавців: О. Мельничука, І. Кучеренка, А. Колодяжного, З. Іваненко, І. Вихованця, К. Городенської, А. Загнітка, Г. Балабан, В. Бондаренка, Є. Куриловича, М. Нікольського, Є. Черкасової, А. Шаранди та ін.

Актуальність цієї розвідки зумовлена передусім потребою відстежити співвідношення вторинних прийменників у структурі часових прийменниково-іменникових конструкцій із семантикою приблизного та проміжного часу в проекції на речення як синтаксичну одиницю, що реалізується на різних рівнях мовної системи, а також необхідністю системного аналізу корелятивних зв'язків між похідними темпоральними прийменниками.

Мета статті — виявити специфіку реалізування внутрішньої семантико-синтаксичної кореляції прийменниково-субстантивних темпоративів з вторинними часовими прийменниками, що експлікують значення приблизного та проміжного часу. Об'єкт вивчення — прості речення з прийменниково-відмінковими темпоральними структурами, що реалізують семантику приблизного та проміжного часу, а предмет — прийменниково-іменникові конструкції з похідними часовими прийменниками. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) схарактеризувати прийменниково-субстантивні темпоративи з вторинними часовими прийменниками, що виражають значення приблизного та проміжного часу; 2) описати всі можливі прийменниково-відмінкові корелятиви — репрезентанти семантики при-

близного та проміжного часу, що структуровані похідними темпоральними прийменниками; 3) вибудувати й репрезентувати парадигми співвідносних темпоративів аналізованої семантики, з'ясувати специфіку їхньої формально-синтаксичної та значеннєвої ієрархії; 4) виокремити диференційні характеристики структур-корелятив.

Простір, рух і час — триєдиний комплекс форм матеріального буття. Однак якщо перші два складники можуть сприйматися органами чуття, то час є поняттям абстрактним, інтелектуалізованим. Час у лінгвістиці інтерпретують як відображення реально-темпоральної моделі в мові. Щодо цього О. Тарасова зауважує, що неможливо глибоко розкрити поняття часу, не враховуючи характер перцепції темпоральних відношень людською свідомістю та їхнє оформлення засобами мови. Час у мові можна розглядати в складі тих категорій, за допомогою яких устанавлюють антиномію між лінгвальною та екстралінгвальною діяльністю людини. На думку цієї дослідниці, час належить до понять, що не лише описані засобами мови, а й експліковані в ній самій, у її словниковому складі та граматичному ладі [Тарасова 1992: 24]. Оскільки фізичний час є об'єктивною категорією, то властива кожній мові система темпоральних відношень повинна бути більшою чи меншою мірою редукованим відображенням загальної моделі часових відношень [Всеволодова 1975: 6].

Темпоральність (від лат. *temporalis* — часовий) — семантична категорія, на основі якої сформовано функційно-семантичне поле [Теория функциональной грамматики 1990: 5]. Вона об'єктивує сприйняття й осмислення людиною часу окреслених ситуацій та їхніх складників щодо моменту мовлення. Темпоральність справедливо називають векторною категорією, тобто такою, для якої характерне визначення напрямку [Теория функциональной грамматики 1990: 7]. Темпоральні відношення відображають властивості реального часу [Бондар 1996: 11] та позначають різний перебіг руху в часі [Загнітко 2007: 124]. Вони є стрижнем мовної системи, позаяк тільки через їхню інтеграцію в мові можна з'ясувати особливості репрезентування останньою топологічних і метричних параметрів реального часу. В основі темпоральних відношень лежить порівняння за часом дії. Ці відношення встановлюють зв'язок мови з об'єктивною дійсністю, тобто з реальним часом. Для вираження темпоральних відношень у мові використовують низку засобів — „граматичних (морфологічних і синтаксичних), лексичних, а також комбінованих (лексико-граматичних, граматико-контекстуальних тощо)” [Теория функциональной грамматики 1990: 5] (переклад автор. — Л. Д. і Л. Г.). На особливу увагу заслуговують ті синтаксичні засоби, що мають прийменниково-відмінкові структури. Останні, як стверджує А. Габай, є основними експлікаторами часових семантико-синтаксичних відношень [Габай 2011: 39]. *Темпоральні прийменниково-іменникові конструкції* — це синтаксичні одиниці, що слугують для реалізування часових взаємовідношень і взаємодій між предметами та явища-

ми реального світу. Прийменниково-відмінкові структури — репрезентанти часових відношень — знайшли належне висвітлення у працях українських і зарубіжних лінгвістів. У просторі української мовознавчої концепції різні аспекти функціонування темпоральних конструкцій висвітлені в граматичних студіях В. Барчука, О. Бондаря, І. Вихованця, Т.Голосової, О. Задорожної, З. Іваненко, П. Каньоси, Р. Куцової, С. Романюк та інших учених. У русистиці часові сполуки вивчали А. Кока, В. Філіппова, О. Бондарко, М. Всеволодова, Г. Золотова й ін.

У структурі прийменниково-відмінкової форми на семантико-синтаксичному рівні прийменник має синтаксемотвірний потенціал. Темпоральні синтаксеми кваліфікують як різновид вторинних предикатних синтаксем [Вихованець 1992: 140]. Як дериваційна морфема прийменник виконує важливі функції в структуруванні часової синтаксеми й водночас є одним з маркерів темпоральних відношень у реченні. Крім формально-синтаксичної, прийменник виконує ще й семантичну функцію, що полягає в „конкретизації ролі іменника в денотативній структурі висловлення” [Всеволодова 2003: 34] (переклад автор. — Л. Д. і Л. Г.). У складі прийменниково-іменникових темпоративів використовують часові прийменники, поєднані з іменниками в непрямих відмінках. Прийменникові конструкції, що функціують у мові як адвербіалії часу, є складною системою співвідношень, утворюваною семантичними відмінностями різних прийменниково-відмінкових форм з однаковими умовами вживання. Саме прийменники, як уважає М. Степаненко, послідовно й виразно виконують функцію семантичного маркера [Степаненко 2004: 391]. Як матеріал для конструювання й вираження форм повнозначних слів прийменники водночас є найпоказовішими актуалізаторами синтаксичних відношень і маркерами семантичних відтінків категорії темпоральності. Ураховуючи викладене, доцільно виокремити семантико-синтаксичну кореляцію, звернення до якої уможливить докладну характеристику всіх чинних співвідношень прийменниково-іменникових конструкцій у системі часових семантико-синтаксичних відношень. Таку кореляцію прийменниково-іменникових темпоративів трактуємо як співвідношення двох чи кількох семантично споріднених або опозитивних часових прийменниково-відмінкових структур, що, передаючи однопланове значення часу, відрізняються певними семантичними відтінками. Термін *однопланове значення часу* застосовують на позначення окремо взятих складників основних протиставлень темпоральної сфери: одночасність / різночасність, часова попередність / часова наступність, означена тривалість / неозначена тривалість тощо.

Внутрішнім називаємо такий тип семантико-синтаксичної кореляції прийменниково-відмінкових конструкцій, який постає на базі часових прийменників, що належать до того самого розряду за походженням. Отже, цей тип кореляції охоплює темпоративи, утворені за участю або тільки первинних,

або лише вторинних прийменників, напр.: *через хвилину — за хвилину — по хвилині; о цій порі — на цю пору — в цю пору — в цій порі — під цю пору; до початку зими — перед початком зими; за часів Кочубея — у часи Кочубея; під час огляду — у (в) ході огляду — у (в) процесі огляду; перед виборами — напередодні виборів — у (в) переддень виборів — незадовго до виборів — незадовго перед виборами; у кінці відпустки — на кінець відпустки — під кінець відпустки — при кінці відпустки — перед кінцем відпустки* й ін.

Окремий розряд між двома чітко розрізняваними групами, які вказують на часову попередність або часову наступність, становлять структури, що узагальнено відображають часову приблизність. Корелятиви трикомпонентної парадигми **прер близько + Ngen — прер біля + Ngen — прер коло + Ngen** містять указівку на приблизний, орієнтовний час дії. Компонентами виокремлених синтаксем є похідний прийменник **близько** в структурі темпоратива **прер близько + Ngen**. Така першість утримується завдяки тому, що в значенні прийменника **близько** семантика часу проступає прозоріше порівняно з прийменниками **біля, коло**, напр.: *Канадець приходив тепер пізніше, виходив десь близько півночі* [Вільде 2004: 27]; *Уже близько третьої дня Скрипник озвався на мобільник Віталія* [Кокотюха 2006: 86]. Модель синтаксеми **прер близько + Ngen** використовується в різних стилях. Дещо менш застосовуваними є структури з прийменником **біля**: вони властиві мові художньої літератури, а подеколи трапляються в текстах публіцистичного стилю, напр.: *Біля восьмої години до мого столика підсідає Карачапов* [Винниченко 2006: 52]; *Вже було біля п'ятої години, музей замикався* [Гуменна 2004: 261]; *Раїса Соломонівна приїхала біля першої дня, віддихуючись від вуличної спеки* [Жадан 2006: 45]. Як засвідчує мовний аналіз, темпоративи з прийменником **коло** на позначення часової приблизності не властиві мові сучасних письменників. Вони зафіксовані лише спорадично в художній літературі XIX–XX ст., напр.: *Довженко вийшов з каюти десь коло третьої години ночі* [Мартич 1991: 113]; *Він прожив під сонцем коло ста літ* [Довженко 2003: 15]. З-поміж 2020 проаналізованих темпоративів із вторинними часовими прийменниками виявлено лише три з прийменником **коло**. У прийменниках **біля** та **коло** виразніше актуалізується семантичний відтінок просторової близькості. З. Іваненко зауважує, що прийменники **близько, біля, коло** поєднуються зазвичай з назвами умовних вимірів часу (*година, тиждень, місяць, рік*) і вказують на приблизний термін виконання дії [Іваненко 1969: 45].

У текстах творів сучасних письменників, зокрема постмодерністів, трапляються конструкції з прийменником **ближче до**, що функціює в сполученні з родовим відмінком субстантива (**прер ближче до + Ngen**) та передає, як і вичленувані вище синтаксеми, значення часової приблизності, напр.: *Ближче до вечора у вагончику-маркеті стало людно* [Кокотюха 2006: 180]; *Ближче до ночі взагалі не міг знайти собі місця* [Дереш 2008: 101]; *Ближче до полудня*

знекровлена бідю Іветта Андріївна Вербицька повернулася з консилиуму [...] [Люко Дашвар 2010: 36]. Прийменник **ближче до** утворений сполученням препозиціоналізованого прислівника **близько** в простій формі вищого ступеня порівняння з первинним прийменником **до**. У структурі темпоратива **прер ближче до + Ngen** він (порівняно з прийменниками **близько, біля, коло**) виразніше репрезентує семантику приблизного часу. Високу функційну активність синтаксеми **прер ближче до + Ngen** передусім у текстах художньої літератури, а також у мові публіцистики забезпечує те, що похідний прийменник **ближче до** регулярно сполучається із субстантивами часової й нечасової семантики. Наприклад, ця синтаксема поєднується з назвами пір року (*зима, весна, літо, осінь*), місяців (*січень, лютий, березень, квітень, травень, червень, липень, серпень, вересень, жовтень, листопад, грудень*), днів тижня (*понеділок, вівторок, середа, четвер, п'ятниця, субота, неділя*), частин доби (*ранок, обід, полудень, вечір, ніч, світанок, північ*), державних і релігійних свят (*Новий рік, Івана Купала* тощо), назви трапез (*сніданок, обід, вечеря*), періодів і явищ за церковним, сільськогосподарським та академічним календарями (*піст, масляна, сівба, оранка, сесія*), періодів відпочинку (*відпустка, канікули, перерва, вихідні*), подій, пов'язаних з періодом розвитку людського суспільства (*повстання, революція, неп, війна, окупація, колективізація, перебудова, вибори*), заходів та форм суспільної організації часу (*зліт, збори, конференція, з'їзд, мітинг, нарада, урок, лекція, спектакль, концерт, репетиція*). Прийменник **ближче до**, зафіксований у *Словнику українських прийменників* [Словник українських прийменників 2007: 28], за авторськими спостереженнями, активно функціює в мові. Це слугує підставою для доповнення парадигми темпоративів **прер близько + Ngen — прер біля + Ngen — прер коло + Ngen** на позначення приблизного часу конструкцією **прер ближче до + Ngen**. В аналізованій парадигмі панівною є синтаксема **прер близько + Ngen**, менш поширеними є темпоративи **прер біля + Ngen** та **прер ближче до + Ngen**, найнижчий ступінь функційної активності має структура **прер коло + Ngen**. Значення проміжного відрізка часу передають темпоративи **прер на рубежі + Ngen — прер на зламі + Ngen — прер на стику (стиках) + Ngen — прер на межі + Ngen**. Їхніми компонентами є вторинні прийменникові одиниці **на рубежі, на зламі, на стику (стиках), на межі**, перші три з яких трактують як прийменникові новотвори [Балабан 2007: 9]. Близькі за значенням і синтаксичні структури **прер на рубежі + Ngen — прер на зламі + Ngen**. Синтаксеми **прер на рубежі + Ngen** притаманний семантичний відтінок 'на межі, на кордоні із чимось', а конструкція **прер на зламі + Ngen** функціює зі значенням 'на перетині із чимось', напр.: *Формування українських національних партій на території Російської імперії на рубежі XIX–XX ст.: спроба порівняльного політологічного аналізу* [Романенко 2002]; *Словом, все адекватно, а оце раптом на зламі століть* [я] відчув дискомфорт [...] [Костенко 2011: 5].

У художньому стилі зафіксовано темпоратив **рпер на переломі + Ngen**, семантично споріднений з попередніми конструкціями, а також okazіонально вживану синтаксему **рпер на перевалі + Ngen**, напр.: *Батько помер вчасно, на переломі епох, коли з дерева життя посипались ті, кому він прислужував, перед ким блазнював, зміна епох батькові видалася кінцем світу* [Дрозд 1999: 5]; *Мов запізнілих подорожніх, Колись, на перевалі літ, Вогнем пречистим і тривожним Покличе нас забутий світ* [Нікітін 1989: 47]. Прийменникові еквіваленти **на переломі, на перевалі** не зафіксовані в *Словникові українських прийменників*, не виявлено їх і з-поміж прийменникових новотворів у концепції Г. Балабан [Балабан 2007]. Вагомим аргументом для кваліфікування цих одиниць як прийменникових еквівалентів-неологізмів темпоральної семантики є регулярна їхня сполучуваність із субстантивами на позначення часу. Темпоративи **рпер на переломі + Ngen – рпер на перевалі + Ngen** органічно доповнюють парадигму корелятивів, що репрезентують семантику проміжного часу — **рпер на рубежі + Ngen — рпер на зламі + Ngen**. Усі прийменникові еквіваленти аналізованої парадигми сполучаються із субстантивами, що збігаються за семантикою (*епоха, століття, роки*).

Синтаксема **рпер на стику (стиках) + Ngen**, як і попередні, передає темпоральну семантику максимальної близькості, перетину часових вимірів, напр.: *На стику століть в чемпіонаті Німеччини, який входить у число найсильніших в Європі, виступав Олександр Лохманчук* [Баскетболіст...]. *Словник українських прийменників* фіксує одиницю **на межі** як еквівалент, що вживається в значенні прийменника з локативною семантикою [Словник українських прийменників 2007: 188], і водночас подає його в синонімічному ряду з прийменниковим еквівалентом **на рубежі**, що експлікує тільки темпоральне значення [Словник українських прийменників 2007: 196]. Мовний аналіз засвідчує, що прийменникова одиниця **на межі** функціює в мові у складі темпоральної конструкції **рпер на межі + Ngen**, напр.: [...] *Я [...] народився на межі двох великих століть* [Антоненко-Давидович 1991: 5]; *На межі лютого й березня поліські річки скресають, а у весняну повинь виходять з низьких пологістих берегів, розливаються у рукави й протоки* [Малиновська 1991: 253]. Темпоратив **рпер на межі + Ngen** розширює парадигму корелятивів **рпер на рубежі + Ngen — рпер на зламі + Ngen — рпер на перевалі + Ngen — рпер на переломі + Ngen — рпер на стику (стиках) + Ngen**. Усі вони сполучаються з обмеженим колом іменників, репрезентують споріднену семантику й водночас актуалізують специфічні значеннєві відтінки, що увиразнюються завдяки іменниковому компонентові адвербіалізованої прийменниково-субстантивної форми (*рубіж, межа, лам, стик*).

Отже, похідні, або вторинні, прийменники в складі конструкцій з темпоральним значенням активно й послідовно вступають у корелятивні зв'язки. Семантику приблизного та проміжного часу репрезентують темпоративи

чотирикомпонентних парадигм корелятивів. Близька або споріднена часова семантика може бути реалізована групою співвідносних форм, що становить передумови для виникнення синонімних прийменниково-іменникових структур. Корелятивність як найістотніша ознака кореляції, що ґрунтується на взаємозалежності, взаємозумовленості, співвідносності, утворює основу для виникнення синонімічних зв'язків. З-поміж головних диференційних ознак, спираючись на які можна визнати розглянуті темпоративи з вторинними часовими прийменниками як корелятиви, виділяємо такі: 1) специфічний семантичний відтінок; 2) стилістичне маркування; 3) сфера вживання.

Список використаної літератури

- Балабан Г. С., *Динамічні процеси в прийменниковій системі сучасної української літературної мови*, автореф. ... канд. філол. наук, Київ 2007.
- Бондар О. І., *Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: Система засобів вираження*, Одеса: Астропринт, 1996.
- Вихованець І. Р., *Нариси з функціонального синтаксису*, Київ: Наукова думка, 1992.
- Всеволодова М. В., *Предлог: поле и категория (аспект функціонально-комунікативної граматики)*, [в:] „Лінгвістичні студії”, 2003, вип. 11, ч. I, с. 33–38.
- Всеволодова М. В., *Способы выражения временных отношений в современном русском языке*, Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1975.
- Загнітко А. П., *Прийменники у структурі тексту: первинні і вторинні вияви*, [в:] „Лінгвістичні студії”, 2007, вип. 15, с. 120–131.
- Іваненко З. І., *Прийменникові конструкції часу в сучасній українській мові*, Чернівці: Рута, 1969.
- Кущова Р. А., *Відтворення темпоральності прийменниковими конструкціями сучасної української мови*, дис. ... канд. філол. наук, Харків 1997.
- Словник українських прийменників. Сучасна українська мова: [1705 прийменників]*, Донецьк: ТОВ ВКФ „БАО”, 2007.
- Степаненко М. І., *Просторові поширювачі у структурі простого речення*, Полтава: АСМІ, 2004.
- Тарасова Е. В., *Время и темпоральность*, Харьков: Основа, 1992.
- Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность*, Ленинград: Наука, 1990.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Balaban H. S., *Dynamichni protsesy v pryimennykovii systemi suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Dynamic Processes in the Prepositional System of Contemporary Ukrainian Literary Language: Thesis Abstract in Philology]*, avtoref. ... kand. filol. nauk, Kyiv 2007.

- Bondar O. I., *Temporalni vidnoshennia v suchasni ukrainskii literaturnii movi: Systema zasobiv vyrazhennia [Temporal Attitudes in Contemporary Ukrainian Literary Language: Expressions Means syStem]*, Odesa: Astroprynt, 1996.
- Vykhovanets I. R., *Narysy z funktsionalnoho syntaksysu [Functional Syntax Essays]*, Kyiv: Naukova dumka, 1992.
- Vsevolodova M. V., *Predlog: pole i kategoriya (aspekt funktsional'no-kommunikativnoj grammatiki) [Preposition: Field and Category (Functional and Communicative Grammar Aspect)]*, [v:] „Linhvistychni studii”, 2003, vyp. 11, ch. I, s. 33–38.
- Vsevolodova M. V., *Sposoby vyrazheniya vremennykh otноshenij v sovremennom russkom yazyke [Temporal Relations Expressing Ways in Modern Russian Language]*, Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta, 1975.
- Zahnitko A. P., *Pryimennyky u strukturi tekstu: pervynni i vtorynni vyivavy [Prepositions in the Text Structure: Primary and Secondary Display]*, [v:] „Linhvistychni studii”, vyp. 15, s. 120–131.
- Ivanenko Z. I., *Pryimennykovi konstruksii chasu v suchasni ukrainskii movi [Time Preposition Constructions in Modern Ukrainian Language]*, Chernivtsi: Ruta, 1969.
- Kutsova R. A., *Vidtvorennia temporalnosti pryimennykovymy konstruksiiamy suchasnoi ukrainskoi movy [Temporality Reproduction by Prepositional Constructions in Modern Ukrainian Language Thesis Abstract in Philology]*, dys. ... kand. filol. nauk, Kharkiv 1997.
- Slovnnyk ukrainskykh pryimennykiv. Suchasnaukrainska mova: [1705 pryimennykiv] [Dictionary of Ukrainian Prepositions. Contemporary Ukrainian Language: [1705 prepositions]]*, Donetsk: TOV VKF „BAO”, 2007.
- Stepanenko M. I., *Prostorovi poshyriuvachi u strukturi prostoho rechennia [Spatial Distributors in the Simple Sentence Structure]*, Poltava: ASMI, 2004.
- Tarasova E. V., *Vremya i temporal'nost' [Time and Temporality]*, KHar'kov: Osnova, 1992.
- Teoriya funktsional'noj grammatiki: Temporal'nost'. Modal'nost' [Functional grammar theory: Temporality. Modality]*, Leningrad: Nauka, 1990.

Список використаних джерел

- Антоненко-Давидович Б., *Твори: у 2 т. Т. 1: Оповідання. Повісті. Літературний репортаж*, Київ: Дніпро, 1991.
- Баскетболіст Агафонов став першим за 10 років українцем в чемпіонаті Бундеслиги*, [в:] Електронний ресурс: https://dt.ua/SPORT/basketbolist-agafonov-stav-pershim-za-10-rokiv-ukrayincem-v-chempionati-bundesligi-160214_.html (29.12.2018).
- Винниченко В., *Записки Курпатового Мефістофеля: роман, повість, оповідання, п'єса*, Харків: Фоліо, 2006.
- Вільде Ірина, *Сестри Річинські: роман*, Київ: Україна, 2004.
- Гуменна Д., *Дар Евдотеї. Испит пам'яті*, Київ: Дніпро, 2004.
- Дашвар Люко, *Мати все*, Харків: Книжковий Клуб „Клуб Сімейного Дозвілля”, 2010.
- Дереш Л., *Намір!*, Харків: Книжковий Клуб „Клуб Сімейного Дозвілля”, 2008.
- Довженко О., *Вибрані твори*, Харків: Веста; Ранок, 2003.

- Дрозд В., *Злий Дух. Из житієм; Пришестья: романи*, Київ: Укр. письменник, 1999.
- Жадан С., *Гімн демократичної молоді*, Харків: Фоліо, 2006.
- Кокотюха А., *Темна вода: роман*, Київ: Нора-Друк, 2006.
- Костенко Л., *Записки українського самашедшого*, Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011.
- Малиновська М., *Гримучі озера. Полісся: діалогія*, Київ: Дніпро, 1991.
- Мартич Ю., *Зустрічі без прощань: біографічні розповіді*, Київ: Дніпро, 1991.
- Нікітін Т., ...*І стежки праслов'янська в'язь: мандрівка по заповідних місцях Полтавщини*, Харків: Прапор, 1989.
- Романенко Є., *Формування українських національних партій на території Російської імперії на рубежі XIX–XX ст.: спроба порівняльного політологічного аналізу*, [в:] Електронний ресурс: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/9033> (26.12.2018).

Spysok vykorystanykh dzherel

- Antonenko-Davydovych B., *Tvory: u 2 t. T. 1: Opovidannia. Povisti. Literaturnyi reportazh [Works in 2 Volumes, Vol. 1: Tales. Stories. Literary Report]*, Kyiv: Dnipro, 1991.
- Basketbolist Ahafonov stav pershim za 10 rokiv ukraintsem v chempionati Bundeslihy [Agafonov, a Basketball Player, Became the First Ukrainian in Bundesliga Championship in the Last 10 Years]*, [v:] Elektronnyi resurs: https://dt.ua/SPORT/basketbolist-agafonov-stav-pershim-za-10-rokiv-ukrayincem-v-chempionati-bundesligi-160214_.html (29.12.2018).
- Vynnychenko V., *Zapysky Kyrpatoho Mefistofelia: roman, povist, opovidannia, piesa [Snub-Nosed Mephistopheles' Notes: Novel, Tale, Story, Play]*, Kharkiv: Folio, 2006.
- Vilde Iryna, *Sestry Richynski: roman [Richinsky Sisters: Novel]*, Kyiv: Ukraina, 2004.
- Humenna D., *Dar Evdotei. Ispyt pamiati [Evdoteia's Gift. Memory Test]*, Kyiv: Dnipro, 2004.
- Dashvar Liuko, *Maty vse [To Have Everything]*, Kharkiv: Knyzhkovyi Klub „Klub Simeinoho Dozvillia”, 2010.
- Deresh L., *Namir! [Intention]*, Kharkiv: Knyzhkovyi Klub „Klub Simeinoho Dozvillia”, 2008.
- Dovzhenko O., *Vybrani tvory [Selected Works]*, Kharkiv: Vesta; Ranok, 2003.
- Drozhd V., *Zlyi Dukh. Iz zhyttem; Pryshestia: romany [Evil Spirit. With Life; Advent: Novels]*, Kyiv: Ukr. pysmennyk, 1999.
- Zhadan S., *Himn demokratychnoi molodi [The Hymn for Democratic Youth]*, Kharkiv: Folio, 2006.
- Kokotiukha A., *Temna voda: roman [Dark Water: Novel]*, Kyiv: Nora-Druk, 2006.
- Kostenko L., *Zapysky ukrainskoho samashedshoho [The Ukrainian Madman's Notes]*, Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA, 2011.
- Malynovska M., *Hrymuchi ozera. Polissia: dylohiia [Roaring Lakes. Polissia: Dilogy]*, Kyiv: Dnipro, 1991.
- Martych Yu., *Zustrichi bez proshchan: biohrafichni rozpovidi [Meetings Without Farewells]*, Kyiv: Dnipro, 1991.
- Nikitin T., ...*І стежки праслов'янська в'язь: мандрівка по заповідних місцях Полтавщини [And the Proto-Slavic Binding of the Path: a Journey Through Preserved Lands of Poltava Area]*, Kharkiv: Прапор, 1989.
- Romanenko Ye., *Formuvannia ukrainskykh natsionalnykh partii na terytorii Rosiiskoi imperii na rubezhi XIX–XX st.: spoba porivnialnoho politolohichnoho analizu [The Formation of Ukrainian National Parties on the Territory of the Russian Empire on the Turn of XIX–XX Centuries: an Attempt of Comparative Political Analysis]*, [v:] Elektronnyi resurs: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/9033> (26.12.2018).

**РОЗБУДОВА УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ:
ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ
ЛІНИ КОСТЕНКО**

АННА ФІЛІП'ЯК

Університет імені Адама Міцкевича, Познань — Польща
afilipiak66@gmail.com; ORCID: 0000-0001-5203-194X

**ROZWÓJ UKRAIŃSKIEJ FRAZEOLOGII:
AUTORSKIE FRAZEOLOGIZMY LINY KOSTENKO**

ANNA FILIPIAK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań — Polska

STRESZCZENIE. Niniejszy artykuł poświęcono fenomenowi dynamicznego rozwoju ukraińskiej frazeologii, na który niewątpliwie ogromny wpływ ma elitarna osobowość językowa Liny Kostenko. W artykule określono aktualny stan ukraińskiej frazeologii, uwzględniając najbardziej znaczące zmiany oraz rodzaje autorskich transformacji związków frazeologicznych. Aktualność pracy uwarunkowana jest koniecznością teoretycznego i praktycznego zbadania specyfiki funkcjonowania związków frazeologicznych w spektrum struktury, semantyki i stylistyki tekstu pisarki, a także określenia jej idiosylu. Analizie poddano poszczególne autorskie frazeologizmy stworzone i wykorzystywane przez pisarkę zarówno w poezji, jak i w prozie, wykorzystując strukturalno-semantyczny rozbiór poszczególnych związków frazeologicznych. Wnioskujemy, że oprócz tworzenia nowych wyrażeń, w szczególności aforyzmów, pisarka aktywnie przekształca frazeologizmy, stosując podwójną aktualizację, eksplikację, substytucję, kontaminację, a także za pomocą zmiany strukturalnego składu stałych wyrażeń z zachowaniem celu wypowiedzi.

Słowa kluczowe: frazeologia, autorskie frazeologizmy, indywidualny styl, Lina Kostenko

UKRAINIAN PHRASEOLOGY DEVELOPMENT: INDIVIDUAL IDIOMS CREATED BY LINA KOSTENKO

ANNA FILIPIAK

Adam Mickiewicz University, Poznań — Poland

ABSTRACT. This article focuses on the phenomenon of Ukrainian phraseology whose development has undoubtedly been greatly influenced by the elite lingual personality of Lina Kostenko. The current state of Ukrainian phraseology is described, including most significant changes and types of transformations of idioms made by authors. The topicality of this work is accounted for by the necessity of theoretical and practical study of the phraseological units functioning in the spectrum of structure, semantics and text stylistics, as well as the study of idiolect and idiostyle of Lina Kostenko. Individual idioms, created and used by Lina Kostenko, both in her poetry and in prose, and peculiarities of their functioning are investigated through the application of structural and semantic analysis. The author of the article concludes that in addition to creating new expressions, especially aphorisms, the writer actively transforms idioms by applying explication, substitution, contamination, as well as by changing the structural composition of fixed phrases while preserving the purpose of the expression.

Key words: phraseology, individual idioms, individual style, Lina Kostenko

Фразеологія української мови була та залишається популярною лінгвістичною галуззю, що приваблює науковців, оскільки вона найбільш виразно репрезентує національну специфіку мовлення та передає його характер, створений народом протягом віків, а проблема її опису є важливим елементом характеристики художнього стилю та характеру індивідуальної поезики автора. Фразеологічні одиниці (далі ФО) як образні засоби, які вживають у художньому тексті, характеризують відтворюваність, метафоричність, функціонування з метою створення відповідного експресивного ефекту, вираження емоційності. ФО містять оцінку (негативну чи позитивну) того чи того явища. Їх також використовують для вербалізування стереотипної ситуації. Фразеологізми — свідчення духовної або матеріальної культури. Вони відзначаються міфологічним або біблійним походженням, мотивуються легендами, анекдотами, можуть характеризувати жести, почуття чи відчуття та ін. Без сумніву, ФО відіграють важливу роль у творенні мовної картини світу, образно відображаючи матеріальне й духове життя народу, а фіксує у фразеологічній картині світу, вони відтворюють мовну свідомість носіїв відповідної лінгвокультури [Космеда, Прасол 2014: 77–83]. Зазначмо також, що фразеологізми несуть у собі не тільки предметну, але й естетичну інформацію. Їх уживають майже в усіх стилях мовлення, вони мають чітко

виражене стильове призначення, що залежить насамперед від їхнього емоційного забарвлення.

Швейцарський мовознавець Ш. Баллі свого часу зауважив, що „сполучення утворює фразеологічну єдність, якщо слова, що входять до нього, утратили всяке самостійне значення, та воно притаманне сполученню загалом, а до того ж значення це нове, не дорівнює сумі значень його складників” [Баллі 1961: 97] (переклад автор. — А. Ф.), тобто Ш. Баллі надав фразеологізму статусу лексичної одиниці, але такої, що має більш складний характер. На думку зазначеного вченого, фразеологізм складається з кількох слів, що є самостійними одиницями, та вони структуровані за певним незмінним порядком, у якому не допускається зміна позиції чи видалення будь-якого компонента. Дослідник також указує на те, що, хоч ці принципи є, безумовно, панівними, утім трапляються фразеологізми, що „не відповідають цим трьом умовам”, а „деякі слова звороту можуть бути замінені іншими” [Баллі 1961: 98] (переклад автор. — А. Ф.), переважно в авторських, трансформованих фраземах. Ідеться про стійкість, неподільність і цілісність значення. Це основна характеристика фразеологізму, головний критерій, що дає змогу відокремити його від вільного сполучення слів.

Фразеологічна система відкрита й рухома, оскільки деякі фразеологізми можуть застарівати й розширювати значення, що викликає потребу створювати нові фразеологічні словники. ФО, як і слова, можуть бути однозначними й багатозначними. Напр., однозначними є вирази *ахіллесова п'ята* чи *вавилонське стовпотворіння*. Два й більше значень мають такі одиниці, як *бити чолом*, *брати (взяти) своє*, *дати (давати) слово*, *висіти в повітрі*, *золоті руки* та ін. Крім того, багатозначність і синонімія означених фразеологізмів тісно пов'язані, оскільки нове значення тієї чи тієї фразеологічної одиниці сприяє появі нових семантичних зв'язків у сфері використання стійких словосполучень, і це, безумовно, призводить до виникнення й розширення відповідного синонімічного ряду.

Важливу роль серед складників мовної структури художнього тексту відіграє його фразеологія, оскільки фразеологізми є саме тими елементами мови, що вживаються в конкретній мовній ситуації. Наголосимо, що автор не добирає їх навмисне, спеціально, натомість уживає автоматично, не зосереджуючись на їхньому зв'язку з ідейними та художніми настановами тексту.

Отже, можна стверджувати, що в більшості випадків добирання та використання ФО зумовлені мовною традицією. Характерні риси ФО, тобто експресивність, метафоричність та емоційна насиченість, за умови їхнього використання в мові художньої літератури надає текстам національного колориту. Добирання фразеологічних засобів зумовлене проблематикою тексту. На ньому позначається ідеологія сучасного суспільства (членом якого є автор), а це може спричинити використання в тексті словосполучень-ідеологем чи

пропагандистських штампів. Нерідко зазначене актуалізує загальноновживані фразеологізми із соціальним спрямуванням, фразеологізми-фольклоризми.

Індивідуально-авторський стиль письменника — складне явище, що формується системою різноманітних чинників. Рисами ідіостилю письменника вважають стилістичні засоби, здатність до моделювання відповідних прагматичних ефектів, орнаменталіки, конкретних засобів та способів їхнього організування. Указані аспекти є основою аналізу особливостей ідіостилю письменника, що виразно виявляються в системі фразеології.

Використання фразеологічного матеріалу, як уважає Ю. Кохан, можна кваліфікувати як вияв творчої індивідуальності автора. Назвемо деякі риси письменницького ідіостилю щодо використання ФО: надання переваги окремим способам трансформації, частота їхнього вживання, характер застосованих стилістичних ефектів чи зв'язок з ідейно-художнім задумом та зображуваними в тексті реаліями. Типовими прийомами можуть бути, напр., заміна компонентів фраземи словами, що мають зв'язок із зображуваними реаліями. Простежуємо також такі процеси, як подвійне актуалізування фразеологізмів, тобто обігрування прямого значення складника вислову. Близьким до цього прийому є введення до складу ФО компонентів, що дають змогу сприймати фразему то як вільне, то як нерозкладне сполучення слів [Кохан 2003: 8–10]. Названий вище вчений зауважує також, що „значний вплив на добір фразеологізмів мають особливості світобачення письменника, яке може бути реалістичним, романтичним, піднесено-урочистим, насмішкувато-іронічним тощо. Тип авторського світобачення може зумовлювати добір фразеологічних одиниць з відповідним емоційно-експресивним забарвленням” [Кохан 1999: 2016].

Аналізуючи індивідуальний стиль письменника, звертаємо увагу на те, що деякі мовні одиниці автор уживає значно частіше порівняно з іншими письменниками. Це важливо, тому що досліджувати особливості ідіостилю письменника, специфіку використання ним того чи того мовного засобу можна лише тоді, коли такі мовні одиниці є часто вживаними. Це можна відстежити, проаналізувавши дібраний письменником фразеологічний матеріал. Під час дослідження індивідуально-авторських стилів учені використовують поняття *слова-фаворити* [Кохан 1999: 218]. Звернімо увагу, що використання автором у його тексті окремих ФО зумовлене не лише їхніми виражальними та стилістичними властивостями, але також і преференціями автора. Відповідно, такі часто вживані письменником сталі сполучення слів доцільно назвати *фраземами-фаворитами*. Виявом авторської індивідуальності й тією рисою, що відрізняє стиль одного автора від стилів інших письменників, є факт надання переваги окремим ФО і створення за допомогою них певного емоційно-стилістичного забарвлення тексту загалом. Ю. Кохан зауважує також, що на формування ідіостилю впливає характер використання письменником фразеологічних засобів, що може виявлятися в типовості чи нетиповості стій-

ких сполучень слів для різних форм опису — пейзажів, портретів, сюжетних подій, ліричних відступів тощо, у стильовій належності стійких сполучень слів, їхньому емоційному забарвленні, виконуваних ними функціях [Кохан 1999: 217].

Фразеологічні трансформації в художньому тексті відображають індивідуально-авторське сприйняття дійсності, тобто визначають ідіостиль письменника. Л. Щербачук стверджував, що „оказіональні зміни форми й семантики фразеологічної одиниці варто кваліфікувати як ускладнений, творчий процес, що здійснюється з волі письменника: okazіонально змінені фразеологічні одиниці — як індивідуально-авторську фразеологію, що служить засобом збагачення письменником літературної мови” [Кохан 2003: 16].

Творчість Ліни Костенко сьогодні є важливим явищем сучасної української поезії, що значно впливає на весь її розвиток. Особливості індивідуального поетичного стилю письменниці — це передусім висока культура поетичного вислову, новаторство, інтелектуальність, високий рівень мовної свідомості й інтертекстуальність. Поетеса як одна з найбільш відомих авторів в Україні володіє надзвичайною образністю висловлювання, що, безумовно, значно збагачує сучасну українську мову. У щоденне вживання ввійшло вже чимало авторських неологізмів і трансформованих фразеологізмів, властивих стилю письменниці. Нові (авторські) вислови поетеси, трансформації в зафіксованих сполученнях слів та неологізмах, є неоцінним джерелом для подальшого розвитку мови.

Звернімо увагу й на те, що поетичне мовлення Ліни Костенко насичене широким розмаїттям фразеологізмів, серед яких виявляємо узуальні й трансформовані фразеологізми, а також крилаті вислови та афоризми, що вдало передають і закріплюють художню та естетичну оцінку дійсності, створену письменницею. Зауважмо також, що узуальні фразеологізми, тобто фразеологізми, зафіксовані в словниках, є лінгвістичними об’єктами, до яких звертається багато письменників.

Крім традиційного терміна *фразеологізм*, прийнятним є також термін, що визначає індивідуально-авторський фразеологічний новотвір — *індивідуальний / okazіональний / контекстний фразеологізм*. Роль таких новотворів у мові Ліни Костенко виявляється в умінні оригінально поєднати слова, підібрати незвичне означення, а також зв’язати різні в семантичному або часовому контекстах поняття. Прикладами таких новотворів є крилаті вислови та афоризми. Безперечно, афоризми здатні створювати тільки ті люди, які характеризуються лінгвокреативністю: це вимагає наявності досконалої мовної компетенції, дотепності й винахідливості, уміння сприймати смисл тексту, гнучко мислячи та неоднозначно сприймаючи світ. Багато афоризмів стають життєвими девізами завдяки фіксації в структурі одиниць на позначення чуттєвих цінностей, образів, переконань, а також відповідних знань чи поглядів.

У поетичній творчості Ліни Костенко можна виокремити такі крилаті вислови, що поєднують смислові та культурні інтерпретаційні схеми, порівн.: *Здушили сльози — не виходь на люди. Болить душа — не виявляй на вид; Страшні слова, коли вони мовчать; Якщо платити злочином за злочин, то як же й жити... на землі; Душа летить в дитинство, як у вирій, бо їй на світі тепло тільки там; Де воля спить, її ще й приколишуть; Поразка — це наука. Ніяка перемога так не вчить; Єдиний, хто не втомлюється, — час; Самотнім добре — жодної розлуки; Всі слова уже були чиймись; А слово — струм. А слово — зброя. А віще слово — вічове; Не було епохи для поетів, але були поети для епох!*

Письменниця створила чимало авторських фразеологізмів, що закріпилися в її ідіостилі. Ці вирази вживають у повсякденному житті для позначення певних явищ чи процесів, напр.: *Як на полі мінному* — ‘перебувати в небезпечному становищі, ризикувати’; *Моя душа відкрилась, як Сезам* — ‘бути готовим сприймати почуття, ділитись власними переживаннями’; *Говори очима* — ‘виявляти свої почуття й думки за допомогою погляду, установлювати зоровий контакт зі співрозмовником’; *Чого ж ви так дивитесь в душу мою?* — дивитися в душу — ‘проникати у чийсь внутрішній світ, розуміти думки іншої людини’; *Полюють в полі на три тополі* — (ірон.) ‘займатися безглуздою непотрібною справою’; *Заржавіла лампа Аладина* — ‘річ, що втратила свої функційні можливості’; *Любити до оніміння* — ‘найвищий рівень вияву почуттів, безмежно’.

Індивідуально-авторські фразеологізми, створені письменницею, без сумніву, окреслюють її творчу манеру. Аналіз цих виразів, з’ясовані особливості їхнього добору в художньому тексті в окремих мовних ситуаціях, а також характерні структурно-семантичні трансформації, засвідчують, що фразеологічні засоби, які змодельовані авторкою в тексті, надають йому неповторного характеру, відповідно формуючи потужний характер ідіостилу та ідіолекту авторки.

У творчості Ліни Костенко виявляємо чимало трансформованих нею фразеологізмів. Для авторки такий процес необхідний, щоб оновити семантику й структуру ФО, зберігаючи при цьому фразеологічний образ. Трансформація обов’язково передбачає стилістичну мету. Переважно це уточнення чи розширення значення ФО у зв’язку з конкретною мовленнєвою ситуацією.

У художніх текстах може бути зафіксовано поєднання в одному стійкому виразі і прямого, і переносного значень, тобто відтворено подвійну актуалізацію ФО. У прозових творах Ліни Костенко поширені фразеологізми з подвійною актуалізацією. Під час подвійного актуалізування може відбуватися й лексико-граматичне оновлення всього фразеологічного виразу, напр.: *грають вирішальну роль* — словниковий відповідник *грати (зіграти) роль* — ‘мати певне значення, виконувати відповідні функції або видавати себе за

когось'. Ліна Костенко розширює граматичну структуру за рахунок сполучних можливостей компонентів і змінює лексичне значення ФО. Така експлікація стійкого вислову виправдана не лише лінгвістично, а й психологічно, оскільки при цьому фразеологізм *зіграти вирішальну роль* передає семантику 'мати важливе значення, остаточно вплинути на щось'. У реченні *Коли ж з гуркотом упала залізна завіса* відбувається часткове подвійне актуалізування фразеологізму *піднімати / підняти завісу* — 'розкривати приховане'. Відбувається оновлення лексико-граматичного плану ФО з розширенням її складу за рахунок сполучних можливостей компонентів й усталення його як відомого фразеологізму, при цьому конкретизується значення, обіграється потенційна семантика слова *завіса* в спеціально створеному авторкою контексті.

Часткове подвійне актуалізування фразеологічного значення відбувається в реченні *Запорошувати очі наступних поколінь*. Потенційна семантика компонента *запорошувати* обіграється в спеціально створеному контексті. Загальноживаний варіант фразеологізму *замазувати / замазати очі кому* — 'відвертати чию-небудь увагу; обманювати когось'.

У реченні *Двір купався в розкошах* Ліна Костенко трансформує фразеологізм *купатися в золоті*, що означає 'жити в багатстві, щасливо, мати всього вдосталь'. Відбувається оновлення лексичної структури фразеологізму шляхом заміни одного з компонентів синонімом зі збереженням значення та основної структури ФО.

Субституція одного з компонентів репрезентована у фразеологізмі *оброслаєм абсурдом* — словниковий варіант *обрости мохом* (жарт.) означає 'постаріти, зістарітися, ставши байдужим до всього'.

Трансформування ФО за допомогою експлікування (розкриття змісту певної єдності, під час якого її частини набувають самостійного існування й можуть відрізнитися одна від іншої) структурного складу спостерігаємо у ФО *ціни підскакують як скажені*, порівн.: як скажений — 'утрачаючи самовладання або не стримуючись у гніві; несамовито, нестямно': тут додано дієслівний компонент *підскакують*.

Можливим є також майже повне змінення структурного складу ФО зі збереженням мети висловлювання, напр.: *Дехто вже навіть готовий похилити жалобні прапори...*, де словниковий варіант фразеологізму *викидати білий прапор* — 'здаватися, припиняти боротьбу, суперечку' (білий колір — загальноприйнята символіка припинення боротьби).

Безперечно, унесок Ліни Костенко в розвиток сучасної української мови та фразеології зокрема надзвичайно важливий. Її досконале вміння оперувати словом та переносити його в інший семантичний простір сприяє створенню нових, індивідуально-авторських ФО, що збагачують і прикрашають літературну мову українців. Чимало усталених виразів, спроектованих Ліною Костенко, увійшли в щоденне розмовне мовлення. Крім творення нових уста-

лених виразів, зокрема й афоризмів, письменниця активно трансформує ФО, використовуючи подвійну актуалізацію, експлікацію, субституцію, контамінацію та змінюючи структурний склад ФО зі збереженням мети висловлювання.

Зауважмо також, що сьогодні мовна культура значно впливає на формування нових фразеологізмів, насамперед афористичних, що належать до еґо-текстових конструкцій. Зміни в соціальному та політичному житті суспільства призводять до актуалізування тих фразеологічних одиниць, що із часом стали застарілими, а також сприяють творенню нових виразів, що, як доводить проаналізований матеріал, яскраво демонструє й Ліна Костенко. Більшість усталених виразів, створених Ліною Костенко, мають надзвичайну семантичну гнучкість, суспільство сприймає їх позитивно, активно використовуючи. Подібні нові одиниці не лише частотні в мовленні, але й закріплюються в мові.

Список використаної літератури

- Балли Ш., *Французская стилистика*, Москва: Изд-во иностр. лит-ры, 1961.
- Космеда Т. А., Прасол О. П., “Політичний” фразеологізм у мовній свідомості галичан і поляків: проблема трактування, [в:] „Вісник Дніпропетровського університету”, 2014, № 11, с. 77–83.
- Кохан Ю. І., *Фраземіка в системі ідіостилію письменника (на матеріалі художньої прози Олесь Гончара і Павла Загребельного)*, дис. ... канд. філол. наук, Харків 2003.
- Кохан Ю. І., *Добір фразеологічного матеріалу як фактор формування ідіостилію письменника (на матеріалі прози Олесь Гончара)*, [в:] „Вісник Харківського університету”, 1999, № 426, с. 216–220.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Balli S., *Francuzskaya stilistika [French Stylistics]*, Moskva: Izd-vo inostr. lit-ry, 1961.
- Kosmeda T. A., Prasol O. P., “Politychnyi” frazeologizm u movnii svidomosti halychan i poliakiv: problema traktuvannia [“Political” Phraseology in the Language Consciousness of Galicians and Poles: the Problem of Interpretation], [v:] „Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu”, 2014, № 11, s. 77–83.
- Kokhan Y. I., *Frazemika v systemi idiostyliu pysmennyka (na materialy khudozhnoi prozy Olesia Honchara i Pavla Zahrebelnoho) [Phraseology in Idiostyle of the Writer (Based on Material of Artistic Prose Written by Oles Gonchar and Pavlo Zagrebely)]*, dys. ... kand. filol. nauk, Kharkiv 2003.
- Kokhan Y. I., *Dobir frazeolohichnoho materialu yak faktor formuvannia idiostyliu pysmennyka (na materialy prozy Olesia Honchara) [Selection of Phraseological Material as a Factor*

in the Formation of Idiostyle of the Writer (on the Material of Prose Oles Gonchar)], [v:] „Visnyk Kharkivskoho universytetu”, 1999, № 426, s. 216–220.

Список використаних джерел

- Костенко Л. В., *Записки українського самашедшого*, Київ: Вид-во А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011.
- Костенко Л. В., *Равненіє на трибуну. Опис фантазмагоричного параду до 20-річчя незалежності України*, [v:] „День”, 2011, № 147, с. 12.
- Костенко Л. В., *Триста поезій*, Київ: Вид-во А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2012.
- Костенко Л. В., *Україна як жертва і чинник глобалізації катастроф*, [v:] „День”, 2003, № 76, с. 14.

Spysok vykorystanykh dzherel [References]

- Kostenko L. V., *Zapysky ukrainskoho samashedshoho [Notes of a Ukrainian Madman]*, Kyiv: Vyd-vo A-BA-BA-HA-LA-MA-HA, 2011.
- Kostenko L. V., *Ravnieniie na trybunu. Opys fantasmahorychnoho paradu do 20-richchia nezalezhnosti Ukrainy [Levelling the Podium. Description of the Phantasmagoric Parade to the 20th Anniversary of Ukraine's Independence]*, [v:] „Den”, 2011, № 147, s. 12.
- Kostenko L. V., *Trysta poezii [Three Hundred Poems]*, Kyiv: Vyd-vo A-BA-BA-HA-LA-MA-HA, 2012.
- Kostenko L. V., *Ukraina yak zhertva i chynnyk hlobalizatsii katastrof [Ukraine as a Victim and a Factor in the Globalization of Disasters]*, [v:] „Den”, 2003, № 76, s. 14.

**ТВОРЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ТЕРМІНІВ
НА ОСНОВІ АНТРОПОНІМІВ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИКІВ
(на матеріалі публіцистичного дискурсу)**

ДОМІНІКА ЯНЧУРА

Університет імені Адама Міцкевича, Познань — Польща
dominikajanczura@interia.eu; ORCID: 0000-0001-5634-7044

**TWORZENIE TERMINÓW POLITYCZNYCH
NA PODSTAWIE ANTROPONIMÓW UKRAIŃSKICH POLITYKÓW
(na materiale dyskursu publicystycznego)**

DOMINIKA JANCZURA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań — Polska

STRESZCZENIE. Artykuł został poświęcony analizie terminów politycznych derywowanych od antroponimów funkcjonujących w języku dyskursu publicystycznego. Aktualność tematu jest dostrzegalna w potrzebie ciągłego badania języka mediów masowych — środki komunikacji masowej są aktualizatorami nowych trendów językowych, tym samym sprzyjając wzbogacaniu zasobu leksykalnego użytkowników danego języka. Celem badania jest scharakteryzowanie najbardziej produktywnych modeli słotwórczych używanych w dyskursie publicystycznym. W artykule został przeanalizowany materiał faktologiczny ze słownika *Словотворчість незалежної України 1991–2011 А. Neluby*. Materiał badawczy został uzupełniony terminami zebranymi przez autorkę artykułu z wydań elektronicznych prasy ukraińskiej ostatnich lat. Analiza zebranego materiału pozwoliła dojść do wniosku, że najbardziej produktywnymi sposobami tworzenia neologizmów są te, które polegają na dodaniu prefiksu lub sufiksu do wyrazu podstawowego oraz tworzenie złożeń.

Słowa kluczowe: termin polityczny, antroponim, media masowe, dyskurs publicystyczny

THE FORMATION OF POLITICAL TERMS
BASED ON ANTHROPONYMS OF UKRAINIAN POLITICIANS
(case study of political discourse)

DOMINIKA JANCZURA

Adam Mickiewicz University, Poznań — Poland

ABSTRACT. This paper presents the analysis of political terms derived from anthroponyms used in the mass media discourse. The topicality of the paper consists in the need to explore the language of mass media — new linguistic trends are disseminated through mass communication, thus stimulating the development of the vocabulary of users of a given language. The analysis aims at distinguishing and defining the most productive models of word formation used in the mass media discourse. The empirical material examined in the article is based on the dictionary *Slovotvorchist nezaleznoi Ukrainy. 1991–2011* compiled by A. Nelyuba. It was supplemented by terms found by the author of the article in digital issues of the Ukrainian press of recent years. The investigation submitted leads to the conclusion that the most productive models of creating neologisms are adding prefixes or suffixes to root words or compounding.

Key words: political term, anthroponym, mass media, journalistic discourse

Загальновідомо, що арсенал лексичних засобів кожної окремої людини, як і суспільства загалом, постійно поповнюється. Шляхів збагачення мовного словника кожної людини чимало. У час, коли все більшу роль у суспільстві відіграють мас-медіа, саме їх уважають актуалізаторами нових мовних трендів. Здійснений аналіз діапазону впливової сили сучасних мас-медіа дає змогу стверджувати, що вони виконують насамперед лінгвокреативну та вноормувальну функції. Від змісту використаних слів у публіцистичному дискурсі залежить реакція суспільства на події довкілля, формування мовної свідомості особистості. Для громадської думки доречно підбирати лексичний матеріал, моделюючи смисл і прогножуючи оцінку висловлюваному, передбачаючи можливі емоції.

Лексико-семантичні інновації, зокрема в мові публіцистичного дискурсу, досліджують такі вчені, як напр.: О. Ільченко [2011, 2012], Б. Коваленко [2010], Т. Космеда [2011], О. Мінкова [2012], М. Навальна [2011], А. Нелюба [2012], М. Степаненко [2017], О. Стишов [2013] та ін.

Мова засобів масової інформації еволюціонує разом з розвитком суспільства, віддзеркалює події, що відбуваються у світі. Погоджуємося з думкою Т. Щукліної, яка зауважує, що характерною рисою словотворчості в сучасних мас-медіа стало активне залучення до дериваційних процесів різних прецедентних феноменів [Щуклина 2017: 210]. Зазначена дослідниця вважає,

що „похідні слова, мотивувальною базою яких є прецедентні одиниці, ще більшою мірою відображають специфічність культури, мислення та сприйняття дійсності народу, систему його світоглядних установок, ціннісних пріоритетів. Саме на цьому ґрунтується спільність для всього народу картини світу й можливість взаєморозуміння” [Щуклина 2017: 210]. Антропоніми політиків функціують як прецедентні імена, оскільки вони дуже популярні. Не маємо сумнівів, що найбільше емоційних реакцій у суспільстві викликає діяльність політиків, насамперед мовлення, їхні комунікативні стратегії й тактики. Мас-медіа — головне джерело знань про політичні події. “Мода” на відантропонімні терміни пов’язана з актуальними політичними подіями, активністю певних політиків, їхньою популярністю, рейтингом, авторитетом, а це зумовлює виникнення нових понять і явищ, що мотивовані антропонімами, які номінують прізвища цих політиків. Саме тому зосередимо увагу на політичній терміносистемі. У статті використовуємо терміни *мас-медіа* й *засоби масової інформації* (далі ЗМІ) як синонімі.

О. Крижко зауважує, що терміни становлять „більшість нових лексичних одиниць у будь-якій мові [...], оскільки людство постійно зіштовхується з проблемою позначення того чи того поняття, явища чи феномена” [Крижко: 62]. Відантропонімні політичні терміни, що функціують у сучасному українському публіцистичному дискурсі, служать не тільки для найменування нових понять чи явищ, а також для привертання уваги реципієнтів до описуваних фактів, впливу на їхню мовну свідомість. Названі терміни виконують не тільки номінативну функцію, але й низку прагматичних — оцінювальну, експресивну, емоційну, атракційну та ін. На прагматичні функції термінологічних інновацій звертає увагу Т. Щукліна, указуючи на конотаційний компонент новоутворень і називаючи їх яскравими, нестандартними словами, що реалізують творчу компетенцію їхніх творців [Щукліна 2017: 211]. Вони — мовні інновації — деавтоматизовують процес їхнього сприйняття читачем, привертають увагу й посилюють вплив мови на підсвідомість адресанта, одночасно спонукаючи його до більш уважного прочитання викладеного [див.: Щукліна 2017: 211]. Усе ж таки головною функцією мас-медіа є формування громадської думки.

Політичні відонімні терміни, що є предметом цієї наукової студії, творяться за вже наявним в українській мові моделями термінотворення. Із часом новоутворені спеціальні одиниці й словосполучення стають загальноживаними, активно функціують у мові ЗМІ, що є об’єктом цього дослідження. Термін, зрозуміло, повинен мати точну дефініцію, що „дає загальне уявлення про іменований об’єкт (який може бути як конкретним, так і абстрактним розумовим конструктом) [...]” [Крижко: 62–63]. На відміну від загальноживаних слів, терміни, як правило, однозначні. Терміни належать не до загальноживаної, а до спеціальної лексики, оскільки вони існують у науковій мові

[Кочан 2018: 54]. Однак зауважмо, що терміноодиниці мови публіцистики можуть використовуватися в повсякденному мовленні, проникаючи до системи загальної мови й поповнюючи тим самим словник суспільства загалом. Погоджуємося з думкою Н. Поліщук про те, що „поява лексичної чи семантичної інновації завжди чимось зумовлена” [Поліщук 2016: 147]. Політичні відантропонімі новотвори тісно пов’язані з актуальною політичною ситуацією. Без сумніву, деякі з політичних відантропонімічних термінів відзеркалюють ставлення суспільства до конкретних політиків.

Як джерело для вибирання політичних відантропонімічних термінів використано словник А. Нелюби *Словотворчість незалежної України. 1991–2011* [Нелюба 2012]. Дослідницький матеріал доповнено прикладами, зібраними авторкою цієї статті з українських газет 2004–2018 рр.

Наголосимо, що термінологічні системи розбудовуються трьома основними способами: 1) морфологічним (афіксальним) — утворенням нових термінологічних найменувань за певними словотвірними моделями; 2) лексико-семантичним, що передбачає термінологізування значень слів природної мови, та ін.; 3) через запозичення (словотвірне та семантичне калькування) [Крижко: 65].

Найбільш продуктивним способом творення термінів, зокрема й політичних терміноодиниць на базі антропонімів українських політиків, традиційно вважають морфологічний. Як зауважує Т. Петрова, „поширеність цього способу пояснюють його продуктивністю, оскільки в термінах, утворених морфологічним способом, закладені основи структурного систематизування [...]” [Петрова 2018: 122]. У мові ЗМІ відантропонімічні політичні терміни, що виникли шляхом морфологічного термінотворення, переважно утворені суфіксальним і префіксальним способами, а також складанням.

Суфіксальний спосіб творення термінів — це, як відомо, моделювання термінів з використанням суфіксальних морфем. Перший з ефективних прийомів, уживаних журналістами, — творення іменників із суфіксами **-ець, -енко, -еня, -ев’я, -ист, -іст, -івець, -нів, -чик**, що вказують на послідовників чи прихильників конкретного політичного лідера або членів певного угруповання: *ющенківець, гращеня, лукашист, луценківець, кравчукіст, литвинівка, жириновчик*. Порівн.: *Люди її “сприйняли серцем і розумом” — так брехав міністр АПК, вірний “кучмівець”, згодом “білосердечний антикучмівець” як і всі перекинчики, що під різними гаслами і прапорами догоджають колонізаторам України* [Мороз 2013]; *На дану посаду нібито проситься “ющенківець” Віктор Бондар, однак проти його кандидатури є серйозний опір* [Писарчук 2014]; *Головний “тимошенківець” Деревляний вляпався у любовний скандал “на стороні” і бажає відбити нову пасію Кайди?* [Головний “тимошенківець” 2018]; *„Як путінці, вирішили пограти м’язами” — організатор*

“ностальгічного шабашу” про скандал у Луцьку [Як путінці 2017]; **Путіністи** *рсях. На краю церковного “вулкану”* [Косвінцев 2015].

Для номінування періоду правління чи пов’язаних із конкретним політиком суспільно-політичних явищ зазвичай використовують суфікс **-щин(а)**. Такі номінації репрезентують негативну оцінку: *азаровщина, геббелівщина, морозівщина, хижняківщина, шелестщина, шмаровщина, юценківщина, яворівщина, януковщина*. Порівн.: *Але цього разу це не була проста цікавість, мовляв, що ж там за парканом, це був суспільний ритуал, коли важливо на рівні рефлексів відкласти — “януковщина” повторитися не має* [Гладка 2014]; *Заява про відставку. „Азаровщина — це повне нехтування законом [...]”* [Богославская 2004]; *Так це ж кучмівщина в чистому вигляді!* [Ротай 2006].

Для моделювання таких образних, промовистих термінів у мові ЗМІ за аналогією до утворень на зразок *комунізм, більшовізм, фашизм* використовують також суфікси **-ізм, -изм**, що навантажені негативним значенням, порівн.: *кравчукізм, кучмізм (Хіба не комсомол виховав кравчукізм-кучмізм, злодій більшого і меншого масштабу?* [Сверстюк 2015]), *лукашизм (Експорт лукашизму* [Кабачій 2013]), *януковичізм (Зважаючи на реакцію Івана Марчука, можна припустити, що Україну залишить кагорта тих, кому януковичізм, як і колись кучмізм, стане нестерпним* [Samborska 2010]), *путінізм (Путінізм завжди пожирає своїх дітей* [Волошина 2016]), *бандеризм (Бандеризм, якого немає* [Кіпіані 2018]).

На позначення нових процесів, запропонованих конкретним політичним діячем, використовують чужомовний суфікс **-іј-** (аналогічно, напр., до словесних форм на зразок *приватизація*), порівн.: *кіселізація (Сьогодні відомий вислів Леніна міг би звучати так: „Україна — це Партія регіонів плюс шустеризація і кіселізація всієї країни”* [Нелюба 2012: 219]), *путінізація (Одним з найбільш гострих і актуальних питань на сьогодні є: чи можлива остаточна “путінізація” України?* [Жданов 2010]), *тимошенкізація (“Тимошенкізація” євроінтеграції* [Гетьманчук 2012]), *юценкізація (Я це називаю “юценкізація” партійного списку “Удару”, — зазначив він* [Кличко, Королевська 2012]). Утім нормативним суфіксом для творення українських термінологічних найменувань (а також на основі чужомовних морфів, що давно запозичені) на позначення дії чи процесу є **-енн(я), -нн(я)**.

Знаходимо також поодинокі приклади з актуалізацією суфікса **-іан(а)**, що їх використовують на позначення заходів, присвячених ушануванню пам’яті конкретного політика, напр., *брежнєвіана, юценкіана, януковичіана*. Порівн.: *Готуючись до вишанування пам’яті Леоніда Ілліча з нагоди його 100-річного ювілею, можновладці Дніпродзержинська обговорювали ідею присвоєння імені видатного земляка якійсь вулиці або місцевому парку відпочинку. Отож “брежнєвіана” триває?* [Нелюба 2012: 60]. Зауважмо, що вказаний суфікс

частіше використовують для моделювання термінів з актуалізуванням прізвищ письменників. Такі утворення позначають сукупність творів літератури й мистецтва, пов'язаних із життям конкретного творця.

У публіцистиці популярним способом термінотворення є префіксальний. Для побудови термінів, зміст дефініції яких містить указівку на ознаку за віднесеністю до того, хто виступає проти конкретного політика, часто використовують префікс **анти-**, напр.: *антиграбовичівський, антилуценківський, антитабачний, антитимошенківський, антихусейнівський, античерновецький, антиюценківський, антияворівський, антияценюківський*. Порівн.: *Переважають викиди антиграбовичівської публіцистики, на яку адепти Грабовича не знайшли адекватної відповіді* [Нелюба 2012: 25]; *Натомість мітинг, який міська влада дозволила “антилуценківським” партіям (ПР, СПУ, КПУ, зеленим) провести на майдані Свободи, виявився набагато гучнішим* [Нелюба 2012: 27]; *“АнтиТабачний” ректор могилянки Сергій Квіт: не в ногу з усіма* [Охріменко 2010]. В останньому прикладі в середині слова використано прийом капіталізації, тобто вжито велику літеру, що суперечить правилам української орфографії.

Префікс **анти-** функціонує також як компонент побудови іменників, що, відповідно, номінують супротивників конкретного політика, порівн.: *Потім як антикучмовець; трансформер-соціаліст; “польовий командир” Майдану; “термінатор” — винищувач корупціонерів і ДАІ [...]* [Нелюба 2012: 27]; *І да, зараз почнуться змагання, хто більший антипутінець, але подивіться правді в очі* [Iesirov 2018]. Зауважмо, що в наведених прикладах префікс **анти-** навантажений негативним змістом: він, як правило, означає протилежність, протидію, набуває відтінку несхвалення, зневажливості.

Інколи в словотворенні журналісти використовують питомий (український) відповідник префікса **анти-** — **проти-**, порівн.: *Протибагрянівська преса, зокрема часопис “Український самостійник”, звинувачували Івана Багряного у “політичному диктаторстві і вождівстві”, “крутійстві та неокомуністичній поведінці”* [Нелюба 2012: 438–439]; *Водночас заради справедливості зауважу, що Словенія, на відміну, скажімо, від Сербії, у різних міжнародних організаціях завжди голосує за проукраїнські, відповідно — протипутінські — рішення* [Льченко 2018].

Префіксальний спосіб термінотворення в публіцистичному мовленні використовує також афікс **де-**, напр.: *декучмізація, депутінізація, деюценкізація*. Порівн.: *Плюс декучмізація всієї країни* [Захаров 2005]; *РФ потребує двох речей: декомунізації і депутінізації — російський політолог Андрій Зубов* [Горчинська 2017]; *Йдеться якщо не про витіснення Юценка Пінчуком з цього міжнародного каналу, то принаймні про демонополізацію контактів, або про деюценкізацію позаурядової дипломатії* [Нелюба 2012: 123]. Указані терміни називають процес, спрямований на позбавлення ознак, характерних

для конкретного політика. Зауважмо, що префікси, використовувані для моделювання журналістами термінів, відповідно навантажені негативним значенням, що свідчить про перевагу негативних емоцій щодо оцінки дій політиків.

Від антропонімів шляхом складання, утворюються й складні терміно-одиниці ЗМІ, напр.: *бандерофобія* (**Бандерофобія** в російській пропаганді: історія і сучасність [Масенко 2016]), *тимошенкофобія* (*Пароксизми тимошенкофобії* [Шевченко 2016]). Такі номінації слугують для позначення ірраціонального сприйняття (фобії), потенційної загрози.

Для окреслення типу “правління” певного політичного лідера чи групи моделюють складні слова з використанням основи **-кратія** в постпозиції, що в перекладі з грецької мови означає ‘правити, володіти; бути сильним’ (напр.: *демократія*, *бюрократія*), порівн.: *тітушкократія* (*Час тітушкократії* [Каневський 2018]), *кучмократія* (*І запланована зміна державного ладу — це не що інше, як державний переворот, що його має намір здійснити кучмократія, прикриваючись гаслами конституційної реформи* [Каспрук 2013]).

Отже, терміносистему сучасних мас-медіа більшою мірою наповнюють новоутворені політичні терміни на позначення прихильників конкретного політика чи членів політичного угруповання. Значна кількість терміноодиниць окреслює період правління конкретного політика й започатковані ним політичні зміни. Чимало спеціальних одиниць указують на ознаку за належністю до того, хто виступає проти конкретного політика.

Найбільш популярними способами термінотворення одиниць мас-медіа є, як показує проаналізований матеріал, суфіксальний і префіксальний. Найбільш продуктивними формантами, що актуалізуються під час творення відантропонімних термінів суфіксальним способом, є афікси **-ець** (для позначення прихильників, послідовників конкретного політика) та **-щина** (для номінування періоду правління, явищ, пов’язаних з певним політиком). Префіксальним способом завдяки продуктивним афіксам **анти-**, **проти-** та **де-** утворюють численну групу термінів, дефініції яких містять указівку на ознаку за віднесеністю до того, хто виступає проти конкретного політика. Для творення оцінних політичних номінацій залучають і спосіб складання, за допомогою якого моделюються значення з місткими смислами.

Отже, більшість новоутворених політичних термінів, проаналізованих у мові ЗМІ, віддзеркалюють суспільно-політичну дійсність, почуття й емоції соціуму. Діапазон впливу мас-медіа створює можливості поширення нової лексики серед суспільства, тим самим поповнюючи лексичний склад української мови. Убачаємо потребу постійного відстеження виникнення мовних новоутворень у мові ЗМІ та їхнього лексикографування, оскільки вони поширюються в публіцистичному дискурсі дуже швидко й набувають статусу загальноживаних.

Список використаної літератури

- Льченко О. А., *Вербалізоване “обличчя” сучасного суспільства: словник метафоричних словосполучень української преси (2000–2010 рр.)*, Харків: ФОП Петров В. В., 2011.
- Льченко О. А., *Прецедентність як ознака текстів сучасної преси (на матеріалі метафоричних словосполучень)*, [в:] „Лінгвістичні дослідження”, 2012, вип. 34, с. 97–100.
- Коваленко Б. О., *Стилістично знижена лексика в мові сучасної української публіцистики*, Кам’янець-Подільський: Буйницький О. А., 2010.
- Космеда Т. А., *Мова “четвертої влади” та шляхи її вдосконалення: компетенція мовної особистості журналіста і читача*, [в:] „Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации»”, 2011, № 4, т. 24 (63), с. 157–162.
- Кочан І., *Слова з терміоелементами -граф(о), -граф, -граф(ія), -граф(ізм) у сучасній українській мові*, [в:] „Studia Ukrainica Posnaniensia”, 2018, zesz. VI, s. 53–60.
- Крижко О. А., *Особливості терміна як основної одиниці терміносистеми*, [в:] Електронний ресурс: http://philology.knu.ua/library/zagal/Studia_Linguistica_1/062_067.pdf (12.09.2017).
- Мінкова О. Ф., *Експресивний потенціал засобів вторинної номінації в мові новітньої української публіцистики*, Мелітополь: ТОВ „Видавничий будинок ММД”, 2012.
- Навальна М. І., *Динаміка лексики української періодики початку ХХІ ст.*, Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2011.
- Петрова Т., *Морфологічні способи термінотворення (на матеріалі сучасної української фітомеліоративної термінології)*, [в:] „Studia Ukrainica Posnaniensia”, 2018, zesz. VI, s. 121–129.
- Поліщук Н., *Активність інноваційних процесів у словниковому складі сучасних мас-медіа*, [в:] „Вісник Національного університету «Львівська політехніка»”, 2016, № 842, с. 146–150.
- Ротко С. І., *Дефініції понять термінологія та терміносистема у сучасній лінгвістиці*, [в:] „Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 9: Сучасні тенденції розвитку мов”, 2013, вип. 10, с. 234–239.
- Степаненко М. І., *Політичне сьогодення української мови: актуальний перефразистикон*, Харків: Видавець Іванченко І. С., 2017.
- Стишов О., *Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації)*, Київ: Вид. центр КНЛУ, 2-ге вид., перероб, 2003.
- Щуклина Т., *Прецедентные феномены как источник неузального словообразования в современных российских СМИ*, [в:] „Przegląd Wschodnioeuropejski”, 2017, VIII/1, s. 209–217.

Spysok vykorystanoi literatury

[References]

- Plchenko O. A., *Verbalizovane “oblychchia” suchasnoho suspilstva: slovnyk metaforychnykh slovospoluchen ukraïnskoï presy (2000—2010 rr.)* [*Verbalized “Face” of Modern Society:*

- Dictionary of Metaphorical Phrases of the Ukrainian Press*], Kharkiv: FOP Petrov V. V., 2011.
- Ilichenko O. A., *Pretsedentnist yak oznaka tekstiv suchasnoi presy (na materialy metaforychnykh slovospoluchen)* [Precedence as a Feature of the Texts of Modern Press (Based on Metaphorical Phrases)], [v:] „Linhvistychni doslidzhennia”, 2012, vyp. 34, s. 97–100.
- Kovalenko B. O., *Stylistychno znyzhena leksyka v movi suchasnoi ukrainskoi publitsystyky* [Stylistically Reduced Vocabulary in the Language of Modern Ukrainian Journalism], Kamianets-Podilskyi: Buinytskyi O.A., 2010.
- Kosmeda T. A., *Mova “chetvertoi vlady” ta shliakhy yii vdoskonalennia: kompetentsiia movnoi osobystosti zhurnalista i chytacha* [The Language of the “Fourth Power” and the Ways of Its Perfection: the Competence of the Linguistic Personality of the Journalist and the Reader], [v:] „Uchenye zapiski Tavricheskogo nacionalnogo universiteta im. V.I. Vernadskogo. Seriya «Fylologiya. Social’nye kommunikacii»”, tom 24 (63), 2011, № 4, s. 157–162.
- Kochan I., *Slova z terminoelementamy -hraf(o), -hraf, -hraf(ia), -hraf(izm) u suchasni ukrainskii movi* [Words with Term Elements *граф(о), -граф, -граф(ія), -граф(ізм)* in Modern Ukrainian], [v:] „Studia Ukrainica Posnaniensia”, 2018, zesz. VI, s. 53–60.
- Kryzhko O. A., *Osoblyvosti termina yak osnovnoi odynytsi terminosystemy* [Features of the Term as the Basic Unit of the Terminology System], [v:] Elektronnyi resurs: http://philology.knu.ua/library/zagal/Studia_Linguistica_1/062_067.pdf (12.09.2017).
- Minkova O. F., *Ekspresyivnyi potentsial zasobiv vtorynnoi nominatsii v movi novitnoi ukrainskoi publitsystyky* [Expressive Potential of Means of Secondary Nomination in the Language of Modern Ukrainian Journalism], Melitopol: TOV „Vydavnychiy budynok MMD”, 2012.
- Navalna M. I., *Dynamika leksykonu ukrainskoi periodyky pochatku XXI st.* [The Dynamics of the Lexicon of the Ukrainian Periodicals at the Beginning of the XXI Century], Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho, 2011.
- Neliuba A., *Slovotvorchist nezalezhnoi Ukrainy. 1991–2011* [Word-Formation in Independent Ukraine. 1991–2011], Kharkiv 2012.
- Petrova T., *Morfologichni sposoby terminotvorennia (na materialy suchasnoi ukrainskoi fitomelioryativnoi terminolohii)* [Morphological Methods of Term Formation (on the Material of Modern Ukrainian Phytomelioryative Terminology)], [v:] „Studia Ukrainica Posnaniensia”, 2018, zesz. VI, s. 121–129.
- Polishchuk N., *Aktyvnist innovatsiinykh protsesiv u slovnykovomu skladi suchasnykh mas media* [The Activity of Innovative Processes in the Vocabulary of Modern Mass Media], [v:] „Visnyk Natsionalnogo universytetu «Lvivska politekhnik»”, 2016, № 842, s. 146–150.
- Rotko S. I., *Definitsii poniat terminolohii ta terminosystema u suchasni linhvistytsi* [Definition of the Concepts of Terminology and Terminology System in Modern Linguistics], [v:] „Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 9: Suchasni tendentsii rozvytku mov”, 2013, vyp. 10, s. 234–239.
- Stepanenko M. I., *Politychne sohodennia ukrainskoi movy: aktualnyi perefrastykon* [The Political Present of the Ukrainian Language: an Actual Rephrasicon], Kharkiv: Vydavets Ivanchenko I. S., 2017.

- Styshov O., *Ukrainska leksyka kintsia XX stolittia (na materialy movy zasobiv masovoi informatsii) [Ukrainian Vocabulary of the Late Twentieth Century (Based on the Language of the Mass Media)]*, Kyiv: Vyd. tsentr KNLU, 2-he vyd., pererob, 2003.
- Shchuklina T., *Precedentnye fenomeny kak istochnik neuzual'nogo slovoobrazovaniya v sovremennykh rossijskikh SMI [Precedent Phenomena as the Source of Non-Usual Word-Formation in the Contemporary Russian Mass Media]*, [v:] „Przeгляд Wschodnioeuropejski”, 2017, VIII/1, s. 209–217.

Список використаних джерел

- Богословская И., *Заява про відставку. „Азаровщина — це повне нехтування законом...”*, [в:] Електронний ресурс: <https://www.pravda.com.ua/news/2004/01/19/2997554/> (19.01.2004).
- Волошина Л., *Путінізм завжди пожирасе своїх дітей*, [в:] Електронний ресурс: <https://gazeta.ua/blog/49125/putinizm-zavzhdi-pozhiraye-svoyih-ditej> (06.08.2016).
- Гетьманчук А., Пилявець О., Солодкий С., *Три сценарії розвитку відносин Україна — ЄС після виборів-2012*, [в:] Електронний ресурс: <https://glavcom.ua/publications/118979-tristsenariji-rozvitku-vidnosin-ukrajina-jes-pislja-viboriv-2012.html> (22.10.2012).
- Гладка К., *Ритуал “Межигір’я”*, [в:] Електронний ресурс: <http://life.pravda.com.ua/columns/2014/02/25/153939/> (25.02.2014).
- Головний “тимошенківець” Деревляний вляпався у любовний скандал “на стороні” і бажає відбити нову пасію Кайди?, [в:] Електронний ресурс: <http://chasopys.te.ua/suspilstvo/5099-golovnij-timoshenkivets-derevlyanij-vlyapavsya-u-lyubovnij-skandal-na-storonni-i-bazhae-vidbiti-novu-pasiyu-kajdi> (06.04.2018).
- Горчинська О., *РФ потребує двох речей: декомунізації і депутатизації — російський політолог Андрій Зубов*, [в:] Електронний ресурс: <https://nv.ua/ukr/publications/rf-maje-potrebu-v-dvoh-rechah-dekomunizatsiji-i-deputinizatsii-rosijskij-politolog-andrij-zubiv-966656.html> (12.04.2017).
- Жданов І., *Чи можлива “путінізація” України?*, [в:] Електронний ресурс: https://www.pravda.com.ua/articles/2010/10/7/5454113/view_print/ (07.10.2010).
- Захаров Є., *Плюс декучмізація всієї країни*, [в:] Електронний ресурс: <http://maidan.org.ua/arch/arch2005/1104949600.html> (01.05.2005).
- Льченко В., *Словенія. Найбагатша у слов’янському світі*, [в:] Електронний ресурс: <http://www.mandry.ua/?p=3728>, (31.01.2018).
- Кабачій Р., *Експорт лукашизму*, [в:] Електронний ресурс: <https://www.pravda.com.ua/columns/2013/03/8/6985139/> (08.03.2013).
- Каневський Г., *Час тітушократії*, [в:] Електронний ресурс: <https://www.pravda.com.ua/columns/2018/02/19/7172066/> (19.02.2018).
- Каспрук В., *Кучма здає Україну*, [в:] Електронний ресурс: <https://viktorkaspruk.wordpress.com/2013/05/10/кучма-здає-україну/> (10.05.2013).
- Кіпіані В., *Бандеризм, якого немає*, [в:] Електронний ресурс: <https://nv.ua/ukr/opinion/kipiani/banderizm-jakoho-nemaje-2453817.html> (24.02.2018).

- Кличко і Королевська мають пули спонсорів, — політолог, [в:] Електронний ресурс: https://galinfo.com.ua/news/klychko_i_korolevska_mayut_puly_sponsoriv___politolog_115407.html (04.08.2012).
- Косвінцев О., *Путіністи в рясках. На краю церковного “вулкану”*, [в:] Електронний ресурс: https://zaxid.net/putinisti_v_ryasah_n1376501 (15.12.2015).
- Масенко Л., *Бандерофобія в російській пропаганді: історія і сучасність*, [в:] Електронний ресурс: <https://www.radiosvoboda.org/a/28206392.html> (31.12.2016).
- Мороз О., *Про найважливішу справу*, [в:] Електронний ресурс: <http://www.spu.pl.ua/post.php?id=11923> (05.09.2013).
- Нелюба А., *Словотворчість незалежної України 1991–2011: Словник*, Харків: Харків. історико-філол. тов-во, 2012.
- Охріменко О., *“АнтиТабачний” ректор могилянки Сергій Квіт: не в ноги з усіма*, [в:] Електронний ресурс: <https://www.unian.ua/society/341723-antitabachniy-ректор-mogilyanki-sergiy-kvit-ne-v-nogi-z-usima.html> (30.03.2010).
- Писарчук Д., *Новий склад Кабміну. Попередній список*, [в:] Електронний ресурс: https://espresso.tv/article/2014/11/12/novyy_sklad_kabminu_poperedniy_spysook (12.11.2014).
- Портников В., *Віталій Портников: російські “тітушки” — новий символ влади*, [в:] Електронний ресурс: https://espresso.tv/article/2018/05/07/vitaliy_portnykov_rosiyski_quottitushkyquot_novyy_symvol_vlady (07.05.2018).
- Ротай Н., *“Нафтусина” біда*, [в:] Електронний ресурс: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/639/247/23161/> (23.03.2006).
- Самборська О., *„Він шкодує, що повернувся з еміграції і готується виїхати знову”*, [в:] Електронний ресурс: <https://ukrajinciberlinu.wordpress.com/2010/02/22/він-шкодує-що-повернувся-з-еміграції-і/> (22.02.2010).
- Сверстюк Є., *“Багато страшних видінь майбутнього втілив Гоголь у своїх образах, що пропустуватим читачем сприймалися як дивацтво”*, [в:] Електронний ресурс: <https://ukrajinciberlinu.wordpress.com/2009/04/01/багато-страшних-видінь-майбутнього-в/> (21.12.2015).
- Шевченко О., *Пароксизм тимошенкофобії*, [в:] Електронний ресурс: <http://turka-ua.net/news/2016-01-14-2583> (14.01.2016).
- „Як путінці вирішили пограти м'язами” — організатор „ностальгічного шабашу” про скандал у Луцьку*, [в:] Електронний ресурс: <https://www.volyn24.com/news/94255-іак-путінці-вирішили-pograty-miazamy-organizator-nostalgičnogo-shabashu-pro-skandal-u-lucku> (26.11.2017).
- Iesipov S., *Насправді президентську кампанію можна закінчувати*, [в:] Електронний ресурс: <https://tverezo.info/post/74409> (19.10.2018).

Spysok vykorystanykh dzherel [References]

- Bohoslovskaia Y., *Zaiava pro vidstavku. „Azarovshchyna — tse povne nekhtuvannia zakonom...”*
[Resignation Letter. „Azarovshchyna (the Attack of Azarov on Small Business of Ukraine)

- is a Complete Violation of Law*], [v:] Elektronnyi resurs: <https://www.pravda.com.ua/news/2004/01/19/2997554/> (ponedilok, 19 sichnia 2004, 18:39).
- Voloshyna L., *Putinizm zavzhdy pozhyraie svoikh ditei [Putinism Always Devours Its Children]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://gazeta.ua/blog/49125/putinizm-zavzhdi-pozhiraye-svoyih-ditej> (06.08.2016).
- Hetmanchuk A., Pyliavets O., Solodkyi S., *Try stsenarii rozvytku vidnosyn Ukraina YeS pislia vyboriv 2012 [Three Scenarios for the Development of Ukraine-EU Relations after the 2012 Election]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://glavcom.ua/publications/118979-tri-stsenariji-rozvitku-vidnosin-ukrajina-jes-pislja-viboriv-2012.html> (22.10.2012).
- Hladka K., *Rytual "Mezhyhiria" ["Mezhyhiria" Ritual]*, [v:] Elektronnyi resurs: <http://life.pravda.com.ua/columns/2014/02/25/153939/> (25.02.2014).
- Holovnyi "tymoshenkivets" Derevlianyi vliapavsia u liubovnyi skandal "na storoni" i bazhaie vidbyty novu pasiiu Kaidy? [The Main Tymoshenko's Ally Derevlianyi Involved in the Scandal Playing Around and Willing to Swipe the Beloved of Kaida]*, [v:] Elektronnyi resurs: <http://chasopys.te.ua/suspilstvo/5099-golovnij-tymoshenkivets-derevlianyj-vlyapavsia-u-lyubovnij-skandal-na-storoni-i-bazhae-vidbiti-novu-pasiyu-kajdi> (06.04.2018).
- Horchynska O., *RF potrebuie dvokh rechei: dekomunizatsii i deputinizatsii — rosiiskiy politoloh Andrii Zubov [Russia Needs Two Things: Decommunization and Deputinization, Says Russian Political Scientist Andrii Zubov]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://nv.ua/ukr/publications/rf-maje-potrebu-v-dvoh-rechah-dekomunizatsiji-i-deputinizatsii-rosijskij-politolog-andrij-zubiv-966656.html> (12.04.2017).
- Zhdanov I., *Chy mozhlyva "putinizatsiia" Ukrainy? [Is it Possible to „Putinize” Ukraine?]*, [v:] Elektronnyi resurs: https://www.pravda.com.ua/articles/2010/10/7/5454113/view_print/ (07.10.2010).
- Zakharov Ye., *Plius dekuchmizatsiia vsiei krainy [Plus Dekuchmization of the Whole Country]*, [v:] Elektronnyi resurs: <http://maidan.org.ua/arch/arch2005/1104949600.html> (01.05.2005).
- Ilchenko V., *Slovenia. Naibahatsha u slovianskomu sviti [Slovenia: the Richest in the Slavic World]*, [v:] Elektronnyi resurs: <http://www.mandry.ua/?p=3728> (31.01.2018).
- Kabachii R., *Eksport lukashyzmu [Export of Lukashism]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://www.pravda.com.ua/columns/2013/03/8/6985139/> (08.03.2013).
- Kanievskyi H., *Chas titushkokratii [The Time of Titushkocracy]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://www.pravda.com.ua/columns/2018/02/19/7172066/> (19.02.2018).
- Kaspruk V., *Kuchma zdaie Ukrainu [Kuchma Gives Ukraine Away]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://viktorkaspruk.wordpress.com/2013/05/10/kuchma-zdaie-ukrainu/> (10.05.2013).
- Kipiani V., *Banderyzm, yakoho nemaie [Banderism, which doesn't Exist]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://nv.ua/ukr/opinion/kipiani/banderizm-jakoho-nemaje-2453817.html> (24.02.2018).
- Klychko i Korolevska maiut puly sponsoriv, — politoloh [Klychko i Korolevska have many Sponsors, Claims a Political Expert]*, [v:] Elektronnyi resurs: https://galinfo.com.ua/news/klychko_i_korolevska_maiut_puly_sponsoriv_politolog_115407.html (04.08.2012).
- Kosvintsev O., *Putinisty v riasakh. Na kraiu tserkovnoho "vulkanu" [Putinists in Cassocks. On the Edge of the Church "Volcano"]*, [v:] Elektronnyi resurs: https://zaxid.net/putinisti_v_ryasah_n1376501 (15.12.2015).

- Masenko L., *Banderofobiia v rosiiskii propahandi: istoriia i suchasnist* [*Banderophobia in the Russian Propaganda: the Past and the Present*], [v:] Elektronnyi resurs: <https://www.radiosvoboda.org/a/28206392.html> (31.12.2016).
- Moroz O., *Pro naivazhlyvishu spravu* [*On the Most Complicated*], [v:] Elektronnyi resurs: <http://www.spu.pl.ua/post.php?id=11923> (05.09.2013).
- Neliuba A., *Slovotvorchist nezaleznoi Ukrainy 1991–2011: Slovnyk* [*Word Formation of Independent Ukraine in 1991–2011: a Dictionary*], Kharkiv: Kharkiv. istoryko-filol. tovo, 2012.
- Okhrimenko O., “*AntyTabachnyi*” rektor mohylianky Serhii Kvit: *ne v nohy z usima* [„*Anti-Tabachnyk*” Rector of the Mohyla Academy Serhii Kvit: *Out of Syne*], [v:] Elektronnyi resurs: <https://www.unian.ua/society/341723-antitabachniy-ректор-mogilyanky-sergiy-kvit-ne-v-nogu-z-usima.html> (30.03.2010).
- Pysarchuk D., *Novyi sklad Kabminu. Poperednii spysok* [*New Members of the Cabinet. The Preliminary List*], [v:] Elektronnyi resurs: https://espreso.tv/article/2014/11/12/novyiy_sklad_kabminu_poperedniy_spysok (12.11.2014).
- Portnykov V., *Vitalii Portnykov: rosiiski “titushky” — novyi symbol vlady* [*Vitalii Portnikov: Russian “Titushkas” as a New Symbol of Power*], [v:] Elektronnyi resurs: https://espreso.tv/article/2018/05/07/vitaliy_portnykov_rosiyski_quottitushkyquot_novyiy_symbol_vlady (07.05.2018).
- Rotai N., “*Naftusyna*” bida [“*Naftusyniia*” S Misfortune], [v:] Elektronnyi resurs: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/639/247/23161/> (23.03.2006).
- Samborska O., „*Vin shkoduie, shcho povernusia z emihratsii i hotuietsia vyikhaty znovu*” [*He Regrets Returning from Emigration and is Ready to Leave the Country Again*], [v:] Elektronnyi resurs: <https://ukrajinciberlinu.wordpress.com/2010/02/22/vin-shkoduie-shcho-povernusia-z-emihratsii-i/>, (22.02.2010).
- Sverstiuk Ie., “*Bahato strashnykh vydin maibutnoho vtilyv Hohol u svoikh obrazakh, shcho prostuvatym chytachem sprymalysia yak dyvatstvo*” [“*Gogol’s Terrible Visions of the Future Perceived as Oddity by Average Readers*”], [v:] Elektronnyi resurs: <https://ukrajinciberlinu.wordpress.com/2009/04/01/bahato-strashnykh-vydin-maibutnoho-v/> (21.12.2015).
- Shevchenko O., *Paroksyzm tymoshenkofobii* [*Paroxysm of Tymoshenkophobia*], [v:] Elektronnyi resurs: <http://turka-ua.net/news/2016-01-14-2583> (14.01.2016).
- „*Yak putintsi, vyrishyly pohraty miazamy*” — orhanizator „*nostalichnoho shabashu*” pro skandal u Lutsku [„*How Putinists Decided to Play Muscles*», the Organizer of „*the Nostalgic Sabbath*” Tells about the Scandal in Lutsk], [v:] Elektronnyi resurs: <https://www.volyn24.com/news/94255-iaak-putinci-vyrishyly-pohraty-miazamy-organizator-nostalichnogo-shabashu-pro-skandal-u-lucku> (26.11.2017).
- Iesipov S., *Naspravdi prezydentsku kampaniiu mozha zakonchuvaty* [*In Fact, the Presidential Campaign can be Finished*], [v:] Elektronnyi resurs: <https://tverezo.info/post/74409> (19.10.2018).

**МОВНА КАРТИНА СВІТУ — КОНЦЕПТУАЛЬНА
КАРТИНА СВІТУ — ХУДОЖНЯ КАРТИНА СВІТУ:
ПАРАМЕТРИЧНІ ОЗНАКИ Й ХАРАКТЕР
СПІВВІДНОШЕННЯ**

АНАСТАСІЯ ЯРЕМЧУК

Університет імені Адама Міцкевича, Познань — Польща
aonastykise@gmail.com; ORCID: 0000-0001-9188-2413

**JĘZYKOWY OBRAZ ŚWIATA — KONCEPTUALNY OBRAZ
ŚWIATA — ARTYSTYCZNY OBRAZ ŚWIATA: CECHY
PARAMETRYCZNE I CHARAKTERYSTYKA RELACJI**

ANASTAZJA JAREMCZUK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań — Polska

STRESZCZENIE. Niniejszy artykuł poświęcony jest zbadaniu zagadnienia cech parametrycznych takich pojęć jak: językowy obraz świata, konceptualny obraz świata oraz artystyczny obraz świata. Prześladowano proces kształtowania się lingwokonceptologii jako nauki niezależnej, wyznaczono znaczenie terminu lingwokonceptologia, jej obiekt oraz przedmiot, a także cel i zadania wskazanej dziedziny nauki. Wnioskujemy, że lingwokonceptologia opiera się na identyfikacji i badaniu konceptów, a także na środkach, które je reprezentują. Obraz świata to zbiór ludzkich wyobrażeń na jego temat. Konceptualne i językowe obrazy świata są ze sobą skorelowane: pierwszy obiektywizuje wiedzę w ludzkim umyśle realizowaną przez językowy obraz świata, przy czym jest znacznie szerszy; drugi to sposób badania pewnych indywidualnych lub narodowych osobliwości zachowań ludzkich poprzez modelowanie pojęć. Artystyczny obraz świata różni się tym, że zbudowany jest na podstawie aktualizacji obiektywnej, ale jednocześnie subiektywnej idei świata, a także ludzkiej świadomości, która graniczy z czynnikiem nieświadomym oraz iluzjami.

Słowa kluczowe: lingwokonceptologia, lingwistyka kognitywna, obraz świata, językowy obraz świata, konceptualny obraz świata, artystyczny obraz świata

LINGUAL PICTURE OF THE WORLD — CONCEPTUAL PICTURE OF THE WORLD — ARTISTIC PICTURE OF THE WORLD: PARAMETRIC FEATURES AND CORRELATIONS

ANASTASIIA YAREMCHUK

Adam Mickiewicz University, Poznan — Poland

ABSTRACT. The study elucidates a topical problem related to the manifestation of characteristic parametric features of such important concepts as *the lingual picture of the world, the conceptual picture of the world, the artistic picture of the world*. In the course of the investigation, the process of formation of linguoconceptology as an independent field of research is considered, the meaning of the term *linguoconceptology* is clarified, the object and subject of this approach along with its purpose and objectives are revealed. We conclude that *linguoconceptology* is based on the identification and study of concepts, as well as means that represent them. The picture of the world is a set of ideas of a person about the world. Conceptual and lingual pictures of the world are intertwined: the former objectifies knowledge in the human mind, which is accumulated through the lingual picture of the world, though it is much broader; the latter implies a means of studying certain individual or national characteristics of human behaviour through modelling concepts. The artistic picture of the world stands out as it is built on the basis of the actualisation of both objective and subjective representations of the world simultaneously, as well as on human consciousness, which borders on the unconscious and illusions.

Key words: linguoconceptology, cognitive linguistics, picture of the world, the lingual picture of the world, the conceptual picture of the world, the artistic picture of the world

Лінгвоконцептологія — відносно нова наука в сучасному мовознавстві, початки якої віднаходимо в к. ХХ – поч. ХХІ ст. Думки науковців розходяться щодо походження цієї галузі, а також щодо її зв'язку з іншими науками. Зокрема, В. Іващенко зауважує, що одним з поштовхів для утворення галузі лінгвістичної концептології стало поширення поняття *концепт*. Як напрям вона виникла в контексті функціоналізму та генеративізму на межі когнітивної та антропоцентричної наукових парадигм [див.: Іващенко 2006: 3]. Н. Долусова вважає, що лінгвоконцептологія як окрема наука первинно входила до когнітивістики (наприкінці ХХ ст.). Дослідник пояснює, що ця наукова дисципліна „вивчає формування та функціонування концептів, досліджує їхню структуру та зв'язки між ними на тлі мовного матеріалу, тобто шляхом дослідження безпосередньої взаємодії мови та мислення” [Долусова 2011: 72]. О. Селіванова також стверджує, що лінгвоконцептологія як наука виокремилася з когнітивної лінгвістики. Науковець виділяє основну мету аналізованої науки — опис концептів, а також мовних засобів, що їх репрезентують, і конкретні завдання лінгвістичної концептології [Селіва-

нова 2008: 403]. До того ж, на думку О. Селіванової, основною категорією лінгвоконцептології є концептуалізація як „один з процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні й упорядкуванні результатів внутрішнього рефлексивного досвіду людини й уявлень про об’єкти, явища дійсності та їхні ознаки” [Селіванова 2008: 403].

Автори монографії *Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі* визначають лінгвоконцептологію як „нову лінгвістичну галузь, спрямовану на детальний аналіз концептів різних типів та їхніх мовних репрезентацій” [Космеда, Плотнікова 2010: 20], а також виділяють два основні дослідницькі підходи в межах лінгвістичної концептології — лінгвокогнітологічний і лінгвокультурологічний [Космеда, Плотнікова 2010: 20]. У лінгвоконцептології досліджують картину світу як „результат обробки інформації про середовище й людину. Як глобальний образ, вона являє собою основу світобачення, світовідчуття й реалізується в різноманітних формах людської поведінки, до яких належить і людська мова” [Живіцька 2010: 20]. Т. Захарова визначає *картину світу* як „найбільш загальне інтегральне сприйняття світу в його цілісності, сукупність знань, що формується за участі всіх рівнів і форм пізнання: теоретичного, емпіричного, логічного, чуттєвого, наукового, філософського, буденного, релігійного й міфологічного” [Захарова 2008: 118–121] (переклад автор. — А. Я.). З. Попова та Й. Стернін *картину світу* розуміють як „упорядковану сукупність знань про дійсність, що сформувалася в суспільній, а також груповій, індивідуальній свідомості” [Попова, Стернін 2007: 36] (переклад автор. — А. Я.).

Термін *картина світу* вперше, як відомо, ужив Г. Герц у працях, які присвятив вивченню фізичної картини світу. Зазначений науковець трактував цей термін як „сукупність внутрішніх образів зовнішніх предметів, з яких логічним шляхом можна отримувати відомості щодо поведінки цих предметів” [Герц 1959: 198] (переклад автор. — А. Я.). У роботах М. Хайдеггера термін *картина світу* набув такого значення: „де світ стає картиною, там до того, що існує, узагалі підходять як до того, на що націлена людина й що, відповідно, хоче піднести собі, мати перед собою [...]” [Хайдеггер 1993: 49] (переклад автор. — А. Я.).

Зауважмо, що термін *картина світу* виник під впливом ідей В. фон Гумбольдта та О. Потебні про внутрішню форму мови. На формування поняття “картина світу” вплинули теоретичні положення американської етнолінгвістики, зокрема гіпотеза “лінгвістичної відносності” Е. Сепіра та Б. Уорфа [див.: Живіцька 2010: 21]. Свого часу В. Гумбольдт і його послідовники вважали, що мова — „«дух народу»; вона приховує особливий світогляд і специфічний спосіб мислення. Мова, очевидно, є зовнішнім проявом духу народу. Вона створює образ, картину світу, а, отже, відмінності в мовах узгоджуються з відмінностями в поглядах на світ” [Гумбольдт 1984] (переклад автор. — А. Я.).

Спираючись на ідеї В. фон Гумбольдта, Л. Вайсгербер розробляв теорію мовної картини світу. Зазначений дослідник уперше застосував термін *картина світу* в монографії *Рідна мова й формування духу*, у якій зазначив, що основна функція мови — формування в людини картини світу [див.: Живіцька 2010: 21]. Л. Вайсгербер надавав мові провідну роль — роль “творця світу”, при цьому навколишньому світу, довікілью як об’єктивному чиннику формування картини світу відводив менш важливу роль. Крім того, він припускав, що „існує відносна свобода людської свідомості від мовної картини світу, проте в її межах” [див.: Живіцька 2010: 22].

Е. Сепір і Б. Уорф висунули відмінну за змістом теорію про те, що „мова відіграє визначну роль у процесі пізнання, а люди бачать світ по-різному — крізь призму рідної мови”. Ця теорія суголосна із зазначеною вище їхньою гіпотезою лінгвістичної відносності, за якою „мова повністю переплітається з безпосереднім досвідом людей” [див.: Живіцька 2010: 22]. Зауважмо, що, на думку О. Хорошуна, „мова — не просто дзеркальне відображення світу, а тому фіксує не лише сприйняте, але й усвідомлюване людиною” [Хорошун 2011: 241–246].

На переконання Б. Уорфа, „ми можемо по-різному бачити і сприймати світ, але саме мова визначає спосіб нашого бачення і сприйняття довікілья” [Живіцька 2010: 23]. Учений намагався порівняти мовну та наукову картини світу, акцентуючи увагу саме на значенні мовної картини світу, що призвело до „перебільшення значення мови для розвитку науки” [Живіцька 2010: 23]. Розвиваючи теорію В. Гумбольдта, О. Потебня запропонував власну філософію мови, зосереджуючи увагу на ролі слова та доводячи, що саме слово є засобом сприйняття думки. Сучасний український мовознавець В. Жайворонко висунув „концепцію інтерпретації лінгвофілософської категорії «мовна картина світу»” [Живіцька 2010: 23–24]. Цей учений вважає, що „всесвіт є предметом пізнання, тому, осмислюючи його, людина пізнає й саму себе” [Живіцька 2010: 23–24]. Одним з найважливіших елементів цього пізнання є, звісно, мова.

Лінгвісти традиційно виділяють концептуальну та мовну картини світу. Концептуальна картина світу містить інформацію, репрезентовану в поняттях, „у той час як в основі мовної моделі лежать знання, закріплені в семантичних категоріях і семантичних полях, складених зі слів і словосполучень” [Хорошун 2011: 241–246]. Концептуальна картина світу відображає структуру репрезентації знання. Хоча зміст понять “концептуальна картина світу” та “мовна картина світу” є цілком різним, відмінності між ними досить умовні, оскільки між зазначеними картинами світу відстежуємо зв’язок, як між мисленням і мовою.

На думку О. Хорошуна, „концептуальна картина світу — це базис картини світу як ядро світогляду, що репрезентує риси специфічного людського спо-

соби світосприйняття. ККС містить узагальнену інформацію про світ, вона ширша й багатша, ніж МКС. За межами ККС залишається інформація, що становить особливості мовного сприйняття дійсності в тому чи тому мовному середовищі й відображається в мовній культурі народу. ККС містить інформацію в поняттях, а МКС виявляє знання, закріплені в значеннях слів і словосполучень” [Хорошун 2011: 241–246] чи інших мовних формах. Як уважає О. Хрищена, „концептуальна картина світу — це не лише система понять про сукупність реалій довкілля, а й система смислів, утілена в ці реалії через слова — концепти. Концептуальна картина світу є значно ширшою, ніж мовна, тому що в її створенні беруть участь різні типи мислення” [див. Хрищена 2012]. У праці Ж. Маслової концептуальна картина світу пояснена як „той ментальний рівень або та ментальна (психічна) організація, де зосереджена сукупність усіх концептів, даних розуму людини, їх неупорядковане об’єднання” [Маслова 2012: 14] (переклад автор. — А. Я.).

Мовна картина світу — це „відбитий засобами мови образ свідомості, реальності, модель інтегрального знання про концептуальну систему уявлень, що репрезентована мовою. МКС прийнято відмежовувати від концептуальної, або когнітивної моделі світу, що є основою мовного втілення, словесної концептуалізації сукупності знань людини про світ” [Хорошун 2011: 241–246]. О. Хрищена подає своє визначення мовної картини світу, відповідно до якого це „система взаємопов’язаних мовних одиниць, що відбиває об’єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини. Якщо концептуальна картина світу існує у вигляді концептів, що утворюють концептосферу, то мовна картина світу існує у вигляді значень мовних знаків, які утворюють сукупний семантичний простір мови” [Хрищена 2012]. З. Попова та Й. Стернін тлумачать МКС як „сукупність зафіксованих в одиницях мови уявлень народу про дійсність на певному етапі розвитку народу, уявлення про дійсність, відображене в мовних знаках і їхніх значеннях, — мовне членування світу, мовне упорядкування предметів і явищ, що закладені в системних значеннях слів, інформація про світ” [Попова, Стернін 2007: 38] (переклад автор. — А. Я.).

На переконання О. Хрищеної, концептуальна картина світу здатна накладатися на мовну через засоби мови. Також ця дослідниця вказує, що основу зазначених картин світу формують різні засоби: ККС виражається через поняття та уявлення, а МКС — через мовні одиниці. Принциповою відмінністю між ними є „наявність невербальних засобів вираження в концептуальній картині світу й лінгвістичних засобів творення загальних рис та національних особливостей мовної картини світу” [Хрищена 2012]. Утім, з іншого боку, когнітивна та мовна картини світу пов’язані між собою як „первинне та вторинне, як ментальне явище та його вербальне озвніщення, як зміст свідомості та засіб доступу дослідника до цього змісту” [Попова, Стернін 2007: 39] (переклад автор. — А. Я.).

У лінгвістиці виокремлюють і художню картину світу, що є вторинною картиною світу, ознаки якої збігаються з характеристиками мовної. „Вона виникає у свідомості читача під час сприйняття ним художнього твору (або у свідомості глядача, слухача — під час сприйняття інших витворів мистецтва)” [Попова, Стернин 2007: 40]. З. Попова та Й. Стернин підкреслюють, що в художньому тексті картина світу створюється через відповідні мовні засоби. Вона має здатність „відображати індивідуальну картину світу у свідомості письменника. У художній картині світу можуть бути виявлені концепти, притаманні сприйняттю світу тільки конкретного автора — індивідуальні концепти письменника. Отже, мова є засобом створення вторинної художньої картини світу, що відображає картину світу творця художнього витвору” [Попова, Стернин 2007: 40] (переклад автор. — А. Я.). Чіткий розподіл у мові структур прозаїчних і поетичних текстів сприяв виокремленню з художньої картини світу поетичної картини світу [Маслова 2012: 30].

О. Тупиця пропонує ґрунтовне визначення поняття “поетична картина світу” — це „сукупність загальних рис, що властиві внутрішнім індивідуальним моделям світу; вона створюється в тексті за допомогою системи образів, типових мотивів, ключових лексем; це поєднання об’єктивних і суб’єктивних уявлень про світ” [Тупиця 2009: 98]. За спостереженнями Ж. Маслової, поетична картина світу, як і ККС, передусім „структурує мовну репрезентацію творчих і несвідомих процесів [Маслова 2012: 45]. Зазначена дослідниця вважає, що концептуальна система естетично значуща й „структурує творчу діяльність індивіда на створення та інтерпретацію альтернативної поетичної реальності, що характеризується суб’єктивністю, емоційною домінантою, я-центричністю, фрагментарністю” [Маслова 2012: 45] (переклад автор. — А. Я.). Крім того, Ж. Маслова звертає увагу на те, що основною когнітивною функцією поетичної картини світу є „вироблення можливості орієнтації в суб’єктивній реальності, приведення систем “Я” і “СВІТ” у рівновагу. Предметом знань цієї картини є естетично усвідомлюване суб’єктивне бачення екзистенціальних й емоційних ситуацій. А основними структурними елементами поетичної картини світу є художні (поетичні) концепти” [Маслова 2012: 52] (переклад автор. — А. Я.).

Отже, доходимо висновку, що *лінгвоконцептологія* ґрунтується на виявленні та вивченні концептів, а також засобів їхньої репрезентації. Картина світу — це сукупність уявлень людини про світ, концептуальна та мовна картини світу взаємопов’язані між собою: перша — об’єктивує знання у свідомості людини, що реалізується через мовну картину світу, але вона значно ширша; друга — засіб вивчення певних індивідуальних чи національних особливостей поведінки людей через моделювання концептів. Художня картина світу різниться тим, що вибудовується на основі актуалізації об’єктивного та водночас суб’єктивного уявлення про світ, а також на людському свідомому, що межує з несвідомим та ілюзіями.

Список використаної літератури

- Герц Г., *Принципы механики, изложенные в новой связи*, [в:] *Жизнь науки: Антология вступлений к классике естествознания*, Москва: Изд-во АН СССР, 1959, с. 206–210.
- Гумбольдт В. фон, *Избранные труды по языкознанию*, Москва: Прогресс, 1984.
- Долусова Н. В., *Концепт телефонний дзвінок та його вербалізація в жіночих текстах (на матеріалі оповідань Д. Паркер)*, [в:] „Сучасні тенденції розвитку мов”, 2011, № 6, с. 72–75.
- Живіцька І. А., *Мовна картина світу як відображення реальності*, [в:] „Філологічні студії”, 2010, № 4, с. 20–25.
- Захарова Т. В., *Термин картина мира в современных лингвистических исследованиях*, [в:] *Слово, высказывание, текст в когнитивном, прагматическом и культурологическом аспектах*, Челябинск: ООО „Изд-во Рекпол”, 2008, с. 118–121.
- Івашенко В. Л., *Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології)*, Київ: Вид-дім Дмитра Бураго, 2006.
- Космеда Т. А., Плотнікова Н. В., *Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі*, Львів: Коло, 2010.
- Маслова Ж. Н., *Когнитивная концепция поэтической картины мира*, Москва: Флинта, 2012.
- Попова З. Д., Стернин И. А., *Семантико-когнитивный анализ языка*, Воронеж: Истоки, 2007.
- Селіванова О. О., *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми*, Полтава: Довкілля-К, 2008.
- Тупиця О., *Особенности организации поэтической картины світу*, [в:] „Філологічні науки”, 2009, вип. 1, с. 98–104.
- Хайдеггер М., *Время и бытие*, Москва: Республика, 1993.
- Хорошун О. О., *Мовна та концептуальна картини світу в дослідженнях сучасної лінгвістичної науки*, [в:] *Глухівські наукові читання-2011*, матер. міжнарод. наук.-практ. конф. (15–17 лист. 2011 року), Глухів: РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2011, с. 241–246.
- Хрищена О., *Поняття мовної та концептуальної картин світу у науці про мову*, [в:] Електронний ресурс: <https://naub.oa.edu.ua/2012/ponyattya-movnoji-ta-kontseptualnoji-kartyn-svitu-u-nautsi-pro-movu/> (26. 05. 2012).

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Gerz G., *Printsipy mexaniki, izlozhennye v novoj svyazi [The Principles of Mechanics Presented in a New Form]*, [v:] *Zhizn' nauky: Antologiya vstuplenij k klassike estestvoznaniya*, Moskva: Izd-vo AN SSSR, 1959, s. 206–210.
- Gumbol'dt V. fon, *Izbrannye trudy po yazykoznaniiu [Selected Works on Linguistics]*, Moskva: Progress, 1984.

- Dolusova N. V., *Kontsept telefonnyi dzvinok ta yoho verbalizatsiia v zhinochykh tekstakh (na materialy opovidan D. Parker)* [The Concept of a Phone Call and Its Verbalization in Women's Texts], [v:] „Suchasni tendentsii rozvytku mov”, 2011, № 6, s. 72–75.
- Zhyvitska I. A., *Movna kartyna svitu yak vidobrazhennia realnosti* [The Language Picture of the World as a Reflection of Reality], [v:] „Filolohichni studii”, 2010, № 4, s. 20–25.
- Zaxarova T. V., *Termin kartina mira v sovremennykh lingvisticheskikh issledovaniyax* [The Term Worldview in Modern Linguistic Research], [v:] *Slovo, vyskazyvanie, tekst v kognitivnom, pragmaticheskomy i kul'turologicheskomy aspektax*, Chelyabinsk: OOO „Izd-vo Rekol”, 2008, s. 118–121.
- Ivashchenko V. L., *Kontseptualna reprezentatsiia frahmentiv znannia v naukovykh-mystetskykh kartynakh svitu (na materialy ukrainskoi mystetstvoznavchoi terminolohii)* [Conceptual Representation of Knowledge Fragments in the Scientific and Artistic Picture of the World (Based on the Material of Ukrainian Art Criticism Terminology)], Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho, 2006.
- Kosmeda T. A., Plotnikova N. V., *Linhvokontseptolohiia: mikrokontseptosfera SVIATKY v ukrainskomu movnomu prostori* [Linguistic Conceptology: Microconcept Sphere SVIATKY in Ukrainian Language Space], Lviv: Kolo, 2010.
- Maslova Zh. N., *Kognitivnaya konceptsiya poe'ticheskoi kartiny mira* [The Cognitive Concept of Poetic Picture of the World], Moskva: Flinta, 2012.
- Popova Z. D., Sternin I. A., *Semantiko-kognitivnyy analiz yazyka* [Semantic and Cognitive Analysis of the Language], Voronezh: Istoki, 2007.
- Selivanova O. O., *Suchasna linhivistyka: napriamy ta problemy* [Modern Linguistics: Directions and Problems], Poltava: Dovkillia-K, 2008.
- Tupytsia O., *Osoblyvosti orhanizatsii poetychnoi kartyny svitu* [Features of the Organizations of the Poetic Picture of the World], [v:] „Filolohichni nauky”, 2009, vyp. 1, s. 98–104.
- Xajdegger M., *Vremya i bytie* [Time and Being], Moskva: Respublika, 1993.
- Khoroshun O. O., *Movna ta kontseptualna kartyna svitu v doslidzhenniakh suchasnoi linhivistychnoi nauky* [Linguistic and Conceptual Pictures of the World in Modern Scientific Linguistic Studies], [v:] *Hlukhivski naukovi chytannia-2011*, mater. mizhnarod. nauk.-prakt. konf. (15–17 lyst. 2011 roku), Hlukhiv: RVV HNPU im. O. Dovzhenka, 2011, s. 241–246.
- Khryshchena O., *Poniattia movnoi ta kontseptualnoi kartyn svitu v nauksi pro movu* [The Notions of Linguistic and Conceptual Pictures of the World in the Science of Language], [v:] Elektronnyi resurs: <https://naub.oa.edu.ua/2012/ponyattya-movnoji-ta-kontseptualnoji-kartyn-svitu-u-nauksi-pro-movu/> (26. 05. 2012).

ГАЗЕТНІ СЛОВЕСНІ ШТАМПИ ПЕРІОДУ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ В МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ

ОЛЕНА ЄФИМЕНКО

ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди”,
Переяслав-Хмельницький — Україна
lenabalenko@ukr.net; ORCID: 0000-0002-0487-6224

SZTAMPA GAZETOWA OKRESU REWOLUCJI GODNOŚCI W JĘZYKU PERIODYKÓW UKRAIŃSKICH

OLENA JEFYMENKO

PUW „Perejasław-Chmielnicki PUP im. Hryhoriija Skovorody”,
Perejasław-Chmielnicki — Ukraina

STRESZCZENIE. Środki masowego przekazu są najważniejszym źródłem szybkiego dostarczania do czytelników informacji o wydarzeniach i faktach życia społecznego oraz politycznego. Na podstawie analizy ukraińskich czasopism w latach 2013–2018 w artykule zostały prześledzone obciążenia semantyczne i pragmatyczne najpopularniejszej sztampy gazetowej okresu Rewolucji Godności. Udowodniono, że sztamper gazetowa tworzy system zabarwień emocjonalnych i ekspresyjnych, reprezentuje pragmatyczne informacje, jest atrakcyjna i precedensowa, nadaje publikacjom oryginalnego i atrakcyjnego brzmienia, wywołując u czytelnika odpowiednie uczucia i myśli, które pozwalają przygotować go do postrzegania pewnych wydarzeń politycznych, kształtując odpowiednią opinię publiczną o pewnym zabarwieniu aksjologicznym. Wydarzenia końca 2013 r. i początku 2014 r. zostały szeroko przedstawione w sztampach współczesnego języka ukraińskiego.

Słowa kluczowe: sztamper gazetowa, związki wyrazowe okresu Rewolucji Godności, język mediów, obciążenie semantyczne i pragmatyczne, atrakcyjność, precedensowość

NEWSPAPER CLICHES USED DURING REVOLUTION OF DIGNITY IN LANGUAGE OF UKRAINIAN PERIODICALS

OLENA YEFYMENKO

DVNZ „Pereyaslav-Khmelnytskyi DPY after Grygorii Skovoroda”,
Pereyaslav-Khmelnytskyi — Ukraine

ABSTRACT. Mass media are the most important source of prompt informing the readers about events and facts of social and political life. On the basis of the analysis of the Ukrainian periodicals of 2013–2018, this scientific research aims to examine the semantic and pragmatic load of some common newspaper cliches used during Revolution of Dignity. It is proved that newspaper cliches express the system of shades of emotional and expressive coloring, represent pragmatic information. They are engaging, precedent-setting and that makes publications more original and appealing, causing the reader to feel certain feelings and have some thoughts, setting the perception of some political events, forming corresponding public opinion of some axiological direction. Obviously, the events of the late 2013-early 2014 have been widely embodied in cliches of modern Ukrainian language.

Keywords: newspaper cliches, word-combinations used during Revolution of Dignity, language of mass media, semantic and pragmatic load, appeal, precedence

Дослідження присвячене вивченню поширених газетних словесних штампів, словосполучень періоду Революції Гідності. Зміни в політичному суспільстві, як відомо, відбуваються не на полі битви, а в людській свідомості, що актуалізується в усі періоди соціальних потрясінь. XXI ст. багате на такі події. Але найтрагічніші в Україні припадають на к. 2013 – поч. 2014 р., зокрема: Революція Гідності, російська окупація Криму, війна на Сході України.

Мета цієї розвідки — простежити семантичне й прагматичне навантаження деяких поширених газетних штампів періоду Революції Гідності.

Лінгвістичні дослідження лексики, фразеології, зокрема й газетних штампів періоду Революції Гідності лише починають формуватися, до того ж лише в межах журналістських розвідок та поодиноких академічних робіт. Вивчення цього процесу стало предметом лінгвістичного аналізу М. Степаненка, О. Стишова, Н. Поліщук, С. Пролєєва, які аспектуально характеризують мову Революції Гідності, зокрема М. Степаненко з'ясовує нове лексичне значення іменника *Майдан*, аналізує й систематизує неологізми цього періоду, зокрема перифрази, вибудовуючи перифрастичні ряди, що номінують суспільно-політичні трансформації в Україні періоду 2004–2014 рр. [Степаненко 2015: 3]. У науковій розвідці Н. Поліщук описано нові термінологічні назви, що виникли в цей

період, поширилися в мові публіцистики й номінують воєнні події в Криму, на Сході України та під час Революції Гідності; репрезентовано актуальні тематичні групи й описано семантичні процеси, які відбуваються в структурі лексичних значень цих термінологічних слів чи словосполучень [Поліщук 2014]. О. Стишов звертає увагу на тенденції поповнення нових термінів, що властиві мас-медіа, при цьому він зазначає, що „початок ХХІ століття характеризується переходом від індустріального до інформаційного суспільства, усеохопною глобалізацією переважної більшості сфер життя людей, новітніми значними досягненнями науково-технічного прогресу, військовими й етнічними конфліктами, поживаленням міграції населення, соціально-політичними й економічними переворотами тощо. Низка цих та інших екстралінгвальних чинників чітко відбивається в мовах народів світу. У названому плані українська мова не становить винятку. Хоча варто зазначити, що темпи змін позамовних обставин за своєю стрімкістю та інтенсивністю випереджають темпи еволюції української мови загалом. Стан останньої, її динаміка, трансформації, які в ній відбуваються, потребують ґрунтовного студіювання та пояснення” [Стишов 2016: 102]. С. Пролеев розглядає причини появи нових лексем у ХХІ ст. у філософському аспекті й зауважує, що „Майдан потребує суттєвих новацій словника політичного і соціально-філософського дискурсів” [Пролеев 2016: 6].

Проаналізувавши праці зазначених науковців, доходимо висновку, що в них здійснено спроби з'ясувати причини появи нових лексем та словосполучень у сучасному публіцистичному дискурсі, прагнення кваліфікувати їх семантично й прагматично, окреслити екстра- та інтралінгвальні чинники, що впливають на відповідні семантичні й прагматичні мовні зміни. Але окреслена проблематика потребує подальшого вивчення, оскільки сучасна суспільно-політична ситуація в Україні настільки складна й так бурхливо розвивається, що не все ще лінгвістично осмислено, зокрема потребують опису ключові словесні символи епохи, що входять до складу газетних штампів. Поповнення сучасної української мови новими усталеними словосполученнями, словесними штампами активізувалося в останні роки ХХІ ст. Цьому, як зауважувалося, сприяли зміни орієнтирів в ідеології й суспільно-політичних переконань українського народу. Спостерігаємо певні зрушення в семантиці словесних штампів, спроби моделювання відповідних прагматичних смислів. Л. Славова стверджує, що „мовленнева діяльність, орієнтована на пропаганду тих або інших ідей, емоційний вплив на громадян країни та спонукання їх до політичних дій, для вироблення суспільної згоди, прийняття та обґрунтування соціально-політичних рішень в умовах множинності точок зору в суспільстві [...]. Вона здатна емоційно впливати на адресата, трансформуючи наявну у свідомості людини політичну картину світу” [Славова 2015: 6]. Напр., **обіцянки Віктора Януковича** (*Тим самим конституційні судді не лише створили небачений в модерній Європі прецедент, але й наплювали на **обіцянки***

Віктора Януковича, котрий перед тим, як стати президентом, не раз полум'яно обіцяв всіляко відстоювати Конституцію-2004 і передбачену нею парламентсько-президентську республіку /„Український тиждень”, 10.04.2014 р./); **нова-стара Конституція** (На жаль, повернувши **нову-стару Конституцію**, автори цієї операції заклали колізію: за текстом Основного Закону від 1996 року, чергові вибори парламенту мали відбутися в березні четвертого року його повноважень, а вибори президента — в жовтні п'ятого року повноважень глави держави /„Український тиждень”, 10.04.2014 р./). У першому прикладі простежуємо іронію, а другий — репрезентує явище внутрішньої антонімії, створюючи специфічний прагматичний ефект наявності суперечності в одному явищі.

Виразно простежуємо явище переходу словникового запасу з пасивного до активного, що проілюструємо на таких словесних штампах, напр., **народне віче** (**Народне Віче** в Києві 1 грудня зібрало, за різними оцінками, від 500 тисяч до 1 мільйона людей /„УНІАН”, 21.11.2017 р./); **дух козацтва** (На Майдані як і 500 років до того теж існувала своя територія волі, самоорганізація, феномен прямої демократії, тобто був присутній справжній **дух козацтва** /„FAKE OFF”, 6.04.2017 р./); **козацьке самоврядування** (На кожному з них були присутні елементи **козацького самоврядування та організації**, проте найбільш яскраво ці елементи можна простежити на третьому етапі, після трагічних подій 19–22 січня 2014 р., коли Революція Гідності зазнала перших втрат (убивство С. Нігояна та М. Жизневського) /„FAKE OFF”, 6.04.2017 р./). Наведені приклади ілюструють відновлення актуальних для сучасних українців давніх понять у їхній мовній свідомості.

Аналіз періодики засвідчує активне вживання словесних штампів з лексемами **євроінтеграція**, **Євромайдан**, **Майдан** у прямому значенні, порівн.: **євроінтеграція України** (Тобто **євроінтеграція України** багато років була метою номер один [Таран 2013: 25]); **студентський Євромайдан** (Відправною точкою **студентського Євромайдану** в Україні можна вважати 25 листопада [Таран 2013: 43]); **два Майдани** (Почався запуск брудного піару, щоб **два Майдани** — на Європейській площі (опозиційний) і біля Стели незалежності (студентський) — зіштовхнути лобами, протиставити [Таран 2013: 45]). Актуалізовано й оригінальні метафоричні утворення, напр.: **“в'язні Банкової”** (**“В'язні Банкової”**, після бійні на Банковій 1 грудня затримали дев'ятеро людей /заголовок, „Репортер”, 12.12.2013 р./); **“закони 16 січня”**, **“диктаторські закони”**, **закони імені Колесніченка-Олійника** (**“Закони 16 січня”**, **“диктаторські закони”** і ряд інших епітетів — **закони імені Колесніченка-Олійника** отримали в суспільстві багато назв /„112UA”, 16.01.2015 р./); **“300 майданівців”** (**“300 майданівців”** — назвав хтось людей, яких розігнали спецбійці під ранок 30 листопада. По аналогії зі спартанцями” /„Gazeta. ua”, 12.12.2013 р./). Простежуємо актуалізування прецедентних виразів.

Виокремлюємо три типи газетних штамтів періоду Революції Гідності. Схарактеризуємо кожен окремо.

1. Ключові й поширені суспільно-політичні вирази, що стосуються подій, пов'язаних з виступами українців проти зміни політичного курсу України або негативної оцінки відповідних явищ чи, навпаки, стосовно ствердження потреби позитивних змін та курсу на Євроінтеграцію. Як слушно зауважують дослідники, суспільно-політичні словосполучення на сьогодні є актуальними у зв'язку зі зростанням ролі та динаміки політичної комунікації [Карабута 2013: 55]. Ключовою для сучасної епохи вважаємо передусім метафоризовану назву, що стала газетним словесним штамтом, — це, власне, *Революція Гідності*, до якої як синонімічні використовують *Київський Майдан*, *Майдан у Києві*, *Євромайдан* та *Єврореволюція*. Так окреслюють ті політичні й суспільні зміни в Україні, що виникли як реакція, певний “спротив” проти відходу керівництва держави від схваленого українським народом курсу на Євроінтеграцію, що мало законодавче, правове підґрунтя, та подальшою відмовою від нього. Причиною цих протестів стало надмірне концентрування влади в руках тодішнього Президента України Віктора Януковича та його “сім’ї”. Український народ відкрито висловив небажання підпорядковуватися Росії, перетворюватися на одну з її колоній. Маємо широкий масив контекстів уживання цього виразу, як і інших, що належать до поширених, де маніфестується викладена вище думка, порівн.: *“Революція Гідності”* (Два роки минуло з початку подій, які назвали Євромайданом, а ще через деякий час цей термін поступово перетвориться на визначення *“Революція Гідності”* / „День”, 20.11.2015 р.); *“системи Кучми-Януковича”* ([...] ми бачимо, як в парламент та взагалі у владу проходять ті, що зробили все для того, щоб не просто укорінилися, а й буйно квітнули пороки *“системи Кучми-Януковича”* / „День”, 20.11.2015 р.); *протестні виступи* (За 23 роки незалежності Україна пережила чимало народних протестних виступів, зокрема й такі масові, як Помаранчева революція 2004 року і Революція гідності 2014-го / „Тиждень. ua”, 05.09.2014 р.); *стовпи режиму Януковича; антидержавні дії на Сході України* (За Порошенка, Яценюка, Турчинова (шість місяців при владі!) жодним чином не були покарані *стовпи режиму Януковича*, навіть ураховуючи їхню явну підтримку *антидержавних дій на Сході країни* / „Тиждень. ua”, 05.09.2014 р.); *суб’єкт політичного процесу* (Видання пише, що Майдан — це історичний момент, коли народ відчуває потребу стати не об’єктом, а *суб’єктом політичного процесу в країні* / „Радіо свобода”, 21.02.2018 р.).

2. Газетні штампи, у структурі яких використані актуалізовані історичні й застарілі лексичні одиниці. В уяві громадськості діяльність Євромайдану асоціюється з діяльністю Запорізької Січі, зокрема використовуються такі термінологічні словосполучення, як *перша сотня*, *друга сотня*, *козацький редут* (На території Київського Майдану розміщувалися армійські намети з написами

“Перша сотня”, “Друга сотня” та барикада через Хрещатик, яку називали “Козацьким редутом” /,Fake OFF”, 06.04.2017 р./). Актуалізовано й ознаки зовнішнього вигляду справжніх козаків, порівн.: *оселедець на голові* (Слід зауважити, що елементи козацької організації ми можемо також простежити в зовнішньому вигляді маніфестантів (шаровари, *оселедці на голові* тощо). Під час та після Революції Гідності стало модно серед молоді мати зачіски на кшталт козацьких /,Fake OFF”, 06.04.2017 р./). Як бачимо, в активізованих словосполученнях відтворені терміни, національні та народні символи, що в сучасному українському мовленні розширили свою семантику та прагматику.

3. Ключове словосполучення українського політичного життя сучасної епохи *Революція Гідності*, як і *Європейський майдан*, та інші синонімні номінації, стало „персоніфікованим, міфологізованим утіленням революції з людським обличчям у прямому й переносному значеннях” [Ставицька 2005: 6]. *Революція Гідності* символізує, як наголошувалося, відповідні політичні та суспільні зміни в країні. Обидва складники цього словосполучення пишемо з великої літери. Прийом капіталізації свідчить про відповідну конотацію, яку має словосполучення — це сукупність таких прагматичних смислів, як ‘шана’, ‘повага’, ‘гордість’, ‘патріотизм’, ‘прагнення до кращих змін’. Як відомо, *революція* — це 1) докорінний переворот у житті суспільства, що приводить до ліквідації існуючого суспільного ладу й утвердження нового, прогресивного; 2) переворот у певній галузі, що приводить до докорінного перетворення, удосконалення чого-небудь [Великий тлумачний словник... 2016: 1185]. *Гідність* трактуємо, як (1) сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості, (2) усвідомлення людиною своєї громадської ваги [Великий тлумачний словник... 2016: 219]. Відповідно, словосполучення *Революція Гідності* внаслідок об’єднання значень його компонентів отримує нове лексичне значення: ‘морально-етичний злам у свідомості українців’ [Ткачук 2014: 323]. Фіксуємо утворення нового усталеного словосполучення номінативного характеру, яке кваліфікуємо як ключовий термін сучасної епохи, що набуває статусу символу. За своєю структурою воно є двокомпонентним, за типом синтаксичного зв’язку — субстантивно-субстантивним, генітивним, що побудоване за моделлю „іменник + іменник (Р. в.)”.

Отже, на основі аналізу словосполучень, газетних словесних штампів, “народжених” Революцією Гідності, підтверджуємо факт, що розвиток мови — це об’єктивний процес, зумовлений поступом суспільства. Першими на зміни в суспільстві реагують засоби масової інформації. Життя сучасної людини тісно пов’язане з політикою, тому взаємозв’язок із суспільно-політичною сферою мовлення залишається актуальним.

Проаналізувавши періодичні видання останніх років, робимо висновок, що газетні словесні штампи виражають систему відтінків емоційно-експресивного забарвлення, репрезентують прагматичну інформацію, є атракцій-

ними, прецедентними, що надає публікаціям оригінального й привабливого звучання, викликаючи в читача відповідні почуття й думки, налаштовуючи його на сприйняття тих чи тих політичних подій, формулюючи відповідну громадську думку певного аксіологічного скерування. Очевидно, що події к. 2013 – поч. 2014 рр., про які йшлося вище, знайшли втілення в словесних штампах сучасної української мови.

Список використаної літератури

- Великий тлумачний словник сучасної української мови*, з дод. і допов., уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел, Київ-Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2005.
- Єфименко О., *Диференціація словосполук у мовознавстві на тлі соціальної динаміки*, [в:] „Соціум. Документ. Комунікація. Серія: Філологічні науки”, 2017, вип. 3, с. 71–82.
- Карабута О., *Суспільно-політична лексика у політичному дискурсі: семантичний аспект*, [в:] „Науковий вісник ХДУ. Серія: Лінгвістика”, 2013, вип. 19, с. 54–55.
- Поліщук Н., *Термінологічна лексика Майдану (на матеріалах газет „Дзеркало тижня”, „Українська правда”, „Газета по-українськи”, „Високий Замок”)*, [в:] „Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Проблеми української термінології”, 2014, № 791, с. 138–143.
- Революція Гідності*, [в:] Електронний ресурс: <https://uk.wikipedia.org/> (12.07.2018).
- Славова Л., *Мовна особистість у сучасному американському та українському політичному дискурсі*, автореф. ... д-ра філол. наук, Київ 2015.
- Ставицька Л., *Дискурс помаранчевої пристрасі*, [в:] „Критика”, 2005, № 3, с. 3–16.
- Степаненко М., *Українська мова і суспільно-політичні трансформації сьогодення*, [в:] „Українська мова”, 2015, № 2, с. 3–23.
- Стишов О., *Тематичні групи термінів-неологізмів у сучасному медіа дискурсі*, [в:] „Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри”, 2016, с. 102–106.
- Таран А., *Термінологізація лексики в суспільно-політичному дискурсі*, [в:] „Термінологічний вісник”, 2013, вип. 2 (2), с. 138–142.
- Ткачук А., *„Революція Гідності”: політологічний аналіз*, [в:] „Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії”, 2014, № 5, с. 322–328.
- Ясна І., Бекешкіна І., Верстюк В., Єрмоленко А., Жаботинська С., Кебуладзе В., Попович М., Пролєєв С., Сігов О., Трач В., Скуратівський Н., *Дискурс Революції Гідності: зміст, структура, методологія дослідження (круглий стіл „Філософської думки”)*, [в:] „Філософська думка”, 2016, № 4, с. 6–56.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi Ukrainiskoi movy [Great Explanatory Dictionary of Contemporary Ukrainian Language]*, z dod. i dopov., uklad. i hol. red. V. T. Busel, Kyiv-Irpin: VTF „Perun”, 2005.

- Yefymenko O., *Dyferentsiatsiia slovospoluk v movoznavstvi na tli sotsialnoi dynamiky* [*Differentiation of Phrases in Linguistics on the Background of Social Dynamics*], [v:] „Sotsium. Dokument. Komunikatsiia. Seriia: Filolohichni nauky”, 2017, vyp. 3, s. 71–82.
- Karabuta O., *Suspilno-politychna leksyka u politychnomu dyskursi: semantychnyi aspekt* [*Socio-Political Vocabulary in Political Discourse: the Semantic Aspect*], [v:] „Naukovyi visnyk KhDU. Seriia: Linhvistyka”, 2013, vyp. 19, s. 54–55.
- Polishchuk N., *Terminolohichna leksyka Maidanu (na materialakh hazet „Dzerkalo tyzhnia”, „Ukrainska pravda”, „Hazeta po-ukrainsky”, „Vysokyi Zamok”)* [*Terminological Vocabulary of the Maidan (Based on the Materials of the Dzerkalo Nedeli Newspaper, Ukrayinska Pravda, Ukrayinska Pravda, The Ukrainian Newspaper, the High Castle)*], [v:] „Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhniky». Seriia: Problemy ukrainskoi terminolohii”, 2014, № 791, s. 138–143.
- Revoliutsiia hidnosti* [*Revolution of Dignity*], [v:] Elektronnyi resurs: <https://uk.wikipedia.org/> (12.07.2018).
- Slavova L., *Movna osobystist u suchasnomu amerykanskomu ta ukrainskomu politychnomu dyskursi* [*A Linguistic Personality in Contemporary American and Ukrainian Political Discourse*], avtoref. ... d-ra filol. nauk, Kyiv 2015.
- Stavytska L., *Dyskurs pomaranchevoi prystrasti* [*A Discourse of Orange Passion*], [v:] „Krytyka”, 2005, № 3, s. 3–16.
- Stepanenko M., *Ukrainska mova i suspilno-politychni transformatsii sohodennia* [*Ukrainian Language and Socio-Political Transformations of the Present*], [v:] „Ukrainska mova”, 2015, № 2, s. 3–23.
- Styshov O., *Tematychni hrupy terminiv-neolohizmiv u suchasnomu media dyskursi* [*Thematic Groups of Terms-Neologisms in Modern Media Discourse*], [v:] „Naukova terminolohiia novoho stolittia: teoretychni i prykladni vymiry”, 2016, s. 102–106.
- Taran A., *Terminolohizatsiia leksyky v suspilno-politychnomu dyskursi* [*Terminologization of Vocabulary in Socio-Political Discourse*], [v:] „Terminolohichni visnyk”, 2013, vyp. 2(2), s. 138–142.
- Tkachuk A., „*Revoliutsiia Hidnosti*”: *politolohichni analiz* [„*Revolution of Goodwill*”: *Political Analysis*], [v:] „Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia: Filosofsko-politolohichni studii”, 2014, № 5, s. 322–328.
- Yasna I., Bekeshkina I., Verstiuk V., Yermolenko A., Zhabotynska S., Kebuladze V., Popovych M., Proleiev S., Sihov O., Trach V., Skurativskiy N., *Dyskurs Revoliutsii Hidnosti: zmist, struktura, metodolohiia doslidzhennia (kruhlyi stil „Filosofskoi dumky”)* [*Discourse of the Revolution of Dignity: Content, Structure, Methodology of Research*], [v:] „Filosofska dumka”, 2016, № 4, s. 6–56.

**ПУБЛІЧНИЙ ВИСТУП ЯК МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР
РИТУАЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ:
ТРАНСФОРМАЦІЯ НОВОРІЧНОГО ЗВЕРНЕННЯ
В УКРАЇНСЬКІЙ ПРЕЗИДЕНТСЬКІЙ РИТОРИЦІ
(на матеріалі новорічних привітань Петра Порошенка)**

НАТАЛІЯ КОНДРАТЕНКО

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса — Україна
kondr_nat@ukr.net; ORCID: 0000-0002-9589-7716

**WYSTĄPIENIE PUBLICZNE JAKO GATUNEK RYTUALNEJ
KOMUNIKACJI POLITYCZNEJ: TRANSFORMACJA
NOWOROCZNEGO ORĘDZIA DO NARODU W UKRAIŃSKIEJ
RETORYCE PREZYDENCKIEJ
(na materiale noworocznego orędzi Petra Poroszenki)**

NATALIA KONDRATENKO

Odeski Uniwersytet Narodowy imienia Ilji Miecznikowa, Odessa — Ukraina

STRESZCZENIE. W artykule zbadano jeden z gatunków dyskursu politycznego – orędzie noworoczne stanowiące rytuał werbalnej komunikacji politycznej. Określono strukturalno-kompozycyjne, semantyczne i lingwopragmatyczne cechy orędzia noworoczne, prześledzono dynamikę przemówień świątecznych prezydenta Petra Poroszenki. Celem artykułu jest określenie głównych tendencji i zmian w obrębie gatunku orędzia noworoczne odzwierciedlonych w przemówieniach świątecznych obecnego prezydenta Ukrainy P. Poroszenki. Szczegółowe kwestie poruszane w artykule to: zdefiniowanie strukturalnych i semantycznych cech przemówień noworocznych, a także przeanalizowanie głównych zmian w ich formie i treści. Materiał opracowania stanowiły teksty wystąpień noworocznych P. Poroszenki w latach 2015–2018. Udowodniono, że struktura orędzi noworocznych składa się z trzech następujących po sobie części: retrospektywnej, prospektywnej oraz życzeń. Rytualne sformułowania zawierają nazwy adresatów w odniesieniu do przynależności narodowej, państwowej, więzów rodzinnych. Pod względem semantycznym przemówienia noworoczne koncentrują się

wokół aktualnej sytuacji w kraju oraz obietnic pozytywnych zmian w kolejnym roku. Konceptyjne markery leksykalne to „ukraiński”, „jedność”, „naród” i „rozwój”. Można zaobserwować tendencje do wydłużania części retrospektywnej i skracania części prospektywnej (zarówno pod względem objętości, jak i treści), preferowania nazewnictwa związanego z narodowością i państwem, dominowania rytualnych sformułowań i treści patriotycznych, nasilania się semantyki religijnej, w szczególności chrześcijańskiej, redukcji elementów międzynarodowych i orientacji na politykę europejską, pozytywnego oceniania, wzmacniania egocentryzmu mówiącego (nadawcy). Poruszono problemy konceptualizacji, semantyki i lingwopragmatyki orędzi noworocznych, zareprezentowano wyniki badań nad dynamiką przemówień noworocznych w dyskursie politycznym.

Słowa kluczowe: dyskurs polityczny, gatunek mowy, orędzie noworoczne, retoryka prezydencka, dynamika gatunku mowy

PUBLIC SPEECH AS A SPEECH GENRE OF RITUAL POLITICAL COMMUNICATION: TRANSFORMATION OF NEW YEAR'S SPEECHES IN THE UKRAINIAN PRESIDENTIAL RHETORIC (case study of Petro Poroshenko's new year's speeches)

NATALIIA KONDRATENKO

Odesa I. I. Mechnikov National University, Odesa — Ukraine

ABSTRACT. The article sets out to investigate one of the speech genres of political discourse — New Year's greetings as a verbal representations of ritual political communication. The structural and compositional, semantic and linguistic and pragmatic features of New Year's greetings are determined. The dynamics of New Year's appeals to the Ukrainian people in the presidential rhetoric of Petro Poroshenko is traced out. The article aims at tracing main trends in the genre of New Year's greeting reflected in the speeches of the actual Ukrainian President Petro Poroshenko, this aim leading to the following objectives: to determine structural and semantic features of the genre of New Year's greetings, to analyze texts of greetings and to follow the main modifications of the genre at the level form and content. The corpus of the study comprises texts of New Year greetings by Petro Poroshenko for the period from 2015 to 2018. It is proved that New Year's greetings are based on the three-component structure with the fixed order of the following parts: retrospective, prospective and optative; in ritual formulas they contain names of addressees according to their nationality, family ties and statehood; semantic focus is on characterizing the current situation in the country and promising positive changes in the next year; lexical markers of the conceptual core of the speeches are tokens “Ukrainian”, “unity”, “people” and “development”. We observe a tendency to increase the retrospective part and decrease the prospective one; giving preference to nominations on national and state grounds; domination of patriotic ritual formulas and patriotic content; the strengthening of religious semantics, in particular Christian; reduction of international components and orientation towards European politics; propensity to positive evaluations; strengthening speaker egocentrism. The problems of conceptualization, semantics and linguistic pragmatics of New Year's greetings are presented, generalizations on the genre dynamics of New Year's appeals in the political discourse are elucidated.

Key words: political discourse, speech genre, New Year's speech, presidential rhetoric, genre dynamics

Дослідження ритуальних жанрів політичного дискурсу (далі — ПД) заслуговує на увагу з огляду на домінування фатичного спілкування в публічному комунікативному просторі. Виголошення публічних промов у ритуальних ситуаціях урочистих святкувань, річниць або сумних подій є невід’ємним компонентом політичної комунікації: політики беруть активну участь у ритуальних заходах та виголошують ритуальні промови з потужним етикетним складником. Політична комунікація характеризується „публічністю, одновекторністю — скеруванням від мовця до адресата, нестабільністю й невизначеністю аудиторії” [Zheltukhina *et c* 2018: 642] (переклад автор. — Н. К.). Особливе місце серед ритуальних виступів в українському ПД належить новорічному привітання Президента, оскільки ця подія набула для реципієнтів знакового характеру й здебільшого сприймається як обов’язкова частина святкування Нового року. Традиція вітати народ напередодні новорічних свят не є винаходом українських політиків, вона мала місце й за радянських часів, а також поширена в США та країнах Європи. Проте за часів незалежності цей ритуальний жанр зазнав певних трансформацій на структурному й змістовому рівнях, зважаючи на особистості політиків-ораторів та загальні політичні умови в країні, що потребує ґрунтовного аналізу та визначає актуальність цієї наукової розвідки.

Останнім часом жанровій диференціації політичної комунікації приділяють увагу й зарубіжні (А. Баранов, Е. Будаєв, О. Іссерс, Ю. Караулов, А. Чудінов, О. Шейгал та ін.), і українські (О. Билінська, Ф. Бацевич, Н. Петлюченко, Л. Славова, Л. Стрій та ін.) лінгвісти. Ритуальні жанри ПД ставали предметом дослідження в аспекті інституційної комунікації (В. Карасик) та її фатичного різновиду (Т. Винокур). В українському мовознавстві ритуальну політичну комунікацію ґрунтовно висвітлює Л. Стрій у дисертації, а жанр новорічного привітання розглядають українські й зарубіжні дослідники (А. Битко, В. Варавкіна, А. Зуйковська, В. Кашпур, Н. Кондратенко, В. Ослопова та ін.). У ранніх своїх працях авторка цієї розвідки зосереджувала увагу на загальних принципах структурно-семантичного аналізу жанру новорічного привітання [Кондратенко 2007а: 302–306] та порівнювала новорічні привітання українських, російських і білоруських президентів [Кондратенко 2007б: 40]. Однак комплексного дослідження новорічних привітань українських президентів, зокрема Петра Порошенка, в українському мовознавстві ще немає.

Мета цієї статті — простежити основні тенденції й зміни в жанрі новорічного привітання, віддзеркалені у виступах українського Президента П. Порошенка; завдання — визначити структурно-семантичні особливості жанру новорічного привітання, проаналізувати тексти привітань та простежити основні модифікації жанру на рівні форми й змісту. Матеріалом дослідження слугували тексти новорічних привітань П. Порошенка за період з 2015 до 2018 років.

Жанр новорічного привітання належить до ритуальних, в основі яких мовленнєвий акт етикетного типу. Л. Стрій зазначає, що на структурно-композиційному рівні функціують рамкові компоненти: конгратуляційна та констатувальна частини, оптативний складник, а на змістовому рівні привітання „пов’язане з урочистими подіями в житті або суспільства, або соціально значущої особи. За інтенцією привітання передбачає виконання етикетної функції — власне привітання — та елементи самопрезентації мовця як уважного, небайдужого політика” [Стрій 2015: 92]. На лінгвопрагматичних параметрах новорічного привітання наголошує й В. Варавкіна, яка фіксує наявність у цьому жанрі „власної історії, комунікативної мети, чітких вимог до образу адресата, адресанта, інформаційного приводу й опосередкованості зв’язку” [Варавкіна 2011: 161] (переклад автор. — Н. К.). А. Битко конкретизує комунікативну мету новорічного звернення: „Спільною ознакою всіх звернень є наявність узагальненої комунікативної мети, яка полягає в дотриманні традицій щорічного привітання з Новим роком, наголошенні на найбільш знакових подіях минулого року та плануванні майбутнього” [Битко 2014: 167]. Дослідниця пропонує визначати специфіку цього жанру за політичною ситуацією в країні. Авторка цієї наукової розвідки зазначає у своїх працях, що конститuentами новорічного привітання є ритуальні компоненти: подієвість, часова й локальна зумовленість, закріплена форма й перформативний характер [Кондратенко 2014: 410], що й мотивує специфіку цього жанру президентської риторики. С. Потапенко наголошує на необхідності врахування саме лінгвопрагматичних чинників текстотворення ритуальних політичних текстів, виокремлюючи чотири стадії аналізу — дослідницьку, диспозиційну, ілюкутивну та перформативну [Potapenko 2016: 14].

П. Порошенко як Президент виголошує новорічне привітання з 2015 р.; його виступи характеризуються стислістю й змістовністю. У першому привітанні новообраний очільник держави звертався до багатонаціональної аудиторії, звідси й виголошення оптативної частини трьома мовами — українською, російською і кримськотатарською. Структуру привітання 2015 р. формують стисла характеристика подій минулого року, ушанування загиблих воїнів. На рівні змісту можна виділити заклики до об’єднання: “Єдина країна!” — “Единая страна!” — “Бір девлет!”. При цьому актуалізовано функцію інтеграції народу як одну з основних у ритуальних політичних текстах, що полягає в “утвердженні єдності нації” [Шейгал 2004: 248]. Привітання побудовано як протиставлення важкого минулого року, що згуртував народ перед зовнішньою загрозою, та обіцянок зробити наступний рік роком реформ і європейських прагнень країни. У ретроспективній частині подано стисло характеристику минулорічних подій як здебільшого трагічних для України (зовнішня агресія, війна, втрати), у проспективній — відсутні плани

та обіцянки, але згадано про згуртованість і єдність, що стануть передумовою для майбутніх змін у країні.

На рівні ритуальних етикетних формул Президент уникає вживання звертань за національною ознакою, а послуговується формулюванням *Дорогі, рідні співвітчизники!* На мовному рівні переважають консолідовані форми звернення до адресата з наданням переваги займенниково-дієслівним формам множини — *ми, наш, нас* тощо (11 уживань), натомість форми 1-ої особи однини є нечисленними (4 уживання), поєднані з формами множини та вказують передусім на мовленнєву діяльність мовця та сполучені з формами множини: *Сьогодні ж бажаю всім нам насамперед довгоочікуваного, тривалого миру. У цьому привітанні репрезентовано й характерну для промов П. Порошенка рису — використання інтертекстуальних елементів, зокрема паспортизованих цитат, що увиразнює інтелектуальний складник тексту, напр.: Хай збудеться пророцтво Шевченка: „І на оновленій землі врага не буде супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люди на землі!”*. Цитоване висловлення є прецедентним, тому орієнтовано на масового адресата. Стилiстичні мовні засоби експресивного характеру обмежено метафорами (*старт реформ*) та фразеологізмами (*ми стали нерозлийвода*). Ритуальні компоненти охоплюють мовленнєві акти привітання й побажання, що експлікує прагматичний характер новорічного привітання: *Ян'и йилиниз хайирли олсун, азіз ватандашлар! С Новым годом, дорогие соотечественники! З Новим роком, дорогі співвітчизники!* Звернімо увагу на порядок подання привітань: спочатку кримськотатарською мовою, потім російською й лише наприкінці українською, що визначає пріоритети мовця в зверненні до цільової аудиторії.

На рівні змісту експліковано концепти ‘мир’ (*незалежність, життя*), ‘Україна’ (*країна, Вітчизна, Батьківщина*), ‘єдність’ (*згуртованість, разом, усі*), ‘ворог’ (*агресор*), ‘народ’ (*ми, нація*), напр.: *Перш ніж наповнити келихи, за мить до дванадцяти ударів, які сповістять про Новий рік, і перед тим, як заспівати „Ще не вмерла”, разом, всією Україною, вишануймо пам'ять воїнів, які віддали своє життя за Україну, і пам'ять мирних громадян, які загинули з вини агресора!* На семантичному рівні окреслено ситуацію в країні, зокрема узагальнено й неперсоніфіковано зосереджено увагу на війні та агресії; змістовим центром і визначальною ідеєю привітання є ‘єдність країни’, а конкретні плани, як і здобутки, не окреслені. Новорічне привітання 2015 р. було найкоротшим серед усіх виступів Президента.

У привітанні 2016 р. фіксуємо зміни на всіх рівнях тексту. Зокрема, на композиційному рівні значно домінує перша структурна частина, що має звітний характер. За зразком попереднього тексту привітання ініціальна частина містить подяку воїнам та твердження стосовно об'єднання українського народу, однак уже переважають позитивні характеристики й прогнози майбутніх подій. Президент характеризує минулий рік і перелічує досягнення

країни, серед яких називає зупинення агресії Росії, відкриття зони торгівлі з Євросоюзом, створення антикорупційних органів тощо, напр.: *І символічно, що саме напередодні свят ми вибороли кілька важливих рішень Євросоюзу. Наступного року впаде паперова завіса між Україною та Євросоюзом.* Друга частина — плани на наступний рік — ґрунтується на висвітленні досягнень країни за попередній рік, однак не виокремлена у виступі. Структурно в цьому привітанні виділяємо не дві, а три частини, кожна з яких відмежована від попередньої звертанням або патріотичним вигуком: ретроспективна частина розпочинається після звертання до адресата, проспективна — після вигуку *Героям — слава!*, а оптативна — знову після звертання. Ритуальні формули також змінилися: на відміну від попереднього привітання, ужито звертання *Дорогі, рідні українці!* на початку й у кінці промови, що актуалізує семантику державництва. Крім того, з'являється й ритуальна формула *Слава Україні!* — *Героям слава!*, що виконує текстотвірну роль у привітанні, оскільки членує його на відповідні змістові блоки.

На концептуальному рівні фіксуємо концепти 'українець' (*людина, воїн, волонтер, працівник*), 'Україна' (*країна, народ*), 'Європа' (*Євросоюз, міжнародні партнери, європейський*), 'війна' (*наступ, агресія, штурм, Росія, Москва*), що вказує на актуалізацію євроорієнтації зовнішньої політики та посилення патріотичних ідей у привітанні П. Порошенка, напр.: *Україна буде європейською, сильною, єдиною!* На семантичному рівні фіксуємо й опозицію *Україна — Росія*, що була репрезентована в попередньому привітанні, але в цьому увиразнена більшою мірою. Так посилено й семантику патріотичності і наголошено на ролі українців та України у світовій політиці.

У привітанні також наявні інтертекстуальні елементи — це паспортизована цитата з вірша І. Франка: *„Я бажаю, щоб в здоров'ю, / в мирі, з братньою любов'ю, / відтепер ішов нам час. / Щирій праці Бог pomoже! / Дай вам Боже все, що гоже!”* Ці слова Івана Франка не залишають сумніву, що все у нас буде добре! Весь текст звернення виголошений українською мовою, без використання інших мов народу України. Комунікативну позицію адресанта, виражену займенниково-дієслівними граматичними формами, подано як узагальнену з актуалізацією семантики консолідації політика з народом, у тексті відсутні висловлення з формами 1-ої особи однини. У такий спосіб мовець, який вітає масового адресата, наголошує не на власній ролі в політичних процесах минулого року, а насамперед на спільних діях усього українського народу. Крім того, обсяг тексту промови (порівняно з попереднім роком) був значно більшим.

Привітання П. Порошенка з 2017 р. уперше починалося не з характеристики кризи в країні та подяки українським воїнам, а зі згадки про християнські свята Святого Миколая й Водохреща. Позитивнооцінна семантика експлікована на початку промови: *Приводів для оптимізму сьогодні більше, ніж рік тому.* Так, перша частина привітання містить перелік фактів, що

прокоментовані як здобутки України: незалежність від Росії, економічне зростання, зміцнення обороноздатності, перемога Джамали на Євробаченні тощо. Замість загальних успіхів наведено перелік конкретних подій і фактів, якими пишається країна. Проте перехід від звіту до блоку обіцянок і планів здійснено логічно: мовець одразу починає характеризувати наступний рік як столітню річницю Української національної революції, тому вказує на відповідні очікування. Серед планів зазначено лише зближення з Євросоюзом і НАТО. Подяка українським воїнам і агресія Росії загадані лише після обох обов'язкових частин промови: *Славні українські воїни! Уся країна дякує вам за те, що даруєте нам цю мирну святкову ніч. За те, що гарантуєте захист у новому році. Від імені всієї України вітаю вас, наші співвітчизники, брати та сестри в Криму, Севастополі та окремих районах Донеччини та Луганщині. Російська окупація — тимчасова. Ми обов'язково об'єднаємося.* Після цього простежуємо лише мовленнєві акти побажання й власне привітання.

Ритуальні формули, повторені з минулорічного привітання: звертання *Дорогі українці!* та на завершення — вигук *Слава Україні!*, усередині виступу звертання відсутні. Однак у частині звернення до українців на окупованих територіях використано й звертання *Наші співвітчизники й брати та сестри!*, що розширює ритуальний компонент виступу. На концептуальному рівні визначаємо вербалізацію концептів 'українець' (*співвітчизник, брат*), 'народ' (*країна, ми*), 'єдність' (*єдиний, разом*), 'успіх' (*зростання, збільшення*), 'перемога' (*подолати, адаптувати, відновити, зміцнити*), що вказує на домінування позитивної оцінки в промові та відсутність протиставлень аксіологічного типу. Лексеми, що репрезентують концепти 'війна' (*агресія, руйнування, загроза, воювати*) і 'ворог' (*Росія, агресор*), репрезентовані меншою мірою. У привітанні цього року відсутні інтертекстуальні елементи.

Аналізований текст побудовано за принципом синтаксичного паралелізму, актуалізовано модель $M_i + V_{pl}$: *Ми подолали...; Ми адаптували...; напр.: Ми зміцнили нашу обороноздатність.* Композиційним центром слугує твердження про особливості прийдешнього року, після якого наведена частина проспективного характеру, що протиставлена ретроспективній не лише за змістом, а й на мовному рівні: узагальнені граматичні форми множини в займенниково-дієслівних конструкціях змінено на форми 1-ої особи, напр.: *Я зробив висновки. Чужих помилок — не повторю. Та й іншим — не дам,* а на синтаксичному рівні замість періодичного мовлення з конструкціями синтаксичного паралелізму вжито здебільшого фрагментовані та лакунарні речення. Зазначмо, що привітання 2017 р. суттєво відрізняється й від попередніх, і від наступних як на структурному, так і на семантичному рівнях.

У новорічному зверненні 2018 р. П. Порошенко повертається до структурно-семантичного типу виступу, відомого за попередніми роками, коли ініціальна частина промови містить подяку українським воїнам, повідомлення

про звільнення військових з полону, згадку про Крим і Донбас та засудження російської агресії: *Із глибокою пошаною привітаймо українських воїнів. Вони надійно тримають оборону на східних рубежах. А ми й надалі будемо зміцнювати нову армію, — нашу гордість і нашу славу.* Ретроспективна частина з кожним роком збільшується й за обсягом, і за семантичним наповненням, що цілком зрозуміло, оскільки Президент примножує здобутки країни під своїм керівництвом: у цьому разі фіксуємо розгорнуті коментарі щодо допомоги США, отриманого “безвізу”, рішення Стокгольмського арбітражу, продовження санкцій проти Росії, — звітна частина становить більше половини загального тексту привітання. Другий компонент основної частини — плани на наступний рік — обмежено обіцянками економічного зростання без конкретики: *У новому році Уряд має прискорити темпи зростання. Потрібне підвищення рівня життя, відчутне для більшості українців.* Ритуальні формули звертання до адресатів незмінні: на початку звертання *Дорогі українці!*, а в тексті — *Брати і сестри!* — стосовно мешканців окупованих територій. Завершується привітання закликком *Слава Україні!*

Щодо семантики промови зазначимо, що домінують концепти ‘українець’ (співвітчизник, воїн, брати й сестри), ‘Європа’ (Євросоюз, Стокгольмський арбітраж), ‘розвиток’ (рух, відновлення, зростання, піднесення). Загальна семантика виступу П. Порошенка є позитивною на аксіологічному рівні, що увиразнено на лексичному рівні маркерами оцінного характеру субстантивного типу — *пошана, гордість, слава, надія, відновлення, зростання, підвищення, єдність, оптимізм, віра* тощо. Семантика цього привітання здебільшого пов’язана із загальними позитивними оцінками чинної ситуації та обіцянками змінити все на краще, при цьому майже не згадуються нагальні проблеми країни. Знову фіксуємо й інтертекстуальний елемент — паспортизовану цитату: *Для цього, як вчив владика Любомир Гузар, нам слід молитися так, ніби все залежить від Бога, але працювати так, ніби все залежить від нас.* Вибір для цитування вислову релігійного діяча, представника української Греко-католицької церкви, указує на відновлення політиком пріоритетності релігійно-етичних цінностей і відповідної християнської конфесії. У цьому привітанні використано й стилістичні фігури та політичну метафорику: *У тих, хто хоче підпалити хату зсередини, — слід забирати сірники. А по тих, хто нападатиме на нас ззовні, — навпаки, відкривати вогонь.* Тут використано прийом антитези та синтаксичного паралелізму, що поєднано з метафорами й порівняннями, тому створюється особлива образність виступу, раніше відсутня у промовах Президента. На лінгвопрагматичному рівні вперше з’являється комісив з декларативною частиною: *Як Президент — забезпечу політичні умови, необхідні для економічного піднесення.* І мовленнєві акти, подані від імені мовця, є не лише ритуальними, а й репрезентативними й комісивними. Займенниково-дієслівні конструкції також зазнали змін: крім традиційного протиставлення *ми* (7 ужи-

вань) та я (5 уживань), натрапляємо на *свій* (2 вживання) та *вас* (1 вживання). Прокоментуємо останнє: *За все, чого країна досягла, — величезна подяка кожному з вас. Це результат спільної праці.* Тут узагальнення здійснено через дистанціювання від адресата, що раніше не було помічено в промовах П. Порошенка. Розширення дейктичного поля трактуємо як послаблення семантики інтеграції, характерної для ритуальних текстів.

Узагальнимо структурно-семантичні особливості й зміни, наявні в новорічних привітаннях П. Порошенка. За структурою новорічні привітання Президента України є трикомпонентними із закріпленим порядком слідування частин: ретроспективна, проспективна й оптимістична. Відповідно до ритуальних формул вони містять найменування адресатів за ознаками національності (*українці*), родинних зв'язків (*брати й сестри*) і державності (*співвітчизники*). За семантикою змісту привітання відзначаються домінуванням характеристики чинної ситуації в країні та наявністю значної кількості обіцянок здійснити позитивні зміни в наступному році. Вербалізаторами концептуального ядра промов є лексеми *українець, єдність, народ і розвиток*. Простежуємо зміни на всіх рівнях тексту промов: тенденцію до збільшення ретроспективної частини й зменшення проспективної (і за обсягом, і за змістом); надання переваги номінаціям за національною й державницькою ознакою; домінування патріотичних ритуальних формул і патріотичного змісту; посилення релігійної семантики, зокрема християнської; зменшення інтернаціональних компонентів та орієнтацію на європейську політику; схильність до позитивних оцінок; посилення егоцентризму мовця. Отже, Петро Порошенко впродовж років президентства, виголошуючи новорічні промови, демонструє патріотичні настрої, наголошує на єдності народу перед зовнішньою агресією, актуалізує здобутки й підкреслює власну роль у цих досягненнях, підтримує національні й релігійні (християнські) цінності.

Список використаної літератури

- Битко А. С., *Новорічне звернення президента як ритуальний жанр політичного дискурсу*, [в:] „Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики”, 2014, вип. 63, с. 165–172.
- Варавкіна В. Ю., *Новогоднее обращение главы государства: жанровая специфика и лингвокогнитивное моделирование образа адресат*, дис. ... канд. филол. наук, Омск 2011.
- Кондратенко Н. В., *Новогоднее обращение как ритуальный жанр политического дискурса: макроструктурные компоненты и средства их выражения*, [в:] „Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии”, 2007а, с. 302–306.
- Кондратенко Н. В., *Специфика новорічного звернення як ритуального жанру політичного дискурсу*, [в:] *Одеська лінгвістична школа: координати сучасних пошуків*, Одеса: Поліпринт, 2014, с. 409–416.

- Кондратенко Н. В., *Український політичний дискурс: текстуалізація реальності*, Одеса: Чорномор'я, 2007б.
- Стрій Л. І., *Ритуальні жанри українського політичного дискурсу: структурно-семантичний і лінгвопрагматичний аспекти*, дис. ... канд. філол. наук, Одеса 2015.
- Шейгал Е. И., *Семиотика политического дискурса*, Москва: Гнозис, 2004.
- Zheltukhina M., Busygina M., Merkulova M., Zyubina I., Buzinova L., *Linguopragmatic aspect of modern communication: main political media speech strategies and tactics in the USA and the UK*, [в:] „XLinguae”, 2018, vol. 11, issue 2, p. 639–654.
- Potapenko S., *Cognitive rhetoric of effect: energy flow as a means of persuasion in inaugurals*, [в:] „Topics in Linguistics”, 2016, № 17 (2), p. 12–25.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Bitko A. S., *Novorichne zvernennia prezidenta yak rytualnyi zhanr politichnoho dyskursu [New Year's Address by the President as a Ritual Genre of Political Discourse]*, [в:] „Sotsialni tekhnologii: aktualni problemy teorii ta praktyky”, 2014, vyp. 63, s. 165–172.
- Varavkina V. Yu., *Novogodnee obrashchenie glavy gosudarstva: zhanrovaya specifika i lingvokognitivnoe modelirovanie obraza adresata [New Year's Address by the Head of State: Genre Specificity and Linguocognitive Modeling of the Image of the Addressee]*, dis. ... kand. filol. nauk, Omsk 2011.
- Kondratenko N. V., *Novogodnee obrashchenie kak ritual'nyj zhanr politicheskogo diskursa: makrostrukturnye komponenty i sredstva ix vyrazheniya [New Year's Appeal as a Ritual Genre of Political Discourse: Macrostructural Components and Their Means of Expression]*, [в:] „Kompyuternaya lingvistika i intellektual'nye tehnologii”, 2007a, s. 302–306.
- Kondratenko N. V., *Spetsyfika novorichnoho zvernennia yak rytualnoho zhanru politychnoho dyskursu [Specificity of New Year's Appeal as a Ritual Genre of Political Discourse]*, [в:] *Odeska lnhvistychna shkola: koordynaty suchasnykh poshukiv*, Odessa: Poliprint, 2014, s. 409–416.
- Kondratenko N. V., *Ukrainskyi politychnyi dyskurs: tekstualizatsiia realnosti [Ukrainian Political Discourse: Textualization of Reality]*, Odessa: Chornomoria, 2007b.
- Strii L. I., *Rytualni zhanry ukrainskoho politychnoho dyskursu: strukturno-semantichnyi i lnhvopragmatychnyi aspekty [Ritual Genres of Ukrainian Political Discourse: Structural Semantic and Linguistic and Pragmatic Aspects]*, dis. ... kand. filol. nauk, Odessa 2015.
- Shejgal O. I., *Semiotika politicheskogo diskursa [Semiotics of Political Discourse]*, Moskva: Gnozis, 2004.
- Zheltukhina M., Busygina M., Merkulova M., Zyubina I., Buzinova L., *Linguopragmatic aspect of modern communication: main political media speech strategies and tactics in the USA and the UK*, [в:] „XLinguae”, 2018, vol. 11, issue 2, p. 639–654.
- Potapenko S., *Cognitive rhetoric of effect: energy flow as a means of persuasion in inaugurals*, [в:] „Topics in Linguistics”, 2016, № 17 (2), p. 12–25.

КОМУНІКАТИВНІ ДЕВІАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ ПОЛЬСЬКОГО ПРАВОВОГО ТЕКСТУ

ОЛЕНА КОВАЛЕВСЬКА

Університет імені Адама Міцкевича, Познань — Польща
gomeniuk.olena@gmail.com; ORCID: 0000–0003–1241–449X

ОКСАНА ДУФЕНІУК

Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів — Україна
oxpostfb@ukr.net; ORCID: 0000–0001–6529–4036

BŁĘDY KOMUNIKACYJNE W TŁUMACZENIU POLSKIEGO TEKSTU PRAWNEGO

OLENA KOWALEWSKA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań — Polska

OKSANA DUFENIUK

Lwowski Państwowy Uniwersytet Spraw Wewnętrznych, Lwów — Ukraina

STRESZCZENIE. Artykuł został poświęcony kwestii błędów komunikacyjnych w procesie tłumaczenia polskiego tekstu prawnego na język ukraiński. Aktualność tematu badawczego wynika z konieczności zapewnienia ukraińskim prawnikom szerszego dostępu do polskojęzycznych aktów prawnych. Wzmoczone zainteresowanie jest rezultatem sprawności wprowadzania przez Polskę europejskich praktyk w interpretacji prawa. W artykule został przedstawiony schemat komparatystycznej analizy polskich tekstów prawnych i prawniczych, scharakteryzowano grupy terminów prawnych pod względem trudności ich tłumaczenia na język ukraiński oraz określono najczęstsze przyczyny powstawania błędów komunikacyjnych. Tłumaczenie polskiego tekstu prawnego wymaga od tłumacza nie tylko doskonałej znajomości języka polskiego i ukraińskiego, ale także obowiązującego ustawodawstwa obu państw. Wspólna praca językoznawców, tłumaczy i prawników nad tworzeniem dwujęzycznych słowników terminologicznych pozwoli uniknąć błędów, które można zaobserwować w tłumaczeniach polskich tekstów prawnych na język ukraiński.

Słowa kluczowe: polski tekst prawny, błędy komunikacyjne, tłumaczenie terminów prawnych na język ukraiński, dwujęzyczne słowniki terminologiczne

COMMUNICATIVE DEVIATIONS IN TRASLATING POLISH LEGAL TEXT

OLENA KOVALEVSKA

Adam Mickiewicz University, Poznan — Poland

OKSANA DUFENIUK

Lviv State University of Internal Affairs, Lviv — Ukraine

ABSTRACT. The article elucidates problems of translating Polish legal texts into Ukrainian. The topicality of the study consists in the necessity to provide Ukrainian lawyers with an open access to Polish legal acts. The importance of such an enterprise is enhanced by the fact of introducing European criteria of interpreting laws into the Polish legal practice. The author elaborates a scheme of comparative analysis of Polish legal texts, subdivides Polish legal terms into groups depending on difficulties of their translating into Ukrainian, describes common translation deviations. Adequate translation of Polish legal texts requires not only fluency in Polish and Ukrainian, but also some specialized knowledge of laws of both countries. The joint work of linguists, lawyers and translators will help to avoid typical mistakes found in translations of legal acts from Polish into Ukrainian.

Key words: Polish legal text, communicative deviations, translating of legal terms into Ukrainian, bilingual terminological dictionaries

У контексті провадження в Україні реформ, в основі яких лежить прагнення наблизити систему права до стандартів європейської правової культури, особливої важливості набуває тематика порівняльно-правових досліджень. Польща видається одним із кращих прикладів успішного провадження проєвропейських реформ, що, безумовно, активізує проведення комплексних інтердисциплінарних досліджень. Передусім це посилює зростання важливості перекладознавства.

Проблеми перекладу правових текстів і юридичної термінології стали предметом розвідок польських й українських науковців, зокрема Л. Андрієнко, М. Жевуської, А. Йопек-Босяцької, Д. Кешковської, К. Літвін, Й. Познанського, Г. Сорокіної, Л. Черноватого, С. Хипса, В. Шабуніної, І. Шумило та ін. Зауважмо, що значну кількість становлять праці, присвячені питанням перекладу англійських правових текстів.

Незважаючи на сусідство України й Польщі, а також взаємне співробітництво в галузі правових відносин, проблематиці польсько-українського юридичного перекладу присвячено небагато праць. Сьогодні єдиним словником у досліджуваній сфері є *Українсько-польський, польсько-український термінологічний словник: право, фінанси, економіка, торгівля*, укладений І. Яценком [Яценко 2004]. Видання охоплює понад 45 тис. термінів

сучасної юридичної галузі та діловодства. Заслуговує на увагу також укладений І. Кононенко, І. Митнік та Е. Васяк *Słownik tematyyczny polsko-ukraiński* [Кононенко 2010], у якому один із 30 тематичних блоків присвячений праву та протидії злочинності. Однак з огляду на динамічність розвитку правової та юридичної лексики цього не достатньо, щоб задовольнити потреби дослідників та перекладачів.

Актуальність тематики коректного перекладу польського правового тексту також зумовлена необхідністю надання українським правникам більш широкого доступу до польськомовних нормативно-правових актів. Це дасть змогу українським науковцям та практикам реалізувати гносеологічні можливості в таких аспектах:

– *сутнісному* (можливість ознайомитися з інтерпретуванням суб'єктом правотворчої діяльності правових понять, норм та інститутів, їхньою структурою, механізмом, формами, гарантіями, типологією тощо);

– *методологічному* (можливість пізнати фундаментальні засади функціонування правових понять, норм та інститутів);

– *аналітичному* (можливість аналізування, поглибленого дослідження, оцінення окремих правових понять, норм та інститутів; можливість виявлення позитивного досвіду правового регулювання правових відносин, розв'язання практичних проблем правозастосовної практики);

– *компаративному* (можливість порівняння норм польського й українського права; можливість формулювання висновків щодо відповідності нормативно-правового регулювання європейським стандартам).

Схема компаративного аналізу польського тексту нормативно-правових актів (тексту законів, підзаконних правових актів) передбачає проходження таких етапів:

- 1) виокремлення фрагменту для перекладання (первинний зміст);
- 2) перекладання тексту (вторинний зміст);
- 3) зіставлення й оцінювання вторинного змісту чужомовного тексту й первинного змісту аналогічного фрагменту тексту українського законодавства;
- 4) формулювання окремих висновків щодо спільних і відмінних змістовних пунктів;
- 5) формулювання загальних висновків і пропозицій щодо ефективності правового регулювання, необхідності впровадження нових правових інститутів тощо.

Якщо перший етап не викликає жодних труднощів у потенційного дослідника, то на другому етапі виявляється проблема, що може суттєво вплинути на перебіг усіх наступних етапів роботи. Ідеться про тонкощі використання категорійно-поняттєвого апарату в ході порівняльно-аналітичного дослідження чужомовного тексту законодавства. Очевидно, що переклад правового тексту з однієї мови на іншу може дещо трансформувати початковий зміст поняття

й у процесі такого трансформування можлива деяка втрата або змінення первинного смислового навантаження, оскільки йдеться про спеціальні поняття, сформовані в певному специфічному соціокультурному середовищі під впливом історичних і навіть ментальних чинників.

Як наслідок, можуть виникати комунікативні девіації в сенсі, описаному А. Кравчук у науковій праці, присвяченій дослідженню комунікативних невдач під час вербального спілкування мовців. Зазначена дослідниця розуміє комунікативні невдачі як такі ситуації вербальної комунікації, що становлять різного ступеня непорозуміння між адресатом й адресантом, що є наслідком не мовних помилок в опозиції до нормативного, “правильного” вживання одиниць мовної системи, не будь-якого відхилення від мовної норми, а тільки таких порушень, що спричиняють різного ступеня комунікативний дискомфорт — від повного непорозуміння (“провалу”), недосягнення адресантом іллокутивної мети або досягнення її з певними труднощами [Кравчук 2012: 113–114]. При цьому А. Кравчук наводить понад 15 різних відповідників цього терміна в польській мові: *fiasko konwersacyjne, kryzys interakcyjny, kryzys komunikacyjny, zaburzenie interakcji, nieporozumienie interakcji, nieporozumienie w konwersacji, zaburzenie procesu komunikowania się, załamanie procesu komunikacji, kryzys konwersacyjny, zakłócenie konwersacyjne, zakłócenie procesu komunikacji, blokada komunikacji, porażka komunikacyjna, zakłócenie (w) komunikacji, usterki / pomyłki / błędy komunikowania, nieporozumienia / utrudnienia / niedoskonałości / bariery w komunikowaniu* [Кравчук 2012: 113].

Розгляньмо більш детально комунікативні девіації, що виявляються під час перекладання польського правового тексту українською мовою на прикладі кримінального процесуального законодавства. Передусім звернімо увагу на дві особливості, зумовлені специфікою об’єкта перекладання. По-перше, переклад регламентації кримінального провадження в кожній країні, як і норм правового регулювання будь-якої сфери правових відносин, має суттєву відмінність від звичайного (побутового) вербального спілкування чи перекладання художньої або публіцистичної літератури. Норма права потребує підвищеної концентрації зусиль і мовних засобів, щоб максимально точно передати зміст у рідному контексті й щоб адресат (дослідник-перекладач) інтерпретував його відповідно до інтенції адресанта (нормотворця), адже інколи навіть використання сполучників *та / або* повністю змінює суть норми й можливості її застосування на практиці. По-друге, обов’язковою умовою роботи з текстом польського законодавства є необхідність широкого використання правових термінів та їхніх понять, однак цей процес може супроводжуватися проблемами чотирьох рівнів:

1) у польському законодавстві не всі вживані терміни та їхні поняття мають законодавче визначення;

2) не всі правові терміни і їхні поняття польського законодавства мають свій відповідник в українському;

3) в українському законодавстві існують терміни та їхні поняття, що не мають відповідників у польському;

4) відсутнє однозначне розуміння поняття й визначення термінів і в польській, і в українській мовах.

У різних правових системах терміни зазвичай концептуально несумісні, оскільки набувають значень, що сформувалися під впливом відмінних культурних реалій. Про це явище пише польський мовознавець Є. Пенькос, порівн.: „Семантична невизначеність, характерна для юридично-правової лексики, виникає тому, що у світі немає двох однакових правових систем, навіть у межах однієї політичної чи ідеологічної спільноти” [Pieńkos 1999: 158] (переклад автор. — О. К. й О. Д.). Як стверджує Д. Кешковська: „Лише сам факт існування відмінностей між змістом понять різних правових систем дасть нам змогу у процесі перекладання термінів, що до них належать, завжди усвідомлювати існування цих відмінностей і бути готовими їх урахувати” [Kierzkowska 2002: 23] (переклад автор. — О. К. й О. Д.).

Системний аналіз термінів та їхніх понять, що вживаються в кримінальному процесуальному кодексі Республіки Польща (далі — КПК Польщі) [Ustawa 1997], залежно від ступеня складності їхнього перекладання дає право виокремити дві категорії:

1) проста група — репрезентує терміни та їхні поняття, що дають змогу реалізувати найвищий ступінь збігання перлокуції з іллокуцією, оскільки мають відповідники з аналогічним змістом у кримінальному процесуальному кодексі України (далі — КПК України) [Кримінальний процесуальний кодекс 2012]. До цієї групи можемо зарахувати такі терміни: *postępowanie karne, sprawca przestępstwa, prawo do obrony, popełnione przestępstwo, pozbawienie wolności, polecenia sądu, prokurator, zażalenie, sprawozdanie, apelacja, kasacja, biegły, wniosek strony, pokrzywdzony, szkoda, wszczęcie postępowania, akt oskarżenia, kwalifikacja prawna, niebezpieczeństwo, tymczasowe aresztowanie, dowód* та ін.;

2) складна група — містить терміни та їхні поняття, що дають змогу реалізувати менший ступінь збігання перлокуції з іллокуцією, потребують застосування нових конструкцій передавання інтенціоналу (ядра) поняття й додаткових мовних засобів. У цій групі залежно від причини, що зумовлює складність, можна виокремити три підгрупи:

а) терміни та їхні поняття можна перекласти, але передавання змісту може бути неточним і потребувати звернення до інших нормативних актів з метою формування повного та адекватного розуміння того, що законотворець передбачав, використовуючи такі терміни й терміносполучення, напр.: *organy prowadzące postępowanie karne, organ powołany do ścigania przestępstw, organ powołany do nadzoru nad jednostką organizacyjną, postępowanie przygotowawcze,*

instytucja uprawniona do ścigania przestępstw, czyn ścigany z urzędu, pierwsza rozprawa główna, kara prawomocnie orzeczona, postępowanie mediacyjne, prawomocny wyrok, pełnomocnik та ін.;

б) терміни та їхні поняття оцінної категорії, що можуть бути перекладені буквально, але їхній зміст у певному соціокультурному середовищі може мати відповідні відмінності, і чіткі визначення цих понять відсутні і в українському, і в польському законодавствах, напр.: *zasady współżycia społecznego, zasady prawidłowego rozumowania, wskazanie wiedzy, doświadczenie życiowe, ścisły związek z czynem, w miarę potrzeby, społeczna szkodliwość znikoma, długotrwała przeszkoda, szczególna zawilość sprawy, niezwłocznie, bezskutecznie* та ін.;

в) терміни та їхні поняття, що позначають відсутні в українському законодавстві правові інститути, дії, рішення чи факти: *referendarz sądowy, asesor prokuratorski, oskarżyciel posiłkowy, wniosek o sprostowanie protokołu, wywiad środowiskowy, list gończy, list żelazny* тощо.

З позиції перекладача значна частина термінів і правової терміносистеми КПК Польщі належить до другої групи. Відтак виникає небезпека імплементації в практичну площину неправильно трактованих правових дефініцій. Комунікативна девіація при цьому виявляється в таких формах: неправильне розуміння правового поняття; неправильне застосування правничої термінології; некоректне апелювання до норм статей, параграфів; неврахування деталей норми права (при відсильній і банкетній формі), викладених в інших нормативно-правових актах; трансформація розуміння правового поняття (простої групи) з української мови в перекладений фрагмент, хоча зміст цього поняття в польському кримінальному процесі має юридично інше значення. У процесі роботи з польським правовим текстом такі проблеми можуть виникати й унаслідок надмірно точного, дослівного перекладання й через надто вільне, абстраговане від деталей перекладання. Правова норма повинна бути чіткою, логічною, максимально точною, але все-таки домінувати повинен не стільки формальний аспект буквального перекладання, скільки розуміння сутності поняття, функціонування правового інституту (змістовний аспект). Орієнтування під час перекладання на зміст означає необхідність правильного інтерпретування значення спеціальних одиниць у контексті [Техніка перекладу 2019]. Зокрема, поняття “*obrońca z urzędu*” може бути дослівно інтерпретовано як ‘захисник від установи’ або ‘захисник від управління’, ‘захисник від уряду’, що відповідатиме конструкту ‘захисник за призначенням’ в українському процесуальному праві. Тож більш доречним буде підхід використання поняття “захисник за призначенням”, оскільки це дає змогу в подальшому порівняльному дослідженні оперувати цим поняттям, не з’ясовуючи, чи є такий інститут в КПК України. Актуальним є питання про особливості (подібності, відмінності) функціонування цього інституту в КПК Польщі порівняно з КПК України.

Отже, перекладання польського правового тексту вимагає від дослідника-перекладача не лише бездоганного володіння польською та українською мовами, а й обізнаності в чинному законодавстві обох країн. Спорідненість мов часто ускладнює переклад таких текстів, створюючи численні “мовні пастки”. Проблеми перекладання юридичної термінології повинні бути в центрі уваги не лише мовознавців і перекладачів, але й правників. Спільні напрацювання зі створення двомовних термінологічних словників дадуть змогу уникнути комунікативних девіацій, що, на жаль, спостерігаються в перекладах польських правових текстів українською мовою.

Список використаної літератури

- Кравчук А., *Граматика і успішність комунікації (дещо з польсько-українських граматичних контрастів)*, [в:] „Проблеми слов’янознавства”, 2012, вип. 61, с. 111–128.
- Техніка перекладу*, [в:] Електронний ресурс: <http://ukrarticles.pp.ua/nauka/10923-tekhnika-perevoda.html> (03.01.2019).
- Kierzkowska D., *Tłumaczenie prawnicze*, Warszawa: Wydawnictwo TEPIS, 2002.
- Pieńkos J., *Podstawy juryslingwistyki. Język w prawie — prawo w języku*, Warszawa: Oficyna Prawnicza Muza S. A., 1999.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997. Kodeks postępowania karnego* (Dz. U. Nr 89, poz. 555 z późn. zm.), [w:] Źródło elektroniczne: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970890555> (04.01.2019).

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Kravchuk A., *Hramatyka i uspishnist komunikatsii (deshcho z polsko-ukrainskykh hramatychnykh kontrastiv)* [Grammar and Effective Communication (Some Polish-Ukrainian Grammar Contrasts)], [v:] „Problemy slovianoznavstva”, 2012, vyp. 61, s. 111–128.
- Tekhnika perekladu* [Technique of Translation], [v:] Elektronnyi resurs: <http://ukrarticles.pp.ua/nauka/10923-tekhnika-perevoda.html> (03.01.2019).
- Kierzkowska D., *Tłumaczenie prawnicze* [Law Translation], Warszawa: Wydawnictwo TEPIS, 2002.
- Pieńkos J., *Podstawy juryslingwistyki. Język w prawie — prawo w języku* [Basics of Juryslinguistics — Language in Law, Law in Language], Warszawa: Oficyna Prawnicza Muza S. A., 1999.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego* (Dz. U. Nr 89, poz. 555 z późn. zm.) [The Act from the 6th of June 1997. Code of Criminal Procedure], [w:] Źródło

elektroniczne: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970890555>
(04.01.2019).

Список використаних джерел

- Кримінальний процесуальний кодекс України* від 13.04.2012 р., [в:] Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (04.01.2019).
- Яценко І., *Українсько-польський, польсько-український термінологічний словник: право, фінанси, економіка, торгівля*, Київ: Школа, 2004.
- Kononenko I., Mytnik I., Wasiak E., *Słownik tematyczny polsko-ukraiński*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2010.

Spysok vykorystanykh dzherel [References]

- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedural Code of Ukraine]* vid 13.04.2012 r., [v:] Elektronnyi resurs: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (04.01.2019).
- Yatsenko I., *Ukrainsko-polskyi, polsko-ukrainskyi terminolohichni slovnyk: pravo, finansy, ekonomika, torhivlia [Ukrainian-Polish, Polish-Ukrainian Terminology Dictionary: Law, Finance, Economics, Trade]*, Kyiv: Shkola, 2004.
- Kononenko I., Mytnik I., Wasiak E., *Słownik tematyczny polsko-ukraiński [Polish-Ukrainian Thematic Dictionary]*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2010.

ВІДБИТТЯ ПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКОВИХ РИС У ПРАЦЯХ ПОЛЬСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ К. ХІХ СТ.

БОРИС КОВАЛЕНКО

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
Кам'янець-Подільський — Україна
kovalenko.bor@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3764-856X

НАТАЛІЯ КОВАЛЕНКО

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
Кам'янець-Подільський — Україна
kovalenko.bor@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7810-1982

ODZWIERCIEDLENIE CECH GWARY PODOLSKIEJ W PRACACH POLSKICH BADACZY KOŃCA XIX WIEKU

BORYS KOWALENKO

Narodowy Uniwersytet imienia Iwana Ohijenki w Kamieńcu Podolskim,
Kamieniec Podolski — Ukraina

NATALIA KOWALENKO

Narodowy Uniwersytet imienia Iwana Ohijenki w Kamieńcu Podolskim,
Kamieniec Podolski — Ukraina

STRESZCZENIE. Do dziś aktualna pozostaje kwestia zbadania właściwości rozwoju poziomów strukturalnych dialektów, w szczególności utrwalonych w tych cennych źródłach języka ludowego, które nasi poprzednicy pozostawili jako spuściznę w postaci różnych gatunków. Celem artykułu jest określenie stopnia odzwierciedlenia zjawisk gwarowych w zbiorach folklorystycznych i etnograficznych oraz pracach leksykograficznych polskich badaczy Podola. Zastosowano metodę opisowo-porównawczą. Ocenie podlegały osiągnięcia w badaniu etnografii i folkloru podolskiego polskich autorów XIX w., którzy opisali w swoich pracach poszczególne aspekty kultury materialnej i duchowej Ukraińców Podola. Ogromną wartość dla badaczy, zarówno etnografów, folklorystów, jak i lingwistów, zwłaszcza w dziedzinie dialektologii, stanowi bogata folklorystyczna oraz etnograficzna spuścizna A. Kocipińskiego i Z. Dołęgi-Chodakowskiego. Ich zapiski zawierają warianty,

rejestrują wpływ mowy lokalnej, tradycji itp. Równie cenny jest słowniczek regionalizmów podolskich A. Kremera, który uważany jest za pierwsze dzieło leksykograficzne o podolskiej gwarze języka ukraińskiego. W artykule udowodniono, że tylko autentyczne teksty mogą służyć jako cenne i wiarygodne źródło badania dynamiki dialektów Podola.

Słowa kluczowe: badania dialektologiczne, zapiski folklorystyczne i etnograficzne, gwary Podola, cechy lingwalne

REFLECTION OF PODILLYA DIALECT FEATURES IN WORKS OF POLISH RESEARCHERS OF THE LATE 19TH CENTURY

BORYS KOVALENKO

Kamyanets-Podilskiy Ivan Ohiyenko State University,
Kamyanets-Podilskiy — Ukraine

NATALIIA KOVALENKO

Kamyanets-Podilskiy Ivan Ohiyenko State University,
Kamyanets-Podilskiy — Ukraine

ABSTRACT. The article sets out to find out peculiarities of the development of various structural levels of dialects not only in the present but also those valuable sources of folk language, which were recorded by our ancestors in a multi-genre heritage. The purpose of the study is to reveal the extent to which dialect phenomena were reflected in folklore ethnographic collections and lexicographic works of Polish researchers of Podillya. The main method is a descriptive and comparative one. The analysis sheds the light on achievements of Polish authors of the 19th century in studying the ethnography and folklore of Podillya. It is demonstrated that their works described certain aspects of the material and spiritual culture of Ukrainians of Podillya and have been greatly appreciated by Ukrainian scholars. The great folklore and ethnographic heritage of A. Kotsipinskyi and Z. Dolenha-Khodakovskiy is valuable to ethnographers, folklorists and linguists and especially dialectologists. Of particular importance is the dictionary of Podillya regionalisms by A. Kremer, which is considered to be the first lexicographic work on the Podillya dialect of Ukrainian. It is proved in the article that only authentic texts can serve as a valuable and reliable source for studying the dynamics of dialectal language in Podillya region.

Key words: dialectological research, folklore and ethnographic records, Podillya dialects, lingual features

Дослідження подільського краю мають давню традицію. Деякі аспекти проблеми етнографічного вивчення регіону розглянуто в українській історіографії. У монографіях, численних статтях та розвідках учених зверталася увага на наукове значення праць А. Свидницького [Сиваченко 1962;

Сиваченко 1974], А. Димінського [Новицький 1980] та Ю. Сіцінського [Паравійчук 1968] для розробки конкретних питань традиційно-побутової культури населення краю. У працях З. Болтарович [Болтарович 1976], Р. Кирчіва [Кирчів 1971] та В. Юзвенко [Юзвенко 1961] оцінено здобутки у вивченні етнографії та фольклору Поділля польських авторів XIX ст., які описали у своїх наукових розвідках окремі аспекти матеріальної й духовної культури українців Поділля, — Ф. Гіжицького, Ю. Сенковського, В. Марчинського, Л. Голембійовського, О. Пшездецького, Ю. Крашевського. Зокрема, перший у польській етнографічній літературі опис подільського весілля з текстами весільних пісень здійснив М. Гославський, а в другому томі книги *Стародавня Польща* є історичні та етнографічні відомості про Поділля (автори М. Балінський і Т. Ліпінський). Однак основні етапи й напрями дослідження цього регіону до останнього часу не мали широкого та всебічного висвітлення в науковій літературі.

Мета цієї статті — з'ясувати, якою мірою відбилися говіркові явища в фольклорно-етнографічних збірках та лексикографічних працях польських дослідників Поділля.

Цінним джерелом для сучасного дослідника-мовознавця є збірка А. Коціпінського *Пісні, думки і шумки руського народу на Поділлі, Україні і в Малоросії* [Коціпінський 1862].

Пісенна творчість українців дуже багата й різноманітна, а жанрово українські народні пісні поділяються на історичні, козацькі, календарно-обрядові, ліричні (родинно-побутові, суспільно-побутові та ін.).

Поетичний стиль народної пісні в усіх народів формується на основі використання виразних діалектизмів, прагненні наблизитися до високого стилю й літературної мови. Наддіалектний характер української народнопісенної мови виявляється в тому, що виразні діалектні особливості нейтралізуються або спостерігається міграція слів з одного територіального різновиду мови в інший. Крім того, народнопісенна мова, як жоден інший різновид мови, тривалий час зберігає елементи давньої літературної практики [Єрмоленко 1987: 13]. Однією з ознак наддіалектності народної поезії є також “застиглість” епічних формул, архаїчність деяких зворотів. Причиною стирання діалектних особливостей народнопісенної мови був факт “переживання” народної пісні митцем, художником слова, який бачив народний твір на ширшому тлі літературної мови й часто продовжував його творення в нових варіантах [див.: Єрмоленко 1987: 15]. Більшість представників української школи лінгвофольклористики зорієнтована саме на цю тезу, однак у працях Г. Аркушина [Аркушин 2010], І. Гороф'янюк [Гороф'янюк 2013], Ю. Грицевича [Грицевич 2018], П. Гриценка [Гриценко 2014], Ю. Громика [Громик 2015], Н. Данилюк [Данилюк 2001], Б. Коваленка [Коваленко 2009], І. Матвіяса [Матвіяс 2005], Л. Фроляк [Фроляк 2016] та ін. натрапляємо на інші, не менш цінні узагальнення про зв'язок мови фольклору з діалектним середовищем.

У пісенному мовленні, як свідчать тексти пісень пропонованої збірки, певною мірою відбиваються й фонетичні, і морфологічні, і лексичні, і синтаксичні говіркові риси, зокрема й подільські.

Незважаючи на фольклорну традицію нівелювання локальних фонетичних особливостей, досить помітним явищем є випадання звука або групи звуків у середині слова у формах дієслова *хотіти* (синкопа), напр.: *Ой! Пішовъ я до дівчини люльку закурити, Здерли зъ мене сердачину, тай ще хтіли бити; Дала-жъ мене моя мати за кого я хтіла; Зашуміла нагаєчка коло мого тіла.* Типовою для подільського говору є твердість приголосного [р]. Ця особливість певною мірою відбита в текстах пісень, напр.: *Кличеть мати вечерати, — вечеряйте сами; Нема мого миленького, не буду я зъ вами; Ой! Місяцю перекрою, зайди за комору, А зъ кімъ мені любо, мило, най си поговору.*

Серед інших фонетичних особливостей подільських говірок, що відображені в текстах жартівливих пісень, виділяємо такі:

1) приголосні в іменниках середнього роду II відміни в позиції після голосних перед давнім закінченням *-ьје* не подовжуються. Це явище відбивається не тільки в усному мовленні, але й у писемному. Свідченням цього є, зокрема, й аналізовані пісні: *Або въ воді утоплюся, Або въ камінь розібьюся; Нехай про те люде знають, Що зъ коханя умірають; Ой! Якъ тяжко бідной лозі, Коли вітеръ віс; А ще тяжче безъ коханя, Коли серце мліє;*

2) здавна вже (з XIV ст.) у східнослов'янських пам'ятках з різних територій починають фіксуватися також форми з твердим закінченням, що на письмі передавалося через *-ть* чи *-т*. Щоправда, форми на *-ть* траплялися зрідка вже в найдавніших пам'ятках XI–XII ст. у багатьох південно-західних говірках, зокрема й у подільських, і дотепер широко вживані форми 3-ї особи одн. теперішнього часу з твердим [т]. Спостерігаємо такі форми й у текстах пісень: *Качаю ся, валяю ся, кусають мя блохи; Пусти мене, моя мати, до корчмонькі трохи.*

Виокремимо морфологічні особливості подільських говірок, що відбиті в текстах пісень:

1) приголосні [д], [т], [з], [с], [ст], як відомо, уже в найдавніші часи переходили у відповідні шиплячі: [д] → [дж]; [т] → [ч]; [з] → [ж]; [с] → [ш]; [ст] → [шч] (літеру щ). Ці шиплячі рефлексії зберігаються в сучасній українській мові, зокрема в літературній і в багатьох говорах: *ходжу, прошу, ненавиджу* тощо. У текстах деяких пісень дієслівні форми 1-ї особи одн. теперішнього часу дієслів II дієвідміни мають форми *хожу, сижу*, де чергування відбувається, але фонема [дж] заступається фонемою [ж], що характерно для полтавських, південнокиївських і середньочеркаських говірок [Бевзенко 1980: 71–72], напр.: *Хожу — нужу, ручки ломлю, вздыхаю до неба, зъ тяжкимъ жалёмъ промовляю: долі мені треба; Ходила я въ черевичках зъ жовтими пражками, Теперъ хожу по морозі білими ніжками;*

2) у текстах деяких пісень трапляються форми Ор. в. одн. іменників II відміни м'якої та мішаної груп на -ом: *Я дівкою піду де схочу, Я ся нічимъ не заклопочу: Ані хлібомъ, ні одежою, Ані мужомъ, ні дитиною; І так же ставокъ, І близенько млинокъ, По надь крайомъ горбокъ, І вишневий садок;*

3) наявність флексії -и замість -і у формі Р. в. одн. іменників III відміни, напр.: *Перестань милій, доли нарикати, Памятай свого слова дотримати: Я тобі мъ дала разъ слово вірное, Жиймо до смерти въ вірности обое; Ой! Ко-бъ не ти, дівчинонько, і не твоїй очи, Не стоявъ би мій коничокъ до темної ночи.* За аналогією ця сама флексія вживається у Н. в. мн. слова око: *А не кури, вуйку, люльку въ мойей хатині, Не викури очи чорні молодий дівчині; Загинь-те, пропадьте, Старії косьті! Не сушіте, не крушіте Моей молодости;*

4) подільське діалектне мовлення, як і інші південно-західні говори, поряд з формою Зн. в. мене, тебе особових займенників я, ти, що збігається з формою Р. в., відбиває давню форму мня / мя, тя: *Якъ мя будешъ покідати, перестань хлібъ йїсти, Аби тобі трудно, нудно, коло иншой сісти; Ходить воликъ по надь Дунай, сумненько бориче, Вийди, вийди дівчинонько, бо тя хлопець кличе;*

5) у текстах пісень знаходимо й злиті форми минулого часу складеного типу, що є поєднанням основного складника колишнього перфекта (дієприкметника) з допоміжним дієсловом у скороченому, zdeформованому вигляді: *Просивемъ йї, щобъ мене кохала, Щоби іншому серця не давала, А вона не хоче, бо я не богати, Ахъ! Я нещасний, що-жъ маю діяти?;*

6) в оформленні зворотних дієслів і в українській літературній мові, і в діалектах бере активну участь зворотна частка ся, що за походженням є зворотним займенником, проте тут маємо чимало відмінностей між діалектами. Щоправда, у південно-східних і поліських діалектах, а також у значній частині подільсько-волинських говорів південно-західних діалектів відмінностей між літературною мовою не виявляємо. У цих діалектах зворотна частка ся давно вже закріпилася в постпозиції й лексикалізувалася з дієсловом. Відчутні відмінності в оформленні зворотних дієслів спостерігаємо в південно-західних діалектах, зокрема й у частині подільських, де частка ся не злилася, не лексикалізувалася з дієсловом і може виступати стосовно нього і в препозиції, і в постпозиції, перебуваючи іноді навіть на певній дистанції від дієслова. Таке явище відбивають і записи пісень: *А зъвечера не видненько, Прийди, прийди, ме серденько; Вже минуло три неділі, Якъ ми ся не виділи; Я дівкою піду де схочу, Я ся нічимъ не заклопочу; стоїть явіръ надь водою, гилѐмъ похилився; Якъ ся зъ тобой не оженю, не буду женився;*

7) у досліджуваних текстах трапляються форми умовного способу, у яких до частки би в I-ій особі одн. приєднується ще енклітичне закінчення, що є залишком допоміжного дієслова колишніх перфектних форм: *Просивбимъ йї, щоби мя кохала, Та-й щобъ тамтого поперестала; Але не схоче, бо я не богати, Охъ! Я нещасний, не могу йї взяти!;*

8) для творення описових форм наказового способу використовується й частка *най* (< *нехай*): *Ой! Не вийшла дівчинонька, тільки йейі мати: Кому треба мойій донькі, най іде до хати;*

9) досить поширеним є допустовий сполучник *хоть*, генетично пов'язаний, очевидно, з 2-ю особою одн. теперішнього часу дієслова *хочеш* [Булаховський 1949: 55]: *Повій, повій, буйний вітре, по високій горі, Та розчеши кучерикі по мойій голові. Хоть я буду та по горі високій віяти, Такі треба кучерикі гребенемъ чесати;*

10) усічення закінчень прикметників та присвійних займенників ж. р. в Д. в. і М. в. одн.: *Просивемъ йі, щобъ мене кохала, Щоби іншому серця не давала, А вона не хоче, бо я не богати, Ахъ! Я нещасний, що-жъ маю діяти?; Чи ти коню осідлани, чи ти коню сиви, Ой! А де-жъ ти одійжджайешъ ты мій чорнобриви?.*

Лексичні риси подільського говору значною мірою зумовлені не лише специфікою його внутрішнього розвитку, а й міждіалектними контактами в цьому мовному ареалі. Тому серед лексичних особливостей подільського говору відзначено чимало рис, що єднають цей говір з іншими сусідніми українськими говорами. Часто вживаними в текстах є діалектні словоформи *бараболя*, *вуйко*, *п'єци*, *пляцки*, *калабаня*, *файно*, *когут*, *дюрка* та ін.: *А не кури, вуйку, люльку въ мойейі хатині, Не викури очи чорні молодий дівчині; По тімъ боці Дністра-води, гільтай сіно косить; По сімъ боці Дністра-води, дівчина голосить.*

Народнорозмовний і фольклорний синтаксис виявляє „[...] всі ті відношення, які представлені в синтаксисі розвинутій літературній мові, але за соби цієї передачі часто економляться, уодноманітнюються” [Русанівський 1999: 9]. У фольклорному синтаксисі, як відомо, є специфічні фігури, зокрема, що містять сполучник *та* не як приєднувальний, а як такий, що єднає два й більше сурядні присудки: *Люди ходять та й гадають, Що за паня — не пізнають. Тра-ла-лай-ла-ла-ла. Виразною фольклорною ознакою є повтор: Взяли бабу під боки, під боки, під боки, Давай, бабо, горілки, горілки — бабо, Баба довго думала, довго думала, Піднялася та й дала, та й дала — горілки.*

Етнографічними й фольклорними матеріалами, що зберігають цінні мовні свідчення, на нашу думку, також є українські народні пісні, записані на поч. ХІХ ст. відомим польським археологом, фольклористом та етнографом, дослідником давньої культури слов'ян Зоріаном Доленгою-Ходаковським. Як зазначають учені, його доробок — це набуток не тільки української, а й загальнослов'янської фольклористики, це перша спроба систематичного, усвідомленого записування пісенності українського народу в її жанровій різноманітності, у великій кількості зразків і на широкій території — Галичині, Волині, Поділлі, Поліссі й Наддніпрянщині. Більшість пісень, записаних ним, збереглася до нашого часу в рукописах-автографах і копіях з його

записів. З автографів дійшли до нас три збірники: перший — без заголовка, писаний латинкою; другий — під заголовком *Лелева* російським правописом поч. XIX ст. (обидва вони зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 99, од. зб. 199 і 188 відповідно); третій автограф, названий збирачем *Śpiewy słowiańskie pod strzechą wiejską zbierane*, знаходиться в Тернопільському краєзнавчому музеї, куди він потрапив від спадкоємців архіву В. Гнатюка [Дей 1973: 91]. Українські, білоруські та польські пісні подано латинкою, російські — гражданським правописом. Українських пісень у рукописах фольклориста дослідники його творчості нараховують понад дві тисячі й, на жаль, вони й досі належно не поціновані, а насамперед мовознавцями-діалектологами. Цінність рукописів полягає не лише в багатстві матеріалів, записаних безпосередньо з уст народу на широкій території, а й у тому, що З. Доленга-Ходаковський у своїх записах нерідко прагнув також зберегти діалектні особливості мови, передати живе звучання, вимову певних слів і звуків.

Зафіксовані дослідником пісні зберігають значну кількість слів і висловів, що сьогодні або не вживаються в українській літературній мові, або ж побутують лише на певній території, про що свідчить їхня фіксація в словниках української мови з ремарками *діал.* та *заст.*, напр.: *доїдати* — *діал.* ‘набридати, досаджати, докучати’ [Словник української мови 1971, 2: 349]; *зуміти* — ‘думати, міркувати’ (лексема *зуміти* не фіксується в *Словнику української мови*, однак вона є в *Словарі української мови* Б. Грінченка зі значенням ‘зійти з розуму’ та з покликанням на Подільську губернію) [Словарь української мови 1996, 2: 188]; *одвітати* — ‘відповідати’ (відвіт — *заст.* ‘відповідь’) [Словник української мови 1970, 1: 565]; *заушиници* — *діал.* ‘се-режки’ [Словник української мови 1972, 3: 63]; *ловчик* — ‘мисливець’ [Словарь української мови 1996, 2: 373] та ін. Дослідник українських народних пісень О. Дей наводить ще й такі архаїчні лексеми і їхнє значення, які трапляються в рукописах З. Доленги-Ходаковського: *ісходеньки* — ‘ступеньки східців’; *кудра* — ‘крона дерева’; *скупити* — ‘зсадити, зняти’: ‘як би нам скупити сокола з явора; повні повниці — ‘повні келехи’; *коло кур приїздити* — ‘рано’; *необмівци* — ‘тепер люди — необмівци, где ся зойдут, все об дівци’; *слідоньки слідувати, леть звисочка* та ін. [Дей 1975: 38].

У цих піснях фіксуємо форми: а) старого Зн. в. замість Р. в.: *На Івася-бояре* (тобто на *Івасевих бояр*); б) колишнього Ор. в. іменників о-основ: *Шлет мене по водицу з великими да відерци*; в) Д. в. самостійного: *Бо за старого ідучи, — із шанти вінки в’ючи: за молодого ідучи, — з рутки вінки в’ючи*; г) колишню форму Н. в. мн. у-основ: *Щось нам двір покопало [...] — чи з ліса медведове, чи зо села сватенькове?*; д) форми двоїни: *Ой чи диво, чи не диво: Звоїввали дівки дві місті, Молодици дві селі [...], Не журися, дівчино, тій великій шкоді, Маю пару лебедів, пошлю їх проти воді.*

Цінною бібліографічною рідкістю є *Словничок провінціалізмів подільських, укладений в Кам'янці-Подільському в році 1863* А. Кремера, що виданий у Кракові [Kremer 1870]. У цій праці після передмови подається список “подільських провінціалізмів”, а потім — список “русизмів”, поширених на Поділлі. Автор пояснює, що до першого списку увійшли українські слова й вислови, що є в мові польської шляхти на Поділлі. Ця шляхта, хоч і говорить польською мовою, не забула й мови української (języka ruskiego) й тому вживає українські слова й звороти, засвоєні через повсякденне спілкування із селянами, особливо слова-назви сільськогосподарських знарядь, їхніх частин, будівель, ділянок поля, лісу й т. ін. У цей список внесено 952 таких слова та вислови. У другому списку подано 125 слів-русизмів, уживаних у мові подільської шляхти, засвоєних “w najnowszych czasach” з російської мови (z języka rosyjskiego) [Kremer 1870: 2–3].

Як зазначає автор, він 24 роки перебував у столиці Поділля — Кам'янці-Подільському, прислухався до мови його мешканців, збирав матеріал разом зі своїм помічником Альбіном Гославським та зрештою видав словничок мови городян. Спонукала його до цього та обставина, що на мовлення подолян, зокрема кам'янчан, значний вплив мала російська мова, особливо „після впровадження, під час панування Миколая, російських правил і наказу вживання в школах російської мови як мови викладання” [Kremer 1870: 3]. А. Кремер розмістив слова за абеткою, використавши транслітерацію, а тлумачення слів подав польською мовою, посилаючись на словник Самуїла Лінде [Linde 1854–1859]. Зрозуміло, що не всі слова укладач міг віднайти в словнику польської мови, тому досить часто подавав тлумачення слів і фразеологізмів з тими значеннями, з якими вони функціювали в мові мешканців міста, указуючи, що „у Лінде немає такого значення”, напр.: *арбуз* (Arbuz) — кладеться до брички кавалера, якого панна не хоче за чоловіка; *гарбуза дати* — ‘відмовити в заміжжі’ (у словнику Лінде немає такого значення) [Kremer 1870: 4].

Чимало зафіксовано в словнику номінацій, що й досі побутують у мовленні кам'янчан, а до сучасних тлумачних словників увійшли з ремарками *діал.*, *заст.*, *розм.* або ж узагалі не зафіксовані, напр.: *дуля*, *розм.* — ‘сорт груші’ [Словник української мови 1971, 2: 434]; *гладущик*, *діал.* — ‘широкий глек для молока’ [Словник української мови 1971, 2: 79]; *кабак*, *діал.* — ‘гарбуз’ [Словник української мови 1973, 4: 63]; *пантрувати*, *розм.* — ‘дивитися пильно, уважно’ [Словник української мови 1975, 6: 51]; *парастас*, *заст.* — ‘заупокійна управа’ [Словник української мови 1975, 6: 66]; *пузо*, *розм.* — ‘великий живіт’ [Словник української мови 1977, 8: 86]; *рискаль*, *діал.* — ‘заступ’ [Словник української мови 1977, 8: 539]; *фаєрка* — ‘конфорка’ [не зафіксовано].

Отже, тексти пісень Поділля, незважаючи на нейтралізацію виразних діалектних особливостей унаслідок “переживання” народної пісні митцем, від-

бивають певною мірою місцеві вимовні риси. Як зазначає В. Русанівський, „з одного боку, народна пісня відмовляється від вузьколокальних варіантів форм, особливо тих, що виникли внаслідок накладання однієї моделі на іншу, а з другого — в ній простежується культивування, підтримання в активному стані традиційних варіантних форм, що втрачені в побутовому мовленні” [Русанівський 1999: 8]. Наведені зразки лінгвальних особливостей записів З. Доленги-Ходаковського та А. Коціпінського переконують у тому, що, по-перше, записи фольклористів не втратили своєї цінності й до сьогодні; по-друге, є нагальна потреба їхнього всебічного опрацювання з метою вивчення народного мовлення тієї території й того часу. *Словничок подільських провінціалізмів* може бути цікавим з огляду на вивчення впливу однієї мови на іншу (у цьому разі — української й російської на польську), а також тим, що в ньому є чимало західноукраїнських слів, значення яких розкривають польські переклади або пояснення.

Список використаної літератури

- Аркушин Г. Л., *Мова фольклору і говіркове мовлення*, [в:] *Народна творчість українців у просторі і часі: матер. міжнар. наук. конф. в рамках VI Міжнародного фестивалю українського фольклору „Берегиня”*, Луцьк 2010, с. 206–214.
- Бевзенко С. П., *Українська діалектологія*, Київ: Вища школа, 1980.
- Болтарович З. Є., *Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст.*, Київ: Наукова думка, 1976.
- Булаховський Л. А., *З історичних коментарів до української мови. Сполучники і сполучні групи (речення). Синтаксичні особливості при них*, [в:] „Наукові записки КДУ”, 1946, т. 5, вип. 2, с. 31–71.
- Гороф’янюк І. В., *Зі спостережень над фольклорними текстами як джерелом вивчення діалектного мовлення подолян*, [в:] „Волинь філологічна: текст і контекст”, 2013, вип. 15, с. 66–74.
- Грицевич Ю. В., *Фольклорні тексти як діалектографічний матеріал у сучасному українському мовознавстві*, [в:] „Львівський філологічний часопис”, 2018, № 3, с. 72–76.
- Гриценко П. Ю., *Про один тип джерел сучасних діалектологічних студій*, [в:] *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов’янський контекст*, тези доп. міжнар. конф., Київ: КММ, 2014, с. 145–154.
- Громик Ю. В., *Фольклорні матеріали з Берестейщини як діалектографічний матеріал*, [в:] „Справа: беларуска-українські альманахи Товариства української літератури при Союзе беларуських письменників”, 2015, № 1, с. 162–169.
- Данилюк Н. О., *Діалектні явища у мові волинських народних пісень*, [в:] *Ukrainiskie i polskie gwary pogranicza*, Lublin; Łuck: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 2001, с. 125–126.
- Дей О. І., *Автограф Слов’янських пісень З. Доленги-Ходаковського — знайдено*, [в:] „Народна творчість та етнографія”, 1973, № 1, с. 91–94.

- Єрмоленко С. Я., *Фольклор і літературна мова*, Київ: Наукова думка, 1987.
- Кирчів Р. Ф., *Український фольклор у польській літературі (період романтизму)*, Київ: Наукова думка, 1971.
- Коваленко Б. О., *Діалектна основа жартівливих пісень з Поділля*, [в:] „Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія (Мовознавство)”, 2009, вип. XXI–XXII, с. 42–45.
- Матвіяс І. Г., *Відображення говорів у мові українських історичних пісень і народних дум*, [в:] „Українська мова”, 2005, № 1, с. 52–59.
- Новицький О. М., *Фольклористична та етнографічна діяльність А. І. Димінського*, [в:] „Народна творчість та етнографія”, 1980, № 6 (166), с. 38–42.
- Паравійчук А. Г., *Видатний історик Поділля Ю. Й. Сіцінський*, [в:] „Український історичний журнал”, 1968, № 9, с. 87–92.
- Русанівський В. М., *І з Уманщини, і з усієї України (народнорозмовне джерело мови Т. Шевченка)*, [в:] „Мовознавство”, 1999, № 2–3, с. 3–10.
- Сиваченко М. Є., *Анатолій Свидницький і зародження соціального роману в українській літературі*, Київ: Вид-во АН УРСР, 1962.
- Сиваченко М. Є., *Новознайдені оповідання А. П. Свидницького і їх фольклорні джерела*, [в:] *Літературознавчі та фольклористичні розвідки*, Київ: Наукова думка, 1974, с. 147–182.
- Фроляк Л. Д., *До питання про народні пісні з Підляшшя як джерело діалектологічних студій*, [в:] „TeKa Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych”, 2016, vol. XI, s. 35–42.
- Юзвенко В. А., *Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст.*, Київ: Вид-во АН УРСР, 1961.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Arkushyn H. L., *Mova folkloru i hovirkove movlennia [Language of Folklore and Dialect Speech]*, [v:] *Narodna tvorchist ukrainsiv u prostori i chasi*, mater. mizhnar. nauk. konf. v ramkakh VI Mizhnarodnoho festyvaliu ukrainskoho folkloru „Berehynia”, Lutsk 2010, s. 206–214.
- Bevzenko S. P., *Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian Dialectology]*, Kyiv: Vyshcha shkola, 1980.
- Boltarovych Z. Ye., *Ukraina v doslidzhenniakh polskykh etnografiv XIX st. [Ukraine in Research Works of Polish Ethnographers of the XIX Century]*, Kyiv: Naukova dumka, 1976.
- Bulakhovskiy L. A., *Z istorichnykh komentariv do ukrainskoi movy. Spoluchnyky i spoluchni hrupy (rechennia). Syntaksychni osoblyvosti pry nykh [From Historical Comments about Ukrainian Language. Conjunctions and Conjunctive Groups (Sentences). Syntactic Features of Them]*, [v:] „Naukovi zapysky KDU”, 1946, t. 5, vyp. 2, s. 31–71.
- Horofianiuk I. V., *Zi sposterezhen nad folklornymy tekstamy yak dzherelom vyvchennia dialektnoho movlennia podolian [From Observations on Folklore Texts as a Source for the Studying the dialectal Speech of Podillians]*, [v:] „Volyn filolohichna: tekst i kontekst”, 2013, vyp. 15, s. 66–74.

- Hrytsevych Yu. V., *Folklorni teksty yak dialektografichniy material u suchasnomu ukrainskomu movoznavstvi* [Folklore Texts as Dialectographic Material in Contemporary Ukrainian Linguistics], [v:] „Lvivskyi filolohichniy chasopys”, 2018, № 3, s. 72–76.
- Hrytsenko P. Yu., *Pro odyn typ dzherel suchasnykh dialektolohichnykh studii* [About One Type of Sources of Modern Dialectological Studies], [v:] *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: zahalnoslovianskyi kontekst, tezy dop. mizhnar. konf.*, Kyiv: KMM, 2014, s. 145–154.
- Hromyk Yu. V., *Folklorni materialy z Beresteishchyny yak dialektografichniy material* [Folk Materials from Beresteyschyna as Dialectographic Material], [v:] „Sprava: belaruskawkrainski al"manah Tavarystva ukrainskaj litaratury pry Sajuze belaruskikh pis"mennikaw”, 2015, № 1, s. 162–169.
- Danyliuk N. O., *Dialektni yavyschcha u movi volynskykh narodnykh pisen* [Dialect Phenomena in the Language of Volyn Folk Songs], [v:] *Ukrainskie i polskie gwary pogranicza*, Lublin; Łuck: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 2001, s. 125–126.
- Dei O. I., *Avtohrاف Slovianskykh pisen Z. Dolenhy-Khodakovskoho — znaideno* [Autograph of Slavonic Songs by Z. Dolenha-Khodakovskiy — found], [v:] „Narodna tvorchist ta etnografiiia”, Kyiv 1973, № 1, s. 91–94.
- Yermolenko S. Ya., *Folklor i literaturna mova* [Folklore and Literary Language], Kyiv: Naukova dumka, 1987.
- Kyrchiv R. F., *Ukrainskyi folklor u polskii literaturi (period romantyzmu)* [Ukrainian Folklore in Polish Literature (the Period of Romanticism)], Kyiv: Naukova dumka, 1971.
- Kovalenko B. O., *Dialektna osnova zhartivlyvykh pisen z Podillia* [The Dialectal Basis of Humorous Songs from Podillia], [v:] „Visnyk Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu. Filolohiia (Movoznavstvo)”, 2009, vyp. XXI–XXII, s. 42–45.
- Matviias I. H., *Vidobrazhennia hovoriv u movi ukrainskykh istorychnykh pisen i narodnykh dum* [Reflection of Dialects in the Language of Ukrainian Historical Songs and Folk Dumas], [v:] „Ukrainska mova”, 2005, № 1, s. 52–59.
- Novytskyi O. M., *Folklorystychna ta etnografichna diialnist A. I. Dymynskoho* [Folklore and Ethnographic Works of A. I. Dymynskiy], [v:] „Narodna tvorchist ta etnografiiia”, 1980, № 6 (166), s. 38–42.
- Paraviichuk A. H., *Vydatnyi istoryk Podillia Yu. Y. Sitsynskiy* [Outstanding Historian of Podillia Region Yu. Y. Sitsynskiy], [v:] „Ukrainskyi istorychnyi zhurnal”, 1968, № 9, s. 87–92.
- Rusanivskiy V. M., *I z Umanshchyny, i z usiei Ukrainy (narodnorozmovne dzherelo movy T. Shevchenka)* [From Uman Region and from All Over Ukraine (Folk Source of T. Shevchenko's Language)], [v:] „Movoznavstvo”, 1999, № 2–3, s. 3–10.
- Syvachenko M. Ye., *Anatolii Svydnytskyi i zarodzhennia sotsialnoho romanu v ukrainskii literaturi* [Anatolii Svydnytskyi and Arising of a Social Novel in Ukrainian Literature], Kyiv: Vyd-vo AN URSR, 1962.
- Syvachenko M. Ye., *Novoznaideni opovidannia A. P. Svydnytskoho i yikh folklorni dzherela* [Newly-Discovered Stories by A. P. Svydnytskyi and Their Folk Sources], [v:] *Literaturoznavchi ta folklorystychni rozvidky*, Kyiv: Naukova dumka, 1974, s. 147–182.
- Froliak L. D., *Do pyttannia pro narodni pisni z Pidliashshia yak dzherelo dialektolohichnykh studii* [To the Question of Folk Songs from Podlasie as a Source of Dialectological Studies],

[v:] „TeKa Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych”, 2016, vol. XI, s. 35–42.
 Yuzvenko V.A., *Ukrainska narodna poetychna tvorchistupolskii folklorystytsi XIX st. [Ukrainian Folk Poetry in the Polish Folkloristics of the XIX Century]*, Kyiv: Vyd-vo AN URSSR, 1961.

Список використаних джерел

Коціпінській А., *Пісні, думки і шумки руського народу на Подолі, Україні і в Малоросії*, Київ: Видавець А. Г. Коціпінській, 1862.
Словарь української мови, в 4 томах, упоряд. Б. Д. Грінченко, Київ: Наукова думка, 1996.
Словник української мови, в 11 томах, ред. І. К. Білодід, Київ: Наукова думка, 1970–1980.
 Kremer A., *Słowniczek prowincjalizmów podolskich, ułożony w Kamieńcu Podolskim w roku 1863*, Kraków: Drukarnia uniwers. Jagiellońskiego, 1870.
 Linde M. S. B., *Słownik języka polskiego*, Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1854–1859.

Spysok vykorystanykh dzherel [References]

Kotsipinskii A., *Pisni, dumki i shumki ruskoho naroda na Podoli, Ukraini i v Malorossiii [Songs, Dumkas and Shumkase of Rus' People in Podillia, Ukraine and in Malosossia]*, Київ: Vydavets A. H. Kotsipinskii, 1862.
Slovar ukrainskoi movy [Dictionary of Ukrainian Language], v 4 tomakh, uporiad. B. D. Hrinchenko, Kyiv: Naukova dumka, 1996.
Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of Ukrainian Language], v 11 tomakh, red. I. K. Bilodid, Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980.
 Kremer A., *Słowniczek prowincjalizmów podolskich, ułożony w Kamieńcu Podolskim w roku 1863 [Dictionary of Podillian Provincialism, Compiled in Kamianets-Podilskyi in 1863]*, Kraków: Drukarnia uniwers. Jagiellońskiego, 1870.
 Linde M. S. B., *Słownik języka polskiego [Dictionary of Polish language]*, Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1854–1859.

ОРУДНИЙ ПОРІВНЯЛЬНИЙ У КОГНІТИВНО-ОНОМАСІОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТИ

ОЛЕНА КРЯЧКО

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків — Україна
paniolena15@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8477-4238

NARZĘDNIK PORÓWNAWCZY W ASPEKCIE KOGNITYWNO-ONOMAZJOLOGICZNYM

OLENA KRIACZKO

Charkowski Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny imienia Hryhorija Skovorody,
Charków — Ukraina

STRESZCZENIE. Artykuł poświęcony jest analizie konstrukcji z narzędnikiem porównawczym przez pryzmat podejścia kognitywno-onomazjologicznego. Niedostateczny stan badań w tym kierunku warunkuje ich aktualność. Celem pracy jest określenie głównych typów motywacyjnych dla porównania z nieregularną nieciągłością i wyjaśnienie specyfiki ich funkcjonowania. Określono ramę modalną narzędnika porównawczego, wyznaczono sytuacje, w których występuje ten przypadek, zdefiniowano mechanizmy powstawania atrybutywnego znaczenia narzędnika porównawczego przyimkowego i przyczasownikowego. Ustalono, że nie wszystkie z motywacyjnych typów są produktywne przy tworzeniu takich porównań. Wskazano obecność szacującego składnika w strukturach o motywacji modalnej, co przyczynia się do wyrażenia wielu subiektywno-modalnych wartości. Określono istotę poznawczą struktur z narzędnikiem porównawczym, w których obserwuje się motywację skojarzeniową. Wymieniono mentalne osobliwości budowy porównania z narzędnikiem porównawczym (ablativus comparativus).

Słowa kluczowe: podejście kognitywno-onomazjologiczne, narzędnik porównawczy, motywacja modalna, motywacja skojarzeniowa

COMPARATIVE ABLATIVE IN COGNITIVE AND ONOMASIOLOGICAL ASPECT

OLENA KRIACHKO

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv — Ukraine

ABSTRACT. The article examines structures with the comparative ablative through the prism of the cognitive and onomasiological approach. The fragmented coverage of the problem determines the topicality of the research. The aim is to identify the main motivation for comparatives in ablative case and clarify the specificity of their functioning. The modus frame of the ablative comparative is outlined, the situations where this case appears are described, the mechanisms of the origin of the attributive meaning of the ablative comparative case used with nouns and verbs are defined. It is demonstrated that not all motivational types are productive for the formation of such comparatives. The evaluative component is singled out in structures with modus motivation, this promoting a range of subjective and modal meanings. The cognitive nature of ablative comparative structures with associative motivation is elucidated. Mental procedures shaping structures with the ablative comparative case are determined.

Key words: cognitive and onomasiological approach, ablative comparative, modus motivation, associative motivation

У сучасному мовознавстві пріоритетним є вивчення мови як знакового феномена, що відображає пізнавальні мисленнєві процеси та структуру етносвідомості. Фундаментальний аналіз мовної “тканини” на такому рівні неможливий без застосування когнітивно-ономасіологічного аналізу. Його першочергова мета — відстежити механізм мотивації як наскрізного процесу під час номінування лінгвопсихоментальної операції і встановлення семантичної та формальної залежностей між мотиватором і похідною номінативною одиницею (мотивованим знаком) на підставі зв’язків різних компонентів структури знань про позначене. Когнітивно-ономасіологічний аналіз устанавлює психоментальне підґрунтя формування мовленнєвих структур з огляду на їхній спосіб та причину вибору певних мотиваторів зі структури знань про позначуване, а також на зв’язок цих структур з образами, відчуттями, почуттями, емоційно-оцінним компонентом ментально-психонетичного комплексу [див.: Калько 2003].

Порівняння як своєрідне мовне явище досліджували такі вчені: О. Потебня, І. Кучеренко, М. Плющ, І. Вихованець, С. Єрмоленко, Н. Сологуб, М. Пилинський, М. Каранська та ін. Українські мовознавці (Л. Ставицька, А. Мойсієнко, В. Забеліна, А. Довженко, С. Рошко, Н. Шаповалова, Л. Прокочук, З. Сікорська, К. Буркут, В. Васильченко, О. Марчук та ін.) переважно з’ясовують семантику й структуру порівнянь, поширених у текстах окремих

письменників (М. Коцюбинського, О. Черногуза, Лесі Українки, Т. Шевченка та ін.). Орудний відмінок з огляду на його семантико-граматичні значення й функції досліджували Д. Овсянко-Куликовський, О. Пешковський, Є. Тимченко, А. Вежбицька, І. Вихованець, Г. Золотова, М. Лукін, Н. Луценко, О. Мельничук, Р. Мразек, О. Панфілов, М. Плющ, А. Романченко, І. Слинко, Г. Судаков, М. Хлебникова та ін. Більшість розвідок присвячено прагмалінгвістичному та структурно-семантичному аналізу цих конструкцій. Лише невелика кількість досліджень репрезентує той факт, що на когнітивному рівні компаративеми з орудним відмінком є способом мовного репрезентування концептуальних реляцій синергетичної системи етносвідомості. Аналіз мотивації номінативних одиниць уможливорює експлікацію цієї системи, вияв психічних процесів, що опосередковують зв'язок мовного й концептуального, процедури отримання, оброблення та перероблення інформації, набутої чуттєво-емпіричним шляхом [Маковецька-Гудзь 2009: 1].

Оперування ментальними репрезентаціями й структурами знань значно полегшує символізація, засобами якої можуть бути й мовні знаки. Дослідники вказують на те, що репрезентації пов'язані з пам'яттю на відсутні в полі зору об'єкти і їхнє просторове розміщення, на схеми дій з ними. За своїм типом вони насамперед є статичними; символізування ж передбачає створення полегшеного ментального "сліду" об'єкта, знака, на місце якого можна підставити весь обсяг знань для цілей когнітивних операцій більш високого рівня. Символ у разі потреби "витягує" з пам'яті саме той обсяг знань, який прагматично необхідний людині в конкретній ситуації [Селіванова 2010: 392]. Семантичні відмінки є універсальними елементами системи смислів кожної мови й можуть бути представленими чи не представленими в морфологічних відмінках різних мов, можуть мати різні можливості мовної репрезентації. Найпростішим з низки структурних типів мовних одиниць, що виражають ознаки предметів або дій у зіставленні, вважають орудний порівняльний. Визначальною рисою порівняльних конструкцій з імпліцитним показником є контамінація образу й показника порівняльних відношень в одній лексемі: образ виражений лексичним значенням слова, а показник — граматичним (формою орудного відмінка). Як зазначає В. Кононенко, компаративеми з орудним відмінком творяться на основі переносних значень слів і гіперболічно виражають характеристику дії. При цьому образне значення послаблюється, але не втрачається. Разом з тим у цій мовній одиниці представлено й момент уподібнення, навіть перетворення [Кононенко 2002: 107]. Беззаперечним видається той факт, що внутрішньою формою й одночасно передумовою порівняльної семантики орудного відмінка є значення суб'єкта, виражене формою орудного відмінка [Луценко 1998: 9]. Усі словоформи, що реалізуються в речення із семантикою орудного порівняльного, набувають оцінного значення, і є характеризувальними [Олексенко 2018: 170]. Розглядаючи подібні словофор-

ми, А. Романченко зазначає, що, коли орудний порівняльний залежить від іменника, він є означенням або іменною частиною присудка, і в цьому разі функцію порівняння виконує відмінкова форма [Романченко 2018]. О. Олексенко зауважує, що хоча смисловий акцент припадає на агента порівняння, в основі виникнення такої семантики відмінка все одно лежить предикативно-характеризувальна функція, про яку писав В. Виноградов. Ознака, що лежить в основі метафоричного перенесення й становить ядро предикативно-характеризувального значення, у прямому мотивувальному значенні може бути несуттєвою, може виявлятися як його прихована конотативність і, відповідно, може не відобразитися в лексикографічному описі слова. Утворення порівняння в такому разі базується на довгому асоціативному ланцюжку [див.: Олексенко 2018: 2].

Підтримуємо думку О. Рахліної про те, що орудний порівняльний виникає у двох випадках: 1) у статичній ситуації, коли описується особлива форма об'єкта (при предикаті місця або каузативу місця непрямым об'єктом в орудному відмінку виступає ім'я, що позначає об'єкт характерної форми, з якою порівнюється суб'єкт некаузативної пропозиції або об'єкт каузативу); 2) у динамічній ситуації, коли описується особливий характер руху (у цьому разі підкреслюється певна якісна характеристика, напр., швидкість чи напрямок). Дослідниця звертає увагу на той факт, що з абстрактними дієсловами, які акцентують результат ситуації й нечутливі до конкретного наповнення окремих її фаз, орудний порівняльний не вживається [див.: Олексенко 2018: 74]. Це дає можливість розглядати конструкції з орудним порівняльним у контексті теорії Ч. Філмора, де дієслово займає вторинну, семантично підпорядковану позицію, а його контекст ніби виходить на перший план.

Виразність конструкцій з орудним порівняльним Н. Дев'ятова пояснює і зручністю самої форми (відсутня різка межа між суб'єктом та об'єктом порівняння), і закладеним у ньому образом. Як видається, цей відмінок є особливою синтаксевою, специфічним відмінковим значенням граматичної форми. Складність його вивчення пояснюється тим, що такі ознаки синтаксеми, як значення й функції, не є явними, а можуть бути виявленими лише в результаті системного аналізу. Особливістю орудного порівняльного є орієнтування граматичної форми на передавання видимих ознак, зв'язок із ситуаціями, що можна спостерігати, і неспроможність передати складніші ситуації. Суб'єктне значення відмінка може бути експлікованим з опорою на показники гіпотетичної модальності.

Механізми виникнення атрибутивного значення орудного порівняльного приіменного такі самі, як і обставинного значення орудного порівняльного придієслівного: в основі кожного з них лежить метафоризування як причина адвербіалізування [див.: Олексенко 2018: 71]. Унаслідок різнобічного аналізу вчені встановили ієрархію концептів, відображених у масиві порівнянь, та

спільні для людського соціуму вершинні поняттєві сфери: ‘Людина’, ‘Природа’, ‘Суспільство’, ‘Абстрактні поняття’, що конкретизуються у видових варіантах ‘Доросла людина’, ‘Жінка’, ‘Дитина’, ‘Тварини’, ‘Рослини’ тощо [див.: Кононенко 2002: 110].

У цій науковій розвідці увагу сконцентровано на особливостях мотивації структур з орудним порівняльним відмінком. В основі дослідження лежить когнітивно-ономасіологічний підхід О. Селіванової. Зазначена дослідниця визначає мотивацію як „наскрізну [...] психоментальну операцію встановлення семантичної й формальної залежності між мотиватором [твірною основою] і похідною номінативною одиницею (мовним знаком)” на основі різних аспектів „структури знань про позначуване в етнічній свідомості” [Селіванова 2010: 480].

Не всі мотиваційні типи однаково продуктивні для створення компаративем з орудним відмінком. У цій науковій студії розглянемо модусний та асоціативний типи мотивації як такі, що найбільш глибоко відображають механізм виникнення структур з орудним порівняльним і є найбільш результативними для їхнього творення.

Модусний тип передбачає „обрання оцінки позначуваного мотиваційною базою ономасіологічної структури й ґрунтується на різних пізнавальних функціях: сенсорних механізмах інтеріоризації світу, емоційному сприйнятті, мисленнєвій раціональній обробці, образно-метафоричному уподібненні з опертям на стереотипи, культурну символіку, архетипи колективного підсвідомого” [Селіванова 2010: 491], порівн.: *Віка зачудовано вигнула брови дугою й стала схожа на кумедне звірятко* [Печорна 2018], [...] *А густа, посріблена борода віником стриміла поверх грудей* [Коритко 2018: 38]. Авторка цього дослідження звернула увагу на те, що особливого поширення така мотивація набуває серед конструкцій з орудним порівняльним у приіменному вживанні, хоча придієслівне використання відмінка не усуває модусної мотивації. Як видається, це зумовлено саме прагматичною метою використання таких компаративем та превалюванням їхнього оцінного значення. Такі конструкції за семантикою нагадують іґреми, а, як зазначає О. Халіман, „іґреми виникають як наслідок маніпуляції ґраматичним значенням відмінка, що змінює ґраматичні ознаки слова й сприяє породженню прагматичної оцінної інформації” [Халіман 2013: 42]. Компаративем з таким типом мотивації небагато. Це пояснюється „обмеженістю участі відмінка в породженні оцінки через неможливість ‘сміливих’ транспозицій відмінкових ґраем у зв’язку з їхньою вузькою семантичною специфікою” [Халіман 2013: 41].

В аналізованих словосполученнях простежено наявність оцінного компонента в словах конкретної семантики. До цієї групи належать слова, у значеннях яких є оцінки за зовнішністю (*губи бантиком; волосся їжаком*), уміннями й навичками (*руки граблями; ноги буквою Z*), характером („Тільки

душу, дівко, зарання не віддай, бо тоді всі вони свинями стають”, — вперше так сказала мати і похмуро вийшла стелити постелю [Стельмах 2018]), особливостями мови (*Вона ледь стримувалася, щоб і собі не засичати лютою змією* [Зінь 2018], *Кошовий розливався соловейком* [Рибак 2018]). Як бачимо, оцінка в модусно мотивованих порівняльних конструкціях з орудним відмінком орієнтується як на логічні судження й властиві денотату характеристики, так і на емоційне ставлення того, хто говорить, до предмета оцінки. Судження та переживання створюють органічну єдність. Такі компаративеми яскраво та емоційно зображують внутрішній світ людини, поведінку, її повсякденне життя. Вони призначені для вираження низки суб'єктно-модальних значень.

Асоціативний тип мотивації залежно від донорської та реципієнтної концептосфер у процесі позначення має такі підтипи:

а) структурно-метафоричний, що згідно з концепцією Дж. Лакоффа та М. Джонсона, передбачає „перенесення якогось фрагмента концептуальної мережі агента порівняння на концепт референта” [Lakoff 1980: 17]. Базуючись на доборі мотиватора із зони істинної інформації про складники компаративеми, утворюється конструкція, що репрезентує знаки в прямих значеннях. Процес перенесення ознак визначається органічним зв'язком між предметами або класами предметів, порівн.: *Голубою стрічкою накручувалась дорога* [Стус 2018], *Надходить вечір синьою стіною прозорою* [Рильський 2018]; *Над бором хмари муром* [Тичина 2018];

б) дифузно-метафоричний різновид ґрунтується на розумінні метафоричного механізму як аналогії асоціативних ореолів двох концептів, що створюють комплекс суміжних асоціацій [Калько 2003]. Він пов'язаний з інтеграцією двох концептосфер на підставі асоціативного ореолу, тобто комплексу асоціацій, сформованого нерідко шляхом онтологічного уподібнення сценаріїв [Калько 2003], порівн.: *Видно, правда сукровицею набрякла в Леїній душі* [Павленко 2018]; *Волосся димом золотим спадає на чоло* [Рильський 2018]; *Пізно увечері внаслідок сніг бинтами бруду на груді* [Жадан 2018];

в) гештальтний різновид застосовує мотиватори — знаки інших концептів — на підставі подібності зорових, слухових, одоративних, тактильних, смакових гештальтів [Селіванова 2018]. Цей тип відображає зв'язок між асоціативно-термінальною частиною ментально-психонетичного комплексу з базовими відчуттями людини та сформованими на їхньому ґрунті цілісними образами шляхом аналогізування з іншими предметними сферами. При цьому співвідносяться різні сутності, створюючи гештальт з редукованих прототипів, синтезуючи на його основі новий гносеологічний образ, порівн.: *Йому пісня в серці углем горітиме* [Метлинський 2018]; *Спадає листя на вітарі — (Кучерявим дзвоном)* [Тичина 2018]; *Отже, я була для тебе лише грушею, котру гамселять боксери [...]?* [Роздобудько 2018];

г) архетипний різновид керується кореляцією структури знань про позначене з первісними вродженими психічними елементами, що є виявом родової пам'яті, історичного минулого етносу, людства, їхнього колективного позасвідомого й забезпечують цілісність і єдність людського сприйняття. Механізм такого метафоризування опосередкований складним асоціюванням [Селіванова 2018], порівн.: *Він лежав колодою біля воріт два дні і дві ночі* [Симоненко 2018]; *І в кожній фурі тінями темними ховаються перелякані демони* [Жадан 2018]; *А від сходу мечами йде гнів!* [Тичина 2018].

Асоціативна мотивація поширена у творенні конструкцій з орудним порівняльним через механізм метафоризування, що лежить в основі їхнього виникнення. Проаналізувавши кожен підтип, уважаємо за доцільне процитувати Дж. Лакоффа: „Ми здатні взаємодіяти з об'єктами реального світу, структуруючи їх в опозиції ‘частина / ціле’, за допомогою сприйняття, що базується на гештальтах, руховій активності та створенні яскравих ментальних образів. Така взаємодія є джерелом доконцептуальної організації нашого досвіду. Наші концепти базового рівня узгоджуються з цією доконцептуальною структурою й осмислюються її категоріями. Концепти базового рівня мають значно багатшу структуру, ніж кінестетичні образні схеми з грубим окресленням структурних елементів” [Lakoff 1987: 167], тобто компаративеми з орудним відмінком висвітлюють процеси індивідуального символічного сприйняття елементів світу й розширюють можливості типових закономірних векторів сприйняття шляхом уведення зіставно несумісних явищ, що належать до різних сфер знання. Спираючись на аналіз цього типу мотивації та погляди Н. Дев'ятової, робимо висновок про те, що модусна рамка орудного порівняльного відображає перцептивний модус — модус спостереження, що пояснює образотворчу текстову реалізацію конструкцій з орудним порівняльним. Когнітивна сутність цієї моделі — заміщення фрагмента однієї ситуації фрагментом іншої, що й створює особливий ефект ‘способу дії’. Особливість модусної рамки орудного порівняльного пояснює його первинну текстову функцію — образотворчу текстову реалізацію. Орудний порівняльний ситуацію ‘із чим порівнюють’ подає редуковано: з усієї ситуації вибирається тільки фрагмент ‘способу дії’, і цей фрагмент накладається на вихідну порівнювану ситуацію [Девятова 2008: 47].

Отже, конструкції з орудним порівняльним мають синергетичну системну природу, організовані шляхом взаємної детермінованості різних функційних модулів свідомості, сприяють переведенню інформації різних типів у мовний формат, пов'язані з асоціативно-термінальним компонентом метафоризованих знаків інших концептів, модусом як оцінним складником, образами, іншими психічними функціями й архетипами колективного позасвідомого. Досліджувані компаративеми є зразком тотальних моделей, що охоплюють безліч найрізноманітніших аспектів аналізованого предмета, містять і компоненти

фонового мислення, і процедури співвіднесення фігуративного й фонового мислення з невидимим.

Дослідження мотивації в проекції на когнітивні структури колективної свідомості дають змогу (а) простежити можливості інтеріоризування світу, (б) з'ясувати механізми категоризування та концептуалізування емпіричного та внутрішнього рефлексивного досвіду, (в) поглибити знання про семіотичні ресурси природної мови, знакові ресурси її збагачення та розвитку.

Список використаної літератури

- Арутюнова Н. Д., *Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт*, Москва: Наука, 1988.
- Девятова Н. М., *Творительный сравнения: значение и функции в тексте*, [в:] „Русский язык в школе”, 2008, № 10, с. 47–51.
- Калько В. В., *Когнітивно-ономасіологічний аналіз назв лікарських рослин в українській мові*, автореф. дис. ... канд. філол. наук, Одеса 2003.
- Кононенко В. І., *Синоніміка порівняльних конструкцій*, [в:] *Мова. Культура. Стилль*, зб. наук. ст., Київ-Івано-Франківськ 2002, с. 102–117.
- Луценко Н. А., *Творительный сравнения: условия реализации, исторические и функционально-смысловые связи*, [в:] „Восточноукраинский лингвистический сборник”, 1998, № 4, с. 3–19.
- Маковецька-Гудзь Ю. А., *Семантичні типи українських художніх порівнянь*, [в:] „Мовні та концептуальні картини світу”, 2009, № 26, ч. 2, с. 210–213.
- Олексенко О. А., *Орудний відмінок із семантикою порівняння в приіменному вживанні*, [в:] „Лінгвістичні дослідження”, 2018, № 47, с. 169–175.
- Романченко А. П., *До питання про компарально-суб'єктні (об'єктні) категоріальні ситуації в прагмалінгвістичному аспекті*, [в:] Електронний ресурс: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/1> (15.10.2018).
- Селіванова О. О., *Когнітивна концепція словотворчої мотивації*, [в:] Електронний ресурс: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:LZ_9vOKVOcEJ:www.selivanova.net/downloads/Cognitivna%2520concepacia%2520slovotvor_motyvaciyi.doc+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua (22.11.2018).
- Селіванова О. О., *Лінгвістична енциклопедія*, Полтава: Довкілля-К, 2010.
- Халіман О. В., *Категорія відмінка в аспекті аксіологічної прагмалінгвістики*, [в:] „Studia Ukrainica Posnaniensia”, 2013, zes. I, с. 39–45.
- Черемисина М. И., *Творительный падеж как средство формирования образа*, [в:] „Грамматика русского языка”, 1972, № 1, с. 72–92.
- Lakoff G., Johnson M., *Metaphors We Live By*, Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Lakoff G., *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*, Chicago: The University of Chicago Press, 1987.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Arutyunova N. D., *Typy yazykovykh znachenij. Ocenka. Sobytie. Fakt* [Types of Lingual Meaning. Assessment. Event. Fact], Moskva: Nauka, 1988.
- Devyatova N. M., *Tvoritel'nyj sravneniya: znachenie i funkcii v tekste* [Instrumental Comparative: Meaning and Functions in the Text], [v:] „Russkij yazyk v shkole”, 2008, № 10, s. 47–51.
- Kalko V. V., *Kohnityvno-onomasiolohichnyi analiz nazv likarskykh roslyn v ukrainskii movi* [Cognitive-Onomasiological Analysis of Medicinal Plants Denominations in Ukrainian Language], avtoref. dys. ... kand. filol. nauk, Odesa 2003.
- Kononenko V.I., *Synonimika porivnialnykh konstruksii* [Synonymy of Comparative Constructions], [v:] *Mova. Kultura. Styl*, zb. nauk. st., Kyiv-Ivano-Frankivsk, 2002, s. 102–117.
- Lutsenko N. A., *Tvoritel'nyj sravneniya: usloviya realizatsii, istoricheskie i funktsional'no-smyslovye svyazi* [Instrumental Comparative: Terms of Implementation, Historical and Functional-Semantic Connections], [v:] „Vostochnoukrainskij lingvisticheskij sbornik”, 1998, № 4, s. 3–19.
- Makovetska-Hudz Yu. A., *Semantychni typy ukrainskykh khudozhnikh porivnian* [Semantic Types of Ukrainian Artistic Comparisons], [v:] „Movni ta kontseptualni kartyny svitu”, 2009, № 26, ch. 2, s. 210–213.
- Oleksenko O. A., *Orudnyi vidminok iz semantikoju porivniannia v pryimennomu vzhyvanni* [Instrumental Case with Comparative Semantic in Affiliated Usage], [v:] „Linhvistychni doslidzhennia”, 2018, № 47, s. 169–175.
- Romanchenko A. P., *Do pytannia pro komparalno-subiektni (obiektni) katehoriialni sytuatsii v prahmalinhvistychnomu aspekti* [To the Question of Comparative-Subjective (Objective) Categorical Situations in Pragmalinguistic Aspect], [v:] Elektronnyi resurs: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/1> (15.10.2018).
- Selivanova O. O., *Kohnityvna kontseptsii slovtvorchoi motyvatsii* [Cognitive Concept of Word-Building Motivation], [v:] Elektronnyi resurs: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:LZ_9vOKVOcEJ:www.selivanova.net/downloads/Cognityvna%2520concepcia%2520slovtvor_motyvaciya.doc+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua (22.11.2018).
- Selivanova O. O., *Linhvistychna entsyklopediia* [Linguistic Encyclopedia], Poltava: Dovkillia-K, 2010.
- Khaliman O. V., *Katehoriia vidminka v aspekti aksiolohichnoi prahmalinhvistyky* [The Category of Case in Axiological Pragmalinguistics], [v:] „Studia Ukrainica Posnaniensia”, 2013, zes. I, s. 39–45.
- Cheremisina M. I., *Tvoritel'nyj padezh kak sredstvo formirovaniya obraza* [Instrumental Case as a Way of Figure Formation], [v:] „Grammatika russkogo yazyka”, 1972, № 1, s. 72–92.
- Lakoff G., Johnson M., *Metaphors We Live By*, Chicago: The University of Chicago Press, 1980.
- Lakoff G., *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*, Chicago: The University of Chicago Press, 1987.

Список використаних джерел

- Жадан С., *Генерал Юда*, [в:] Електронний ресурс: <https://ukrlit.net/lib/zhadan/2.html> (29.06.2018).
- Жадан С., *Час*, [в:] Електронний ресурс: <https://nashe.com.ua/song/28993> (12.10.2018).
- Зінь З., *Справи земні*, [в:] Електронний ресурс: <https://www.litres.ru/zoryana-z-n/spravi-zemn/chitat-onlayn/> (04.10.2018).
- Коритко Р., *Брати рогатинці*, Львів: Червона калина, 1999.
- Метлинський А., *Зрадник*, [в:] Електронний ресурс: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/M/MetlynskyA/Verses/Zradnyk.html> (13.05.2018).
- Павленко М., *Санта Лючія в кирзових чоботях*, [в:] Електронний ресурс: <https://www.chasipodii.net/article/2299/?vsid=fc5ad465d33eab109de6107> (23.04.2018).
- Печорна О., *Фортеця для серця*, [в:] Електронний ресурс: <https://www.livelib.ru/book/64049/readpart-fortetsya-dlya-sertsya-olena-pechorna/~6> (23.09.2018).
- Рибак Н., *Переяславська рада*, [в:] Електронний ресурс: <https://www.ereading.club/book.php?book=49547> (02.02.2018).
- Рильський М., *Надходить вечір синьою стіною*, [в:] Електронний ресурс: http://chtyvo.org.ua/authors/Rylskyi_Maksym/ (29.01.2018).
- Рильський М., *Волосся димом золотим спадає на чоло*, [в:] Електронний ресурс: http://chtyvo.org.ua/authors/Rylskyi_Maksym/ (29.01.2018).
- Роздобудько І., *Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя*, [в:] Електронний ресурс: <http://ukrclassic.com.ua/katalog/t/rozdobudko-iren/477-iren-rozdobudko-dvanadtsyat-abo-vikhovannya-zhinki-v-umovakh-ne-pridatnikh-do-zhittya?start=22> (10.11.2018).
- Симоненко В., *Банкет на току*, [в:] Електронний ресурс: <http://www.ukrcenter.com/Література/Василь-Симоненко/21077-7/Вино-з-трянд> (19.09.2018).
- Стельмах М., *Гуси-лебеді летять*, [в:] Електронний ресурс: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=323> (19.08.2018).
- Стус В., *Вже котрий це до тебе лист*, [в:] Електронний ресурс: <http://litmisto.org.ua/?p=23211> (15.04.2018).
- Тичина П., *Туман*, [в:] Електронний ресурс: http://ukrlit.org/tychyna_pavlo_hryhorovych/enharmoniine (20.12.2018).

Spysok vykorystanykh dzherel

- Zhadan S., *General Yuda [Yuda, the General]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://ukrlit.net/lib/zhadan/2.html> (29.06.2018).
- Zhadan S., *Chas [Time]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://nashe.com.ua/song/28993> (12.10.2018).
- Zin Z., *Spravy zemni [The Earthly Matters]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://www.litres.ru/zoryana-z-n/spravi-zemn/chitat-onlayn/> (04.10.2018).
- Korytko R., *Braty rohatyntsi [Rogatyntsi Brothers]*, Lviv: Chervona kalyna, 1999.

- Metlynskyi A., *Zradnyk [The Betrayer]*, [v:] Elektronnyi resurs: [https:// www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/M/MetlynskyA/Verses/Zradnyk.html](https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/M/MetlynskyA/Verses/Zradnyk.html) (13.05.2018).
- Pavlenko M., *Santa Liuchia v kyrzovykh chobotiakh [Santa Lucia in Tarpaulin Boots]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://www.chasipodii.net/article/2299/?vsid=fc5ad465d33eab109de6107> (23.04.2018).
- Pechorna O., *Fortetsia dlia sertsia [A Fortress for Heart]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://www.livelib.ru/book/64049/readpart-fortetsya-dlya-sertsya-olena-pechorna/~6> (23.09.2018).
- Rybak N., *Pereiaslavska rada [Pereyaslav Council]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://www.e-reading.club/book.php?book=49547> (02.02.2018).
- Rylskyi M., *Nadkhodyt vechir synoiu stinoiu [The Evening is Coming as a Blue Wall]*, [v:] Elektronnyi resurs: http://chtyvo.org.ua/authors/Rylskyi_Maksym/ (29.01.2018).
- Rylskyi M., *Volossia dymom zolotym spada na cholo [Hair Falls on the Forehead as Golden Smoke]*, [v:] Elektronnyi resurs: http://chtyvo.org.ua/authors/Rylskyi_Maksym/ (29.01.2018).
- Rozdobudko I., *Dvanadtsiat, abo Vykhovannia zhinky v umovakh, ne prydatnykh do zhyttia [Twelve or Education of a Woman in Conditions Unsuitable for Life]*, [v:] Elektronnyi resurs: <http://ukrclassic.com.ua/katalog/r/rozdobudko-iren/477-iren-rozdobudko-dvanadtsyat-abo-vikhovannya-zhinki-v-umovakh-ne-pridatnikh-do-zhittya?start=22> (10.11.2018).
- Symonenko V., *Benket na toku [A Feast in the Barnyard]*, [v:] Elektronnyi resurs: [http:// www.ukrcenter.com/ Literatura/ Vasyl- Symonenko/ 21077-7/ Vyno- z- troiand](http://www.ukrcenter.com/Literatura/Vasyl-Symonenko/21077-7/Vyno-z-troiand) (19.09.2018).
- Stelmakh M., *Husy-lebedi letiat [Geese-Swans were Flying]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=323> (19.08.2018).
- Stus V., *Vzhe kotryi tse do tebe lyst [Another Letter to You]*, [v:] Elektronnyi resurs: <http://litmisto.org.ua/?p=23211> (15.04.2018).
- Tychyna P., *Tuman [Fog]*, [v:] Elektronnyi resurs: http://ukrlit.org/tychyna_pavlo_hryhorovykh/enharmoniine (20.12.2018).

КОНЦЕПТ “ДУША” В АРЕАЛЬНІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

ЗОРЯНА МАЦЮК

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк — Україна
Zoriana_Matsiuk@ukr.net; ORCID: 0000-0001-7915-742X

МАРІЯ ФЕНКО

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк — Україна
maria_fenko@ukr.net; ORCID: 0000-0003-2000-2348

KONCEPT „DUSZA” W AREALNEJ FRAZEOLOGII

ZORIANA MACIUK

Wschodnioeuropejski Uniwersytet Narodowy imienia Łesi Ukrainki, Łuck — Ukraina

MARIJA FENKO

Wschodnioeuropejski Uniwersytet Narodowy imienia Łesi Ukrainki, Łuck — Ukraina

STRESZCZENIE. Jedną z najbardziej charakterystycznych cech współczesnej lingwistyki jest geneza i intensywny rozwój nowych obszarów językowych. Do szczególnie aktualnych kwestii należą te, które obejmują badanie konceptów. Artykuł poświęcony jest zagadnieniu refleksji w języku konceptosfery narodu i jej głównych konceptów. To warunkuje potrzebę dalszych badań nad szczegółami strukturyzacji konceptów reprezentowanych przez jednostki frazeologiczne oraz ustalenia ich wzajemnego oddziaływania. Ujawniono potencjał tworzenia treści konceptu „dusza” podczas frazeologizacji jednostek, zidentyfikowano stosunek mentalny do konceptu, zarówno w kulturze materialnej, jak i duchowej. Koncept „dusza” określa znaczną ilość informacji kulturowych i jest podstawą duchowego kodu kultury. We współczesnych koncepcjach lingwistyczno-kulturowych człowiek postrzegany jest jednocześnie jako nosiciel języka i kultury. Właśnie dlatego znaki językowe mają zdolność pełnienia funkcji znaków kultury, służąc jako środek przedstawienia podstawowych jej zasad. To potwierdza zdolność języka do reprezentowania kulturowej i narodowej tożsamości jego nosicieli.

Słowa kluczowe: frazeologizmy, językowy obraz świata, koncept, areal, mowa dialektalna, symbol, stan psychoemocjonalny

KONCEPT “SOUL” IN LOCAL PHRASEOLOGICAL UNITS

ZORIANA MATSIUK

Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk — Ukraine

MARIIA FENKO

Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk — Ukraine

ABSTRACT. One of the most striking features of modern linguistics is the emergence and intensive development of new linguistic areas, among which the most relevant ones are those that involve the study of concepts. The article outlines the problem of reflection in the language of the conceptual sphere of the people and its main concepts; the need for further study of the peculiarities of structuring concepts represented by phraseological units, and the establishment of their interaction with each other. The meaning-making potential of the concept “soul” in the phraseologization of structures has been outlined, mental and spiritual attitude have been revealed. Concept “soul” specifies a considerable amount of cultural information and is the basis of the spiritual code of culture. In modern linguocultural concepts, a person is studied as a native speaker of a language and a culture-bearer at the same time. That’s why linguistic signs acquire the capability to perform the function of cultural signs, serving as a source of presentation of the main cultural guidelines, which explains the capability of the language to reflect national culture mentality of its speakers.

Key words: phraseologisms, linguistic picture of the world, concept, area, dialectal speech, symbol, psychoemotional state

Домінантним вектором розвитку сучасної лінгвістики є синергетичне поєднання кількох напрямів — і щодо окремих мовних одиниць, і щодо термінологічних понять. Вивчення мовної картини світу об’єднує зусилля не тільки фахівців у галузі лінгвістики, етнопсихолінгвістики, когнітивного мовознавства, семантики, лексики, фразеології тощо, а й істориків, фольклористів, літературознавців, філософів. На точках перетину окреслених дисциплін утворено новітню наукову парадигму, що вможливило різноаспектний підхід до опису, мотивацій та аналізу мовних явищ.

Мовна картина світу — інтерпретація довкілля, реальності, сприйняття й опис усього, що оточує людину. Однак таке зображення не є ані об’єктивним, ані універсальним; воно культурно зумовлене, адже передає погляди народу й безпосереднього конкретного індивіда. У центрі досліджень мовної картини світу — концепт. *Концепт* з лат. *concipere* перекладають як “поняття”, однак розуміння концепту ширше, ніж поняття. Концептом вважають „інформаційну структуру, що відображає знання та досвід людини” [Кубрякова 1996: 90] (переклад автор. — З. М. і М. Ф.), або ментальний прообраз (нерозчленоване уявлення про об’єкт), ідею та навіть саме поняття. Це ідеальний образ чи,

точніше, прообраз, що уособлює культурно зумовлені уявлення мовця про світ. Водночас він передає певну ідентифікацію в мові, відповідно повинен досліджуватися в психічному та мовному аспектах. Одночасно упорядковане поєднання концептів у свідомості людини становить її концептуальну систему, на формування якої одночасно впливає мовна картина світу. Концепт — це те, через що людина входить у культуру; етносвідомість; умовна ментальна структура, що має власне когнітивний статус та існує лише в мисленні. Комплексність концепту полягає в наявності двостороннього зв'язку між мовою та свідомістю, оскільки категорії свідомості реалізовані в мовних категоріях; культура детермінує концепт як ментальну проєкцію елементів культури. Співвідношення феноменів “мова” та “культура” складне, оскільки мова — одночасно й частина культури, і зовнішній для культури фактор; мова та мовлення — сфери, у яких концепт знаходить реальне (предметне) втілення. Складність розуміння вербалізації концепту простежуємо під час вивчення фразем (універсальних мовних категорій) з первинним компонентом, у яких спостережено нашарування його значенневих відтінків. У лінгвістиці підґрунтям концептуального аналізу мови та мовлення, дослідження фрагментів мовної картини світу українського народу стали праці С. Єрмоленко, В. Жайворонка, В. Калашника, Ю. Карпенка, Л. Коломієць, Л. Лисиченко, Н. Сукаленко, О. Тищенко, В. Ужченка та ін. Також з'явилася низка досліджень, у яких розглянуто теоретичні питання етнолінгвістики (праці В. Іващенко, В. Кононенка, Т. Космеди, Т. Радзівської, нової та ін.).

Про концепт сьогодні пишуть дуже багато, однак і досі не існує однозначного його трактування. Частина дослідників розуміє його „як універсальний центр, що формується у свідомості на базі безпосереднього чуттєвого досвіду, невимушених дій людини з предметами, а також на основі мовного спілкування та взаємодії з іншими уже сформованими концептами” [Кубрякова 2004: 4]. Інші вчені акцентують увагу на окремих моментах пояснення концептів, зокрема зауважуючи, що останні часто позначені етнокультурною специфікою (С. Воркачов); оточені емоційним, експресивним, оцінним ореолом (В. Колесов); розкривають культуру та ментальний світ людини через концепт (Ю. Степанов) тощо. Поділяючи погляд Й. Стерніна, розглядаємо концепт як дискретне ментальне утворення, що є базовою одиницею мисленнєвого коду людини [див.: Попова 2007: 34]. Спираючись на пояснення З. Попової, концепт уважаємо відносно впорядкованою складною структурою, що є результатом пізнавальної (когнітивної) діяльності особистості й суспільства та містить комплексну інформацію про предмет чи явище, інтерпретацію інформації суспільною свідомістю та відношення суспільної свідомості до безпосереднього явища чи предмета [Попова 2007: 314].

На нашу думку, концепт — це об'єднання ментальних і психічних ресурсів нашої свідомості, тих поняттєво-інформаційних структур, що відображають

знання та досвід людини. Науковці стверджують, що концепт як багатогранне й багатоаспектне культурно значуще соціопсихічне утворення в колективній свідомості певної мовної спільноти “розсіяний” у змісті лексичних одиниць, корпусі фразеології, пареміологічному фонді, системі стійких порівнянь, що відбивають образи-еталони [Longman 2000: 298], тобто концепт отримує мовне вираження через засоби мови, зокрема через фразеологічні одиниці. У сфері когнітивної парадигми фразеологізми розглядаємо як культурно зумовлену знакову репрезентацію інтеріоризованого етносвідомістю світу з притаманною їй категоризацією, субкатегоризацією, диференціацією й інтеграцією, як когнітивну форму оброблення інформації у свідомості людини [Кубрякова 2004].

Відомо, що матеріальне та духовне життя народу — це невичерпне джерело фразеотворення й водночас екстралінгвальна площина, на якій об’ємніше зображено й мовні цінності. Стійкі вислови, лаконічно й образно передаючи “великі мисленнєві маси”, створюють фразеологічну картину світу [Потебня 1993], що містить низку рівнів. Утілюючи різні аспекти народного буття, ці поля ілюструють вагомість вербалізованих ними подій, явищ, предметів. Фразеологія охоплює ті аспекти життєдіяльності народу, що в різних обставинах найважливіші для людини, і спрямовує фраземи на суб’єкт, тобто інтенція мовця-творця полягає не в намірі описати світ, а інтерпретувати його, оцінити. Структурні елементи концепту — це своєрідні концептуальні ознаки об’єктивного чи суб’єктивного світу, що відображені у свідомості та формують центр (основні поняття) та периферію (те, що вносить культура, традиції, досвід). В. Телія зазначає, що „взаємовідношення та взаємовплив одиниць фразеології й концептосфери культури постали зі здатності суб’єктів мови як суб’єктів культури втілювати в мовномисленнєвій діяльності знання, належні цій сфері усвідомлення світу людиною” [Телія 1999: 19] (переклад автор. — З. М. і М. Ф.). Напевно, правомірно стверджувати, що концепт містить інтерпретаційне поле, яке розкривають саме фраземи. Адже фразеологізми через численні трактування, стереотипи й судження репрезентують цілісність концепту. Означені фразеологічні репрезентанти становлять периферію, що змінюється під впливом часу суспільних трансформацій і новацій. Щоб концепт був цілісним, варто простежувати його модифікації впродовж певного періоду. Ознаки концепту, реалізовані в численних (навіть суперечливих) висловах, зумовлені різними життєвими ситуаціями, обставинами та мотивацією, окреслюють узагальнений образ людини-мовця.

Отже, концепт як посередник між людиною та культурою постає перед нами у вигляді ментальних утворень, що виникають унаслідок взаємодії національної традиції та фольклору, релігії й ідеології, життєвого досвіду, мистецтва й системи цінностей. Як відомо, центром, згустком людського “Я” вважають душу. Саме тому мета цієї статті полягає в різновекторному си-

нергетичному розгляді концепту “душа”, ґрунтованому на матеріалі ареальної фразеології як утілення споконвічної народної мудрості, єдності людини та всесвіту.

Найбільш складним і неоднозначним можна вважати саме концепт “душа”, що відбиває національно-культурну, ментально-психологічну специфіку й ціннісну орієнтацію українського народу. Акцентуємо на синергетичній інтерпретації філософського, мовного, буденного з погляду на означений суперконцепт, який окреслюємо як асоціативно-образний поліконденсат, що об’єднує макро-, мега-, мікросубконцепти й концепти, мовне актуалізування яких супроводжується взаємообумовленими й взаємозв’язаними процесами асоціювання, метафоризування, інтегрування, диференціювання, семантичної дифузії.

У *Філософському енциклопедичному словнику* поняття *душа* пояснено як „сукупність спонукань свідомості (і в той самий час основа) живої істоти, особливо людини; антитеза понять тіла й матерії; з наукової точки зору душа, на відміну від індивідуального духу, — сукупність тісно пов’язаних з організмом психічних явищ, зокрема почуттів і прагнень” [Философский энциклопедический словарь...: 179] (переклад автор. — З. М. і М. Ф.). Довгий час тривали дискусії щодо того, чи є душа субстанцією. Давні уявлення про душу “як дихання” ґрунтовані на спостереженнях над диханням живої істоти, яка в “мертвого” зникла (тому що мертвий “видихав” душу): *відпустити (одпустить) душу* — ‘померти’; *випустити душу* — ‘померти’ [Ужченко 2013: 196]; *душа з т’ілом розта’їец’а* — ‘померти, потрапити в потойбіччя’ [Мацюк 2013: 81]; *душа вилітає* — ‘1) померати; 2) хвилюватися’; *віддати Богу душу* — ‘померти’; *віддати душу* — ‘померти’ [Доброльожа 2010: 66]. Філософське розуміння душі як субстанції зумовило те, що її ототожнювали з властивостями “щонайтоншої речовини”. За Платоном, душа є нематеріальною та передує існуванню. Аристотель називає „її першою ентелехією (цілеспрямованість як рушійна сила, активний початок) життєздатного тіла, тільки розумна душа людини може бути відокремлена від тіла і є безсмертною” [Философский энциклопедический словарь... 1997: 180] (переклад автор. — З. М. і М. Ф.).

Сьогодні, як за часів античності та романтизму, часто знаходять відмінність між душею і свідомістю: душа — носій ритмічно плинних життєвих процесів, тоді як свідомість — на противагу душі — переривчаста. Усю історію цивілізації, історію розвитку людського знання, філософії, мистецтва можна розглядати з певних позицій як розвиток концепцій Людини й Душі.

Найбільш вагоме релігійне пояснення душі. Одні стверджують, що душа існує ще до народження. Душа — це ніби гармонія, що формується з тілесних начал. Душа безсмертна, вона продовжує існувати й має здатність мислити [Платон 1997: 92–93]. У більшості релігій світу уявлення про душу, що даро-

вана Богом, про її безсмертя — основа священного віровчення. Тертулліан стверджував, що душа матеріальна, інші ж уважають її духовною (Августин). Важливим у християнстві є розуміння душі як непросторової, нематеріальної субстанції.

Образно-смыслову домінантність суперконцепту “душа” в українській національній самосвідомості простежуємо не тільки на поняттєвому, концептуально-онтологічному рівнях, а й на лексико-фразеологічному, що найбільш рельєфно репрезентовано в лексикографії. Адже, як генератор емоційного простору, мовну особистість інтерпретуємо як складну багаторівневу функційну систему, якій властиві рівні володіння мовою (мовна компетенція), володіння модусом реалізування мовної взаємодії (комунікативна компетенція), знання світу й про світ (когнітивно гносеологічний тезаурус). У кожному з ярусів знаходимо відображення народної мудрості, що має, відповідно, формальний, субстанціональний та інтенціональний рівні. У зв’язку із цим реалізування й актуалізування одиниць лінгвоконцептуальної дистрибуції суперконцепту “душа” (залежно від творця) характеризується неповторною самотністю.

Як зазначено вище, доцільно в субконцепті “душа” виокремити центр і периферію. Центральним уважаємо уявлення про душу як першопочаток життя та його кінець, тобто центр, ґрунтований на опозиції полярних понять *життя* — *смерть* (основних, найцінніших аспектів в існуванні людини у Всесвіті).

За народними віруваннями, душа з’являється одночасно з народженням людини. Упродовж усього життя вона супроводжує людину, може покидати її тільки вві сні. На відміну від багатьох інших народів, українці вважали, що людина має одну душу, яку Бог дає їй при народженні. Мати дві *душі*, за народним віруванням, небезпечно. Дві душі може мати лише вагітна жінка, у ній “душа в душі”. У світовій і слов’янській міфології відбувається схрещення уявлень про душу як повітря, пару, хмаринку, вітер у міфополі фразеологізму *душа вилітає з тіла*. Або ж як образ птаха, що співвідноситься із зооморфними уявленнями про душу, яка готова полетіти. Найпоширеніша думка про те, що душа має вигляд бджоли, “божої мушки”, чи мухи з крилами, яких вона позбувається, увійшовши в тіло дитини. У вигляді мухи вона іноді навідується навіть до тієї хати, де очікують збільшення родини. У багатьох регіонах України існувало різне розуміння того, як душа приходить у тіло людини, напр.: *удихнути душу* — ‘повернути до життя, придатності’ [Добролюба 2010: 67]. В одному випадку мати дає дитині й тілесне, і духовне життя (мати — берегиня душ); в іншому — душу дитині дає Бог, відряджаючи ангела віднести її майбутній людській істоті (антонімічний приклад *душа до ангелів полетіла в кого* — ‘помер’ [Ужченко 2013: 196]). У фразеології Західного Полісся фіксуємо одиниці безпосередньо народження: *сходить' йак' Божа благо'дат'*;

з'їрун'ка на неб'ї пуйа\вилас' ‘народження дитини’ [Мацюк 2013: 301–302], де номени *Божя благодат'* та *з'їрун'ка* уособлюють душу дитини.

В українській фразеології заковано міфологічні уявлення про душу, що безпосередньо пов'язані з уявленнями про потойбічне життя. Давні слов'яни вірили, що після смерті людина не припиняє свого життя (душа не покидає тіла людини), а тільки переходить до іншого світу. Однак пізніше, ще до поширення християнства, постало нове розуміння: „по смерті душа відділяється від тіла, яке гине, і живе окремим життям вічно, цебто душа безсмертна” [Іларіон 1992: 238]. Душа в уявленнях про потойбіччя інтерпретується через поняття “життя” і “смерті”. У фразеології зафіксовані вірування жителів та спрощене уявлення, згідно з яким людина має тільки душу й фізичне тіло. На думку вчених, ще раніше існувало вірування, ніби після смерті душа не розлучається з тілом, а зостається в ньому, тільки людина переходить до іншого світу. Після смерті душа повинна набути нових властивостей завдяки одній з очисних стихій — вогню чи воді. Подібне уявлення засвідчують і Веди: душа померлого, покинувши тіло, піднімається до хмар, щоб небесним морем спуститися знов у підземне царство й там з'єднатися зі своїм тілом [Войтович 2002].

Наявність значної кількості фразеологічних одиниць із компонентом *душа* на позначення процесу смерті дослідники пов'язують з функціонуванням табу, що вимагало евфемістичного опису цієї ситуації [Скаб 2008: 345]. Закінчення життя фразеологізми кодують через метафору розлуки тіла й душі: *душа з тілом розтаїєца* [Мацюк 2013: 81]; *конець йому вже, душа од тіла одлєт'їла* ‘померти, потрапити у потойбіччя’; *заслужила душа пуйде до райу, а не заслужила, то н'їде в смолу* [Мацюк 2013: 465]; *преидс'тавилас' душа Божя* [Аркушин 2003: 6]; *душа тіло оставьт* — ‘хто-небудь відчуває близьку смерть, умирає’ [Ступінська 2012: 83], де процес смерті метафорично заковано як виліт душі з тіла. Бінарні опозиції “морального” характеру накладають семантичний відбиток на світле й темне. Світлим і чистим є Бог, а темним — чорт. Смерть — це не тільки перехід в “інше” життя, це “інший” світ.

Метафоричне кодування у фразеологічних одиницях з компонентом *душа* внутрішнього світу людини (почуттів, емоцій) ґрунтовано на уподібненні психічних явищ до зовнішнього світу, природи, напр., порівняння з вогнем, водою, повітрям (*лєтит як без дўшы* — ‘із страху, тривоги швидко біжить’ [Вархол 1990: 54]). Уподібнення станів душі до стихії вогню інтерпретоване у фраземах: *душа горить* — ‘хвилюватися’; *душа кипить* — ‘обурюватися, бути невдоволеним’; *душа пече* — ‘непокоїти’ [Доброльожа 2010: 66]; *кип'яток за душею* — ‘сердитися’; *некти душу* — ‘образити когось’ [Доброльожа 2010: 67] тощо. Метафоричне порівняння існування душі зі стихією води репрезентовано у фразеологізмах: *душа пйти просить* — ‘відчувати спрагу’; *душа плаче* — ‘сумувати’ [Доброльожа 2010: 66]; *прийняти на душу п'ять*

капель — ‘випити трохи спиртного’ [Ужченко 2013: 197]; *душа просит’ ро’солу* ‘похмілля’ [Мацюк 2013: 423], *залила /душу і /гочеї ни /видно* — ‘зовнішні ознаки п’яної людини’ [Мацюк 2013: 419], *лити голій (жиру) за душу* — ‘здавати неприємностей, болю’ [Кірілкова 2013: 89]. Примітно, що фраземи кодують порівняння душі з природними стихіями: повітрям, вогнем, водою, однак практично не містять порівняння душі із землею. На наш погляд, це спричинене тим фактом, що земля в народній свідомості ототожнена з тілом людини й має матеріальний вияв. Землю, культ якої набагато давніший за культ Неба, шанували за те, що вона приймала у своє лоно душі померлих і повертала їх назад новонародженими. Помре людина — у тому місці душа йде в землю (*душа у землю проситься* — ‘близький до смерті’ [Ужченко 2013: 196]), а де народжується — звідти, із землі, душа повертається й переселяється в тіло новонародженого [Войтович 2002].

Лінгвосеміотичний і культурологічний рівні реконструкції експлікують ідеографічний “мовний образ душі” шляхом відтворення зовнішнього компаративного аспекту. На думку А. Вежбицької, концепт “душа”, крім суто релігійного значення, має у своєму семантичному спектрі широку ідею внутрішнього життя людини, передусім її емоційно-психічний бік [див.: Вежбицкая 2001: 95]. Зміни в психологічному й фізичному станах людини — причина змінення місця локалізації її душі в тілі: *одна душа в кармані, та й та хитається* — ‘про дуже бідну людину’ [Чабаненко 2001: 99]; *рада душа в рай, та гріхи не пускають* — ‘обмеження в чомусь’ [Доброльожа 2010: 67]; *пхатисаяк грішна д’уша до неба* — ‘напрошуватись кудись, де тебе не хочуть’ [Вархол 1990: 54]; *душа не на /м’ісц’і / душа на /місце вирнула* — ‘полегшення після якихось негараздів’ [Мацюк 2013: 81].

Душа живої особистості присутня, живе й “мешкає” в тілі людини — “усередині”, “у кожній частинці тіла”. Однак найчастіше душа локалізується в окремих частинах тіла, органа чи біля нього: у серці, п’ятах, грудях, животі, крові: *душа в п’ятках опинилася* — ‘злякатися’; *душа в п’ятки впала* — ‘злякатися’ [Доброльожа 2010: 66]; *душа в п’яти ховається* — ‘страшно’; *душа в чоботах теленькає* — ‘страшно’; *душа на павутинці* — ‘лишилося недовго до смерті’ [Чабаненко 2001: 40], *душа в п’ятках; душа в п’ятки; зл’а’калас’а, шо душа в п’ятках була* — ‘злякатися’ [Мацюк 2013: 81]. Відомі також уявлення про переміщення душі в тілі. Іноді їй властиво покидати тіло від страху. В ареальних фразеологізмах простежуємо уявлення українців про душу як місце зосередження найрізноманітніших почуттів і бажань людини: */н’іби /кам’ін з душ’і ўпаў* — ‘заспокоюватися’; *йак /кам’ін з душ’і* — ‘заспокоїтися’; *йак /кам’ін з душ’і ўпаў* [Коваленко 2010]; *камінюка з душі спала* — ‘стало легко, спокійно на душі’; ‘зникли якісь тривоги, турботи’ [Чабаненко 2001: 69].

У сучасних лінгвокультурологічних концепціях людину вивчають як носія мови та носія культури одночасно. Саме тому мовні знаки отримують здат-

ність виконувати функцію знаків культури, слугуючи засобом представлення основних настанов культури, що пояснює здатність мови відображати культурно-національну ментальність її носіїв: *лізти в душу* — ‘нахабна людина’; *лізти з постолами в душу* — ‘нахабна людина’; *наплювати в душу* — ‘образити когось’; *не дати наплювати собі в душу* — ‘уміти постояти за себе’ [Доброльожа 2010: 67].

Отже, проаналізувавши семантичну структуру ареальних фразеологічних одиниць, ми виявили в них національно-культурні компоненти, тобто ті мовні значення, що відображають, фіксують і передають від покоління до покоління особливості того чи того етносу (звичаї, вірування, морально-етичні оцінки, соціальні відносини, психічний і фізичний стан людини) — усе, що брало й бере участь у формуванні культурних кодів, визначає менталітет народу. Фразеологічні одиниці — це своєрідні мікросвіти, вони містять і моральний закон, і здоровий глузд, виражені в короткому вислові, що його заповідали предки для керівництва потомкам. В ареальних фразеологізмах відображено цілий спектр позитивних властивостей, якостей людини. Віковий досвід людей спонукав їх до витворення неповторної фразеологічної картини світу, що є складником української ментальності.

Перспективними вбачаємо більш глибокі дослідження ареальної фразеологічної картини світу, створеної українським етносом.

Список використаної літератури

- Аксянчук Г. Я., *Чалавечая душа ў лютэрку рускай фразеалогіі*, [в:] „Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 4: Філалогія. Журналістыка. Педагагіка. Псіхалогія”, 1996, № 1, с. 33–37.
- Аркушин Г., *Сказав, як два зв’язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині*, Люблін-Луцьк: [б. в.], 2003.
- Вархол Н., Івченко А., *Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини*, Братислава: Словацьке пед. вид-во; Пряшів: Відділ укр. літ-ри, 1990.
- Вежбицкая А., *Понимание культур через посредство ключевых слов*, Москва: Языки славянской культуры, 2001.
- Войтович В. М., *Українська міфологія*, Київ: Либідь, 2002.
- Гамзюк М., *Особливості лексико-семантичних шляхів утворення фразеологічних одиниць*, [в:] „Проблеми семантики слова, речення та тексту”, 2000, вип. 4, с. 37.
- Доброльожа Г. М., *Фразеологічний словник говірок Житомирщини*, Житомир: ПП Туловський, 2010.
- Лларіон Митрополит, *Дохристиянські вірування українського народу*, Київ: АТ Обереги, 1992.
- Кірілкова Н. В., *Словник волинських фразеологізмів*, Рівне; Острог: Вид-во Нац. ун-ту „Острозька академія”, 2013.

- Коваленко Н. Д., *Слова з язика, як бджоли з вулика: матеріали до словника народних порівнянь подільських і волинських говірок Хмельниччини*, Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький, 2011.
- Кубрякова Е. С., *Концепт. Концептуалізація*, [в:] *Краткий словарь когнитивных терминов*, Москва: Филол. ф-т МГУ, 1996, с. 90–94.
- Кубрякова Е. С., *Об установках когнитивной лингвистики и актуальных проблемах когнитивной лингвистики*, [в:] „Вопросы когнитивной лингвистики”, 2004, № 1, с. 6–17.
- Мацюк З., *Из народу не викинеш: діалектний словник фразеологізмів*, Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006.
- Мацюк З., *Що сільце, тонове слівце: словник фразеологізмів Західного Полісся*, Луцьк: Вежа-Друк, 2013.
- Пименова М. В., *Коды культуры и проблема классификации концептов*, [в:] „Язык. Текст. Дискурс”, 2007, вып. 5, с. 79–86.
- Платон, *О душе*, [в:] П. Таранов, *Мудрость трех тысячелетий*, Москва: [б. и.], 1997, с. 92–93.
- Попова З. Д., *Когнитивная лингвистика*, Москва: АСТ; Восток-Запад, 2007.
- Потебня А. А., *Мысль и язык*, Київ: Синто, 1993.
- Скаб М. В., *Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери*, Чернівці: Рута, 2008.
- Словник символів культури України*, за заг. ред. В. П. Коцура та ін., Київ: Міленіум, 2002.
- Смерчко А. А., *Фразеологічні інновації як результат мовотворчої діяльності людини*, [в:] „Людина і творчість: гуманістичні вияви”, матер. людинознавчих філософ. читань, 1998, вип. VI, с. 203–210.
- Ступінська Г. Ф., Битківська Я. В., *Фразеологічний словник лемківських говірок*, Тернопіль: Навч. книга – Богдан, 2012.
- Телия В. Н., *Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культур*, [в:] *Фразеология в контексте культуры*, Москва: Языки рус. культуры, 1999, с. 13–24.
- Телия В. Н., *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*, Москва: Школа „Языки рус. литературы”, 1996.
- Ужченко В. Д., Ужченко Д. В., Барвіна Н. О., *Фразеологічно-паремійний словник Східної Слобожанщини XIX століття*, Луганськ: Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2013.
- Философский энциклопедический словарь*, гл. ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов, Москва: Сов. энциклопедия, 1983.
- Чабаненко В., *Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини*, Запоріжжя: [б. в.], 2001.
- Чибор І., *Слов'янська міфологія в українській фразеології*, Київ: Видавець О. Філюк, 2016.
- Longman, *Idioms Dictionary*, Harlow: Pearson Education Limited, 2000.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Aksjanchuk G. Ja., *Chalavechaja dusha w ljustjerku ruskaj frazealogii [A Human Soul in the Mirror of Russian Phraseology]*, [v:] „Vesnik Belaruskaga dzjarzhawnaga universitjeta. Seryja 4: Filalogija. Zhurnalistyka. Pedagogika. Psihologija”, 1996, № 1, s. 33–37.

- Arkushyn H., *Skazav, yak dva zviazav. Narodni vyslovy ta zahadky iz Zakhidnoho Polissia i zakhidnoi chastyny Volyni [Said How the Two Connected. Folk Expressions and Riddles from the Western Polesie and the Western Part of Volyn]*, Liublin-Lutsk: [b. v.], 2003.
- Varkhol N., Ivchenko A., *Frazeolohichniy slovnyk lemkiivskykh hovirok Skhidnoi Slovachchyny [Phraseological Dictionary of the Lemko Dialects of Eastern Slovakia]*, Bratislava: Slovatske ped. vyd-vo; Priashiv: Viddil ukr. lit-ry, 1990.
- Vezhbytskaya A., *Ponimanie kul'tur cherez posredstvo klyuchevyx slov [Understanding the Cultures via Instrumentality of Keywords]*, Moskva: Yazyki slavyanskoj kul'tury, 2001.
- Voitovych V. M., *Ukrainska mifolohiia [Ukrainian Mythology]*, Kyiv: Lybid, 2002.
- Hamziuk M., *Osoblyvosti leksyko-semantichnykh shliakhiv utvorennia frazeolohichnykh odynyt [The Features of Lexico-semantic Ways of the Formation of Phraseological Units]*, [v:] „Problemy semantky slova, rechennia ta tekstu”, 2000, vyp. 4, s. 37.
- Dobrolozha H. M., *Frazeolohichniy slovnyk hovirok Zhytomyrshchyny [Dictionary of Dialects of Zhytomyrshchyna]*, Zhytomyr: PP Tulovskiy, 2010.
- Ilarion Mytropolyt, *Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu [Pre-Christian Beliefs of the Ukrainian People]*, Kyiv: AT „Oberehy”, 1992.
- Kirilkova N. V., *Slovnyk volynskykh frazeolohizmiv [Dictionary of Volyn Phraseologisms]*, Rivne; Ostroh: Vyd-vo Nats. un-tu „Ostroz. akad.”, 2013.
- Kovalenko N. D., *Slova z yazyka, yak bdzholy z vulyka: materialy do slovnyka narodnykh porivnian podilskykh i volynskykh hovirok Khmelnychchyny [Words out of Mouth as Bees out of Beehive: Materials to the Dictionary of Folk Comparisons of Podilsky and Volyn Dialects in Khmelnytsky Region]*, Kam'ianets-Podilskiy: PP Buinytskyi, 2001.
- Kubryakova E. S., *Koncept. Konceptualyzaciya [Concept. Conceptualization]*, [v:] *Kratkij slovar' kognitivnykh terminov*, Moskva: Fylo. f-t MHU, 1996, s. 90–94.
- Kubryakova E. S., *Ob ustanovkax kognityvnoj lingvistiki i aktualnyx problemax kognityvnoj lingvistiki [On the Installations of Cognitive Science and Actual Problems of Cognitive Linguistics]*, [v:] „Voprosy kognityvnoj lyngvistiki”, 2004, № 1, s. 6–17.
- Matsiuk Z., *Iz narodu ne vykynesh: dialektnyi slovnyk frazeolohizmiv [It Won't be Dropped out: Dialect Vocabulary of Phraseologisms]*, Lutsk: RVV „Vezha” Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky, 2006.
- Matsiuk Z., *Shcho siltse, to nove slivtse: slovnyk frazeolohizmiv Zakhidnoho Polissia [Words Differ in Different Villages: Phraseological Dictionary of Western Polissia]*, Lutsk: Vezha-Druk, 2013.
- Pimenova M. V., *Kody kultury i problema klassifikacii konceptov [Cultural Codes and the Problem of Classification of Concepts]*, [v:] „Yazyk. Tekst. Diskurs”, Stavropol: Izd-vo Pyatigor. gos. lingv. un-ta, 2007, vyp. 5, s. 79–86.
- Platon, *O dushe [About Soul]*, [v:] P.Taranov, *Mudrost' trex tysyacheletij*, Moskva: [b. i.], 1997, s. 92–93.
- Popova Z. D., *Kognitivnaya lyngvistika [Cognitive Linguistics]*, Moskva: AST; Vostok-Zapad, 2007.
- Potebnya A. A., *Mysl' i yazyk [Thought and Language]*, Kyiv: Synto, 1993.
- Skab M. V., *Zakonomirnosti kontseptualizatsii ta movnoi katehoryzatsii sakralnoi sfery [Regularities of Conceptualization and Language Categorization of Sacral Sphere]*, Chernivtsi: Ruta, 2008.

- Slovník symboliv kultury Ukrajny [Dictionary of the Symbols of Ukrainian Culture]*, za zah. red. V. P. Kotsura ta in., Kyiv: Milenium, 2002.
- Smerchko A. A., *Frazeolohichni innovatsii yak rezultat movotvorchoi diialnosti liudyny*, [v:] „Liudyna i tvorchist: humanistychni vyjavy, mat. liudynoznavchykh filosof. chytan”, 1998, vyp. VI, s. 203–210.
- Stupinska H. F., Bytkivska Ya. V., *Frazeolohichni slovnyk lemkyvskykh hovirok [Phraseological Dictionary of the Lemko Dialects]*, Ternopil: Navch. knyha – Bohdan, 2012.
- Teliya V. N., *Pervoocherednye zadachi i metodologicheskie problemy issledovaniya frazeologicheskogo sostava yazyka v kontekste kul'tur [First Priority Tasks and Methodological Problems of the Research of Phraseological Language Composition in the Context of Cultures]*, [v:] *Frazeologiya v kontekste kul'tury*, Moskva: Yazyki rus. kul'tury, 1999, s. 13–24.
- Teliya V. N., *Russkaya frazeologiya. Semanticheskij, pragmaticheskij i lingvokul'turologicheskij aspekty [Russian Phraseology. Semantic, Pragmatic and Lingua Cultural Aspects]*, Moskva: Shkola „Yazyki rus. literatury”, 1996.
- Uzhchenko V. D., Uzhchenko D. V., Barvina N. O., *Frazeolohichno-paremiinyi slovnyk Skhidnoi Slobozhanshchyny XIX stolittia [Phraseologically-Variable Dictionary of Eastern Slobozhanshchina of the XIX Century]*, Luhansk: Luhan. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka, 2013.
- Filosofskij e'nciklopedicheskij slovar' [Philosophical Encyclopedic Dictionary]*, gl. red. L. F. Il'ichev, P. N. Fedoseev, S. M. Kovalev, V. G. Panov, Moskva: Sov. e'nciklopediya, 1983.
- Chabanenko V., *Frazeolohichni slovnyk hovirok Nyzhnoi Naddnyprianshchyny [Phraseological Dictionary of the Dialects of Lower Dniper]*, Zaporizhzhia: [b. v.], 2001.
- Chybor I., *Slovianska mifolohiia v ukrainskii frazeolohii [Slavic Mythology in Ukrainian Phraseology]*, Kyiv: Vydavets Oleh Filiuk, 2016.
- Longman, *Idioms Dictionary*, Harlow: Pearson Education Limited, 2000.

**МОВНА РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕПРЕСІЇ
В ПОВІСТІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ
В НЕДІЛЮ РАНО ЗІЛЛЯ КОПАЛА**

ВІТАЛІЯ ПАПІШ

Ужгородський національний університет, Ужгород — Україна
olvijaa@bigmir.net; ORCID: 0000-0002-2609-1620

**JĘZYKOWA REALIZACJA DEPRESJI
W POWIEŚCI OLGI KOBYLANSKIEJ
W NEDELIO RANO ZILYA KOPALA**

WITALIA PAPISZ

Użhorodzki Uniwersytet Narodowy, Użhorod — Ukraina

STRESZCZENIE. Badanie przeprowadzono w zakresie współczesnej psycholingwistyki. Jego aktualność warunkuje niedostateczny rozwój psychoanalizy językowej na Ukrainie, a także konieczność nowej recepcji klasyków ukraińskich, do których należy Olga Kobylanska — przedstawicielka prozy epoki modernizmu. Celem artykułu jest prześledzenie środków językowych użytych do przedstawienia motywu depresji w powieści O. Kobylanskiej *В неділю рано зілля копала*. W artykule przeanalizowano leksykę użytą w opisanu łez, płaczu, smutku, samotności. Wyznaczono korelację między zasobami lingwistycznymi a fenomenem psychologicznym samej autorki. Rezultaty badań dowodzą, że język w utworze literackim zawiera zakodowaną informację psychologiczną. A zatem prześledzony w artykule bogaty „tezaurus” smutku może wskazywać na fakt, że podczas pisania powieści Olga Kobylanska była w stanie głębokiej depresji, co jednak nie przeszkodziło jej w stworzeniu arcydzieła, którym zachwyca się świat.

Słowa kluczowe: Olga Kobylanska, psycholingwistyka, depresja, smutek, łzy, zmartwienie

LANGUAGE IMPLEMENTATION OF DEPRESSION
IN THE NOVEL BY OLGA KOBLYANSKA
U NEDILIU RANO ZILLIA KOPALA

VITALIIA PAPISH

Uzhhorod National University, Uzhhorod — Ukraine

ABSTRACT. The research is made in line with modern psycholinguistics. The topicality of work is conditioned by the weak development of linguistic psychoanalysis in Ukraine and by the need of a new reading of Ukrainian classics, including Olga Kobylanska, a representative of modern prose. The purpose of the work is to reveal the linguistic means of realization of hidden depression in the novel by O. Kobylanska *U nediliu rano zillia kopala*. The vocabulary on the designation of tears, crying, sadness, loneliness is examined in the article. The correlation between linguistic means and the psychological phenomenon of the author herself is determined. The main generalization is that artistic speech retains encoded psychological information. And the thesaurus of sadness revealed by us testifies that at the time of the writing the novel O. Kobylanska was in a state of deep depression, which, however, did not hinder to create a masterpiece that the world is fond of.

Key words: Olga Kobylanska, psycholinguistics, depression, sorrow, tears, sadness

Антропоцентризм сучасної лінгвістики спонукає до новітнього осмислення мовної практики елітарних творчих особистостей, до яких належить й українська письменниця-класик епохи модернізму Ольга Кобилянська. Про неї написано сотні наукових літературознавчих досліджень, зокрема й сучасні праці Т. Гундорової, О. Зборовської, О. Камінчук, С. Павличко, Н. Томашук, О. Якименко, С. Михиди та ін., але мовознавчих — обмаль, хоч існує нагальна потреба здійснити всебічний лінгвістичний аналіз художнього тексту письменниці, а саме й з огляду на теорію психолінгвістики, що й визначає актуальність цієї статті.

Нове осмислення художньої спадщини О. Кобилянської пов'язуємо із психолінгвістичним аналізом її художнього мовлення. Ця наукова розвідка є продовженням наукових спостережень, відбитих у попередніх розвідках авторки. Мета цієї наукової студії — виявити мовні засоби реалізації авторської депресії на матеріалі повісті *В неділю рано зілля копала* (1909), написаної за мотивом романтичної пісні-балади *Ой не ходи, Грицю*. Текст належить до класичних форм красного письменства, уведений у навчальну програму середньої школи та закладів вищої освіти (ЗВО), перекладений багатьма мовами, інсценізований. Вистави за цією повістю успішно проходять на сценах театрів України. Сюжет твору розвивається двома лініями. Перша пов'язана з трагічною долею циганки Маври, яку батько Андронаті врятував від смерті

за її подружню зраду, вимоливши вигнання з табору, а її новонароджене немовля підкинув заможним чужим людям. Сам теж залишив табір і все життя самотньо поневірявся по світу. У кінці твору Мавра дізнається, що Гриць — її син, колись відібраний від неї й підкинтий на виховання багатим людям. Смерть Гриця циганка розцінює як Боже покарання за скоєний гріх. Друга лінія — любовний трикутник: Гриць, Тетяна, Настка. Тетяна отруєє коханого, щоб він не дістався нікому.

Твір написано в непростий час. Період к. XIX – поч. XX ст. ознаменований переходом від реалізму до модернізму, від простого споглядання до внутрішнього відчуття. Це активізувало “неконтрольовану енергію несвідомого” (за Фрейдом), що наповнила літературу новим змістом, а потім і новою формою, але значну увагу потрібно приділяти особистості самої письменниці. Психолінгвістичні особливості тексту досліджували Н. Акімова, В. Беянін, Л. Виготський, М. Жинкін, А. Загнітко, О. Зорькіна, С. Куранова, О. Леонтьєв та ін. У сучасній психолінгвістиці суб’єктивному фактору в мові відводиться першорядна роль. Художній текст розуміють як результат внутрішньої, психічно-емоційної роботи автора, тому в ньому репрезентовані невидимі грані його душі. Як наголошував Д. Овсяннико-Куликовський, „письменник, коли творить, менш за все думає про передавання своєї думки іншим: він занурений у внутрішній процес створення цієї думки” [Овсяннико-Куликовский 1895: 19] (переклад автор. — В. П.).

В. Беянін наголошував, що психологічні особливості автора можна простежити на різних етапах написання тексту, зокрема на етапі вибирання *теми*, етапі окреслення *ідеї*, етапі творення *характерів*, етапі втілення особливостей *композиції* й *сюжету*, та особливе місце дослідник відводить *мові*: „Через мовне вираження художній текст набуває особливого звучання та увиразнюється низкою прийомів, завдяки яким і набуває своєї неповторності” [Беянін 1988: 20–21] (переклад автор. — В. П.).

У повісті *В неділю рано зілля копала* елементи депресії простежуються на всіх рівнях. *Тему* авторка обирає трагічну. Головна *ідея* твору — без любові не варто жити. *Персонажі*, хоч і кожен по-своєму, але всі нещасливі й самотні. Та найбільше підтвердженнь депресивного стану авторки знаходимо в її художньому *мовленні*. На думку О. Вольф, необхідно розмежувати „мову, що *описує* емоції, і мову, що їх *виражає*” [Вольф 1985: 41] (переклад автор. — В. П.). Тільки за такого підходу можна розмежувати *підсвідому авторську* депресію від *свідомо змодельованої* під персонажа чи ситуацію.

Депресія як психологічна категорія пов’язана з важким емоційним станом і виявляється через смуток і зниження активності, самотність, одноманітність, сірість. Про вербальну репрезентацію депресії писали Н. Вітт, М. Гамзюк, Е. Носенко, О. Шахнарович. В. Зубцов виділяє чотири складники депресії: а) *емоційні прояви* (туга, страждання, відчай, очікування біди, знижена оцінка

особистості); б) *фізіологічні прояви депресії* (порушення сну; болі та різні неприємні відчуття в тілі); в) *поведінкові прояви* (уникання соціальних контактів); г) *мисленнєві прояви депресії* (песимістичне бачення майбутнього без перспективи; думки про власну непотрібність) [Зубцов 2016: 79].

Текст повісті *В неділю рано зілля копала* оприявлює майже всі названі види депресії. Загальну знижену емоційну експресію твору можна відчутти вже з кількох фраз: *Спокійно і тужливо, хвилюючись і крилато, заколисувало щось у воздуху до сну, заливаючись притім смутком. Рівно і обережно, тут тихо, там шепотом, а все в один голос, все шум і шум [...] [Кобилянська 2017: 3]* (жирний шрифт в ілюстраціях автор. — В. П.; далі в дужках вказуватимемо сторінки за цим виданням). У подібній емоційній тональності витриманий майже весь текст.

Найбільш поширеними симптомами депресії В. Пишель, М. Полив'яна та інші вважають *печаль і відчуття безнадійності* [цит. за: Зубцов 2016: 80]. В аналізованій повісті домінує лексика на позначення печалі, вербалізована словами з коренем *смут-* (*смуток, смутний, смутніти, смутно, посмутнілий*). Ними передано пригнічений емоційний стан персонажів: *заливаючись смутком* (с. 3); *задержався смуток* (с. 51); *обгортає болючий якийсь смуток* (с. 65); *насуває смуток, розпікає душу* (с. 90); *ніс [...] смуток-тугу* (с. 90); *в'яне за ним серцем і до смутку любить* (с. 100); *серце віщувало смуток* (с. 135); *наведе на неї смуток* (с. 153) *аж за серце хапаючий смуток* (с. 155); *крився сам смуток* (с. 159); *від смутку-горя зберегти не встигли; в смутку тонула* (с. 184); *посхилялися в смутку* (с. 19); *смутом виграла, нагадала своїм смутком щось давно минуле* (с. 197); *або дуже смутні, або всі веселі* (с. 48); *замирає в смутній глибині* (с. 89); *він посмутнів* (с. 66); *він аж посмутнів* (с. 150); *не роз'яснить її посмутнілу душу* (с. 127). Спорадично зустрічається й для характеристики інших об'єктів: *злидні, смуток, самотність* (с. 51); *смутно і тужно тепер осінніми днями* (с. 89); *смутні пісні співати* (с. 21); *невимовне смутними, як ніч чорними очима* (с. 22). Загалом у повісті виявлено 60 одиниць з коренем *смут-*, що становить 33 % від загальної кількості слів (54 787 од.).

Більш глибокий ступінь “важких” емоцій передає *лексика плачу*, що вербалізується через *сльози, плач, ридання*. Функції плачу в неоднакових обставинах різні. Найбільше сліз “укладено” в очі циганки Маври. *Гарячими сльозми* оплакує вона свою подружню зраду (сльози як покаяння). *Божевільним плачем розпуки* переживає своє вигнання з табору (сльози безсилля). Коли зрозуміла, що ніщо не допоможе, *виплакала сльози* (сльози як нездійсненність бажаного). Заливається *гіркими сльозами*, коли залишає на якийсь час малу Тетянку, а сама йде мандрувати. Утирає *мовчки сльози з очей*, коли обіцяє Тетянці навідувати її (сльози перед розлукою із чужою дитиною). *Криваві сльози, змішані зі сльозою радості* бачить Мавра на картах, коли сама собі гадає (сльози як фатум). *Сльози затемнюють їй вид*, коли бачить Гриця (сльо-

зи як неусвідомлений материнський інстинкт). Інші персонажі теж із різних причин проливають сльози. **Сльози** знов спинилися в [...] очах Настки, коли вона дорікає Грицеві за Туркиню (сльози як прохання). **Сльози** втиснулися в [...] очі, коли Гриць подумки відмовляється від Туркині (сльози прощання).

Великі некучі сльози лле Тетяна, коли назавжди прощається із Грицем (сльози розлуки). Іваниха Дубиха *гляди́ть крізь сльози* на свою безнадійно закохану доньку Тетяну (сльози через хвилювання за рідну дитину). На похороні Гриця його *товари́ші-хлопці походжають, утираючи сльози* (сльози у зв'язку зі смертю ближнього). Великий жаль батьківських почуттів передається через сльози й жаль старого Андронаті, коли він вимушено покидає дочку Мавру. Наведемо ширший контекст, бо супровідні слова теж відіграють певну роль у поглибленні скорботи: *Мавро! — кричала з болю душа, ридало серце батькове, і знов сльози залляли його вид [...]. Ніколи такого гірко́го жалю не зазнавав ще в своїм житті, як сими днями. Воліла би була вона малою вмерти, як в найкращих літах от таким способом осиротіти, змарнуватися. Через що? — крикнув розпучливо, ударивши так само з дикого жалю в долоні. Коли взяв її гріх в свої сіті* (с. 21) (сльози відчаю, сльози розлуки). Лексема **сльози** вживається в тексті 27 разів (15% від загальної кількості слів).

Вищий ступінь внутрішнього болю маркують семантичні одиниці з коренем *плак- / плач-* (*плакати, плачучи, заплаканий, розплакатися*). У різних контекстах — особливий характер плачу. Бодем вічної скорботи плаче струна на скрипці старого Андронаті: **Плакали** скрипки, дзвеніли цимбали, дрижали сопілки, а над всіма царювала одна-одніська струнка Андронатової скрипки. *О, та скрипка! Зойком кидалася, голосом блукаючи, сумом розливалася, між циганів рвалася, а про Мавру, Раду все оповідала* (с. 13). Мавра, коли усвідомлює, що від неї відібрали дитину: *наново вибухла плачем Мавра; заходиться з божевільного плачу, плаче і підіймає, благаючи, до них руки; [...] розплакалася наново; розплакалася ще більше* (плач із відтінком повторюваності). Плачуть у повісті й залюблені в Гриця Настка й Тетяна, плаче Мавра, оповідаючи людям про своє нещасливе життя. Найчастіше персонажі плачуть із жалю й болю. Та буває плач і від радості. Напр., коли Іваниха Дубиха прихистила Мавру, циганка **розплакалася на добре**. У наступному контексті маємо поєднання обох видів плачу: **Плакала** вона з **горя**, з **злиднів**, з **турботи і жалю**, туги, але **плакала і з радості**, коли батько **ступив в її хатину і вони пізналися** (с. 192). Коли Мавра дізналася, що Гриць її син, **плакала, рвалася йти до сина** (плач радості). Усього в повісті 66 фіксацій з коренем *плач-/ плак-*, що становить 36 % від загальної кількості слів.

Віднаходимо в аналізованій повісті ще один доказ депресії — відображення **самотності**. Під час депресивних станів людина часто хоче побути одна. У словнику психологічних понять за редакцією А. Петровського та М. Ярошевського термін “самотність” визначають як один із психогенних

факторів, який впливає на емоційний стан людини, що знаходиться в змінених (незвичних) умовах ізоляції від інших людей [Психологія. Словарь 1990]. Серед персонажів твору найбільш самотньою є Мавра. Спершу вона покарана самотністю, коли була вигнана з табору, що передано через невласне пряму мову: *Однак чому вона тут сама?* (с. 22). *Лиш тишина і тишина, і вона ось тут сама* (с. 22). *Сама* вона, хоч молода і гарна (с. 25). Далі Мавра відчула себе чужою серед людей і добровільно усамітнілася: *Але відтепер хоче вона вже проживати на самоті. Геть сама* (с. 31); *[...] буде там на самоті між людьми* (с. 32); *її тягне тепер до самоти* (с. 32). Потім самотність стала вже вимушеною через життєві обставини, при цьому супроводжується глибоким душевним болем, відчаєм, навіть в окремих випадках і страхом: Мавра *перешіптується сама з собою* (с. 51); *вона сама на світі, ніхто її не оборонить* (с. 55); *вона ж сама. Живе циганка-ворожка сама одна* (с. 191). Мінорним поетичним акордом суму звучить неодноразове повторювання *сама я на всю гору, на весь ліс* із різними варіантними доповнювачами: *Сама на всю гору, на весь ліс... сама...* (с. 56); *вона так високо на Чабаниці, сама-саміська чи не на всю сторону [...]* (с. 76). *От я, бідна, сама на цілий ліс, і людська нога лиш рідко заблуджує до мене* (с. 155). *Ади, я сама-саміська на цілу гору, на цілий ліс, лиш сама осталася. Сама, синоньку* (с. 156). *Сама, синоньку, сама. І сама на всю гору, на весь ліс, сама й сама* (с. 162). *Сама на всім світі, на цілу гору, на цілий ліс* (с. 176). *Одна я, бідна, змарнована циганка, сама на цілу гору, на цілий ліс* (с. 191). *Коли б я була те зілья тоді мала при собі, [...] не була б нині Мавра сама по лісах, сама на всім світі [...]* (с. 93). *Я тепер сама-одніська на цілу гору, на цілий ліс, на весь світ* (с. 126). Самотність стала звичним станом: *[...] аж в ліс в її самоту приволіклися за нею звідкись* (с. 163). Про самотність Маври роздумує й батько Андронаті: *І Радугу свого лютого любила, і мадярського боярина любила, а сама одна осталася [...] в світі десь пропала [...]* (с. 106) (абсолютна самотність). Вдумливе читання тексту переконує, що самотність Маври зумовлена не соціальними, а індивідуально-особистісними передумовами. Самотністю наділені не тільки особи, але й птахи, тварини, предмети довкілля: *самітний ворон, самітня оселя-хатинка, самітний млин*. І це вже „не просто констатація автором й усвідомлення ліричним героєм стану самотності, а яскраве зображення в різних формах мовного вираження всіх відтінків переживання цього стану” [Переломова 2012: 65] (жирний шрифт у цитаті автор. — В. П.).

Усього в повісті лексема *сама* зі значенням ‘самотня, одинока’ має 32 фіксації; *самітний/-ий* — 6 фіксацій; *самітна/-я* — 4; *самітність* — 3; *самота* — 13; *сама-саміська* — 2; *сам-один* — 2; *сама-одніська* — 1 фіксація. Усього виявляємо 63 слова з коренем *сам-* (35%). Високу частотність уживання зазначених лексем можна трактувати як „суб’єктивно забарвлений результат

художньо-образної рефлексії об'єктивного світу” [Бехта 2007: 119]. Іншими словами, текст — явище не лише мистецьке, але й психологічне.

Отже, художнє мовлення завжди містить приховану інформацію про автора. Психолінгвістичний підхід до реконструкції мовної особистості допомагає виявити елементи психічної саморефлексії. На основі аналізу мовного фактажу можна судити про стан чи настрій автора в момент написання тексту. Сукупність мовних одиниць на позначення смутку, плачу, самотності розглядаємо як діапазон глибокої авторської депресії в момент написання повісті *В неділю рано зілля копала*. А оскільки депресивні прояви є і в інших творах письменниці (про це йдеться в попередніх статтях авторки цієї статті), можемо припустити, що О. Кобилянська не була щасливою людиною. Однак це не завадило їй створити шедевр, яким нині захоплюється весь українознавчий світ. Багатовимірний феномен О. Кобилянської ще не вивчений достеменно, тому є перспектива досліджень її текстів у психолінгвістичному руслі.

Список використаної літератури

- Беянин В. П., *Психолінгвістический аспект художественного текста*, Москва: Изд-во МГУ, 1988.
- Бехта І. А., *Художньо-естетичні концепти англомовного літературно-художнього твору модернізму*, [в:] „Вісник Сумського державного університету. Сер. Філологія”, 2007, № 1, т. I, с. 117–122.
- Вольф Е. М., *Функциональная семантика оценки*, Москва: Наука, 1985.
- Зубцов Д., *Депресія: визначення та симптоматика*, [в:] „Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер.: Психологічні науки”, 2016, № 1, с. 77–81.
- Кобилянська О., *В неділю рано зілля копала*, [в:] Електронний ресурс: <https://www.ukrlib.com.ua/books/getfile.php?tid=1> (02.01.2018).
- Овсяннико-Куликовский Д. Н., *Язык и искусство*, СПб.: Изд-во И. Юровского, 1895.
- Переломова О. С., *Філософсько-світоглядні аспекти лінгвістичного виміру концепту “самотність”*, [в:] „Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії”, 2012, вип. 50, с. 63–70.
- Психология. Словарь*, ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского, Москва: Политиздат, 2-е изд., 1990.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Belyanin V. P., *Psycholinguistic Aspect of the Artistic Text*, Moscow: Izd-vo MGU, 1988.

- Bekhta I. A., *Khudozhno-estetychni kontsepty anhlovnoho literaturno-khudozhnoho tvoruv modernizmu [Artistic-Esthetic Concepts of the English Literary-Artistic Text of Modernism]*, [v:] „Visnyk Sumskoho derzhavnogo universytetu. Ser. Filohia”, 2007, № 1, t. I, s. 117–122.
- Volf E. M., *Funkcionalnaia semantika ochenki [Functional Semantics of Estimation]*, Moskva: Nauka, 1985.
- Zubtsov D., *Depresiiia [Depression: Definition and Symptomatology]*, [v:] „Naukovyi visnyk Mykolaiivskoho natsionalnoho universytetu im. V. O. Sukhomlynskoho. Serii: Psykholohichni Nauky”, 2016, № 1, s. 77–81.
- Kobylanska O., *U nediliu rano zillia kopala [On Sunday Morning She Dug the Herb]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://www.ukrlib.com.ua/books/getfile.php?tid=1> (02.01.2018).
- Ovsyaniko-Kulikovskij D. N., *Yazyki isskusstvo [Language and Art]*, SPb.: Izd-vo I. Yurovskogo, 1895.
- Perelomova O. S., *Filosofsko-svitohliadni aspekty lnhvistychnoho vymiru kontseptu “Samotnist” [Philosophical-Ideological Aspects of the Linguistic Dimension of the Concept of “Loneliness”]*, [v:] „Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii”, 2012, vyp. 50, s. 63–70.
- Psichologiya. Slovar’ [Psychology. Dictionary]*, red. A. V. Petrovskogo, M. G. Yaroshevskogo. Moskva: Politizdat, 2-e izd., 1990.

СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ БАГАТОМОВНОСТІ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ

МАРІЯ РЕДЬКВА

Ягеллонський університет, Краків — Польща
E-mail: mariya.redkva@uj.edu.pl; ORCID: 0000-0002-1981-8510

JĘZYK UKRAIŃSKI W KONTEKŚCIE WIELOJĘZYCZNOŚCI: WYBRANE ZAGADNIENIA

MARIYA REDKVA

Uniwersytet Jagielloński, Kraków — Polska

STRESZCZENIE. W artykule przedstawiono sytuację języka ukraińskiego we współczesnych społeczeństwach wielokulturowych. Wybrane zagadnienia prezentują tradycyjny rozwój, przetrwanie oraz zachowanie języka w kraju oraz w warunkach emigracji. Socjolingwistyczne badania tego problemu są bardzo ważne dla tworzenia całościowego obrazu rozwoju języka. Cel artykułu polega na przedstawieniu miejsca języka ukraińskiego w kontekście wielojęzyczności współczesnego świata oraz na porównywaniu takich definicji, jak dwujęzyczność, język ojczysty, język odziedziczony, język docelowy, pierwszy i drugi język w różnych językach (przede wszystkim w angielskim, polskim oraz ukraińskim) w odniesieniu właśnie do języka ukraińskiego. Ważnym aspektem jest porównywanie sytuacji języka ukraińskiego w diasporze w różnych krajach oraz znaczenia języka dla przedstawicieli różnych fal emigracji. Znaczenie języka dla każdego kolejnego pokolenia, skutki interferencji językowej, sposoby na zachowanie języka to podstawowe zagadnienia, które są interesujące zarówno dla językoznawców, jak i socjologów.

Słowa kluczowe: wielojęzyczność, dwujęzyczność, język ojczysty, język odziedziczony, język docelowy, język ukraiński, migracja

UKRAINIAN LANGUAGE IN THE CONTEXT
OF MULTILINGUALISM: SELECTED ISSUES

MARIYA REDKVA

Jagiellonian University, Cracow — Poland

ABSTRACT. The article deals with the situation of Ukrainian language in contemporary multicultural societies. Selected issues present traditional ways of developing, existence and maintenance of the language in its home country and abroad. Sociolinguistic studies of this problem are very important for the coherent view of language developing processes. The aim of the paper is to represent the place of Ukrainian in the context of multilingualism of the modern world and to compare such definitions as bilingualism, mother tongue, heritage language, target language, first language and second language in different languages (English, Polish and Ukrainian) with reference to Ukrainian. One of the main research issues is comparing of lingual situation of Ukrainian in diaspora in different countries and its meaning for representatives of different waves of emigration. Meaning the language for each next generation, consequences of the language interference, ways of maintenance are the main issues interesting not just for linguists, but for sociologists so far.

Key words: multilingualism, bilingualism, mother tongue, heritage language, target language, Ukrainian language, migration

Мовознавці неодноразово аналізували явище українсько-російської двомовності, яке простежуємо в мовному просторі України. Однак співіснування української мови з іншими мовами має тривалу історію та на сьогодні широкі дослідницькі перспективи. З огляду на активні міграційні процеси, існування українських громад у світі доцільно розмірковувати про функціонування української мови в багатомовному середовищі, адже проживання українців в іншомовному середовищі, безперечно, змушує до опанування на певному рівні та вживання нової (чужої) мови й водночас змінює межі та сфери використання рідної мови. З урахуванням викладеного вище постає питання про встановлення статусу рідної мови в сучасному мультикультурному та полілінгвальному світі за умов розширення кордонів її функціонування, а вибір мови спілкування залежить від можливості обрати місце проживання й підкреслити свою ідентичність. Французький філософ Б. Кассен зауважує: „Рідна мова — це мова, у якій ми народилися, чи ті мови, у яких ми народилися, і вона не є єдиною можливою. [...] Рідна мова — це мова, якою ми просякнуті, ми «купаємося» в її звучанні й можемо гратися словами, чути відлуння значень, вигадувати нові слова: ми — господарі цієї мови, й, однак, це вона тримає нас у своїх руках. Це надзвичайні стосунки. Ми її господарі, бо можемо нею висловити все, що хочемо, але все ж таки вона

тримає нас у руках, бо це вона визначає наш спосіб мислення, наш спосіб життя, наш спосіб буття” [Кассен 2016: 11–12]. В. Русанівський визначає рідну мову як „мову, з якою людина входить у світ, прилучається до загальнолюдських цінностей у їх нац. [національній] своєрідності. Людина стає свідомою, оволодіваючи мовою своїх батьків. [...] Р. м. [Рідна мова] сприймається не просто як засіб комунікації, не тільки як знаряддя формування думок, а значно інтимніше — як одне з гол. [головних] джерел патріот. [патріотичних] почуттів, як рецептор духовно-емоц. [емоційної] сфери людини. [...] Р. м. [Рідна мова] єднає, консолідує народ у часі і просторі” (доповнення в квадратних дужках автор. — М. Р.) [Українська мова: Енциклопедія 2004: 553]. Польська дослідниця Е. Ліпінська сформулювала визначення рідної мови на основі аналізу дефініцій, запропонованих мовознавцями світу, напр.: „Рідна мова — це перша мова, яку людина пізнає і засвоює, якої торкається і за допомогою якої налагоджує зв’язок з довкіллям. Вона має велике значення для пізнання світу людиною, формування її як особистості. Зазначене й мотивує те, що людина ототожнює рідну мову зі своїм єством, а в дорослому житті зазвичай використовує її для того, щоб мислити нею, бачити сновидіння, рахувати та молитися” [Lipińska 2003: 15] (переклад автор. — М. Р.).

Ідентифікування себе з певною мовою — це природно, однак у сучасному світі неможливо існувати герметично в межах однієї мови, навіть проживаючи у своїй країні. Б. Кассен розмірковує про володіння кількома мовами: „Що це, власне, означає: знати багато мов? Можливо, це мати багато тятів до свого лука. Багато мов — це багато світів, багато способів відкритися світові” [Кассен 2016: 16–17]. Багатомовність зумовлюють геополітичні чинники, міграційні та освітні зміни. Водночас вони розширюють межі використання мов на певному рівні поза кордонами країни, змінюють їхні функції та впливають на формування варіантів мов на різних територіях. Мовна інтерференція, запозичення, витворення *Franca Lingua* чи *Global English* — це все наслідки співіснування й взаємних контактів мов, що зумовлене викликами цивілізації. У сучасній соціолінгвістиці найчастіше статус української мови визначають як складник російсько-української двомовності через урахування історичної та політичної ситуацій. Однак це лише один з варіантів функціонування української мови на мовній карті світу. Українсько-російські контакти радянського періоду однозначно можна окреслити як диглосію із чітко окресленою тенденцією не лише до так званого зближення двох мов, але й функційного обмеження в суспільстві. Проблема українсько-російської диглосії та білінгвізму висвітлена в дослідженнях В. Бріцина [Українська мова: Енциклопедія 2004: 131–132], В. Лизанчука [Лизанчук 2008], Я. Радевича-Винницького [Радевич-Винницький 2011], С. Узунова [Узунов 2014] та ін. Наслідки впливу тривалої мовної політики радянської доби до сьогодні прочитуються в українських реаліях. Л. Масенко в праці *Мова радянського* -

зму детально й різнобічно аналізує мовні впливи та витворення нових форм у радянський період. Мовну ситуацію в пострадянській Україні вона окреслює як “розкол на мовному ґрунті” й „це не тільки опозиція двох мов, це протистояння ідентичностей і цивілізаційних орієнтацій населення” [Масенко 2017: 219]. Упродовж майже трьох десятиріч незалежності України, з одного боку, це явище все ще панує в мовному просторі зі зміцненням окремих маркерів (послугування державною мовою здебільшого в діловодстві, книгодрукуванні, художній літературі та сфері освіти), з другого боку, медіапростір створив концепцію ілюзорної двомовної ситуації, чим надалі пропагує й підтримує функціонування російської мови на всіх рівнях.

На сьогодні, на жаль, активно не обговорюється мультикультурність й багатомовність, що мали місце в українських містах у довоєнний період, як не пишуть і про двомовність пограниччя, українсько-польську, українсько-німецьку двомовність з огляду на колишній територіальний розподіл сучасної України між різними імперіями. “Поza кадром” залишаються позиції двомовних письменників ХІХ – поч. ХХ ст., для яких вибір мови ставав вибором ідентичності. Однією з ґрунтовних праць, у якій розкрито аспект розвитку, функціонування та співіснування української мови з іншими мовами на поч. ХХ ст., є дослідження Ю. Шевельова *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус* [Шевельов 2009].

У сучасній Україні двомовність також не одновимірна з огляду на зростання кількості “мішаних” родин, міграцію сімей, досвід проживання дітей з раннього віку за кордоном, що спричиняє збільшення кількості дітей-білінгвів тощо. Питання двомовності в еміграції не однозначне й отримує різні погляди з кожною наступною хвилиною й типом еміграції. Так, перші хвилі еміграції до Південної Америки, Сполучених Штатів Америки, Канади, Австралії, зокрема еміграція к. ХІХ – поч. ХХ ст. охопила передусім малоосвічені прошарки населення. Умови проживання в спільнотах емігрантів, доступність освіти, сфера діяльності не сприяли асимілюванню першого покоління мігрантів ні на соціальному, ні на мовному рівнях. Двомовність наступного покоління можна схарактеризувати як володіння одним з діалектних варіантів української мови, здебільшого говорів, поширених на Східній та Західній Галичині, Буковині, оскільки найбільше емігрантів було саме із цих земель, та набутої вже в середовищі іноземної мови.

У польському мовознавстві двомовність саме перших емігрантів у Бразилії детально описав професор В. Мьодунка [Miodunka 1997]. Крім того, цей учений здійснив загальний огляд стану досліджень Полонії у світі [Miodunka 1999].

Американська дослідниця К. Сілз на основі порівняння досліджень різних часових періодів коротко описує мовну ситуацію різних поколінь українських емігрантів у США: „Більшість представників української діаспори в США

можна зарахувати до категорії носіїв галицького варіанта української мови. Спільнота американців українського походження ґрунтується на еміграції початку двадцятого сторіччя, коли виникла на заході України та сході Польщі своєрідна галицька нація. Сучасній українській мові притаманний більшою мірою вплив російської мови, відповідно, на українській мові, якою говорять у США, позначилися галицька говірка, польська та англійська мови, а на-самперед англійська. З огляду на значні та помітні відмінності між сучасною українською мовою й галицькою говіркою, засіб спілкування представників української діаспори часто називають «українською куховарок», що мало би характеризувати її нестандартність» [Seals 2014] (переклад автор. — М. Р.). На сучасному етапі нащадки перших емігрантів якщо й володіють мовою батьків, то володіють нею як успадкованою. Це передбачає обмеження можливостей використання мови — у родинному колі, церковній спільноті й недільній школі. Соціолінгвістичні дослідження інших мов засвідчують, що спілкування в родині із часом також відбувається з використанням не лише однієї мови, зокрема покоління братів-сестер часто надає перевагу мові середовища.

На жаль, ці явища недостатньо описані в науковій лінгвістичній українській літературі, але з огляду на однакові умови емігрування частково можемо порівняти мовну ситуацію, у якій опиняються польські та українські емігранти, на основі досліджень польських мовознавців.

Загалом у літературі використовують опозиції ‘рідна мова’ (‘mother tongue’) — ‘іноземна мова’ (‘foreign language’), ‘перша мова’ (‘first language’ — L1 — ‘друга мова’ (‘second language’ — L2), ‘вихідна мова’ (‘source language’) — ‘target language’ (опрацювання цього терміна в українському мовознавстві ще не здійснене, оскільки не знайдено точного відповідника в спеціальній літературі). Більшість учених дотримується думки, що не слід отожднювати поняття “іноземна мова” та “друга мова”. Услід за Д. Кристалом, Е. Ліпінська вважає, що друга мова засвоюється без участі вчителя й без формальних інструкцій, у природному середовищі, де послуговуються цією мовою. Натомість іноземну мову вивчають у штучних умовах, найчастіше в школі, на курсах тощо. Зміст понять “іноземна мова” та “друга мова” часто збігаються з “target language”, однак останнє має ширше значення й охоплює два попередні [Lipińska 2003: 42–43]. В українській лінгводидактиці вперше описано українську мову як *іноземну мову*, *другу мову*, *успадковану мову*, “*українську куховарок*”, *домашню мову* та зіставлено запропоновані терміни з поняттями в інших мовах у дослідженні О. Туркевич [Туркевич 2015: 17–19]. Процеси засвоєння дорослими та дітьми мови нового середовища відбуваються по-різному. Р. Елліс обґрунтовує вживання термінів *second language acquisition* та *second language learning* щодо вивчення другої мови [Ellis 1994]. Для дорослих це передусім так звана ‘target language’, тобто мова для комфортного функціонування в нових умовах. Діти засвоюють другу мову при-

родно легко, оскільки для них вона стає функційно першою мовою — мовою освіти, спілкування з ровесниками та оточенням загалом. На цьому етапі звужується використання рідної мови та обмежується її функціонування поза домом і родиною. Це закономірний процес, що відбувається незалежно від країни та її титульної чи державної мови. Механізми адаптування до нового мовного середовища відбуваються аналогічно.

Нова еміграційна хвиля, що почалася в 90-х рр. ХХ ст., умовно кажучи, привезла із собою на американський континент, в Австралію та Канаду сучасну українську літературну мову, що сприяло активізуванню нового етапу розвитку українськомовного середовища в цих країнах. Помітні зміни в ставленні до мови серед мігрантів: з одного боку, розвивають системи недільних шкіл і товариств для дітей, створюють сучасні підручники для вивчення української мови; з другого — помітною є тенденція до асимілювання, відповідно, питанню мовного виховання не надають належної уваги. Значення рідної другої — іноземної — мови поступово змінюється. Трудова міграція до Англії, Італії, Іспанії та Португалії, що згодом перетворилася на досить численну еміграцію, може стати прикладом дослідження адаптації сучасних емігрантів у нових країнах без міграційної передісторії та виникнення нових видів двомовності чи й багатомовності.

Певну зміну масштабів білінгвізму спостерігаємо в контексті українсько-польської двомовності. Це приклад двомовності етнічних груп, які з огляду на історичні обставини та перерозподіл кордонів опинилися в іншій державі. На Галичині протягом 1886–1939 рр. діяли так звані утравкістичні школи, у яких частину навчальних дисциплін викладали однією мовою, а частину — іншою. Польська мова як мова освіти та мова офіційного спілкування набувала вагомого значення для двомовних користувачів, однак першість української зберігалася. Після Другої світової війни та остаточно після акції “Вісла” 1947 р. українська мова перестала бути мовою освіти національних меншин на території Польщі. Отже, українська мова стала винятково мовою домашньою чи так званою “українською куховарок”. Це зменшило її можливості щодо закономірного розвитку відповідно до потреб суспільства та зумовило звуження її функцій до місцевого діалектного варіанта. Незважаючи на суспільні зміни всередині 50-х рр. ХХ ст., відновлення кількох українських шкіл на півночі країни, відродження україністики у Варшавському університеті, що оприсутнювало українську меншину та мову в офіційному просторі, українсько-польський білінгвізм у варіанті домашньої мови проіснував до сьогодні. Наслідком такої ситуації та неминучої мовної інтерференції стало активне запозичення та адаптування полонізмів, зокрема на позначення нових предметів та явищ, назв яких не існувало в говірках.

Нові міграційні процеси між Україною та Польщею, що активізувалися після революції 2013–2014 рр. та початку українсько-російської війни, унесли

зміни і в суспільну, і в мовну картину світу сучасної Польщі. Про двомовність серед трудової міграції недоцільно говорити, оскільки опанування мови на певному рівні мотивоване передусім умовами роботи. Натомість студентська молодь та діти, які або приїжджають у ранньому віці, або народжуються в Польщі, безумовно, стають двомовними. Польська мова — це і для першої групи, і для другої насамперед мова освіти, а з віком стає мовою ширшого середовища. Функціонування української мови звужується до домашнього спілкування та кола знайомих, а також залишається засобом комунікації з родичами з України.

З мовного погляду еміграція к. ХХ – поч. ХХІ ст. порівняно з попередніми найбільш різноманітна, оскільки серед емігрантів багато російськомовних осіб та людей, які послуговуються суржи́ком. Це один із чинників, що не сприяє консолідації, єднанню спільноти з метою збереження своєї ідентичності за кордоном. Відкриваються українські недільні дитячі садочки й класи в школах; усе більше шкіл запрошують до співпраці культурних консультантів, які сприяють адаптуванню та кращій співпраці вчителів з дітьми з України; консульства та релігійні громади працюють над залученням українських родин до спільних проєктів. Водночас серед українців спостерігаємо тенденцію до максимального асимілювання. Це виявляється в різних аспектах — від зміни документального ідентифікування імені, відтворення його польською мовою до вживання польської мови під час спілкування в родині, навіть у “незмішаних” сім’ях. Спілкування батьків з дітьми польською в домашніх умовах стало доволі поширеним явищем. Зокрема, діти часто втрачають основні навички активного спілкування, навіть якщо рідною й першою мовою в них була українська. Серед студентської молоді, для якої польська стає другою й функційно важливою мовою для навчання, роботи й проживання в польськомовному середовищі, спостерігаємо тенденцію до вживання не лише української та польської мов, а й російської, хоча російська не є їхньою рідною, другою чи домашньою мовою. Тому в цьому середовищі формується тримовна картина на рівні неформального спілкування та спілкування в соціальних мережах. Примітним аспектом існування у двох і більше мовах є спілкування в інтернет-просторі (ця тема потребує окремого аналізу з огляду на розмаїтість явищ та процесів у творенні подібного дискурсу). Спостерігаємо аналогічне, як у США, мовне розмежування локальної національної меншини та нових емігрантів, що стає причиною створення окремих осередків спільноти. Зазначена ситуація ще в розвитку, і про її наслідки та причини можна буде зробити висновки лише через кілька років.

Отже, пропоноване дослідження — це лише спроба моделювання загальної картини мовних проблем, що стосуються функціонування української мови в різних країнах в умовах багатомовності сучасного світу. Українсько-англійська, українсько-італійська, українсько-іспанська, українсько-португальська,

українсько-польська, українсько-чеська двомовність та інші — це ті форми існування української мови за кордоном, які можна сьогодні спостерігати. Проблеми білінгвізму потребують детального соціолінгвістичного дослідження. Побіжний розгляд процесів розвитку та збереження української мови в умовах еміграції засвідчив, по-перше, закономірність процесів, що відбуваються з кожною мовою, “вивезеною” за межі рідної країни, а по-друге, унікальність цього процесу, коли діаспора зберігає українську мову довоєнного періоду, діалектні варіанти й водночас сучасну українську мову з її новими явищами, запозиченнями, суржиковими елементами. Незважаючи на деякі закономірності адаптування носіїв певної мови в чужомовному середовищі, кожне середовище та кожна мова мають свої особливості.

Перспективою дослідження актуалізованої в цій статті проблеми вважаємо відстеження інтерференції рідної мови та мови середовища, способів збереження та розвитку рідної мови, передавання її наступним поколінням на прикладі різних мов в умовах активних міграційних процесів в Україні протягом останніх десятиліть.

Список використаної літератури

- Кассен Б., *Більше однієї мови*, Київ: Дух і літера, 2016.
- Лизанчук В., *Геноцид. Етноцид. Лінгвоцид української нації*, Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008.
- Масенко Л., *Мова радянського тоталітаризму*, Київ: Кліо, 2017.
- Радевич-Винницький Я., *Двомовність в Україні: теорія, історія, мововживання*, Київ-Дрогобич: Посвіт, 2011.
- Туркевич О., *Становлення терміносистеми методики викладання української мови як іноземної*, Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2015.
- Узунов С., *Мовна ситуація в Україні: білінгвізм чи диглосія?*, [в:] „Українське мовознавство”, 2014, № 1 (44), с. 81–93.
- Українська мова: Енциклопедія*, Київ: Українська енциклопедія, 2004.
- Шевельов Ю., *Українська мова в першій половині двадцятого століття*, [в:] *Вибр. праці, кн. I. Мовознавство*, упор. Л. Масенко, Київ: Вид. дім „Києво-Могилянська Академія”, 2009, с. 26–279.
- Ellis R., *The study of Second Language Acquisition*, Oxford University Press, 1994.
- Lipińska E., *Język ojczysty, język obcy, język drugi. Wstęp do badań dwujęzyczności*, Kraków: Wyd-wo Un-tu Jagiellońskiego, 2003.
- Miodunka W., *Badania bilingwizmu i języka Polonii Brazylijskiej na tle badań języka polskiego w świecie*, [w:] „Przegląd Polonijny”, 1997, zesz. 4, s. 5–18.
- Miodunka W., *Stan badań nad Polonią i Polakami w świecie*, [w:] „Przegląd Polonijny”, 1999, zesz. 1, s. 87–104.

Seals C., *Heritage Voices: Language — Ukrainian*, [in:] Електронний ресурс: https://www.researchgate.net/publication/273444280_Heritage_Voices_Language_Ukrainian (01.03.2019).

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Kassin B., *Bilshе odniiеi movy [More Than One Language]*, Kyiv: Duh i litera, 2016.
- Lyzanchuk V., *Henotsyd. Etnotsyd. Lnhvotsyd ukrainskoi natsii [Genocide, Ethnocide, Linguicide of the Ukrainian Nation]*, Lviv: Vyd. tsentr LNU im. Ivana Franka, 2008.
- Masenko L., *Mova radianskoho totalitaryzmu [The Language of Soviet Totalitarianism]*, Kyiv: Klio, 2017.
- Radevych-Vynnytskyi Y., *Dvomovnist v Ukraini: teoriia, istoriia, movovzhvyvannia [Bilingualism in Ukraine: Theory, History, Language Use]*, Kyiv-Drohobych: Posvit, 2011.
- Turkevych O., *Stanovlennia terminosystemy metodyky vykladannia ukrainskoi movy jak inozemnoi [Main Tendencies of the Terminology Formation of the Methodology of Teaching Ukrainian as a Foreign Language]*, Lviv: Vyd. tsentr LNU im. Ivana Franka, 2015.
- Uzunov S., *Movna sytuatsiia v Ukraini: bilinhvizm chy dyhlosiia? [Language Situation in Ukraine: Bilingualism or Diglosia?]*, [v:] „Ukrainske movoznavstvo”, 2014, № 1 (44), s. 81–93.
- Ukrainska mova. Entsyklopediia [Ukrainian Language: Encyclopedia]*, Kyiv: Ukrainska entsyklopediia, 2004.
- Shevelov Yu., *Ukrainska mova v pershii polovyni XX stolittia (1900–1941): Stan i status [The Ukrainian Language in the First Part of the XXth Century]*, [v:] *Vybr. pratsi, kn. I: Movoznavstvo*, upor. L. Masenko, Kyiv: Vyd. dim “Kyjevo-Mohulanska Akademia”, 2009, s. 26–279.
- Ellis R., *The study of Second Language Acquisition*, Oxford University Press 1994.
- Lipinska E., *Język ojczysty, język obcy, język drugi. Wstęp do badań dwujęzyczności*, Kraków: Wyd-wo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003.
- Miodunka W., *Badania bilingwizmu i języka Polonii Brazylijskiej na tle badań języka polskiego w świecie*, [w:] „Przegląd Polonijny”, 1997, zesz. 4, s. 5–18.
- Miodunka W., *Stan badań nad Polonią i Polakami w świecie*, [w:] „Przegląd Polonijny”, 1999, zesz. 1, s. 87–104.
- Seals C., *Heritage Voices: Language — Ukrainian*, [in:] Elektronnyi resurs: https://www.researchgate.net/publication/273444280_Heritage_Voices_Language_Ukrainian (01.03.2019).

**ФРАЗЕОЛОГІЗМ ЯК ОБ’ЄКТ ВИВЧЕННЯ
В ІНШОМОВНІЙ АУДИТОРІЇ
(доцільність використання й критерії добирання)**

МАРІЯ СЦІРА

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів — Україна
pisarmaria@gmail.com; ORCID: 0000-0003-1977-4383

**FRAZEOLOGIA JAKO PRZEDMIOT NAUCZANIA
W AUDYTORIUM OBCOJĘZYCZNYM
(celowość zastosowania i kryteria doboru)**

MARIJA SCIRA

Lwowski Narodowy Uniwersytet imienia Iwana Franka, Lwów — Ukraina

STRESZCZENIE. Artykuł dotyczy problematyki definicji frazeologii oraz klasyfikacji frazeologizmów. Badanie koncentruje się na zasadach nauczania frazeologii w audytorium obcojęzycznym. Celem artykułu jest wytyczenie kryteriów doboru jednostek frazeologicznych do ich zastosowania w procesie nauczania języka ukraińskiego jako obcego w audytorium obcojęzycznym. Przedstawiono zasady prezentacji frazeologizmów w audytorium obcojęzycznym, określono kryteria doboru jednostek frazeologicznych dla studentów obcojęzycznych na poziomie początkowym, takie jak: prosta struktura frazeologiczna (wyrazy w sensie dosłownym, 2–3 elementy, prosta struktura morfemiczna); przejrzysta forma wewnętrzna (motywacja); aspekt badań regionalnych; częstotliwość użycia frazeologizmu. W procesie nauczania nauczyciel musi stworzyć potencjał językowy i komunikacyjny, który przede wszystkim zwiększy zdolność studenta do skutecznego postrzegania i przyswajania informacji. Nauczanie języków powinno stanowić część składową kulturowo-narodowego postrzegania nowego środowiska. Tylko wówczas bowiem student obcojęzyczny uzyskuje świadomość językową, która ułatwi mu postrzeganie formuł językowych na tle ogólnej kulturowo-narodowej specyfiki.

Słowa kluczowe: frazeologia, nauka języka ukraińskiego jako obcego, kulturowo-narodowa specyfika, kryteria, studenci obcojęzyczni

FRAZEOLGY AS THE OBJECT OF STUDY IN FOREIGN AUDIENCE (expediency and selection criteria)

MARIIA STSIRA

Lviv Ivan Franko National University, Lviv — Ukraine

ABSTRACT. The article deals with the issues of the definition of phraseology, classification of phraseologisms, and focuses on the principles of teaching phraseologisms for foreigners. The purpose of the article is to show the criteria of selection of phraseological units for their application in the process of studying Ukrainian as a foreign language, to describe the principles of presenting phraseologisms for a foreign language audience. The criteria of selecting phraseological units for foreign students at the initial level are set out, namely: a simple structure of phraseology (words in the literal sense, 2–3 components, a simple morphemic structure); transparent internal form (motivation); regional studies aspect; frequent use of phraseologism. In the process of learning, the teacher is to form a linguistic and communicative potential, which, first of all, will increase the student's ability to effectively perceive and master information. Language teaching should form general cultural and national component of the perception of the new environment, since in this way a foreign student forms a linguistic consciousness that facilitates the perception of language formulas against the background of common cultural and national peculiarities.

Key words: phraseology, learning Ukrainian as a foreign language, specificity, criteria, foreign students

Постулат В. фон Гумбольдта про те, що „різні мови — це не стільки різне позначення однієї й тієї самої речі, скільки різне її бачення” [Гумбольдт 1985: 347] (переклад автор. — М. С.), став основним принципом методики викладання мови як іноземної. Іншим важливим її постулатом є те, що мова — засіб вираження мислення людини, специфічне відображення світу. Завдяки мові відбувається передавання інформації про традиції, життя, історію країни кожного етносу.

Загальновідомо, що фразеологізми вербалізують почуття, думки, мовленнєві якості людини, надають їм специфічного національного відтінку. Фразеологічні одиниці належать до особливого національно маркованого складу мови. Національний колорит у фразеологізмах створюється їхнім історичним та етноситуативним мотивуванням, лінгвокраїнознавчим тлом, лексичними компонентами та структурою [див.: Ажнюк 1984: 61].

Зв'язок української мови, яку вивчає студент як іноземну, і мислення, сформованого рідною мовою, безперечно, існує й проявляється в тому, що новий спосіб мислення формується засобами української мови через набуття

нового життєвого або фахового, теоретичного або практичного досвіду сучасної реальності [див. про це: Селівестрова 2007: 9].

В українському мовознавстві є низка ґрунтовних досліджень, у яких висвітлено суттєві питання класифікації фразеологізмів, їхньої структури, семантики, стилістики, перспективи розвитку фразеологічних одиниць у мові, їхнього застосування з навчальною метою, зокрема в навчанні української мови як іноземної.

В українській лінгводидактиці проблемам залучення фразеології до процесу навчання й вивчення української мови як іноземної присвячено багато праць, зокрема Л. Селівестрова [Селівестрова 2007: 9] та М. Шклярська [Шклярська 2012: 251] зосереджують увагу на проблемах методики засвоєння фразеологізмів в іншомовній аудиторії, методах навчання цьому. Зауважмо, що Л. Селівестрова виокремлює лінгвістичний, психологічний та методологічний компоненти навчання, наголошує на врахуванні психологічного фактора під час вивчення мови. Адже психологія допомагає визначити, які якості людини домінують у певний період її навчання і, відповідно, потребують обов'язкового врахування [Селівестрова 2007: 10]. Г. Кузь та Н. Ядловська акцентують на проблемах використання фразеологізмів у підручниках для іноземців. Г. Кузь розглядає дидактичні прийоми семантизування та засвоєння фразеологізмів, специфіку їхньої репрезентації в підручниках, досліджує критерії відбирання фразеологічного матеріалу для використання в навчальному процесі [Кузь 2016: 88]. Н. Ядловська пише про вивчення фразеологізмів на різних етапах вивчення іноземної мови [Ядловська 2007: 122]. Н. Скиба в статті *Формування комунікативної компетенції у студентів-іноземців на фразеологічному рівні* наголошує на формуванні в студентів-іноземців комунікативної компетенції й зауважує, що іноземець часто не розуміє такого художнього прийому, як авторська іронія, оскільки усталені вирази переважно пишуть без лапок. Щоб зрозуміти подібні конструкції (напр., *недовго музичка грала*) потрібні певні фонові знання [Скиба 2012: 271]. На думку Г. Філь, національно-культурний компонент фразеологічних одиниць української мови відображає трудову діяльність, політичний устрій, явища традиційного побутового характеру, реалії дійсності [Філь 2012: 268].

Мета цієї статті — схарактеризувати критерії відбирання фразеологічних одиниць для їхнього застосування в процесі вивчення української мови як іноземної, описати принципи подання фразеологізмів в іншомовній аудиторії.

Неможливо вивчити іноземну мову, не знаючи менталітету, уявлень, поглядів індивідів, особливостей культури, способу життя, національних традицій. Вирішальний вплив на відмінність національних картин світу справляє національна ментальність, що притаманна певній етнокультурній спільноті. Ментальність — одна з форм суспільної свідомості, що закріплена в матеріа-

лізованих речах, але має несвідомий характер, відповідну структуру, виражену у взаємозв'язках внутрішніх рис.

Фразеологічна одиниця є одним з основних складників мовної картини світу. Кожна людина по-своєму уявляє світ, тому об'єктивну реальність можна назвати образом мовної картини світу. Завдяки знакам, символам мова відображає культуру народу від покоління до покоління. Вірування, традиції, ментальність є специфічними рисами носіїв мови, і вони відображаються у фразеологізмах.

В енциклопедії української мови зазначено, що фразеологізм, фразеологічна одиниця, фразеологічний зворот, фразема — це „нарізно оформлений, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак, який своїм виникненням і функціонуванням зобов'язаний фраземотворчій взаємодії одиниць лексичного, морфологічного та синтаксичних рівнів” [Українська мова: Енциклопедія 2004: 770].

Студенти-іноземці повинні не тільки правильно засвоїти звуковий та графічний склад фразеологічних одиниць, але й сформувані у свідомості нове поняття, щоб адекватно користуватися цією фразеологічною одиницею. Фразеологічна одиниця виступає в кожному випадку як готова формула. Вона протиставляється в мові та мовленні тим одиницям, які мовці створюють у процесі комунікації за відомими зразками й за певними правилами. Особливості значення багатьох фразеологізмів не можна, напр., зрозуміти й пояснити, спираючись тільки на значення компонентів, що входять до складу фразеологічних одиниць. Це, безперечно, не означає, що в семантиці фразеологізму не можуть бути відбиті певні зміни. Важливо зіставити їх зі значеннями відповідних словосполучень-прототипів й із ситуаціями, що привели до формування нового значення. Утворившись унаслідок багаторазового вживання в людському колективі в тій чи тій виробничій галузі, усталені вирази поступово розширювали свої функції, набували нового змісту.

У навчанні української мови як іноземної перед викладачем рано чи пізно постає питання щодо введення до словника іноземних студентів фразеологічних одиниць. На думку Г. Кузь, важливими для відбирання фразеологічного мінімуму до словника студентів-іноземців є такі критерії: лінгво-країнознавча та комунікативна цінність, доступність, нормативність, пов'язаність із граматичним і лексичним мінімумами, можливість витлумачити фразему стисло й знайомими словами, прозора внутрішня форма, наявність відповідника в рідній мові, екзотичність, орієнтація на сучасну дійсність. На різних рівнях вивчення мови шкала важливості названих критеріїв буде різною. Напр., на початковому та базовому рівнях (A1–A2) основними є принципи доступності, прозорості внутрішньої форми, комунікативної цінності, можливість одним-двома словами витлумачити значення, “інтернаціональність” фраземи. На середньому рівні (B1–B2)

важливо брати до уваги лінгвокраїнознавчий потенціал фразеологічних одиниць, їхню екзотичність, пов'язаність із граматичним та лексичним мінімумами. На високому рівні (С1–С2) необхідно доповнювати лексичний і граматичний матеріал різностильовими фраземами, сучасними новотворами, поширеними в ЗМІ та науковому стилі [Кузь 2013: 128]. Отже, вивчення фразеології — це найвищий рівень оволодіння мовленням.

Звичайно, “фразеологічна” вправність не є визначальною у вмінні послуговатися українською мовою як іноземною, особливо на ранніх етапах її вивчення. Реалізувати свої побутові та освітні (чи інші) потреби іноземний студент може й без використання фразеологічних одиниць. Однак мовне середовище, у якому перебуває студент, зрештою “влаштує зустріч” із фразеологічним фондом української мови.

Якщо йдеться про засвоєння комунікативно-поняттєвого мінімуму, напр., на початковому рівні, то насамперед необхідно запропонувати для вивчення найбільш поширені формули привітання, прощання, побажання, вибачення, подяки тощо (*Привіт! Добрий день! До побачення! Добраніч! До зустрічі! Гарних вихідних! Дякую! Будь ласка! Прошу! Вибачте!*). А на наступних етапах можна включати використовувані рідше — з нагоди відповідних релігійних свят чи в інших ситуаціях (*Христос народився! — Славимо Його! Христос воскрес! — Воістину воскрес! Дай, Боже, щастя! — Дякую. Дай, Боже, вам!*). Узагальнюючи думки дослідників щодо можливості використання фразеологічних одиниць під час вивчення української мови як іноземної, Ю. Сагата зауважує, що запорукою ефективності засвоєння пропонованого на заняттях фразеологічного матеріалу є його впорядкованість [Сагата 2009: 157–171]. Фразеологізми, з якими іноземець стикається на занятті, мають бути не випадковими, а пов'язаними з лексико-комунікативною темою. Це дасть змогу полегшити й зробити більш ефективним процес розуміння, запам'ятовування та практичного застосування вивчених ідіом у звичних для студентів ситуаціях. Студенти будують свої висловлювання на визначену тему в певній комунікативній ситуації, використовуючи вже засвоєний не тільки лексичний, а й фразеологічний матеріал, при цьому значно збагачуючи своє мовлення та одночасно запам'ятовуючи фразеологізми.

Значну групу становлять фразеологізми, що фіксують морально-етичні оцінки (*душа в душу; брати близько до серця*), а також фразеологізми, що відображають психолого-етнографічні ознаки, зокрема риси характеру, особливості реагування на різні обставини життя (*кров з молоком; ні риба ні м'ясо; майстер на всі руки*).

Спробуймо пояснити деякі з них.

Кров з молоком — ‘рожевовидий, рум'яний, здоровий (про людину та її обличчя)’ [Фразеологічний словник української мови 1999, 1: 399]. На заняттях з української мови студенти-іноземці вивчають тему “Портрет люди-

ни”, під час якого одне із завдань — описати зовнішність людини, застосовуючи слова *здоровий, рум'яний, високий, худий* та ін. Тож доцільно пояснити іноземним слухачам, що людська кров червоного кольору, а якщо її змішати з білим молоком, то рідина буде рожевою.

Майстер на всі руки — ‘людина, яка все вміє робити, вправна, тямуща у всякому ділі’ [Фразеологічний словник української мови 1999, 1: 460]. На початковому етапі надто складно пояснити зміст наведеного фразеологізму таким тлумаченням. Уважаємо, що слід спрощено розкрити значення цієї фраземи, застосовуючи слова, які студенти вже засвоїли. Отже, *майстер на всі руки* — це ‘людина, яка має багато вмінь, усе робить добре’. Наголосімо, що в процесі вивчення іменників студенти можуть утворити форму множини від слова *рука*.

Іншим типом стійких сполучень, які доречно використовувати вже на початкових етапах (особливо в навчанні мови студентів, які знають хоча б одну слов'янську мову), можуть бути усталені порівняння, що мають здебільшого прозору мотивацію і є нескладними для сприйняття: *бути на сьомому небі; як риба у воді; як без рук; вітер у голові; прикусити язика*.

Розгляньмо фразеологізм **як риба у воді** — ‘почуватися вільно, невимушено, добре’ [Фразеологічний словник української мови 1999, 2: 736]. У процесі навчання студенти ознайомилися з лексичними значеннями слів *риба, вода, добре*. Вони розуміють, що рибі у воді добре, бо це її природне середовище, так само, як і людині в сприятливих життєвих умовах. Використовуємо принцип пояснення нового через відоме.

Уважаємо легкими для студентів-іноземців прості за будовою й прозорі за внутрішньою формою стійкі сполучення, напр.: *права рука; давати слово; набрати в рот води; знати як свої п'ять пальців; бути на коні; як кіт наплакав; бити чолом; яблуку ніде впасти; або все, або нічого; їхати зайцем*. Лінгвокраїнознавчий критерій під час добирання таких фразеологізмів відступає на другий план, основними натомість є прозора внутрішня форма та проста будова, наявність відповідника в рідній мові [Фразеологічний словник української мови 1999, 1: 125].

Розгляньмо значення фразеологізму **набрати в рот води** — ‘утратити здатність або бажання говорити; зятято мовчати’ [Фразеологічний словник української мови 1999, 1: 518]. Найкраще, як видається, пояснити зміст одиниці візуально: запропонувати студентам випити ковток води та й при цьому спробувати щось сказати. Вони не зможуть говорити й легко запам'ятають цей фразеологізм.

Бити чолом — ‘шанобливо вклонитися, вітаючи кого-небудь’ [Фразеологічний словник української мови 1999, 1: 26]. Найлегше роз'яснити зміст фраземи — продемонструвати самим викладачем легкий уклін студентам. Однак легкий уклін під час вітання або прощання з іншою особою є

невербальною формою етикету, ознакою гарної культури поведінки, поваги та ввічливості. Але потрібно зважати на особливості культури, носіями якої є іноземці, адже вони ці норми можуть по-іншому сприйняти або ж у їхній країні такого немає.

Права рука — ‘перший помічник, довірена особа у кого-небудь’ [Фразеологічний словник української мови 1999, 2: 764]. Спростимо визначення. У більшості людей головною (важливою) є права рука. Тому *правою рукою* називають людину, яка є важливою для когось, якій довіряють. Варто порівняти з висловом *ліва рука, ліворукий (криворукий)*. Загальновідомо, що *шульга* — ‘той, хто лівою рукою володіє краще, ніж правою’ [Словник української мови 1971–1980, 4: 508]. Однак інколи *шульгою (лівшею)* можуть назвати людину, яка не вміє чогось робити добре, має “криві або ліві руки”. У переносному значенні простежуємо образливу конотацію.

Їхати зайцем (зайчиком). Цей фразеологізм поширений у мовленні, оскільки студенти переважно користуються громадським транспортом. Проїзд у транспорті коштує певну суму. “Зайчиками”, як відомо, називають людей, які не заплатили за проїзд. Можливо, іноземні студенти також інколи можуть відчувати себе *зайцями*.

Загальновідомо, що основою величезної кількості вірувань і обрядів є фізіологічні стадії людського життя, найперше — пов’язані з його переломними моментами: одруженням, народженням і хрестинами дитини, смертю та ін. У цих традиціях, звичаях знайшли своє відображення фразеологізми *зустрічати хлібом-сіллю; посилати по рушники; покривати голову*.

Покривати голову — ‘одружуватися з ким-небудь’ [Фразеологічний словник української мови 1999, 2: 667]. За українським звичаєм на весіллі мати нареченого покриває голову нареченої хусткою, що символізує заміжжя дівчини. Наречена з дівчини стає дружиною, жінкою чоловіка. Цей фразеологізм демонструє українські традиції.

Ні пари з рота не пустити — ‘мовчати, не сказати жодного слова’ [Коломієць, Регушевський 1988: 71]. Цей фразеологізм можна подати візуально. Викладач просто закриває рот рукою. Так він нічого не може сказати.

Позбавити життя, збавляти життя — ‘убивати, губити кого-небудь’ [Фразеологічний словник української мови 1999, 1: 322]. Словникове визначення є важким для сприйняття студентами. Уважаємо за доцільне дати легше тлумачення, сформульоване з простих слів, з якими студенти знайомі. Отже, *позбавити життя, збавляти життя* — це ‘убивати когось’. У процесі вивчення української мови іноземні студенти знайомляться з новими лексемами. Серед них є і слова *життя, смерть, убивати*.

Тільки душа в тілі — ‘хто-небудь дуже бідний, убогий’ [Фразеологічний словник української мови 1999, 1: 282]. Саме душа, а не тіло людини, створена за образом Божим. Тіло — це лише оселя душі. Душа — внутрішній,

психологічний світ людини. Бідний, бідність порівнюється з душею, адже душа — це найцінніше і єдине, що людина має, крім власної душі людина більше нічого не має, її не можна купити.

Тільки шкіра та кістки — ‘дуже худий’. На заняттях української мови як іноземної студенти вивчають принципи опису зовнішності людини. Для кращого засвоєння матеріалу можна використати антонім *худий* — *товстий*.

Спати мов убитий — ‘дуже міцно, непробудно спати’. Можна використати власний досвід. Часто студенти рано встають, пізно лягають спати, приходять утомлені й засинають так, що не чують дзвінка будильника. Лексему *убитий* можна порівняти зі словом *мертвий*. Адже мертві вже не прокидаються, сплять “мертвим сном”.

Уважаємо за доцільне подати власні критерії відбирання фразеологічних одиниць для навчання студентів-іноземців на початковому рівні: 1) проста будова фразеологізму (слова в прямому значенні, 2–3 компоненти, проста морфемна структура); 2) прозора внутрішня форма (мотивація); 3) наявність країнознавчої інформації; 4) частотність уживання.

Фразеологізми наповнюють мовлення глибинною свіжістю, надають йому художнього звучання, лексичної й синтаксичної витонченості, довершеності. У процесі навчання викладач має сформувати мовно-комунікативний потенціал, що насамперед підвищить можливості студента ефективно сприймати й засвоювати інформацію, та звернути увагу на такі критерії: лінгвокраїнознавча та комунікативна цінність, пов’язаність із граматичним і лексичним мінімумами, можливість витлумачити фразему стисло й знайомими словами, прозора внутрішня форма, наявність відповідника в рідній мові, орієнтація на сучасну дійсність, частотність уживання фразеологізму.

Наголосимо, що навчання мови формує не лише лінгвістичну компетенцію, а й знайомить з культурно-національним складником для правильного сприйняття нового середовища, оскільки саме так у студента формується мовна свідомість, що полегшує сприйняття мовних формул на тлі загальних культурно-національних особливостей.

Список використаної літератури

- Ажнюк Б., *Англійські фразеологізми з власне іменним компонентом*, [в:] „Мовознавство”, 1984, № 6, с. 61–65.
- Гумбольдт В. фон., *Об изучении языков, или план систематической энциклопедии всех языков*, [в:] Его же, *Язык и философия культуры*, пер. с нем., Москва: Прогресс, 1985, с. 346–349.
- Демський М., *Українські фраземи й особливості їх творення*, Львів: Просвіта, 1994.
- Коломієць М., Регушевський Є., *Словник фразеологічних синонімів*, ред. В. Винник, Київ: Радянська школа, 1988.

- Кузь Г., *До проблеми фразеологічного мінімуму*, [в:] „Теорія і практика викладання української мови як іноземної”, 2013, вип. 8, с. 122–129.
- Кузь Г., *Фразеологія у підручниках з української мови як іноземної: кількісні, якісні та дидактичні параметри*, [в:] „Тека Ком. Pol.-Ukr. Związ. Kult”, 2016, с. 86–91.
- Сагата Ю., *Анімалістична фразеологія у вивченні мови як іноземної*, [в:] „Теорія і практика викладання української мови як іноземної”, 2009, вип. 4, с. 157–171.
- Селівестрова Л., *Лінгвістична та психологічна основа навчання української мови як іноземної*, [в:] „Теорія і практика викладання української мови як іноземної”, 2007, вип. 2, с. 8–13.
- Скиба Н., *Формування комунікативної компетенції у студентів-іноземців на фразеологічному рівні (на матеріалі новітньої художньої прози)*, [в:] *Українська мова у світі: зб. матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 8–9 лист. 2012 р.)*, Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2012, с. 268–274.
- Словник української мови*, в 11 томах, ред. І. К. Білодід, Київ: Наукова думка, 1973, т. 4.
- Українська мова: Енциклопедія*, ред. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін., Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004.
- Філь Г., *Національно-культурна конотація фразеологічних одиниць української мови*, [в:] „Рідне слово в етнокультурному вимірі”, 2012, с. 267–271.
- Фразеологічний словник української мови*, уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк, В. Й. Горобець, Київ: Наукова думка, 1999, кн. 1.
- Фразеологічний словник української мови*, уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк, В. Й. Горобець, Київ: Наукова думка, 1999, кн. 2.
- Шклярська М., *Мовні звороти в італійській мові — сутність та проблеми викладання*, [в:] *Єдність навчання і наукових досліджень — головний принцип університету*, зб. наук. пр. звіт.-наук. конф. викл. ун-ту за 2011 р., ч. 2, укл. Г. І. Волинка, О. В. Уваркіна, О. П. Симоненко, О. П. Ємельянова, Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2012, с. 251–252.
- Ядловська Н., *Фразеологічний матеріал української мови в чужомовній аудиторії*, [в:] „Теорія і практика викладання української мови як іноземної”, 2007, вип. 2, с. 122–125.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Azhnuik B., *Anhliiski frazeolohizmy z vlasne imennym komponentom [English Phraseologisms with Their Own Name Component]*, [v:] „Movoznavstvo”, 1984, № 6, s. 61–65.
- Humboldt V. fon, *Ob izuchenii yazykov, ili plan sistematicheskoy e'nciklopedii vsex yazykov [On Learning Languages, or a Systematic Encyclopedia Plan for All Languages]*, [v:] Ego zhe, *Yazyk i filosofiya kul'tury*, per. s nem., Moskva: Progress, 1985, s. 346–349.
- Demskyi M., *Ukrainski frazemy u osoblyvosti yikh tvorennia [Ukrainian Phrases and Peculiarities of Their Creation]*, Lviv: Prosvita, 1994.

- Kolomiets M., Rehushevskiy Ye., *Slovnýk frazeolohichnykh synonymiv [Slovnýk Frazeolohichnykh Synonimiv]*, red. V. Vynnyk, Kyiv: Radianska shkola, 1988.
- Kuz H., *Do problemy frazeolohichnoho minimumu [The Problem of the Phraseological Minimum]*, [v:] „Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi”, 2013, vyp. 8, s. 122–129.
- Kuz H., *Frazeolohiia u pidruchnykakh z ukrainskoi movy yak inozemnoi: kilkisni, yakisni ta dydaktychni parametry [Phraseology in Textbooks on Ukrainian as a Foreign Language: Quantitative, Qualitative and Didactic Parameters]*, [v:] „Teka Kom. Pol.-Ukr. Związ. Kult”, 2016, s. 86–91.
- Sahata Yu., *Animalistychna frazeolohiia u vychenni movy yak inozemnoi [Animalistic Phraseology in Learning Language as Foreign One]*, [v:] „Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi”, 2009, vyp. 4, s. 157–171.
- Selivestrova L., *Linhvistychna ta psykhologichna osnova navchannia ukrainskoi movy yak inozemnoi [Linguistic and Psychological Basis of Teaching Ukrainian as a Foreign Language]*, [v:] „Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi”, 2007, vyp. 2, s. 8–13.
- Skyba N., *Formuvannia komunikatyvnoi kompetentsii u studentiv-inozemtsiv na frazeolohichnomu rivni (na materialy novitnoi khudozhnoi prozy) [Formation of Communicative Competence Among Foreign Students at the Phraseological Level (on the Material of the Latest Artistic Prose)]*, [v:] *Ukrainska mova u sviti: zb. mater. II Mizhnar. nauk.-prakt. konf.*, Lviv: Vyd-vo Lvivskoi politekhniki, 2012, s. 268–274.
- Slovnýk ukrainskoi movy [The Ukrainian Language Dictionary]*, v 11 tomakh, red. I. K. Bilodid, Kyiv: Naukova dumka, 1973, t. 4.
- Ukrainska mova: Entsyklopediia [Ukrainian Language: Encyclopedia]*, redkol.: V. M. Rusanivskiy, O. O. Taranenko, M. P. Ziabliuk ta in., Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana, 2004.
- Fil H., *Natsionalno-kulturna konotatsiia frazeolohichnykh odynyts ukrainskoi movy [National Cultural Connotation of Phraseological Units of the Ukrainian Language]*, [v:] „Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri”, 2012, s. 267–271.
- Frazeolohichnyi slovnýk ukrainskoi movy [The Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language]*, uklad.: V. M. Bilonozhenko, V. O. Vynnyk, I. S. Hnatiuk, V. Y. Horobets, Kyiv: Naukova dumka, 1999, kn. 1.
- Frazeolohichnyi slovnýk ukrainskoi movy [The Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language]*, uklad.: V. M. Bilonozhenko, V. O. Vynnyk, I. S. Hnatiuk, V. Y. Horobets, Kyiv: Naukova dumka, 1999, kn. 2.
- Shkliarska M., *Movni zvoroty v italiiskii movi — sutnist ta problemy vykladannia [Language Translations in Italian — Essence and Problems of Teaching]*, [v:] *Yednist navchannia i naukovykh doslidzhen — holovnyi pryntsyv universytetu*, zb. nauk. pr. zvit.-nauk. konf. vykl. un-tu za 2011 r., ch. 2, uklad. H. I Volynka, O. V. Uvarkina, O. P. Symonenko, O. P. Yemelianova, Kyiv: Nat. ped. un-t im. M. P. Drahomanova, 2012, s. 251–252.
- Yadlovskaya N., *Frazeolohichnyi material ukrainskoi movy v chuzhomovnii audytorii [Phraseological Material of the Ukrainian Language in a Stranger's Audience]*, [v:] „Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi”, 2007, vyp. 2, s. 122–125.

**ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕМНОЇ НОРМИ
В ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД ПРЕСКРИПЦІЇ
В БІЛОРУСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНИХ МОВАХ
У ПЕРШІЙ ПОЛ. XX СТ.**

ОЛЕКСАНДР СКОПНЕНКО

Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України, Київ — Україна
skopnenko@ua.fm; ORCID: 0000-0002-6814-5041

**CECHY NORMY FRAZEologicznej
W POCZĄTKOWYM OKRESIE PRESKRYPCJI
W BIAŁORUSKIM I UKRAIŃSKIM JĘZYKU LITERACKIM
W PIERWSZEJ POŁOWIE XX WIEKU**

OLEKSANDR SKOPNENKO

Instytut Lingwistyki imienia Aleksandra Potebni, Narodowa Akademia Nauk Ukrainy,
Kijów — Ukraina

STRESZCZENIE. W artykule opisano specyfikę formowania się norm frazeologicznych nowego białoruskiego i nowego ukraińskiego języka literackiego w pierwszej połowie XX wieku na materiale największych słowników tych idiomów. Większość norm literackich wymienionych języków (leksykalne, gramatyczne, akcentologiczne) w tym okresie przechodziła etap aktywnej kodyfikacji, a frazeologiczne normy literackie języka ukraińskiego i białoruskiego dopiero zaczynały się formować. Aktualność badań opiera się na fakcie, że dotychczas nie przeprowadzono analizy porównawczej procesów rozwoju norm frazeologicznych w białoruskim i ukraińskim języku literackim. Zadaniem artykułu jest wykazanie cech tworzenia się białoruskich i ukraińskich norm frazeologicznych w pierwszej połowie XX wieku. Ustalono, że w słownikach języka ukraińskiego frazeologia została opisana i zaprezentowana pełniej i dokładniej niż w kodeksach białoruskich. Słowniki języka białoruskiego i ukraińskiego, które zostały wydane po reformach językowych w 1933 r., zawężyły zakres norm frazeologicznych badanych idiomów.

Słowa kluczowe: język ukraiński, język białoruski, norma literacka, normalizacja, kodyfikacja, frazeologia, słownik, preskrypcja

FEATURES OF THE PHRASE NORM IN THE INITIAL PERIOD OF PRESCRIPTION IN THE BELARUSSIAN AND UKRAINIAN LITERARY LANGUAGES IN THE FIRST HALF OF 20TH CENTURIES

OLEKSANDR SKOPNENKO

O. O. Potebnia Institute of Linguistics, National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv — Ukraine

ABSTRACT. The article sets out to describe the specificity of formation of phraseological norms of the Belarussian and Ukrainian literary languages in the first half of the 20th century and presents the case study of the most representative dictionaries of idioms. The majority of the literary norms of the languages analysed (lexical, grammatical, accentological) in this period passed the stage of active codification, and phraseological Belarussian and Ukrainian literary norms only began their formation. The topicality of the research is accounted for by the lack of the comparative analysis of the processes of the development of phraseological norms in the Belarussian and Ukrainian literary languages. The article aims to demonstrate the specificity of formation of the Belarussian and Ukrainian phraseological norms in the first half of the 20th century. It has been proved that in the dictionaries of the Ukrainian language the phraseology was described and represented more fully and thoroughly than in Belarussian codes. Dictionaries of the Belarussian and Ukrainian languages, published after the language reforms of 1933, narrowed the scope of phraseological norms of the idioms analysed.

Key words: Ukrainian language, Belarussian language, literary norm, normalization, codification, phraseology, dictionary, prescript

Літературна мова не народжується одномоментно, немов Афіна Паллада з голови Зевса. Перефразуємо Ю. Шевельова, який зауважував: „Не можна сказати, *скільки* інноваційних відмінностей треба, щоб можна стало говорити, що факт постановня нової мови справді стався. Не можна також визначити *дату* постановня «нової» мови” (виділення курсивом автор. — О. С.) [Шевельов 1994: 7]. На сучасному етапі розвитку лінгвістики можемо тільки говорити про приблизні часові параметри початку закріплення конкретних виражальних засобів нових білоруської та української літературних мов. Ні в білоруському, ні в українському мовознавстві поки що не напрацьована потрібна база матеріалів (авторських словників, конкордансів, корпусів та ін.) з *першим* фіксуванням певної одиниці. І якщо зважити на те, що білоруська писемність у ХІХ ст. розвивалася з великими перервами (можливо, ще не всі тексти досі опубліковані й опрацьовані з лінгвістичного погляду), а взаємовплив текстів був мінімальним, то це завдання поки що взагалі нездійсненне. Не можна ще говорити й про можливість запровадити (започаткувати) перше фіксування більшості лексичних і фразеологічних одиниць

у межах традиції нової української літературної мови, оскільки здобутки цього ідіому лексикографічно й фразеографічно описані тільки частково. Визначальним кроком у розв'язанні зазначеної проблеми став випущений у світ 2017 р. *Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.*, проте в цій праці подано тільки лексичні матеріали з 15 найвідоміших словників української мови, фразеологію ж у ньому не репрезентовано. Крім того, перше фіксування одиниці ще не свідчить про те, що вона закріпилася в літературній мові й беззаперечно відповідає її нормам. Важливе значення має джерело фіксування одиниці (тексти певного визначного письменника, великі загальномовні словники, граматики, орфографічні кодекси, авторитетні періодичні видання та ін.) і його здатність впливати на подальше формування традиції літературної мови.

У лінгвістиці поступово утвердилася думка, що функціональні сфери мови розвиваються нерівномірно, це створило підстави для розуміння мовних змін як складного механізму, відмови від уявлення про лінійний характер розвитку літературної мови [див.: Schank 1984: 766]. Історичні перетворення почали розглядати не в ролі єдиного, цілісного процесу, а як зміни, що „розпадаються на низку часткових перетворень, кожне з яких має певну специфіку, що залежить від тих комунікативних сфер, у яких використовують мову” [Семенюк 2006: 37]. Н. Семенюк обстоює думку, що особливе значення має диференційний розгляд історико-лінгвальних процесів для вивчення текстів, що містять естетичний компонент, тобто передусім для мови художньої літератури різних епох [Семенюк 2006: 37]. Проте таку нерівномірність розвитку можна виявити не тільки у “функціональних сферах мови” (функційних стилях літературної мови), а й в одиницях іншого характеру — окремих мовних підсистемах або й у менших таксонімічних одиницях (групах лексичних або фразеологічних одиниць). Нелінійність розвитку літературної мови особливо помітна на прикладі встановлення фраземної норми в нових білоруській та українській літературних мовах, адже прескрипція цього різновиду норми опинилася поза увагою кодифікаторів обох ідіом, закріплення лексичної, морфологічної й граматичної норм потребувало найбільше сил. Напр., С. Некрашевич у своїй доповіді 1925 р. *До питання про укладання словника живої білоруської мови* взагалі не розглядав проблематики фразеологічного опису, зосереджуючись на лексичних, морфологічних, акцентуаційних і т. ін. питаннях [Некрашэвіч 2004]. Ця праця, знакова для лінгвістичної білорусистики, власне й започатковувала процес розроблення інструкцій з укладання першого білоруського тлумачного словника. Білоруські та українські фразеографічні кодекси радянського часу не залучали до опису матеріалів, які не відповідали критеріям панівної ідеології, що додатково обмежувала арсенал формування фраземної норми. Проте такий підхід здебільшого функціонував після мовних реформ 1933 р. у білоруській та українській ідіомах.

На думку І. Лепешева, *фразеологічну норму* треба розуміти як „традиційне, однотипне й рівноцінне вживання фразеологізмів, прийняте в певний період мовним колективом і усвідомлене ним як правильне й зразкове” [Лепешаў 1998: 234] (переклад автор. — О. С.). Таку дефініцію доречно застосовувати щодо літературної мови, що давно кодифікувала свої фразеологічні параметри. Проте наведене визначення недоцільно використовувати не тільки стосовно початкового періоду формування літературної мови, а й до ідіом, яким властиві розхитування й відхилення від фраземної норми, що зумовлено особливим типом формування фразеологічного фонду. Конфігурація фраземної норми залежить і від особливостей узусу — сукупності варіантів фразеологізмів у національній мові загалом (літературній, народнорозмовній, діалектній, просторічній та ін.), і від його здатності впливати на літературну мову, і від стану фразеографії — підсумкового етапу закріплення фраземної норми. Наголосімо, що окремі фразеологічні кодекси білоруської та української мов з’явилися тільки в 60-х рр. ХХ ст., а до того часу фразеологію здебільшого кодифікували в перекладних словниках і фольклористичних виданнях, що містили паремії та фразеологізми як нерозрізняваний матеріал. М. Данилович зауважує, що створення словників регіональної фразеології стало „можливе тому, що на цей час (припускаємо, що йдеться про 80-і рр. ХХ ст. — О. С.) уже була ґрунтовно розроблена теорія загальної та білоруської літературної фразеології, і це дало можливість, орієнтуючись на кодифіковану норму, відрізнити й розмежовувати діалектні та літературні факти” [Данилович 2007: 35] (переклад автор. — О. С.). Утім навряд чи можна вважати, що в зазначений період і навіть пізніше (про першу пол. ХХ ст. в цьому контексті не варто й говорити) авторитет фраземної кодифікованої норми в білоруській мові був насправді незаперечний. І. Лепешев зауважував: „Безпосередній стосунок до правильності мовлення має питання про правомірність існування й використання того чи того фразеологізму в літературній мові. Це питання сьогодні надзвичайно актуальне, бо останніми роками окремі «новатори» доволі активно виступають у друку з мовними поправками різноманітного характеру, відкидають численні вислови, слова, синтаксичні конструкції, які міцно прижилися в мовленні, закріпилися мовленнєвою практикою, стали звичними, усвідомлюються як правильні, нормативні. А почалося це, напевно, чи не з перекладного довідника Д. Санька «Малий російсько-білоруський словник прислів’їв, приказок і фразем» (1991)” [Лепешаў 2007: 92] (переклад автор. — О. С.).

Як відомо, у різні періоди розвитку мовознавства, зокрема фразеології, зміст терміна *фразеологія* розуміють неоднаково. На жаль, обсяг статті не дає змоги детальніше зупинитися на еволюції дефініції цього терміна в білоруській та українській лінгвістиці, проте, як засвідчує матеріал видань, ще навіть на поч. 60-х рр. ХХ ст. у складі фразеології розглядали одиниці *белы грыб, сляпая кішка, грудная жаба, кулямётнае гняздо, Сярэдняя Азія, Вярхоўны*

Савет, раённы выканаўчы камітэт [див.: Гурскі, Булахаў, Марчанка 1961: 61] і т. ін., що, поза сумнівом, не є фразеологізмами в сучасному розумінні (заради справедливості зауважмо, що такі “рудиментарні” підходи до розуміння поняття “фразеологія” й досі трапляються в деяких білоруських та українських університетських підручниках). Розглядаючи фраземіку білоруської та української мов як об’єкт цього дослідження, автор користувався усталеними на поч. ХХІ ст. дефініціями, прийнятими в академічних фразеологічних школах Білорусі й України, відповідно до яких *фразеологізм* — „це стійка, відтворювана, не менш як двокомпонентна мовна одиниця, що поєднується зі словами вільного вживання й має цілісне значення, не дорівнює сумі значень її компонентів (коли їх розглядати на рівні слів)” [Лепешаў 1998: 5] (переклад автор. — О. С.).

В. Чабаненко зауважував, що через низку причин установити межі фраземної норми української мови дуже складно [Чабаненко 1993: 152]. Таке зауваження можна застосувати й щодо фраземної норми сучасної білоруської мови, адже процес формування її фраземного фонду відбувався в умовах білорусько-польської та білорусько-російської диглосії, коли білоруська ідіома перебувала в підпорядкованому становищі в диглосній парі. Соціолінгвістичний статус білоруської мови обмежував можливість прескриптивно охопити власну писемну й народнорозмовну традиції функціонування цієї ідіоми, що, крім усього іншого, опосередковано сприяло зростанню впливу російської мови впродовж усього ХХ ст.

Яскравим прикладом обмеженості джерел фразеологічного фонду білоруської мови може бути структура національного літературного канону ХХ ст., з якого твори деяких видатних письменників були вилучені цілком. Виникають певні труднощі й з розумінням традиційного, однотипного вживання фразеологізмів. По-перше, постає питання, яка традиція є панівною під час визначення традиційності, адже традицій може бути декілька, при тому вони можуть між собою конкурувати (напр., дореформена та пореформена). По-друге, однотипність можна встановити тільки тоді, коли інваріант легко вичленований серед матеріалу, а щодо фраземіки в багатьох випадках це досить складно зробити, оскільки варіантність — одна з характерних особливостей розглядуваної мовної підсистеми. Часом це стає причиною дискусій між фразеологами, які не завжди однаково підходять до встановлення параметрів фраземного інваріанта. Отже, категорія варіантності фразем стає додатковою перешкодою в установленні фраземної норми білоруської та української літературних мов.

„До поняття фразеологічної норми, — наполягає І. Лепешев, — належать правильність вибору фразеологізму, оптимальність його застосування зі збереженням властивих йому особливостей” [Лепешаў 1998: 234] (переклад автор. — О. С.). І цей постулат беззастережно можна використовувати тільки

стосовно літературної мови, що пройшла вже початковий період, за параметрами якої вдається стилістично диференціювати фраземний матеріал, відстежити сполучуваність і варіантність фразеологічних одиниць (далі — ФО). Стилiстично диференціювати літературну мову можливо тоді, коли існують вагомi критерії розмежування функціональних стилів, чого практично не спостерігаємо в початковий період її формування. Висловлені зауваження не створюють підстави для розуміння, що на початковому етапі формування літературної мови загалом не можна встановити вияв фраземної норми, а засвідчують, що елементи цієї норми будуть мати різну “міцність”, яку потрібно визначати за двома критеріями — фразеографічним і частотним. Застосування другого критерію на сучасному етапі лінгвістичних досліджень є досить проблематичним, оскільки поки що немає відповідного корпусу, спираючись на який можна було б установити частотність уживання певної ФО, а відповідно, й розвідок, що подавали б частотні параметри білоруської та української фраземіки розглядуваного часового зрізу. Фразеографічний критерій — надійний і перспективний, оскільки дає змогу не тільки визначити кількісні параметри фраземної норми в синхронії, а й відстежити розвиток розуміння цієї норми крізь призму фразеографічного опису, що передає кодифікаторський світогляд.

Прескриптивні методи в білоруському словникарстві варто вивчати, починаючи з другого етапу існування національної лексикографії, що став першим (початковим) періодом кодифікування білоруської мови (1918–1933). Саме словники цього періоду переконливо показують особливості формування фраземної норми білоруської літературної мови. Нормотворення впродовж XIX ст. — 1918 р. (цей період збігається з першим етапом білоруської лексикографії) тільки зароджувало кодифікацію, було її провісником. Третій (малопродуктивний) етап в українській і білоруській лексикографії почався після 1933 р. і тривав до к. 50-х рр. XX ст. Українське видання *Словарь української мови* за ред. Б. Грінченка (1907–1909) започаткувало новітню українську лексикографію, стало першим виданням, у якому використані ґрунтовні прескриптивні методи, що істотно вплинули на лексичну й орфографічну норми нової української літературної мови, хоч і не були зазначені в передмові до видання. Словник за ред. Б. Грінченка зберігав статус авторитетного до 20-х рр. XX ст., коли з’явилися інші українські лексикографічні кодекси. Це видання поєднувало одиниці різних філологічних словників: етимологічного, перекладного, тлумачного, енциклопедичного, пареміологічного. „Крім цього, фіксація надзвичайно великої кількості ФО дає право називати його ще й фразеологічним” [Самойлович, Кульчицька 2004: 246]. Звісно, з урахуванням сучасних напрацювань фразеографії не всі фразеологічні дефініції цього словника можна прийняти, існують застереження щодо структури статей і принципів добору реєстрових одиниць, проте, поза сумнівом, саме цей слов-

ник став першим фразеографічним кодексом нової української літературної мови в ХХ ст. Тому, на нашу думку, коректно порівнювати прескриптивні принципи білоруських і українських словників означеного періоду та Грінченкового словника.

Словник білоруської мови І. Носовича (1870), незважаючи на свою видатну роль в історії білоруської лексикографії та мовознавства, не відіграв ролі кодифікаційного кодексу, а лишився першим виданням, що заклало основи створення моделі такого типу словника. Упродовж першої чверті ХХ ст. словник І. Носовича був авторитетним джерелом, з якого запозичували лексичні й фразеологічні одиниці укладачі інших словників білоруської мови. Опосередкований вплив на формування принципів кодифікування зумовлений низкою чинників суспільно-історичного характеру, що внеможливіювали розвиток білоруських принципів кодифікування на території Російської імперії. Відомо, що білоруська літературна мова розвивалася на іншій графіко-орфографічній основі, ніж була укладена праця І. Носовича. Тому для порівняння словник І. Носовича автор цієї статті не використовував. Мовні реформи, проведені в білоруській та українській мовах майже одночасно в 1933 р., підірвали авторитет і Грінченкового словника, і *Словника білоруської мови* І. Носовича, і всієї білоруської та української лексикографії, що розвивалася доти. Усі згадані видання потрапили під урядову заборону й не могли активно використовуватися в кодифікаційній практиці.

Тільки на поч. 90-х рр. ХХ ст. усі ці словники стали доступними для наукового аналізу в Білорусі та Україні. Згадані видання по-різному вплинули на створення сучасних білоруських та українських лексикографічних і фразеографічних праць. У нинішній Україні перевидання словників 20–30-х рр. ХХ ст. стало досить звичним явищем. До сучасних українських лексикографічних праць увійшли не всі одиниці зі словників того періоду, але деякі їхні елементи все ж закріплюються в сучасних кодексах як синонімічні одиниці. Це спостереження здебільшого стосується лексики, щодо рецепції дореформеної фразеології в наш час ще потрібно проаналізувати відповідний матеріал.

Отже, для розв'язання поставленого завдання слід використати фразеологічні *матеріали* з білоруських та українських словників 20–30-х рр. ХХ ст. та зі словника за редакцією Б. Грінченка. Метою таких пошуків буде опис специфіки фраземної норми розглядуваних ідіом у першій пол. ХХ ст.

У білоруському словникарстві першої третини ХХ ст. переважали перекладні видання, найпомітніші серед них: *Російсько-білоруський словник* Г. Горецького та М. Горецького (1918), *Невеличкий білорусько-московський словник* М. Горецького (1919), *Практичний російсько-білоруський словник* М. Байкова та М. Горецького (1924), *Білорусько-польсько-російсько-латинський ботанічний словник* З. Верас (1924), *Білорусько-російський словник* (1925) і *Російсько-білоруський словник* (1928) М. Байкова та С. Некрашевича.

Характеризуючи тогочасне білоруське словникарство, І. Короткевич зауважувала: „Принцип використання в словотворчості можливостей білоруської мови, формування словника на основі власне білоруського ґрунту в 1920-і рр. був життєво потрібним і був одним з визначальних чинників політики національно-культурного відродження” [Короткевич 2018: 28] (перекл. автор. — О. С.). Уперше в ХХ ст. як літературна ідіома білоруська мова була лексикографічно опрацьована в семимовному словнику, що вийшов у світ при Головному командуванні німецької армії на Сході 1918 р. (*Sieben-Sprachen Wörterbuch: Deutsch, Polnisch, Russisch, Weißruthenisch, Litauisch, Lettisch, Jiddisch*, відомий в історії лексикографії також як *Лексікон беларускай мовы ў нямецкай апрацоўцы* (укр. *Лексікон білоруської мови в німецькому опрацюванні*) [Байкоў 1921: 10; Крамко, Юрэвіч, Яновіч 1968: 194], або *Семимовний словник* [Шакун 1995: 182; Цыхун 2000: 3]). Проте в зазначеному виданні фразеологічний матеріал не був поданий і описаний, через що кодекс і не вплинув на становлення фраземної норми нової білоруської літературної мови. Найповнішим кодексом тогочасної білоруської літературної мови став *Російсько-білоруський словник* М. Байкова та С. Некрашевича (1928), що „особливо вплинув на лексикографічні праці пізнішого часу” [Крамко, Юрэвіч, Яновіч 1968: 211]. Серед названих білоруських словників саме в цьому виданні зафіксовано значну кількість ФО, що дає змогу розглядати *Російсько-білоруський словник* М. Байкова та С. Некрашевича як найповніший фразеологічний кодекс дореформеної білоруської літературної мови. Пореформену фразеологічну норму білоруської літературної мови подано в *Російсько-білоруському словнику* за ред. А. Александровича (1937). Для порівняння було дібрано український фразеологічний матеріал зі згаданого *Словаря української мови* за ред. Б. Грінченка, а також із *Російсько-українського словника* за ред. А. Кримського та С. Єфремова (1924–1933) і пореформеного *Російсько-українського словника* за ред. П. Мустяци (1937). *Російсько-український словник* за ред. А. Кримського та С. Єфремова став не лише найбільшим перекладним словником в історії національної лексикографії першої пол. ХХ ст., а й кодексом української термінології, фраземіки, що встановлював широкі синонімічні ряди лексики. Якщо після реформи 1933 р. значна частина термінів, поданих у цьому виданні, лишилася поза стандартом української мови, то фраземіка й загальномовна лексика, зафіксована в словникові, здебільшого були кодифіковані в наступних лексикографічних працях. У *Російсько-білоруському словнику* А. Александровича (1937) та *Російсько-українському словнику* за ред. П. Мустяци (1937) деякі звороти, наявні в дореформених кодексах, відсутні, що свідчить про звуження фраземної норми в пореформених стандартах обох ідіом.

Формування фраземної норми білоруської та української літературних мов у першій пол. ХХ ст. тільки починалося, проте в українських кодексах, реєстри яких були численними, фраземіку описано краще. Наскільки вдалося

відновити кодифікування елементів фраземної норми обох мов пізнішого часу, що кодифіковані у 20–30-х рр. ХХ ст., ще потрібно досліджувати, проте на цьому етапі вивчення вже маємо певні підстави для твердження, що українська фраземна норма к. ХХ — поч. ХХІ ст. увібрала більшу кількість здобутків кодифікування першої пол. ХХ ст., ніж білоруська.

Список використаної літератури

- Байкоў М., *Лексыкон беларускай мовы ў нямецкай апрацоўцы*, [у:] „Весьнік Народнага Комісарыята Асьветы С.Р.Р.Б”, 1921, № 1, с. 10–12.
- Гурскі М. І., Булахаў М. Г., Марчанка М. Ц., *Беларуская мова: Лексікалогія, фанетыка і марфалогія*, Мінск: Дзяржаўнае вучэбна-педагаг. выд-ва Міністэрства асветы БССР, 1961, ч. І.
- Данилович Н. А., *Развитие фразеологии в Беларуси*, [в:] *К 60-летию профессора А. В. Жукова*, юб. сб. научн. тр., отв. ред. В. И. Макаров, Великий Новгород: НовГУ, 2007, с. 34–40.
- Караткевіч І. І., *Сацыяльныя аспекты моўнай сітуацыі 1920-х гг.*, [у:] *Беларуская лексіка і граматыка: моўная стыхія і моўная норма*, І. І. Караткевіч, С. А. Важнік, В. І. Улаसेвіч, В. І. Караткевіч, Кіеў: Ліра-К, 2018.
- Крамко І. І., Юрэвіч А. К., Яновіч А. І., *Гісторыя беларускай літаратурнай мовы*, у 2 томах, Мінск: Навука і тэхніка, 1968, т. 2.
- Лепешаў І. Я., *Культура маўлення*, Гродна: ГрДУ, 2007.
- Лепешаў І. Я., *Фразеалогія сучаснай беларускай мовы*, Мінск: Вышэйшая школа, 1998.
- Некрашэвіч С. М., *Да пытання аб укладанні слоўніка жывой беларускай мовы*, [у:] *Выбр. навук. пр. акад. С. М. Некрашэвіча, да 120-годдзя з дня нарадж.*, навук. рэд. А. І. Падлужны, Мінск: Беларуская навука, 2004, с. 48–79.
- Самойлович Л. В., Кульчицька С. А., *Особенности толмачения значений фразеологизмов в “Словарі української мови” Бориса Грінченка*, [в:] „Культура народів Причорноморья”, 2004, № 49, т. 1, с. 246–248.
- Семенюк Н. Н., *Эстетический канон и некоторые языковые характеристики немецкого прозаического романа XIII–XV вв.*, [в:] *Языковая норма и эстетический канон*, отв. ред. В. Я. Порхомовский, Н. Н. Семенюк, Москва: Языки славянских культур, 2006, с. 37–53.
- Цыхун Г., *Беларуская тэрміналогія ў тэрміналагічных слоўніках (1918–1998)*, [у:] *Тэрміналагічныя слоўнікі (асобныя выданні) 1918–1998 гг.*, бібліяграф. дав., Мінск: Беларускі кнігазбор, 2000, с. 3–8.
- Чабаненко В. А., *Стилістика экспресивних засобів української мови*, у 3 ч., Запоріжжя: Вид-во ЗДУ, 1993.
- Шакун Л. М., *Гісторыя беларускага мовазнаўства*, Мінск: Універсітэцкае, 1995.
- Шевельов Ю., *Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії: дві статті про постання української мови*, Київ: Вид. дім „КМ Akademia”, 1994.

Schank G., *Ansätze zu einer Theorie des Sprachwandels auf der Grundlage von Textsorten*, [in:] *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*, hrsg. Von W. Besch, O. Reichmann, St. Sonderegger, Berlin-New York 1984, 1 Handbuch, s. 761–768.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Bajkow M., *Leksykon belaruskaj movy w njameckaj apracowcy [Lexicon of the Belarusian Language in the German Processing]*, [u:] „Ves"nik Narodnaga Komisaryjata As"vety S.R.R.B”, 1921, № 1, s. 10–12.
- Gurski M. I., Bulahaw M. G., Marchanka M. C., *Belaruskaja mova: Leksikalogija, fanetyka i marfalogija [Belarusian Language: Lexicology, Phonetics and Morphology]*, Minsk: Dzjarzhawnae vuchjebna-pedagag. vyd-va Ministjerstva asvety BSSR, 1961, ch. I.
- Danilovich N. A., *Razvitie frazeografii v Belarusi [The Development of Phraseography in Belarus]*, [v:] *K 60-letiyu professora A. V. Zhukova*, yub. sb. nauchn. tr., otv. red. V. I. Makarov, Velikij Novgorod: NovGU, 2007, s. 34–40.
- Karatkevich I. I., *Sacyjal"nyja aspekty mownaj situacyi 1920 h gg. [Social Aspects of the Language Situation 1920 s.]*, [u:] *Belaruskaja leksika i gramatyka: mownaja styhija i mownaja norma*, I. I. Karatkevich, S. A. Vazhnik, V. I. Ulasevich, V. I. Karatkevich, Kiew: Lira-K, 2018.
- Kramko I. I., Jurjevich A. K., Janovich A. I., *Gistoryja belaruskaj litaraturnaj movy [History of Belarusian Literary Language]*, u 2 tomah, Minsk: Navuka i tjehnika, 1968, t. 2.
- Lepeshaw I. Ja., *Kul"tura mawlennja [Speech Culture]*, Grodna: GrDU, 2007.
- Lepeshaw I. Ja., *Frazealogija suchasnaj belaruskaj movy [Phraseology of Modern Belarusian Language]*, Minsk: Vyshhejschaja shkola, 1998.
- Nekrashjevich S. M., *Da pytannja ab ukkladanni slownika zhyvoj belaruskaj movy [To a Question about Investing Dictionary Belarusian Language Live]*, [u:] *Vybr. navuk. pr. akad. S. M. Nekrashjevicha, da 120-goddzja z dnja narodzh.*, navuk. rjed. A. I. Padluzhny, Minsk: Belaruskaja navuka, 2004, s. 48–79.
- Samoilovych L. V., Kulchytska S. A., *Osoblyvosti tlumachennia znachen frazeolohizmiv u "Slovari ukrainskoi movy" Borysa Hrinchenka [Features of the Interpretation of the Meanings of Phraseology in Borys Hrinchenko's Dictionary of the Ukrainian Language]*, [v:] „Kultura narodov Prychernomoria”, 2004, № 49, t. 1, s. 246–248.
- Semenyuk N. N., *E'stetcheskij kanon i nekotorye yazykovye xarakteristiki nemetskogo prozaicheskogo romana XIII–XV vv. [Aesthetic Canon and Some Linguistic Characteristics of the German Prose Novel of the XIII–XV Centuries]*, [v:] *Yazykovaya norma i e'stetcheskij kanon*, otv. red. V. Ya. Porxomovskij, N. N. Semenyuk, Moskva: Yazyki slavyanskix kul'tur, 2006, s. 37–53.
- Cyhun G., *Belaruskaja tjerminalogija w tjerminalagichnyh slownikah (1918–1998) [Belarusian Terminology in Terminological Dictionaries (1918–1998)]*, [u:] *Tjerminalagichnyja slowniki (asobnyja vydanni) 1918–1998 gg.*, biblijagraf. dav., Minsk: Belaruski knigazbor, 2000, s. 3–8.

- Chabanenko V. A., *Stylistyka ekspresywnykh zasobiv ukrainskoi movy [Stylistics of Expressive Means of the Ukrainian Language]*, navch. posib., u 3 ch., Zaporizhzhia: Vyd-vo ZDU, 2013.
- Shakun L. M., *Gistoryja belaruskaga movaznavstva [History of the Belarusian Linguistics]*, Minsk: Universitjckae, 1995.
- Shevelov Yu., *Chomu obshcherusskyi yazyk, a ne vibchoruska mova? Z problem skhidnoslovianskoi hlothonii: dvi statti pro postannia ukrainskoi movy [Why is the Common Russian Language, and not the Vibchoruska Language? From the Problems of Eastern Slavic Origin: Two Articles on the Origin of the Ukrainian Language]*, Kyiv: Vyd. dim „KM Akademia”, 1994.
- Schank G., *Ansätze zu einer Theorie des Sprachwandels auf der Grundlage von Textsorten [Approaches to a Theory of Language Change Based on Text Types]*, [in:] *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*, hrsg. von W. Besch, O. Reichmann, St. Sonderegger, Berlin, New York 1984, 1 Handbuch, s. 761–768.

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФУТБОЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В НЕСПЕЦІАЛЬНИХ КОНТЕКСТАХ

ЮРІЙ СТРУГАНЕЦЬ

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль — Україна
yurastruhanets@gmail.com; ORCID: 0000-0002-6571-3912

SEMANTYCZNO-STYLISTYCZNY POTENCJAŁ SŁOWNICTWA PIŁKARSKIEGO JĘZYKA UKRAIŃSKIEGO W KONTEKSTACH NIESPECJALISTYCZNYCH

YURII STRUHANETS

Tarnopolski Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny imienia Wołodymyra Hnatiuka,
Tarnopol — Ukraina

STRESZCZENIE. W artykule zaznaczono, że na początku XXI wieku piłka nożna to zjawisko wielokulturowe, które znajduje odzwierciedlenie w różnych leksykonach krajowych. Mimo odrębnych badań słownictwa piłkarskiego lub terminologii piłkarskiej w różnych językach w ukraińskiej leksykologii i terminologii brak badań naukowych, które ujawniają funkcjonalne cechy nominacji do piłki nożnej. Celem badania jest przeanalizowanie potencjału semantyczno-stylistycznego słownictwa piłkarskiego języka ukraińskiego w niespecjalistycznym obszarze wdrażania. Zadaniem jest całościowe ogarnięcie takich segmentów niespecjalistycznej komunikacji piłkarskiej, jak język mediów i język mówiony. Ustalono, że w niespecjalistycznym obszarze socjum lingwistycznego terminy piłkarskie zaznają determinologizacji. Z powszechnie używanym słownictwem łączą je następujące parametry: dostępność i zrozumienie, zabarwienie emocjonalne, obecność synonimii, antonimii. Analiza funkcjonowania słownictwa piłkarskiego w niespecjalistycznych kontekstach wskazuje na stałą tendencję do zmiany znaczenia słów. W języku mediów najbardziej funkcjonalnie aktywne są takie jednostki leksykalne, jak *arbiter*, *outsider*, *forward*. W języku mówionym najczęściej zmienia swoje semantyczno-stylistyczne parametry leksem *odfutbolić*. Do rozszerzenia semantycznego zakresu słów przyczynia się przede wszystkim metaforyzacja. Ogólnie rzecz biorąc, słownictwo piłkarskie jako dynamiczny segment aktywności językowej społeczeństwa wymaga ciągłego studiowania i normalizacji.

Słowa kluczowe: słownictwo piłkarskie, terminy piłki nożnej, potencjał semantyczno-stylistyczny słownictwa, język środków masowego przekazu, język mówiony

SEMANTIC AND STYLISTIC POTENTIAL OF FOOTBALL VOCABULARY OF UKRAINIAN LANGUAGE IN NON-SPECIALIZED CONTEXTS

YURIY STRUHANETS

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil — Ukraine

ABSTRACT. It is noted in the article that at the beginning of the 21st century football is a multicultural phenomenon, which is reflected in various national lexicon. Despite the separate studies of football vocabulary or football terminology in different languages, there are no scientific studies in Ukrainian lexicology and terminology that reveal the functional features of football nominations. The purpose of the study is to analyze the semantic and stylistic potential of the football vocabulary of Ukrainian language in the non-specialized sphere of realization. Declared task: to cover such segments of non-professional football communication as media and spoken language. It is established that in the non-specialized sphere of linguistic societies football terms are subject to determinism. The commonly used vocabulary brings together the following parameters: accessibility and clarity, emotional color of the lexical units, the presence of synonymy, antonymy. Analysis of the functioning of the football vocabulary in non-special contexts indicates about constant tendency to change the meanings of words. In the language of mass media in non-special contexts, the most significant functional activity is the lexical units from the football sphere, as *referee*, *outsider*, *forward*. In colloquial language, the lexeme *to outfootball* often changes its stylistic parameters and transforms the semantic content. Metaphorization, first of all, contributes the expansion of semantic volume of words. Football vocabulary as a dynamic segment of linguistic activity of society requires regular studying and normalization.

Key words: football vocabulary, terms of football, semantic and stylistic potential of vocabulary, language of mass media, colloquial language

Система спеціальних найменувань предметів і понять футболу як популярного виду спорту сформувалася та постійно розвивається відповідно до нових умов комунікації в глобалізованому світі. На поч. ХХІ ст. футбол — полікультурний феномен, що цілком закономірно відображається в різних національних лексиконах.

У сучасному мовознавстві проаналізовано футбольну термінологію російської [Рылов 1998], німецької [Богуславский 2010], французької, іспанської [Дубяк 2009] та англійської [Hurrey 2014] мов. Особливості футбольної лексики української мови висвітлено лише в окремих наукових розвідках І. Процик [Процик 2012], В. Максимчука [Максимчук 2015], Ю. Струганця

[Struhanets Yu. 2017]. Незважаючи на окремі дослідження теоретичних і практичних аспектів вивчення футбольної термінології, до цього часу відсутні наукові студії, що розкривають функційні особливості футбольних номінацій. У зв'язку із цим увиразнюється актуальність теми цього дослідження.

Мета цієї розвідки — проаналізувати семантико-стилістичний потенціал футбольної лексики української мови в неспеціальній сфері реалізування; завдання — описати такі сегменти нефахової футбольної комунікації, як мову засобів масової інформації (ЗМІ) та розмовну мову. Застосовано комплекс методів дослідження: *структурно-семантичний аналіз* — для вивчення семантичних особливостей футбольних одиниць; *функційний* — для інтерпретування семантико-стилістичних параметрів лексичних одиниць із футбольною семантикою в сучасній мовній практиці; *описовий* — для характеристики та узагальнення зібраного фактичного матеріалу.

Об'єднання слів у тематичну групу “футбольна лексика”, як і в інших тематичних групах лексико-семантичної системи, „відбувається на основі подібності чи спільності функцій позначуваних словами предметів та процесів” [Микульчик 2018: 99], а розвиток футбольної лексики зумовлений основними напрямками формування словникового складу літературної мови, визначеними Л. Струганець, зокрема: 1) поповненням новими лексичними одиницями, 2) архаїзацією, 3) семантичним трансформуванням, 4) стилістичним транспозиціюванням лексичних одиниць [Struhanets L. 2017: 411]. Зазначмо, що склад футбольної лексики формують терміни й загальноживані слова. Спеціальну футбольну лексику розбудовують терміни (терміни власне футбольної галузі, міжгалузеві термінологічні одиниці, термінологізовані загальноживані лексичні одиниці), номенклатурні одиниці, професіоналізми, професійні жаргонізми. У неспеціальній сфері лінгвосоціуму футбольні терміни можуть детермінологізуватися, змінивши семантико-стилістичні характеристики. Відповідно в загальномовному вжитку лексичні одиниці, значення яких пов'язані із семантикою футбольних понять, належать до футбольної лексики. Із загальноживаною лексикою їх зближують такі параметри: загальнодоступність і зрозумілість, емоційна забарвленість частини лексичних одиниць, наявність синонімії, антонімії, здатність сполучуватися з іншими одиницями.

За авторськими спостереженнями, футбольну лексику активно використовують у мові мас-медіа в неспеціальних контекстах. Найбільш функційно активними є такі лексичні одиниці футбольної галузі: *арбітр*, *аутсайдер*, *форвард*. Порівняймо семантичне наповнення й реалізування цих футбольних номінацій у спеціальній і неспеціальній сферах: 1) *арбітр* — ‘той, хто судить гру’ [Великий тлумачний словник... 2005: 1411] і ‘посередник, суддя, до якого звертаються для розв'язання суперечок, що не підлягають судовому розглядові; третейський суддя’ [Великий тлумачний словник... 2005: 38], порівн.: *Ар-*

бітп матчу Байер — Боруссія Д. перервав гру і покинув поле (ua-football.com, 21-02-16, 18:31); **Президент** — це не окрема гілка влади. Це національний **арбітр** (gazeta.ua, 07-04-15, 05:15); 2) **аутсайдер** — ‘команда або спортсмен, який посідає одне з останніх місць у турнірній таблиці’ [Великий тлумачний словник... 2005: 47] і ‘про кого-, що-небудь, що не відповідає яким-небудь вимогам, що відстає від інших у якому-небудь відношенні’ [Великий тлумачний словник... 2005: 47], порівн.: **Аутсайдер** чемпіонату Іспанії насухо розгромив “Хетафе” (sport-ukr.segodnya.ua, 19-02-16, 23:31); **Донецчина** — лідер за промисловим потенціалом і **аутсайдер** за індексом людського розвитку (day.kyiv.ua, 16-03-12, 00:00); 3) **форвард** — ‘гравець футбольної команди, який атакує противника, щоб забити м’яч у його ворота’ [Великий тлумачний словник... 2005: 1543] і ‘той, хто нападає’ (некодифіковане значення), порівн.: “Зірковий” **форвард** “Реалу” завершив кар’єру (espresso.tv, 16-11-15, 13:23); “Дніпро” — політичний **форвард** Коломойського (zl.if.ua, 04-06-15).

У неспеціальних контекстах, зокрема в публікаціях стосовно суспільно-політичної проблематики, активно функціює лексема **відфутболити** з різними семантичними відтінками: 1) ‘припинити співпрацю’: **Відома телеведуча дала майстер-клас, як правильно “відфутболити” російські ЗМІ** (expres.ua); 2) ‘не приділити уваги’: **Народний депутат України Михайло Хміль: „Не вважаю за можливе «відфутболити» людину [...]”** (viche.info, 09-05-13); 3) ‘передати справу, уникаючи відповідальності’: **Апеляційний суд “відфутболів” справу “діамантових” прокурорів до іншої інстанції** (tsn.ua, 19-01-16); ‘припинити стосунки’: **Роналду “відфутболів” росіянку Шейк через маму** (espresso.tv, 16-01-15, 16:36).

Найчастотнішими усталеними словосполученнями, що пов’язані з футбольними поняттями, у неспеціальних контекстах мови ЗМІ є такі: 1) **отримати жовту картку** — ‘отримати попередження за порушення’: **Спікер Верховної Ради України Володимир Гройсман вважає, що уряд отримав лише жовту картку, маючи на увазі невдале голосування за відставку прем’єра і Кабінету Міністрів. Таку думку висловив Гройсман на своїй сторінці в Facebook** (nv.ua, 06-03-16, 16:04); **Білий Дім показав “жовту картку” Саакашвілі, Тимошенко і Садовому** (ipress.ua); у Вашингтоні вважають ініціативу відставки Уряду Арсенія Яценюка і дочасних виборів вкрай шкідливою для України, а їх ініціатори **отримали “жовту картку” від США** (ipress.ua); **“Жовту картку” від Європи може отримати Україна за підсумками рішення Вищого адміністративного суду з позбавлення депутатських мандатів Павла Балогі та Олександра Домбровського, — заявляють вітчизняні політичні експерти** (mukachevo.net, 26-03-16); 2) **нас в офсайді** — ‘зупинити діяльність’: **Пас в офсайді. Європейські політики затіяли гру в одні ворота — проти української Феміди** (zib.com.ua, 10-18-05-12); 3) **опинитися в офсайді** — ‘опинитися поза діяльністю в певній сфері’: **Внаслідок кулуарних домовленостей**

політики, найбільш наближені до лідера „Батьківщини”, й ті, на кого вона могла спертися, **опинилися в офсайді** (volyn.com.ua).

На поч. ХХІ ст., за твердженням М. Навальної, у мові ЗМІ „помітно зросла кількість нової спортивної лексики, а також семантичних видозмін вже давно засвоєних одиниць. Використання спортивної термінології зумовлене певною мірою популярністю тих чи інших видів спорту” [Навальна 2011: 106].

До оказіональних лексичних одиниць, значення яких пов’язані з футбольними поняттями, належать *зелена картка*, *бріллїгрін*, що функціують у наведеному нижче прикладі тексту з гумористичним колоритом:

*За новими футбольними правилами,
гравцям за хороші справи даватимуть зелену картку*

Міжнародна Рада Футбольних Асоціацій (International Football Association Board), яка регулює зміни футбольних правил, заявила про свій намір, окрім жовтої та червоної, ввести додаткову зелену картку. Зелені картки видаватимуться футболістам за хороші справи на полі та анулюватимуть жовту картку... Крім того, поруч із суддею планують поставити спеціальну людину, яка буде фіксувати усі гарні справи футболістів на матчах. Ця посада носитиме назву “бріллїгрін”. Щоб не було спокуси підкупити цю людину, її будуть обирати таємно за день до матчу (uareview.com, 13-05-13, 10:00).

Футбольні терміни з детермінологізованим значенням широко вживають у рекламі. Зокрема, домінує модель “реклама продукту через футбол”: 1) реклама супутникового телебачення “Viasat”: *Я завжди знав, що стану **футбольним коментатором**. Не лише тому, що коментатор — це голос країни. Я — її очі. Я хочу, щоб ти побачив **футбол** так, як бачу його я: кожну деталь, кожен колір, відчув усі емоції **гри**. **Футбол** вартий того, щоб дивитися його у найкращій якості. Весь футбол на “Viasat”. [...] Коли у червні піде **Чемпіонат світу з футболу** у Бразилії і пропадуть канали, знову: „Валера, спасай!”.* Чи, може, вже, нарешті, “Viasat”?; 2) реклама спортивного одягу від “Nike”: ***Футбольне майбутнє** від “Nike”;* 3) реклама горілки “Nemiroff”: ***Головна футбольна подія**, на яку чекає увесь світ. Святкуй з м’якістю;* 4) реклама чіпсів “Люкс”: *Ми вирощуємо картоплю для чіпсів “Люкс” на кращих полях України — на **футбольних полях**. “Люкс” — смакуй **футбольні розваги**;* 5) реклама пива “Чернігівське”: *Перший український бренд, визнаний офіційним пивом **Чемпіонату світу з футболу ФІФА-2014**. “Чернігівське” — об’єднані **футболом!**;* 6) реклама букмекерської контори “Парі-Матч”: *Ймовірність зустріти відомого **футболіста** у дельфінарії — один до мільйона. Ймовірність, що він **заб’є** у наступному **матчі**, — один до одного. “Парі-Матч”: **грають** вони — **виграє** ви;* 7) реклама пристроїв для персональних комп’ютерів (ПК) “Trust”:

Хлопець зіграв у футбол на Bugatti Veyron!

*Часом компанії світового масштабу йдуть на найдорожчі і незвичайні речі, щоб залучити якомога більше аудиторії. Ось і нідерландський виробник периферійних пристроїв для ПК Trust вирішив було нагадати про себе досить нестандартним способом. Він зняв ролик, який можна назвати не інакше як справжнім безумством. Загалом, його суть в тому, що 28-річний **футбольний фрістайлер Soufiane Touzani грається з м'ячем на [...] Bugatti Veyron! Та ще й на тлі лондонського Біг-Бена. А все це дійство супроводжується під вельми приємний трек, пише Топ Жур. І хоча відео триває всього сорок секунд, за цей час воно залишає дуже навіть незвичайні емоції*** (molbuk.ua).

Зауважмо, що в наведеному тексті вжито неологізм *футбольний фрістайлер* з порушенням правописної норми. О. Гаврилова зазначає, що бурхливий розвиток віртуальної комунікації призводить до нехтування правилами орфографії й навіть граматики [Гаврилова 2019: 82]. Головне в рекламі — блискучо реагувати на все нове, що з'являється в усіх сферах життєдіяльності людини.

Аналіз семантики футбольних лексичних одиниць у мові ЗМІ свідчить про стійку тенденцію до її трансформування. На думку О. Стишова, „аналізовані зрушення в семантиці слів є наслідком складної (як явної, так прихованої) взаємодії екстра- й інтралінгвальних чинників, які знаходять вияв, зокрема, у сконденсованій, економній номінації нових понять та реалій за допомогою вже наявних у мові слів (прагматична потреба) і одночасному набутті ними образності, влучності, емоційності та експресивності, що надзвичайно важливо для мови підстилю мас-медіа” [Стишов 2003: 237]. Коли спеціальна одиниця переходить з термінологічної сфери до загальнономовного вжитку, вона втрачає спеціалізованість значення. Тому внаслідок детермінологізування через перенесення найменування семантична структура слова може змінюватися. Трансформування семантичного змісту футбольних одиниць зумовлює передусім метафоризування, менше — звуження чи розширення семантики запозичених терміноодиниць з інших галузей знань.

Футбольну лексику також активно вживають у розмовному мовленні. Вивчення цього сегмента мовної практики пов'язане з певними труднощами, насамперед з процесом фіксування лінгвальних явищ. Для вивчення функціонування футбольної лексики автор цього дослідження обирає насамперед контекст онлайн-мовної комунікації. „Інтернет є до певної міри «парасольковим» дискурсом, що вміщує в собі низку інших, менших дискурсів, має багато точок перетину з художнім, публіцистичним, науковим, комерційним тощо дискурсами. Мережа виступає своєрідним вмістилищем для багатьох когнітивно-прагматичних континуумів, дозволяючи їм розширювати коло учасників, залучати в свою царину «свіжі» макротематики, змінювати на краще свою

іманентну спрямованість” [Голодюк 2013: 21]. Я. Голодюк також наголошує на зв’язку інтернетної комунікації з усно-розмовним дискурсом, оскільки цей когнітивно-прагматичний континуум є іманентним в актуалізуванні більшості мовних явищ: „Інтернетна комунікація у своїй суті — полілогічна: мовлення найбільше розвивається там, де ним одночасно послуговується більший контингент користувачів, тому жанровим ядром вияву мережевої комунікації є чати (синхронна форма спілкування) та форуми (асинхронна форма)” [Голодюк 2013: 22–23].

У розмовному мовленні формуються нові значення футбольних лексичних одиниць, тобто вони не лише змінюють свій стилістичний статус, але й модифікують семантичне наповнення. Розгляньмо, напр., дієслово *шпіювати* (‘ударити ногою’, ‘копнути’). Лексична одиниця проникла до інтернет-комунікації. Так, на офіційному форумі Всеукраїнського об’єднання “Свобода” зареєстрований учасник з ніком *Дизьо Шпіц*. Серед його інтересів зазначено: *Шпіювати ворогів України* (forum.vosvoboda.info).

На форумі “Малеча” дієслово також негативно конотоване: *Особисто мене вбивають наповал люди (ба, людиська), які швидко йдуть попереду тебе в тому же ж керунку, що і ти і тут [...]* (вилучено нецензурну лексику — Ю. С.) — *вони різко розвертаються на всі 180 і не скидаючи швидкості рулять собі. Але вже на тебе. Я скільки разів вривався в таких людей, і це все на тверезу голову!!! Шпіювати таких треба!!!* (malecha.org.ua).

Вислів *потрапити в “дев’ятку”* набув значення ‘вдало виконати справу, влучно висловитися’. У привітанні з нагоди фаянсового весілля (дев’ять років подружнього життя) вислів означає ‘досягти успіхів’: *Шкода, за таке не вручають ордена — / Ми щастя вашого шанувальники і глядачі: / За дев’ять років, що разом вами пройдені, / У сім’ї успіхів ви домоглися вражаючих! / І річницею вашого весілля захоплюючись, / Додамо жарт спортивного порядку: / Вам вдалося, “футбольно” висловлюючись, / Потрапити без напруги “в дев’ятку”!* (ladyvlife.ua).

Дієслово *відфутболити* може набувати різних семантичних відтінків: 1) ‘відправити’ (під час обговорення медичної проблеми): *Дякую за відповідь. так доїхати до міста можна. 200 км часто неразездиєшся. склалося враження. що лікарі тільки відфутболити швидше хочуть* (altmed.in.ua) (збережено особливості написання, як у першоджерелі); 2) ‘відкинути’ (у дотепних привітаннях із Днем народження подруги): *Бажаю тобі жити в щасті і драйві / Усі тягари відфутболити зайві / Хай підла ніяка не вжалить змія / Будь завжди щаслива, подружко моя!* (tereweni.com). Отже, у розмовному мовленні семантика футбольних лексичних одиниць стилістично й семантично може змінюватися, модифікуватися.

За авторськими спостереженнями, футбольна лексика суттєво розширила діапазон свого функціонування, оскільки активно використовується в спеціаль-

ній і неспеціальній сферах лінгвосоціуму. Сучасні ЗМІ всебічно висвітлюють спортивне життя країни та світу через теле- й радіотрансляцію футбольних матчів, до того ж спортивні телеканали мають велику глядацьку аудиторію. Глобалізаційні процеси спричинили демократизування спілкування, а розвиток цифрових технологій урізноманітвив його форми. У неспеціальних контекстах ЗМІ, розмовному мовленні лексичні одиниці футбольної тематики набувають нових семантичних відтінків, трансформують стилістичні параметри. Футбольну лексику широко використовують у рекламі за моделлю “реклама продукту через футбол”. Загалом футбольна лексика як динамічний сегмент мовної діяльності соціуму потребує ретельного й усебічного вивчення та внормування.

Список використаної літератури

- Богуславский С. С., *Футбольная терминология в немецком языке*, дис. ... канд. філол. наук, Одесса 2010.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови*, з дод. і допов., уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел, Київ-Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2005.
- Гаврилова О., *Терміни комп'ютерної сфери в різних мовах: глобалізаційні процеси*, [в:] „*Studia Ukrainica Posnaniensia*”, 2019, zes. VII/1, s. 77–83.
- Голодюк Я. Б., *Прагматичні виміри українськомовного інтернетного дискурсу*, дис. ... канд. філол. наук, Івано-Франківськ 2013.
- Дубяк М. Б., *Ієрархічна структура найменувань фізичної дії на об'єкт у футбольній термінології (на матеріалі французької та іспанської мов)*, [в:] „*Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки*”, 2009, № 17, с. 111–115.
- Максимчук В. В., *Неологізми футбольного дискурсу як об'єкт лексикографічного опису*, [в:] „*Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна”, 2015, вип. 57, с. 85–89.
- Микульчик Р., *До питання тематичної класифікації фізичних термінів-епонімів*, [в:] „*Studia Ukrainica Posnaniensia*”, 2018, zes. VI, s. 97–100.
- Навальна М. І., *Динаміка лексикону української періодики початку ХХІ ст.*, Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2011.
- Процик І., *Вербальне самовираження в субкультурі українських футбольних уболівальників*, [в:] „*Мова і суспільство*”, 2012, вип. 3, с. 224–229.
- Рылов А. С., *Терминологическая система „Футбол” в русском языке*, дис. ... канд. філол. наук, Нижній Новгород 1998.
- Стишов О., *Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі засобів масової інформації)*, Київ: Вид. центр КНЛУ, 2003.
- Hurrey A., *Football Cliches*, London 2014.
- Struhanets L., *Development of the Ukrainian language word stock of the 20th — beginning of the 21st centuries*, [in:] „*Annals of the University of Craiova. Series Philology. Linguistics*”, 2017, ANUL XXXIX, № 1–2, p. 409–414.

Struhanets Yu., *The taxonomy of football vocabulary in the Ukrainian language at the beginning of the XXI century*, [in:] „Annals of the University of Craiova. Series Philology. Linguistics”, 2017, ANUL XXXIX, № 1–2, p. 202–208.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Boguslavskij S. S., *Futbol'naya terminologiya v nemeckom yazyke [Football Terminology in German Language]*, dis. ... kand. filol. nauk, Odessa 2010.
- Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi Ukrainskoi movy [Great Explanatory Dictionary of Contemporary Ukrainian Language], z dod. i dopov., uklad. i hol. red. V. T. Busel, Kyiv-Irpin: VTF „Perun”, 2005.
- Havrylova O., *Terminy kompiuternoї sfery v riznykh movakh: hlobalizatsiini protsesy [Computer Language Terms in Different Languages: Globalization Processes]*, [v:] „Studia Ukrainica Posnaniensia”, 2019, zes. VII/1, s. 77–83.
- Holodiuk Ya. B., *Prahmatychni vymiry Ukrainskomovnoho internetnoho dyskursu [Pragmatic Dimensions of Ukrainian-Language Internet Discourse]*, dis. ... kand. filol. nauk, Ivano-Frankivsk 2013.
- Dubiak M. B., *Iierarkhichna struktura naimenuvan fizychnoi dii na ob'iekt u futbolnii terminoleksytsi (na materialy frantsuzkoi ta ispanskoї mov) [The Hierarchical Structure of the Names of the Physical Effects on the Object in Football Terminology (on the Material of French and Spanish Languages)]*, [v:] „Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukraїnky. Filolohichni nauky”, 2009, № 17, s. 111–115.
- Maksymchuk V. V., *Neolohizmy futbolnoho dyskursu yak ob'iekt leksykohrafichnoho opysu [Neologisms of Football Discourse as an Object of Lexicographical Description]*, [v:] „Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriya: Filolohichna”, 2015, vyp. 57, s. 85–89.
- Mykulchyk R., *Do pyttannia tematychnoi klasyfikatsii fizychnykh terminiv-eponimiv [To the Question of the Thematic Classification of Physical Terms-Eponyms]*, [v:] „Studia Ukrainica Posnaniensia”, 2018, zes. VI, s. 97–100.
- Navalna M. I., *Dynamika leksykonu Ukrainskoi periodyky pochatku XXI st. [The Dynamics of the Lexicon of the Ukrainian Periodicals at the Beginning of the XXI ct.]*, Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho, 2011.
- Protsyk I., *Verbalne samovyrazhennia v subkulturі Ukraїnskykh futbolnykh ubolivalnykiv [Verbal Self-Expression in the Subculture of Ukrainian Football Fans]*, [v:] „Mova i suspilstvo”, 2012, vyp. 3, s. 224–229.
- Rylov A. S., *Terminologicheskaya sistema „Futbol” v russkom yazyke [Terminological system „Football in Russian language”]*, dis. ... kand. filol. nauk, Nizhnij Novgorod 1998.
- Styshov O., *Ukraїnska leksyka kintsia XX stolittia (na materialy zasobiv masovoi informatsii) [Ukrainian Vocabulary of the End of the Twentieth Century (on the Material of Mass Media)]*, Kyiv: Vyd. tsentr KNLU, 2003.
- Hurrey A., *Football Cliches*, London 2014.

Struhanets L., *Development of the Ukrainian language word stock of the 20th — beginning of the 21st centuries*, [in:] „Annals of the University of Craiova. Series Philology. Linguistics”, 2017, ANUL XXXIX, № 1–2, p. 409–414.

Struhanets Yu., *The taxonomy of football vocabulary in the Ukrainian language at the beginning of the XXI century*, [in:] „Annals of the University of Craiova. Series Philology. Linguistics”, 2017, ANUL XXXIX, № 1–2, p. 202–208.

ДЕРЖАВНА МОВА ЯК ФАКТОР ЄДНАННЯ В УМОВАХ ЗБЕРЕЖЕННЯ МУЛЬТИЛІНГВАЛЬНОГО РОЗМАЇТТЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

ГАЛИНА ШУМИЦЬКА

ДВНЗ „Ужгородський національний університет”, Ужгород — Україна
halyna.shumytska@uzhnu.edu.ua; ORCID: 0000-0001-7806-2963

JĘZYK PAŃSTWOWY JAKO CZYNNIK JEDNOCZĄCY W WARUNKACH UTRZYMANIA MULTILINGWALNEJ RÓŻNORODNOŚCI WSPÓŁCZESNEJ UKRAINY

HAŁYNA SZUMYC`KA

Użhorodzki Uniwersytet Narodowy, Użhorod — Ukraina

STRESZCZENIE. Artykuł poświęcony jest oglądowi sytuacji językowej na Ukrainie, w szczególności na Zakarpaciu, w okresie jednego roku, tj. od wprowadzenia nowej ustawy o edukacji (wrzesień 2017) do przyjęcia projektu ustawy o funkcjonowaniu języka ukraińskiego jako państwowego (październik 2018). Stan języka ukraińskiego jako języka państwowego zbadano w kontekście wydarzeń społeczno-politycznych w kraju i na świecie. Na podstawie analiz, jak również przeprowadzonych w tym okresie wielu dogłębnych i sformalizowanych wywiadów z różnymi kategoriami respondentów możliwe jest zbadanie procesu wyboru języka, zwłaszcza języka edukacji, z uwzględnieniem rozwoju kulturalno-politycznego współczesnego społeczeństwa ukraińskiego w jego najbardziej wysuniętej na zachód części — Zakarpaciu.

Słowa kluczowe: sytuacja językowa, kwestia językowa, język urzędowy, język państwowy, język narodowy, strategie manipulacyjne, wspólnoty narodowe, wywiady dogłębne i sformalizowane

STATE LANGUAGE AS A CONSOLIDATING FACTOR IN VIEW OF THE PRESERVATION OF THE MULTILINGUAL DIVERSITY IN MODERN UKRAINE

HALYNA SHUMYTSKA

Uzhhorod National University, Uzhhorod — Ukraine

ABSTRACT. The article presents an overview of the lingual situation in Ukraine, in the Transcarpathian region in particular, within the time span of a year since the law *On education* (September 2017) was ratified till the adoption of the draft of the law whose aim is to ensure functioning of Ukrainian as the state language. The status of Ukrainian as a state language is considered in the closest connection with socio-political phenomena in the country and the whole world. The analysis of deep and formalized interviews with different categories of respondents conducted during this period sheds light on the process of language selection in the field of education, in particular as a sign of cultural and political development of contemporary Ukrainian society in its westernmost part — Transcarpathia.

Key words: lingual situation, lingual question, state language, manipulative strategies, national communities, deep and formalized interviews

Об'єкт нашого розгляду — мовна ситуація в Україні, що склалася протягом року (з вересня 2017 р. до жовтня 2018 р.), коли після ухвалення нового Закону *Про освіту* на Закарпатті особливої гостроти набуло так зване “мовне питання”. Оскільки в Угорщині вибори відбулися навесні 2018 р., а Україна повинна їх провести в березні 2019 р., то, припускаємо, що зацікавлені, маніпулюючи мовною проблематикою, укотре відвертатимуть увагу громадськості від інших суспільно важливих питань. Дослідженню реалізації таких маніпулятивних стратегій у дискурсах сучасних українських політичних сил з різними поглядами стосовно питання “мовного будівництва” в державі присвячено монографію О. Рудої, у якій вона акцентує увагу на тому, що мовне питання в Україні є обов'язковим складником ідеологічної риторики різних політичних сил, порушується переважно в періоди перед виборами, виноситься на найвищий політичний рівень, формує специфічний дискурс — замкнену комунікативну ситуацію (подію), сформовану низкою лінгвальних і екстралінгвальних чинників. Разом з політичною спекуляцією мовнореформаторськими ініціативами проглядається розпалювання міжнаціональної та міжконфесійної ворожнеч, виявляються тенденції до поглиблення ментальних суперечностей між громадянами зі сходу й заходу країни, що мають на меті відвернути увагу громадян від соціальних та економічних проблем, а також від браку інших життєво важливих заходів та ініціатив політиків і політич-

них об'єднань [Руда 2018: 6]. І технології ці на теренах України, зокрема на Закарпатті, не нові. Напр., про подібний перебіг подій поч. ХХ ст. читаємо у спогадах і роздумах О. Сливки, коли „Підкарпаття, по-сьогоднішньому Закарпаття, а на мирному договорі в Парижі 10. IX. 1919 року як автономна частина під назвою «Подкарпатська Русь» було приєднано до Чехословацької республіки, яка утворилася на руїнах Австро-Угорщини, чехословацький уряд, в інтересі чехів і чехізації, від самого початку почав застосовувати на Підкарпатській Русі лозунг, вживаний вже в стародавньому Римі до народження Христа — «роз'єднуй і володарюй» (divide et impera). Роз'єднання, чвари, боротьба між народом розпочалися з перших років після приєднання до Чехословаччини на релігійному ґрунті між греко-католиками і православними, але в середині 20-х років вона вже обридла народу, стала затихати й цілком згасла. Тоді чехословацький уряд розпалив ще більше вогнище — «мовне питання» або «языковий вопрос» [Як селяни... 2018].

Як зауважує сучасна українська дослідниця суспільного статусу староукраїнської (руської) та сучасної української мови І. Фаріон, „[...] проголошення суверенітету України кардинально вплинуло на зміну державної мовної політики. В її основі — новий для української мови державний статус, що, попри все, зазнає постійних політичних спроб із певних політичних середовищ (зокрема зовнішніх) обмежити його чи знівелювати. Потреба забезпечити та утвердити цю основну соціолінгвістичну категорію у житті незалежної держави зумовлює системне дослідження функціонування літературної мови в різні історичні епохи та у найтіснішому зв'язку із суспільно-політичними явищами» [Фаріон 2018б: 10]. З огляду на зазначене предметом цього дослідження є відстеження тенденцій розв'язання мовного питання як визначального складника культурно-політичного розвитку сучасного українського суспільства в його найзахіднішій частині — Закарпатті.

Повертаючись до тези про порушення мовного питання як одного зі способів маніпулювання суспільною свідомістю в певні часові періоди, пригадаймо такий факт: у грудні 2012 р. на сесії Закарпатської обласної ради ухвалили рішення щодо надання угорській, румунській та русинській мовам статусу регіональних, легалізуючи так закон Ківалова-Колесніченка *Про засади мовної державної політики* на території області. Це рішення не мало жодних ані юридичних, ані практичних наслідків, оскільки в бюджеті не були передбачені на це кошти. Зміст цього закону прокоментував керівник Закарпатського інституту політичних досліджень В. Пащенко: „Бо скоро будуть вибори, у тому числі у Виноградівському районі, де проживають угорці. Тому їм не треба відштовхувати угорськомовний електорат. [...] Яка за цим мета, не знаю. Є дві гіпотези. Або елементарна глупість — робити, щоби щось робити. Або ж це може бути більш тонка гра, яка має на меті взагалі Україну розколоти. Бо ці питання фактично Україну розколюють. За мовною

ознакою, перш за все. [...] Щодо румунської та русинської мов — це взагалі беззмистовна розмова. Бо навіть згідно з цим недолугим законом на території має проживати 10 % представників тої чи іншої нацменшини. Румунів же в області — 3 %, не більше. Русини — це взагалі не ідентифікована нація, а літературної русинської мови в принципі немає” [Дубовик 2018].

“Мовне нагнітання” знову триває на Закарпатті ось уже рік, і почалося воно після ухвалення нового Закону *Про освіту* у вересні 2017 р., хоч могло бути зумовлене й суто господарською метою. Таку думку висловлює український політолог В. Цибулько, зокрема він зауважує: „Звісно, на Закарпатті є свої шовіністичні закладки, але вони більше технологічні, ніж світоглядні. Хтось (Російська Федерація — ред.) вливає кошти, щоб створити там певні лінії напруження. Хоч це, скоріш за все, пов’язано із господарською діяльністю — розподілом активів. Хочу нагадати, що всі ті сепаратистські думки, які звучали минулого року, коли придумали експеримент з перенаправленням половини митних зборів на інфраструктуру регіонів, були своєрідним тиском на Київ. Тоді ж кошти розподілили між Одеською, Чернівецькою, Львівською та Волинською областями. На Закарпатті хотіли покращити інфраструктуру доріг, адже їхня якість там не найкраща. Але тоді їм тої можливості не дали — і почалося” [Мовне питання на... 2018].

Відразу у вересні 2017 р. під час восьмої сесії депутати Закарпатської облради схвалили звернення до Президента України з проханням ветоувати новий закон *Про освіту*, що обмежує права нацменшин, які проживають в області, а голова ОДА Г. Москаль назвав законопроект таким, що не відповідає європейським нормам [Закарпатські депутати... 2018].

Порівнюючи підхід до вирішення мовного питання на Закарпатті й у Сингапурі, В. Чепинога зауважує, що „підтримка Закарпатською обласною радою угорської мови (фактично всупереч державній) — значно загрозливіша, ніж може видатися на перший погляд. Адже мова йде не про сьогоднішній комфорт мешканців, а про тривалі стратегічні інтереси та пріоритети держави. Державна мова — це елементарна частина ДНК нації, що не повинна видозмінюватися залежно від примх окремих етноспільнот” [Чепинога 2018].

Тим часом у жовтні 2017 р. угорці Закарпаття виступили з провокаційним зверненням щодо мовного питання. Зокрема, як пише громадський правозахисник В. Грегор, захід був організований у Закарпатському угорському інституті ім. Ф. Ракоці II з подання депутата облради та керівника цієї фінансової інституції І. Ороса, за підтримки першого заступника голови Закарпатської облради Й. Борто. За його словами, захід був прихований від громадськості й проводився під прикриттям позачергової загальної конференції угорськомовного педагогічного товариства. Хоча самі педагоги, опитані перед початком конференції, повідомили, що тут повинна відбутися щорічна чергова конференція освітян, під час якої традиційно звітують і виступають представ-

ники угорського суспільства. Також він повідомив, що спробував відвідати цей захід, проте на вході його не пропустили працівники установи разом з приватною охороною. Тим часом схвалене на цій конференції звернення було опубліковане на угорськомовному сайті „Kárpátalja.ma” [див.: Угорці Закарпаття... 2018].

Водночас окремі націоналістичні організації Закарпаття звернулися до депутатів облради не приймати цього звернення, порівн.: „У випадку схвалення подібного роду звернення депутатський корпус Закарпатської обласної ради фактично виступить проти утвердження та розвитку української мови та стане на шлях антиукраїнської діяльності щодо української мови як державної мови в Україні. Такі антиукраїнські дії з боку різного роду сепаратистських сил в останні дні були спровоковані не без участі московсько-путінського режиму та промосковського уряду Угорщини Віктора Орбана в особі їхніх кишенькових політичних організацій на Закарпатті, зокрема «КМКС — партія угорців України»” [Мовне питання в... 2018]. Це звернення підписали представники національно-патріотичного об'єднання „Україна Соборна”, президія Закарпатського обласного товариства борців за незалежність України у ХХ ст., Рада Християнсько-народної спілки Закарпаття, Рада Закарпатської ГО „Молодь Закарпаття”, Закарпатський осередок ГО „Айдар — волонтерська допомога”, Ужгородська реферантура ГО „Новий Вогонь”.

У цьому ж матеріалі наведена розлога цитата з виступу голови Закарпатської ОДА Г. Москаля, який, як видається, наводить абсолютно резонні коментарі щодо провадження мовної політики в Україні у принципі, порівн.: „Коли я чую, як деякі нардепи кричать, що на Закарпатті суцільна зрада, бо національні меншини не спілкуються державною мовою, то мені хочеться спитати — чому ви не почнете вирішувати мовні проблеми з себе? Адже в Україні досі діє закон «Колесніченка-Ківалова», прийнятий улітку 2012 року. Саме цей закон став одним із чинників, що призвели до Революції Гідності, а Росія використала його для окупації Криму та розв'язання війни на Донбасі. Закон «Колесніченка-Ківалова» бере під захист у тому числі русинську мову, однак про це у Верховній Раді чомусь ніхто не говорить! То краще скасуйте чи внесіть зміни в цей закон, а не використовуйте багатонаціональне Закарпаття як полігон для піару й некомпетентних заяв!” [Мовне питання в... 2018].

Наведені думки обґрунтовані бодай тому, що Закон України *Про засади державної мовної політики* від 3 липня 2012 р. (“Колесніченка-Ківалова” — Г. Ш.) визнано неконституційним тільки 28 лютого 2018 р. [Рішення Конституційного... 2018], новий проект правопису, запропонований комісією з питань правопису при МОН для обговорення 15 серпня 2018 р. [МОН пропонує... 2018], співголовами якої є доктор фізико-математичних наук М. Стріха і доктор економічних наук С. Пирожков, мовознавці жорстко критикують, порівн.: „[...] щоб загасити (передусім Німчукове) невідступне прагнення

питомих правописних змін, треба було організувати процес очолення цих змін людям з іншим, радянським, і промосковським світоглядом. Ото й вийшло: ні тепле ні холодне, і вашим і нашим” [Фаріон 2018a]. Щодо перспектив нового мовного закону, ухваленого Верховною Радою України в першому читанні 4 жовтня 2018 р., то віднаходимо твердження сучасних політичних експертів про те, що „Україна остаточно зробила як власний цивілізаційно-інтеграційний вибір, так і серйозно зайнялася питанням своєї ідентичності; поряд зі збройною відсіччю окупанту активізувала боротьбу за державність та своїх громадян і на культурному фронті” [Петровець 2018], спираючись при цьому аж на чотири зареєстровані у парламенті законодавчі ініціативи (законопроекти № 5556, № 5669, № 5670 та № 5670-д), покликані врегулювати мовне питання.

Міністр закордонних справ України П. Клімкін після відвідин Закарпаття в грудні 2017 р. прокоментував позицію України щодо мовного питання в цьому регіоні: „Мовне питання на Закарпатті штучно політизоване. Воно має бути вирішене в діалозі з громадою” [Мовне питання на ... 2018].

Саме така мета — налагодження діалогу з громадою — визначила більш ніж піврічну роботу викладачів Ужгородського національного університету в рамках проєкту „Через діалог із нацменшинами — до врегулювання мовної ситуації в Закарпатті” (реалізується за фінансової підтримки ЄС та Міжнародного фонду „Відродження” впродовж травня-грудня 2018 р.), що передбачає проведення низки глибинних та формалізованих інтерв’ю зі школярами, їхніми батьками, студентами, учителями, керівниками навчальних закладів, громадськими діячами, представниками політичних партій, роботодавцями, а також улаштування публічних тематичних круглих столів. Проміжкові його результати досить передбачувані, однак проєкт дав можливість більше комунікувати його виконавцям з представниками національних громад Закарпатської області, і це теж сприяє поживленню діалогу й припиненню суперечностей щодо вибору мови викладання. Крім того, виконання проєкту дало можливість переконатися в готовності представників національних громад вести конструктивний діалог щодо врегулювання питання мови навчання в освітніх закладах, пошуку оптимальних шляхів імплементації статті 7 Закону України *Про освіту*. Майже в усіх респондентів є усвідомлення, що громадянин України має знати державну мову, однак більшість акцентує на тому, що без економічного підґрунтя сама мова не є стимулом до її вивчення, а також наголошують на проблемах, пов’язаних з методикою викладання української мови в загальноосвітніх закладах [див.: Шумицька 2018].

Проведені круглі столи допомогли здійснити такі дії: 1) промоніторити ситуацію щодо викладання української мови й літератури в школах з викладанням мовами національних меншин; 2) почути від самих педагогів про труднощі, що виникають у навчальному процесі в полілінгвальному се-

редовищі; 3) донести до вчителів інформацію про проєкт і його мету (щоб підготувати виконавцям проєкту підґрунтя на місцях для наступного проведення формалізованих і глибинних інтерв'ю) [див.: Толочко 2018б]; 4) проаналізувати досвід європейських країн у врегулюванні мовного питання, спроектувати його на українські реалії, подивитися на них через призму поглядів істориків, політологів, юристів, філологів, фахівців із соціальних комунікацій, щоб виробити пропозиції, оптимальні для України загалом і Закарпаття зокрема [див.: Толочко 2018а].

Напруга в стосунках з Будапештом тим часом не спадає. Незважаючи на те, що фактично з лютого 2018 р., тобто від часу, коли Конституційний Суд України визнав “закон КК” — Ківалова-Колесніченка (подекуди його називали “закон ККК” — Кремля-Ківалова-Колесніченка *Про основи державної мовної політики* — неконституційним), і аж до жовтня цього року, коли Верховна Рада України ухвалила проєкт закону про державну мову в першому читанні, країна жила в правовому вакуумі: мовне питання нічим не регулювалося. Саме цей важливий внутрішньополітичний український крок міністр закордонних справ Угорщини П. Сіярто назвав на національному громадському телебаченні М1 частиною антиугорської кампанії в Україні: „Мовний закон України робить неможливим використання угорської мови та мови решти національних меншин у сфері державного управління, ЗМІ і культурі. Цей та інші кроки ідуть урозріз із основоположними правами й нормами міжнародного права. Україна постійно порушує його та свої міжнародні обов'язки. Тому ми й надалі будемо виступати проти прискорення євроінтеграційної співпраці України на всіх міжнародних форумах і в кожному окремому випадку станемо на захист членів угорської етнічної громади на Закарпатті” [Закон про мову... 2018]. Зауважмо також, що вже наступного дня колишній міністр фінансів Угорщини, голова руху „За сучасну Угорщину” Л. Бокрош підтримав Україну й засудив поведінку угорського МЗС: „Угорська дипломатія завдає неймовірної шкоди закарпатській угорській громаді, кількість якої швидко зменшується. Замість того, щоб намагатись домовитись із українською владою, вона розпалює вогонь ненависті. Навіть не питання, що головну роль тих, хто програв, отримують закарпатські угорці” [Колишній угорський... 2018].

Отже, ситуацію, що склалася на Закарпатті, можна інтерпретувати, з одного боку, як політичну гру, яка, однак, будь-якої миті може вийти з-під контролю того, хто її ініціює, і, з другого боку, як добре продуману довготривалу геополітичну стратегію, спрямовану на розподіл української території.

Глава МЗС України П. Клімкін, який відвідав регіон, убачає в небажанні Угорщини вирішити питання щодо українського закону про освіту й розблокувати зустрічі української делегації на вищому рівні в НАТО спроби Росії використати ситуацію на Закарпатті, що може загрожувати й Україні, і Угорщині, і Європі [Клімкін: спроби... 2018].

Тож питання врегулювання мовної ситуації в регіонах компактного проживання етнospільнот, передусім на Закарпатті, потребує пильної уваги як української влади, так і європейського співтовариства. Пошук компромісних рішень на користь кожної зі сторін і далі на часі.

Список використаної літератури

- Дубовик О., „Мовне питання на Закарпатті піднімають або через глупство, або ж для розколу країни”, [в:] Електронний ресурс: https://gazeta.ua/articles/politics/_movne-pitannya-na-zakarpatti-pidnimayut-abo-cherez-glupstvo-abo-zh-dlya-rozkolu-krayini/474383?mobile=true (22.10.2018).
- Закарпатські депутати просять Порошенка ветоувати Закон „Про освіту”, [в:] Електронний ресурс: https://zik.ua/news/2017/09/21/zakarpatski_deputaty_prosyat_poroshenka_vetuvaty_zakon_pro_osvitu_1171779 (22.10.2018).
- Закон про мову робить неможливим використання угорської мови у публічному просторі — Сійярто, [в:] Електронний ресурс: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-szijarto-ukraine-hungary/29538140.html> (22.10.2018).
- Клімкін: спроби РФ використати ситуацію на Закарпатті загрожують Європі, [в:] Електронний ресурс: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/10/12/7088109/> (22.10.2018).
- Колишній угорський міністр став на захист України у конфлікті з Будапештом, [в:] Електронний ресурс: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/10/12/7088111/> (22.10.2018).
- Мовне питання в Закарпатті: Націоналісти проти обласної влади, обласна влада проти нардепів, [в:] Електронний ресурс: <http://prozak.info/index.php/Suspil-stvo/Movne-pitannya-v-Zakarpatti-Nacionalisti-proti-oblasnoyi-vladi-oblasna-vlada-proti-nardepiv> (22.10.2018).
- Мовне питання на Закарпатті підняли через господарську діяльність, — Цибулько, [в:] Електронний ресурс: https://zik.ua/news/2017/09/22/movne_pytannya_na_zakarpatti_pidnyaly_cherez_gospodarsku_diyalnist_tsybulko_1172675 (22.10.2018).
- „Мовне питання на Закарпатті штучно політизоване”, — міністр закордонних справ України, [в:] Електронний ресурс: https://goloskarpat.info/power/5a2178ef8d491/?utm_content=031 (22.10.2018).
- МОН пропонує для громадського обговорення проект нової редакції українського правопису, [в:] Електронний ресурс: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennnya-proekt-novoyi-redakcii-ukrayinskogo-pravopisu> (22.10.2018).
- Петровець О., „Закон Ківалова-Колесніченка” скасовано. Що далі?, [в:] Електронний ресурс: <https://www.pravda.com.ua/columns/2018/03/7/7173902/> (22.10.2018).
- Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про засади державної мовної політики”, [в:] Електронний ресурс: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/2-p_2018.pdf (22.10.2018).

- Руда О. Г., *Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі*, НАН України, Ін-т укр. мови, Київ 2012.
- Толочко Н., *Науковці УжНУ шукають для України її унікальний шлях вирішення мовного питання*, [в:] Електронний ресурс: <http://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/naukovtsi-uzhnu-z-yasovuvaly-mehanizmu-realizatsiyi-movnoyi-polityky-v-polilingvalnomu-suspilstvi/2018-06-17-23030> (22.10.2018a).
- Толочко Н., *Через діалог до консенсусу: в УжНУ відбувся круглий стіл, присвячений мовній ситуації в Закарпатті*, [в:] Електронний ресурс: <http://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/cherез-dialog-do-konsensusu-v-uzhnu-vidbuvsya-kruglyj-stil-prysvyachenyj-movnij-sytuatsiyi-v-zakarpatskij-oblasti/2018-06-03-22498> (22.10.2018b).
- Угорці Закарпаття виступили з провокаційним зверненням щодо “мовного питання”*, [в:] Електронний ресурс: https://antikor.com.ua/articles/196040-ugortsi_zakarpattja_vistupili_z_provokatsijnim_zvernennjam_shchodo_movnogo_pitannya (22.10.2018).
- Фаріон І., *Проект правопису 2018 — дитя компромісу: і вашим, і нашим*, [в:] Електронний ресурс: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/5b8c59e9296a4/> (22.10.2018a).
- Фаріон І., *Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV–XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива*, Львів 2018b.
- Чепинога В., *Мовне питання на Закарпатті й у Сінгапурі*, [в:] Електронний ресурс: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/0/2010/116057/> (22.10.2018b).
- Шумицька Г., *Ужгород — Чернівці — Одеса: мова освіти як інструмент інтеграції суспільства*, [в:] Електронний ресурс: <http://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/uzhgorod-chernivtsi-odesa-mova-osvity-yak-instrument-integratsiyi-v-suspilstvo/2018-10-21-26511> (22.10.2018).
- Як селяни на Закарпатті “языковий вопрос” вирішували*, [в:] Електронний ресурс: https://gazeta.ua/articles/istoriya-movi/_ak-selyani-na-zakarpatti-yazykovyj-vopros-virishuvali/689827?mobile=true (22.10.2018).

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Dubovyk O., „*Movne pytannia na Zakarpatti pidnimaiut abo cherez hlyupstvo, abo zh dlia rozkolu krainy*” [„*The Language Issue in Transcarpathia is Raised Either Because of the Incompetence or for the Reason of Splitting the Country*”], [v:] Elektronnyi resurs: https://gazeta.ua/articles/politics/_movne-pitannya-na-zakarpatti-pidnimayut-abo-cherез-hlyupstvo-abo-zh-dlya-rozkolu-krayini/474383?mobile=true (22.10.2018).
- Zakarpatski deputaty prosiat Poroshenka vetuvaty Zakon „Pro osvitu” [Transcarpathian Deputies Ask Poroshenko to Put a Veto on the Law „On Education”]*, [v:] Elektronnyi resurs: https://zik.ua/news/2017/09/21/zakarpatski_deputaty_prosyat_poroshenka_vetuvaty_zakon_pro_osvitu_1171779 (22.10.2018).
- Zakon pro movu robyt nemozhlyvym vykorystannia uhorskoj movy u publicnomu prostori — Siiiaro [The Language Law Makes it Impossible to Use the Hungarian Language in Public*

- Space — Siyarto*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-szijarto-ukraine-hungary/29538140.html> (22.10.2018).
- Klimkin: sproby RF vykorystaty sytuatsiiu na Zakarpatti zahrozhuiut Yevropi [Klimkin: Russia's Attempts to Use the Situation in Transcarpathia are Threatening Europe]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/10/12/7088109/> (22.10.2018).
- Kolyshnii uhorskyi ministr stav na zakhyst Ukrainy u konflikti z Budapeshtom [Former Hungarian Minister Stood for Ukraine in Conflict with Budapest]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/10/12/7088111/> (22.10.2018).
- Movne pytannia v Zakarpatti: Natsionalisty proty oblasnoi vlady, oblasna vlada proty nardepiv [The Language Issue in Transcarpathia: Nationalists Against the Regional Authorities, the Regional Power Against Deputies]*, [v:] Elektronnyi resurs: <http://prozak.info/index.php/Suspil-stvo/Movne-pitannya-v-Zakarpatti-Nacionalisti-proti-oblasnoyi-vladi-oblasna-vlada-proti-nardepiv> (22.10.2018).
- Movne pytannia na Zakarpatti pidnialy cherez hospodarsku diialnist, — Tsybulko [The Language Issue in Transcarpathia was Raised through Economic Activity, — Tsybulko]*, [v:] Elektronnyi resurs: https://zik.ua/news/2017/09/22/movne_pytannya_na_zakarpatti_pidnyaly_cherez_gospodarsku_diyalnist_tsybulko_1172675 (22.10.2018).
- „*Movne pytannia na Zakarpatti shuchno polityzovane*”, — *ministr zakordonnykh sprav Ukrainy [„The Language Issue in Transcarpathia is Artificially Politicized” — Minister of Foreign Affairs of Ukraine]*, [v:] Elektronnyi resurs: https://goloskarpat.info/power/5a2178ef8d491/?utm_content=031 (22.10.2018).
- MON proponuie dlia hromadskoho obhovorennia proekt novoi redaktsii ukrainskoho pravopysu [MES Proposes a New Draft for Public Discussion Concerning Ukrainian Spelling]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennia-proekt-novoyi-redakcii-ukrayinskogo-pravopysu> (22.10.2018).
- Petrovets O., „*Zakon Kivalova-Kolesnichenka*” *skasovano. Shcho dali?* [„*The Law of Kivalov-Kolesnichenko*” *has been Canceled. What's Next?*], [v:] Elektronnyi resurs: <https://www.pravda.com.ua/columns/2018/03/7/7173902/> (22.10.2018).
- Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 57 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy „Pro zasady derzhavnoi movnoi polityky” [The Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the Case of the Constitutional Petition of 57 People's Deputies of Ukraine on the Compliance with the Constitution of Ukraine (Constitutionality) of the Law of Ukraine „On the Principles of State Language Policy”]*, [v:] Elektronnyi resurs: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/2-p_2018.pdf (22.10.2018).
- Ruda O. H., *Movne pytannia yak ob'iekt manipulyativnykh stratehii u suchasnomu ukrainskomu politychnomu dyskursi [The Language Question as an Object of Manipulative Strategies in the Contemporary Ukrainian Political Discourse]*, NAN Ukrainy, In-t ukr. movy, Kyiv 2012.
- Tolochko N., *Naukovtsi UzhNU shukaiut dlia Ukrainy yii unikalnyi shliakh vyrishennia movnoho pytannia [Scientists of UzhNU are Looking for Ukraine's Unique Solution of the Language Question]*, [v:] Elektronnyi resurs: <http://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/naukovtsi-uzhnu-z-yasovuvaly-mehanizmy-realizatsiyi-movnoyi-polityky-v-po-lilingvalnomu-suspilstvi/2018-06-17-23030> (22.10.2018a).

- Tolochko N., *Cherez dialoh do konsensusu: v UzhNU vidbuvsia kruhlyi stil, prysviachenyi movnii sytuatsii v Zakarpatti* [Through Dialogue to Consensus: Round Table was Held in UzhNU, Dedicated to the Linguistic Situation in Transcarpathia], [v:] Elektronnyi resurs: <http://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/cherez-dialog-do-konsensusu-v-uzhnu-vidbuvsya-kruhlyj-stil-prysvyachenij-movnij-sytuatsiyi-v-zakarpatskij-oblasti/2018-06-03-22498> (22.10.2018b).
- Uhortsy Zakarpattia vystupyly z provokatsiinym zvernenniam shchodo “movnoho pytannia” [Hungarians of Transcarpathia Made Aprovocative Appeal Concerning “Language Question”], [v:] Elektronnyi resurs: https://antikor.com.ua/articles/196040-ugortsy_zakarpattja_vistupili_z_provokatsijnim_zvernennjam_shchodo_movnogo_pitannja (22.10.2018).
- Farion I., *Proiekt pravopysu 2018 — dytia kompromisu: i vashym, i nashym* [Spelling Project 2018 — a Child of a Compromise: Both Yours and Ours], [v:] Elektronnyi resurs: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/5b8c59e9296a4/> (22.10.2018a).
- Farion I., *Suspilnyi status staroukrainskoi (ruskoi) movy u XIV–XVII stolittiakh: movna svidomist, movna diisnist, movna perspektyva* [Social Status of the Old Ukrainian (Ruthenian) Language in XIV–XVII Centuries: Linguistic Consciousness, Linguistic Reality, Linguistic Perspective], Lviv 2018b.
- Chepynoha V., *Movne pytannia na Zakarpatti y u Sinhapuri* [Language Question in Transcarpathia and Singapore], [v:] Elektronnyi resurs: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/0/2010/116057/> (22.10.2018).
- Shumytska H., *Uzhhorod — Chernivtsi — Odesa: mova osvity yak instrument intehratsii suspilstva* [Uzhhorod — Chernivtsi — Odessa: Language of Education as a Tool of Society Integration], [v:] Elektronnyi resurs: <http://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/uzhgorod-chernivtsi-odesa-mova-osvity-yak-instrument-integratsiyi-v-suspilstvo/2018-10-21-26511> (22.10.2018).
- Yak seliany na Zakarpatti “yazykovoy vopros” vyrishuvaly [How did Peasants of Transcarpathia Solved the “Linguistic Question”], [v:] Elektronnyi resurs: https://gazeta.ua/articles/istoriya-movi/_ak-selyani-na-zakarpatti-yazykovyj-vopros-virishuvali/689827?mobile=true (22.10.2018).

**ТЕОРІЯ ІНСТРУМЕНТАЛЯ В ОБ'ЄКТИВНІЙ ГРАМАТИЦІ:
КАТЕГОРІЙНІСТЬ, СТРУКТУРНІСТЬ
(кваліфікація локативно-аналітичної семантики
інструменталія Євгеном Тимченком)¹**

АНАТОЛІЙ ЗАГНІТКО

Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця — Україна
Український мовно-інформаційний фонд НАН України
a.zagnitko@donnu.edu.ua; ORCID: 0000-0001-7398-6091

**TEORIA NARZĘDNIKA W GRAMATYCE OBIEKTYWNEJ:
KATEGORIALNOŚĆ, STRUKTURALNOŚĆ
(kwalifikacja lokatywno-analitycznego znaczenia narzędnika
autorstwa Jewhena Tymczenki)**

ANATOLIJ ZAHNITKO

Doniecki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stusa, Winnica — Ukraina
Український Фонд Языково-Інформаційної Академії Наук України, Київ — Ukraina

STRESZCZENIE. W artykule przeanalizowano status znaczenia lokatywno-analitycznego w strukturze narzędnika rzeczownikowego. Dokonano kwalifikacji przestrzeni ogólnej paradygmatu funkcjonalnego i semantycznego narzędnika rzeczownikowego z uwzględnieniem lokatywności statycznej oraz dynamicznej, a także podstawowych tendencji synkretyzmu. Należy podkreślić podstawy konceptualne interpretacji lokatywno-analitycznego znaczenia narzędnika autorstwa Jewhena Tymczenki. Przebadano w ujęciu linearnym pozycyjną wewnątrzdanową wariantywność lokatywno-analitycznego znaczenia narzędnika, jego fleksję, wewnętrzną wariantywność semantyczną oraz status funkcyjny. Dzięki konsekwentnej analizie kwalifikacji lokatywno-analitycznego znaczenia narzędnika dostrzeżono tendencje utrwalania badanego znaczenia

¹ Дослідження виконано в межах фундаментального наукового проєкту *Об'єктивна і суб'єктивна мовносоціумна граматика: комунікативно-когнітивний та прагматико-лінгвокомп'ютерний виміри* (0118U003137).

w strukturze współczesnego narzędnika rzeczownikowego oraz kierunku redukcji lokatywno-analitycznego znaczenia w strukturze narzędnika, które uwarunkowane zostały przez wewnątrzcategoryalne współdziałanie pomiędzy przypadkami oraz konkurencją między nimi. To ostatnie zjawisko przejawia się poprzez zastępowanie form lokatywno-analitycznego znaczenia narzędnika rzeczownikowego formami biernika, miejscownika, a częściowo również dopełniacza i celownika. W artykule scharakteryzowano również podstawowy korpus analitycznych morfemów składniowych w strukturze lokatywno-analitycznego znaczenia narzędnika rzeczownikowego. Prawidłowości rozwoju gramatyki obiektywnej odzwierciedlają podstawowe zmiany w ewolucji lokatywno-analitycznego znaczenia narzędnika rzeczownikowego, co potwierdza konkurencja między przypadkami i redukcja części analitycznych morfemów składniowych w syntagmatycznych użyciach narzędnika rzeczownikowego.

Słowa kluczowe: przypadek, narzędnik rzeczownikowy, znaczenie lokatywno-analityczne, znaczenie synkretyczne, lokatywność dynamiczna, lokatywność statyczna, wariantywność linearna, status funkcyjny

**THEORY OF INSTRUMENTAL IN OBJECTIVE GRAMMAR:
CATEGORY, STRUCTURALITY**
(qualification of located-analytical semantics of instrumental
by Yevhen Tymchenko)

ANATOLII ZAHNITKO

Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia — Ukraine

Ukrainian Lingua-Information Fund of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv — Ukraine

ABSTRACT. The status of locative-analytic semantics in the structure of the nominative-ablative case is considered, the total space of the functional-semantic paradigm of the noun-ablative with the diagnosis of static and dynamic locative, the establishment of the main tendencies of syncretism, and the conceptual foundations of the interpretation of the locative-analytic semantics of instrumental by Yevhen Tymchenko are determined. Linear-positional intra-rhetorical variability of nominative-ablative analytical-locative semantics, its flexible marking, internal semantic variability and functional status are elucidated. Through a consistent analysis of the qualification of the analytical-locative semantics of instrumental by the linguist, tendencies of preserving the investigated value in the structure of the modern nominative-ablative and the directions of reduction of the locative-semantic semantics in the structure of the nominative-ablative, due to the intra-category inter-verbal interaction and competition, are revealed. The latter motivates the substitution of forms of locative-analytical semantics of nominative-ablative by the analytical forms of the accusative, local, partly — genitive and dative cases. The main corpus of analytical syntactic morphemes in the structure of nominative-ablative analytical-locative semantics is characterized. The regularities of the development of objective grammar reflect the main tendencies of the noun-ablative evolution of analytical-locative semantics, which proves the inter-case competition and the loss of individual analytic syntactic morphemes in syntagmatic implementations of the nominative-ablative.

Key words: case, nominative-ablative, locative-analytical semantics, syncretical semantics, dynamic localization, static localization, linear possibility, functional status

У сучасній лінгвістиці орудний відмінок досліджений у формально-граматичному² [Тимченко 1926], семантико-синтаксичному [Мразек 1964; Потебня 1958], семантичному [Вихованець 1987; Філлмор 1981], комунікативному [Загнітко 2018] аспектах. Актуальним також постає студіювання орудного відмінка в корпусній граматиці. Водночас привертають увагу спроби розкриття загальновідмінкового значення [Якобсон 1985], диференціювання структури відмінків, з'ясування їхньої ієрархії, установлення напрямів і тенденцій міжвідмінкових транспозицій [Загнітко 2018]. Р. Мразек вирізняв 16 значень орудного відмінка, розмежовуючи з-поміж них семантичні й синтаксичні реалізації. Водночас необхідно наголосити на результатах опрацювання орудного відмінка А. Булигіною [Булигина 1958], О. Потебнею [Потебня 1958] та ін. Важливими є студіювання орудного соціативного й інструментального (Д. Станицева [1958]), орудного в пасивних і безособових конструкціях, а також орудного причини й порівняння [Ходова 1958], обмеження [Гадолина 1958], часу [Малаховская 1958], орудного безприйменикового та прийменникового місця [Булигина 1958], орудного приіменного [Гадолина 1958], тенденцій і напрямів адвербіалізування орудного іменникового [Тихомирова 1958]. О. Потебня розумів збігання у формі орудного декількох відмінкових омонімів (чи омоформ) як суто зовнішню схожість: „Ми звикли, наприклад, говорити про один орудний відмінок у російській мові, але насправді цей відмінок є не однією граматичною категорією, а декількома різними, які генетично пов'язані між собою [...]. Власне в нас декілька відмінків, позначуваних назвою орудного [...]. Не знаючи кількості відмінків у природному сенсі цього слова, звичайно, не можна правильно розмірковувати над тим, чи зменшується їх кількість, чи ні” [Потебня 1958: 64] (переклад автор. — А. З.). Водночас лінгвіст аргументував, що низка функцій іменниково-орудного вирізнялася із системи інших, внутрішньо пов'язаних між собою, відокремила її й тяжіє до інших граматичних категорій, перетинається з ними й утворює нерозривну єдність. На підтвердження цього наведемо приклади адвербіалізування іменниково-орудного часу: *весною, осінню, вечорами* (*Маявся я влітку і взимку, **весною і осінню** /А. Дімаров/; За десять до дев'ятої /**весною** та влітку робочий день у районних установах з восьмої починається, інші півроку — з дев'ятої / біжить в амбулаторію дружина /В. Дрозд/; Я вже смакував наперед, як прийде зима і ми будемо **вечорами** лускати смачне насіння /А. Дімаров/; Знаю тільки, що в армії він почав серйозно думати про навчання і скінчив **вечорами** середню школу /В. Дрозд/); орудного способу*

² Розгляд локативно-аналітичної семантики в структурі іменникового інструменталія, яку висвітлює Євген Тимченко, продовжує попередні студії автора (Загнітко А., Загнітко Н., *Теорія інструменталія в об'єктивній граматиці: категорійність, структурність* (кваліфікація локативно-синтетичної семантики інструменталія Євгеном Тимченком), [в:] „Лінгвістичні студії / Linguistic Studies”; гол. ред. А. П. Загнітко, 2018, вип. 36, с. 17–26).

дії: *Очамрієш, запаморочишся, голова **обертом** піде, та все швидше, наче колесо з гори; коли в'язи на шиї в тонюсінкий мотузочок зів'ються, назад розкручується, і світ в інший бік кружеляє* (В. Дрозд); *А вона не вмiла навіть спелити **поглядом**, убити словом якогось там Забуша* (П. Загребельний); *я весь зібрався й **ривком** скочив на ноги* (О. Авраменко, В. Авраменко); *Берн **швидким кроком** зайшов до приймального покою, тихо причинивши за собою двері* (О. Бердник); *Праворуч побачив оповиті легкою млою гори, що здіймалися над містом **амфітеатром*** (В. Чемерис); *Очерет легенько шелестів од вітру, неначе щось повзло в ньому **гадюкою*** (В. Винниченко).

Для О. Потебні „граматична форма є елементом значення слова й рівнозначна з його речовим значенням” [Потебня 1958: 39] (переклад автор. — А. З.), тому наявність декількох значень чи функцій сигналізує про існування декількох форм. Відповідно й форма орудного, з одного боку, свідчить про загальне розуміння відмінка, а з другого, — відбиває наявність декількох відмінків. Наголошуючи на дещо однобічному розумінні форми в такому тлумаченні, С. Кацнельсон констатує, що подібний погляд зумовлював відкидання морфологічних форм „як специфічних одиниць плану й заперечення поліфункційних форм. Там, де декілька значень чи функцій, там, за О. Потебнею, декілька форм. Граничним виявом такого однобічного погляду є перенесення морфологічних категорій до плану змісту. О. Потебня говорить про декілька функційних «відмінків» усередині кожного відмінка, надаючи морфологічній категорії семантико-граматичну значущість” [Кацнельсон 2001: 125] (переклад автор. — А. З.). Для О. Потебні актуальною поставала автономність і самостійність семантичного плану в граматиці (за С. Кацнельсоном), тому, на думку вченого, „загальне мовознавство важливе й об'єктивне як результат порівняння не окремих значень, а низок значень, і такими значеннями постають не самі значення, а їхні відношення” [Потебня 1958: 33] (переклад автор. — А. З.). Геніальність О. Потебні виявилася у визначенні особливостей нерівнозначності відношень у межах відповідної форми, і, відповідно, у висновку про наявність декількох відмінків. Твердження ж про омонімію відмінкових форм відбиває тяжіння лінгвіста до психолінгвізму в мовознавстві.

У своїх студіюваннях Є. Тимченко ґрунтовно осмислив лінгвістичну спадщину попередників і з оперттям на порівняльно-історичну методологію подав кваліфікований аналіз еволюції іменниково-орудного з виявом основних і / чи неосновних тенденцій розширення і / чи звуження семантичної ємності форми іменниково-орудного, що у своїй парадигмі охоплює субстанційну й несубстанційну семантику. У функційно-семантичній парадигмі іменниково-орудного особливої уваги заслуговує кваліфікація лінгвістом аналітично-локативної семантики іменникового орудного, що не перебувала в розрізі викінчених студіювань. Заявлене й мотивує актуальність дослідження.

Погляди Є. Тимченка на відмінкову систему побіжно вивчали в семантико-синтаксичному аспекті І. Вихованець [Вихованець 1987], О. Межов [Межов 2012], у статусно-рівневому вимірі — Н. Костусяк [Костусяк 2012], у внутрішньореченнєво рольовому вияві — Т. Масицька [Масицька 2016], у комунікативно-апелятивному розрізі — М. Скаб [Скаб 2002] та ін. Метою дослідження постає визначення особливостей кваліфікації аналітично-локативного іменниково-інструментального Є. Тимченком з послідовним окресленням статусу в його структурі окремих аналітичних синтаксичних морфем і встановлення лінійно-позиційного закріплення, семантичного варіювання аналітично-локативного іменниково-інструментального, їхнього маркування. У зв'язку із цим необхідно розв'язати такі завдання: 1) визначити статус іменниково-інструментального аналітично-локативної семантики в граматичній концепції лінгвіста; 2) спроектувати встановлені функційні та лінійно-позиційні різновиди іменниково-інструментального аналітично-локативної семантики на сучасний зріз дискурсивно-текстових практик; 3) схарактеризувати співвідношення і / чи неспіввідношення аналітично-локативної семантики іменниково-інструментального з локативною семантикою інших відмінків; 4) скваліфікувати силові поля іменниково-інструментального аналітично-локативної семантики; 5) окреслити статусні мотивації іменниково-інструментального аналітично-локативної семантики в лінійній структурі речення об'єктивної граматики. Новизна аналізу мотивована обґрунтуванням статусу аналітично-локативної семантики у функційно-семантичній парадигмі іменниково-інструментального загалом та в граматичній концепції Є. Тимченка зокрема. Теоретичне значення дослідження полягає у визначенні статусу іменниково-інструментального в граматичній концепції Є. Тимченка та кваліфікації іменниково-орудного аналітично-локативної семантики в об'єктивній українській граматиці. Практичне значення студіювання зорієнтоване на використання його результатів у дослідженнях з історії українського мовознавства, створення цілісної концепції об'єктивної граматики української мови, використанні окремих тез в опрацюванні навчальних курсів з актуальних питань історії граматики, еволюції граматичних теорій.

Навіть побіжне ознайомлення з творчим доробком видатного лінгвіста Є. Тимченка переконує, що він здійснив багатоаспектний розгляд іменниково-інструменталю з послідовним розмежуванням у його структурі інструментального місця [Тимченко 1926: 19–28], часу [Тимченко 1926: 28–31], соціативного [Тимченко 1926: 32–33], знаряддя або середника чинності [Тимченко 1926: 33–43], матерії чинності [Тимченко 1926: 43–45], суб'єкта й об'єкта чинності [Тимченко 1926: 51–55] і супровідної чинності чи стану [Тимченко 1926: 63–66], супровідної обставини [Тимченко 1926: 66–71], причинового стосунку [Тимченко 1926: 62–72]. Сучасний термін *орудний* співвідноситься з уживаним Є. Тимченком терміном *інструменталь*. Сьогодні останній термін

здебільшого використовують на позначення відповідної синтаксеми (І. Вихованець [Вихованець 1987] та ін.) чи словотвірної категорії (І. Вихованець [Вихованець 1987], К. Городенська [Городенська 1994: 22–28], М. Ландер [Ландер 2007: 407–411], Л. Мурзіна [Мурзіна 1996: 64–67] та ін.). У центрі уваги перебувають лексична й граматична семантика, словотвірний потенціал інструменталія, вияв тенденцій та умов згортання семантико-синтаксичної структури речення й утворення дериватів інструментальної семантики, співвідношення семантичної та формально-граматичної структур твірного й похідного речень. На позначення такого зразка інструментально-субстанційної семантики використовують також термін *інструментив* (\rightarrow *інструментатив*), наголошуючи на його денотативній ролі інструментного типу — позначає „рухливі чи нерухливі прилади, що допомагають агенсу виконувати акціональні, інтелектуальні чи творчі дії. Такі інструменти можуть бути рухливими (предметний компонент фізичної діяльності як спеціалізований / неспеціалізований” [Загнітко 2012/2: 369–370]: *Наступного ранку я не встиг ударити сокирою по поліні, як прибіг солдат* (Р. Андріяшик); *Я постійно калічу себе ножем, коли накраюю хліб* (С. Андрухович). Реалізування субстанційного інструментива (\leftrightarrow інструментатива) формою орудного відмінка є валентно зумовленим і позиційно закріпленим у лінійно реченнєвій структурі. У концепції інструменталія Є. Тимченка такий вияв інструменталія кваліфіковано як регулярний в об’єктивних дієслів: *На сіно ця трава не годиться: її не вскубнеш косою, збивається в клубки* (В. Близнець); *Батько зачав лопатою вирубувати під корінь будяки, а дід Рятушняк виривати лободу* (М. Вінграновський). Особливої уваги вимагає розгляд Є. Тимченком локативно-аналітичного реалізування інструменталія.

У своїй семантиці іменниково-орудний є надзвичайно розмаїтим із чітко вираженим прототиповим інструментальним значенням. Діапазон семантичних ролей іменниково-орудного охоплює: 1) роль інструмента: *Слухав* (Іван Петрович — А. З.) *Тетяну, співчував їй, щось різав ножем, діставав виделкою з полумиска, пив з кухлика узвар* (М. Коцюбинський); *У чистий дзвін копит зрідка влітається металевий перестук, начеб куваль відривчасто б’є молотком по ковадлу: задні підкови досягають передніх* (М. Стельмах); 2) роль засобу: *Такою крейдою пишуть також увечір перед Юрієм хрести на дверях стаєн і хлівів, щоби ніяка нечиста сила не шкодила худобі* (І. Франко); *Власні уподобання, підказані власністю його непримхливого серця, коли він зважував, що, як і якою фарбою малювати!* (В. Домонтович); 3) роль пацієнта: *Він керував заводом стратегічного значення* (А. Кокотюха); *Диригував оркестром наш добрий знайомий Венедикт Валентинович* (О. Донченко); 4) роль ефектора: *Зірки на крилах розмило дощем, крізь бетон на постаменті билась суха трава* (С. Жадан); 5) роль траєкторії: *Куди її везуть? Спочатку їхали лісом, — це Стеха визначала по хльосканню гілля, а незабаром вискочили в степ: тут*

припекло сонце (В. Малик); 6) роль стимулу: *Від Сікори пахне морем, він увесь сяє* (Ю. Бедзик); *Дорослі соромляться своєї приналежності до тварин, ласкаво дозволяючи дітям захоплюватися красою і мудрістю живих створінь* (Г. Пагутяк); 7) роль часу: *Казав вечорами не виходити з хати, бо може надлетіти «випадкова» куля* (М. Андрус'як); 8) роль аспекту: *Перед Манюсею, котра ніколи не вирізнялася розумом, він відбрехався, але що скаже на роботі?* (Ю. Винничук); 9) роль еталона порівняння: *«Увечері я вийшла на город і почула дуже незвичайний і дивний звук — наче хтось гавкав, нявкав і кричав совою одночасно», — згадує жителька села* (Сільські вісті. 2011.12.01); 10) роль міри: *Але що могли зробити ці люди? Бігали, носили відрами воду, хлюпали на вогонь, а він горів усе дужче* (Б. Грінченко); *Єдине, що трапляє, це вода, яку треба буде викручувати з криниці і носити відрами* (А. Дністровий). В українській мові майже не трапляється орудний у ролі причини та функційно нерегулярним постає іменниково-орудний агенса, характерний для пасивних конструкцій, який тривалий час нав'язувано українському синтаксису як такий, що посилює і / чи поглиблює взаємодію мов, формуючи їхню сталу граматичну множину. В одному з досліджень наголошено: „Відділ граматики Інституту української мови НАН України пропонує уникати пасивних конструкцій на зразок *Рекомендовано до друку вченою радою Інституту української мови НАН України*. Натомість вважає доцільним використовувати двоскладне речення — *Рекомендувала до друку вчена рада*” [Лаврінець 2010: 13–14], що відбиває основні напрями стилістичного внормування в сучасному граматичному ладі української мови.

За своїм виявом іменниково-орудний локативно-аналітичної семантики постає флексійно сильним, синтагмально рівнорядним, позиційно неоднорідним, семантично одностатусним з внутрішньою варіантністю, функційно полідіапазонним.

Флексійно іменниково-орудний має сильний вияв. У закінченнях іменниково-орудного відбито диференціювання іменників на тверду (-ою / -ами, -ом / -ами: *липою / липами, дубом / дубами*), м'яку (-ею / -ями, -єм (-јем) / -ями (-јем), -ям / -ями: *пустелею / пустелями, якорем / якорями, знанням / знаннями*), мішану (-ею / -ами, -ом / -ами: *межею / межами, екземпляром / екземплярами*) групи, а також флексії -ю / -ями, -ою / -ами (*тінню / тіннями, церквою / церквами*), -ам / -ами, -ям / -ами (*лошам / лошатами, плем'ям (племенем) / племенами, телям / телятами*). В іменниково-відмінковій флексійній структурі орудний аналітично-локативної семантики має сильну позицію й формує флексійне ядро іменниково-відмінкової системи. Водночас флексійна мотивованість іменниково-орудного аналітично-локативної семантики є послабленою, оскільки її реалізування залежить від функційного статусу синтаксичної аналітичної морфеми, її семантики: *над деревом* і *під деревом, перед деревом* і *за деревом*.

У синтагмальній виявлюваності іменниково-орудний аналітично-локативної семантики постає сильним з відповідним набором аналітичних синтаксичних морфем зразка *за, під, попід, перед, над* та ін., з-поміж яких легко простежувані відповідні просторові координати з відбиттям просторових меж: *над* об'єктом, *під* об'єктом, *за* об'єктом, *перед* об'єктом: **Над будинком** летіла хмара вороння з криком та лопотінням крил, злагоджено, наче військо наступало (Г. Вдовиченко); **Гараж під будинком**, нам варто лише сісти в спеціальний ліфт, — пояснив він, вловивши запитливий погляд, який Лукас кинув на Пат (П. Загребельний); Третя група складалася з шістьох Штепанових підлеглих, яких ми спрямували на галявину **за будинком** (О. Авраменко, В. Авраменко); Коли флаєр приземлився на майданчику **перед будинком** Руслана Ковальова, Олег зміряв мене пильним поглядом (О. Авраменко, В. Авраменко). Просторова семантика синтаксичних аналітичних морфем може бути описана в межах топологічного підходу, обґрунтованого М. Гервегом [Herweg 1991: 758–785] щодо прийменника *in*, де значення кваліфіковано як ‘включення’ (inclusion) одного об'єкта в інший. Свого часу Л. Талмі схематизував простір у його відбитті мовними одиницями, наголошуючи, що топологічні типи структурують мовний простір. Спираючись на аналіз значення (meaning) і поверхневого вираження (surface expression), дослідник диференціює семантичні елементи (рух, шлях руху, фігура / орієнтоване, фон / орієнтир, спосіб, причина) й поверхневі елементи (дієслово, службові слова, підрядні частини) та аргументує відсутність симетрії між визначеними двома рядами елементів. Очевидно, твердження про те, що „людина вимірює не окремі параметри, а об'єкт повністю, зараховуючи його до того чи до того топологічного типу — круглі, витягнуті, плоскі, безформенні” (за Л. Талмі, порівн. також [Плунґян, Рахилина 2000: 115–133]), потребує свого поглиблення, оскільки кваліфікація об'єкта постає в аспекті його зв'язності (кількість складників, внутрішніх структурвань і т. ін.) і / чи неможливості такої кваліфікації з внутрішньою будовою (можливо для поверхні куба, але зовсім неприйнятне для поверхні тора) як особливі величини неперервності). Для топологічної класифікації неістотним постає викінчене знання розмірів (довжини, ширини, глибини, товщини та ін.) об'єкта: *Гуркіт одинокого мотора просто над хатою не привернув моєї уваги* (М. Андрус'як); *Запасний вихід із бункера виходив далеко поза хатою* (М. Андрус'як); *Перед хатою стоїть старий гіллястий ясен, усю хату й половину дворища вкриває він своїми вітами* (С. Васильченко); *Під хатою лежала перевернута догори дном байда* (І. Багрянний). У викладених прикладах аналітично-локативний іменниково-орудний диференційований за відповідними геометричними точками (попереду ↔ позаду ↔ унизу ↔ вгорі), кожна з яких має власний горизонтальний і вертикальний фрактал в текстовій структурі. Іменниково-орудний аналітично-локативної семантики є позиційно неоднорідним, оскільки може займати будь-яку лінійну внутрішньореченне-

ву позицію: *Ген за подвір'ям стовбичили, плачучи, поодинокі жінки й діти* (І. Багрянний) — ініціальна; *По небу прокотився невидимий грім і впав десь поблизу, за лісом* (В. Дрозд) — фінальна; *а на болоті за лісом нікого нема, у лузі косарі* (В. Дрозд) — внутрішньорядна лінеарно серединна; *а я гадкую собі, що усе сеє тільки у нас у Мньові да у довкіллі і робилося, за лісами та болотами* (В. Дрозд) — опосередковано лінеарну (у довкіллі → *за лісами та болотами*) та ін.

Семантична одностатусність іменниково-орудного аналітично-локативної семантики визначується належністю таких форм до множини локативності з внутрішнім диференціюванням окремих секторів 'позаду', 'попереду', 'знизу', 'вгорі', 'усередині простору'. Кожний з таких секторів мотивований позиційним закріпленням при тих чи тих дієсловах. Так, семантика 'позаду' постає регулярною при дієсловах, які виділив Є. Тимченко [1926], зокрема: *класти, покласти, положити, ставити, поставити, лягати, лягти, залягати, залягти, сідати, сісти, засісти, присісти, ставати, стати*. При названих дієсловах використовуються форми іменниково-орудного аналітично-локативної семантики: *Тоді Здан-кричник зладив ще одного. Цього вже **поставив за Чорними ворітьми**, навчив кількох боїв самим заряджати й кидати. Свенельд поодкочував свої пороки ще далі назад* (І. Білик). До таких утворень прилягають реалізації іменниково-орудного синкретичної семантики (аналітично-локативного й атрибутивного значень): *поза садом, поза лісом, поза мостом, поза селом, поза городом, поза полем* (дорога → яка? і де?): *Я стежкою (якою? і де?) поза садом їхав, а він крадеться, а тоді як шугоне в куці* (В. Нестайко). До синкретичних належать також форми іменниково-орудного із синтаксичними аналітичними морфемами *між* (межи): *між горами, між селами, між лісами* (Ці три доби ми з Дружаною пересиділи в зимарці **між лісами** (якій? і де?)) (Р. Андріяшик). Сюди ж потрібно зарахувати й форми з аналітичною синтаксичною морфемою *поміж* — зі значенням 'поширення в певному просторі' (Є. Тимченко [1926]): *поміж туманами, поміж горами, поміж листям, поміж гіллям, поміж рядами*, пор.: *Колись давно-давно поміж горами, на пречудовій долині розкинулася країна Соняшина* (В. Багірова). До заявленої множини прилягають форми з аналітичною морфемою *проміж* із розмежуванням придієслівного (йти **проміж** лісами, утекти/утікати **проміж** будинками: *Блукав я самотно проміж деревами / з моєю печаттю один / і мучивсь гіркими давнішими снами* (П. Куліш) та приіменникового (ходіння **проміж** горами) виявів.

Семантика 'вгорі' (вище чогось) є регулярною для дієслів з постпозиційною аналітичною синтаксичною морфемою *над* на кшталт *стояти над воротами* й нерегулярною для дієслів зразка *світити над лісом, шуміти над лісом*. Є. Тимченко диференціює два значення такого іменниково-орудного аналітично-локативної семантики [див.: Тимченко 1926]: 1) 'щось або стан у положенні

вище чогось’: *Над лісом місяць світить* (А. Дімаров) і 2) ‘близькість до того, що за своїм положенням нижче’: *Над річкою, над ярцем стоїть дівка з молодцем* (П. Чубинський). Напрями розмежування заявлених двох значень дослідник не актуалізує. Останнє мотивовано тим, що встановлені два різновиди можна диференціювати з максимальним урахуванням їхньої синтагмальності й застосуванням геометричного моделювання простору наратора. Усе, що відбувається вище від нього, стосується першого різновиду значення (*над хмарою, над деревом, над лісом*), а все, що геометрично нижче від точки розташування наратора, природно пов’язане з другим (*над морем, над водою, над рікою*). Водночас постає питання про значеннєву кваліфікацію конструкцій зразка *над джерелом*, адже джерело може знаходитися ‘вище чого’ й ‘положенням нижче’: *Тади знову прийшли комсомольці під гору Крукову, прочувши про сеє, геть кручу над джерелом зрили, глину утрамбовували дерев’яними товкачами* (В. Дрозд) — перше значення і *Стояла дівчина над джерелом* (В. Дрозд) — друге значення. Розглядаючи особливості іменниково-орудного аналітично-локативної семантики із синтаксичною морфемою *понад*, Є. Тимченко [див.: Тимченко 1926] наголошує на значущості в таких утвореннях відтінку ‘поширення в просторі’, що можна поглибити через актуалізування семантики ‘поширення в просторі над чимось’: *Потім він плив морем, чи, вірніше, не плив, а летів понад морем, без літака, просто, як пташки* (Є. Гуцало); *Мисливець обережно йшов понад берегом, уважно придивляючись до куців* (О. Бердник). Функційна полідіапазонність іменниково-орудного аналітично-локативної семантики мотивована його семантичною варіативністю (‘вгорі’ ↔ ‘внизу’ — ‘позаду’ ↔ ‘попереду’ ↔ ‘у середині чогось’ та ін.), наявністю похідних утворень із синкретичною семантикою. Відсутність однозначного лінійно-позиційного закріплення іменниково-орудного аналітично-локативної семантики відбиває його валентну немотивованість, комунікативно інтенційну значущість в опозиції ‘оповідач / спостерігач’.

У монографії *Вокатив і інструменталь в українській мові* Є. Тимченко [Тимченко 1926] концентрує увагу на встановленні закономірностей лінійного підпорядкування іменникового інструменталю, що мотивує диференціювання інструменталю у вільному зв’язку з дієсловом [Тимченко 1926: 19–31] й інструменталю в тісному (щільному) зв’язку з дієсловом [Тимченко 1926: 32–89]. Водночас урахувано функційне відношення іменникового інструменталю до номінатива як частини до цілого й цілого до частини [Тимченко 1926: 75–79], а також еволюційне заступання формами іменникового інструменталю форм номінатива, датива й акузатива з послідовним розглядом інструментального предикативного [Тимченко 1926: 79–88], інструментального апозиційного [Тимченко 1926: 88–89]. Іменниково-інструментальний апозиційний, на погляд дослідника, „вказує на ознаку, що не надається підметові чинністю дієслова, себто час, що з ним зв’язаний, а ознаку, що в момент чинності уявляється вже їм властивою, готовою, даною в них”

[Тимченко 1926: 88], порівн.: *Атосса вже втретє стала царицею Персії: спочатку її взяв дружиною рідний брат Камбіс, потім, ще за життя Камбіса, вона вийшла за самозванця Гаумату, а тепер Атоссу забрав до свого гарему й Дар'явауш* (І. Білик) (↔ *стала за царицю, взяв за дружину*); *Тепер він був керівником свого власного темного кола* (О. Авраменко) (↔ *був за керівника*).

Іменниково-орудний аналітично-локативної семантики Є. Тимченко розглядає з-поміж виявів орудного з аналітичними синтаксичними морфемами — прийменниками, наголошуючи, напр., що „прийменник *за* виражає просторове виображення «позаду» чи тут зіставляються положення кількох предметів у просторі, чи їх діяльність в ній, з цього підставою значіння розвинулися інші, залежні від речового значіння елементи, що входять в сполучення, дієслова і ймення” [Тимченко 1926: 102]. Лінгвіст розмежовує статичний і динамічний іменниково-інструментальні аналітично-локативної семантики, статус яких мотивований дієслівною семантикою: *Бере господаря, садить за столом* (І. Франко); *Посаджений [Андрон Гурійович — А. З.] за столом на почесному місці, рябіє моряцьким тільником, крутоплечий, зовсім лисий* (О. Гончар); порівн. також: *класти, покласти, садити, посадити, лягти, лягати, залягти, ставати, ставити, поставити, лежати* та ін. У цьому разі диференціювання двох різновидів аналітично-локативної семантики замкнуто на дієсловах, а позиційний вияв іменниково-орудного імплікує в собі валентнозумовлену локативність (де?) — на позначення місця (локалізація одного предмета щодо іншого) і водночас окреслює динамічну локалізацію „одного предмета щодо іншого з вказівкою на вихідну або кінцеву точку поширення дії або стану” [Нетребчук 2003: 206].

Семантично протилежним синтаксичній аналітичній морфемі *за* в іменниково-орудного є морфема *перед*, що визначає простір ‘перед чимось’ (↔ де?): *Перед хатою стоїть старий гіллястий ясен* (С. Васильченко). Інколи такі форми мають синкретичний характер (локативне й об'єктне значення), що мотивовано вторинним лінійно позиційним характером у внутрішньореченевій структурі: *Море лежить перед ними спокійне, лише місячна доріжка, простелившись в далечінь* (О. Гончар) (*лежить перед ними* → де? і перед ким. Констатована в Є. Тимченка синтаксична аналітична морфема *наперед* (просторове значення) з іменниково-орудним у сучасному граматичному ладі не зафіксована [див.: Тимченко 1926].

Аналітично-локативна семантика форми іменниково-орудного з аналітичною синтаксичною морфемою *під* є протилежною формі з *над* і виражає значення ‘положення нижче другого предмета’ [Тимченко 1926]: *Один лише старий священик інколи сидить під деревом* (О. Бердник); *Ходив з дарабами від чотирнадцяти літ, поховав під Воріцями батька* (Р. Андріяшик) чи ‘близькість’: *Собака стояв під грушею біля млинка і не зводив з Миколки зди-*

вованих очей (М. Вінграновський); *Гриць ліг під кущем лози поруч з Товкачем і задрімав на осонні* (О. Бердник). Значення ‘поширення в просторі’ виражає також аналітична морфема *понід* (порівн. значення прийменника *понад*) із внутрішнім диференціюванням ‘положення нижче другого предмета’ і ‘близькість’: *Сава пролетів понід аркою, заглибився в хащі лісу, ніби захоплений вихором птах* (О. Бердник) і *Міліція кілька днів шукала понід кущами якихось речових доказів* (Л. Костенко).

Іменниково-орудний аналітично-локативної семантики Є. Тимченко розглядає в структурі синтагм, зосереджуючи увагу на відповідних аналітичних синтаксичних морфемах [Тимченко 1926]. Крім того, дослідник зосереджувався на вивченні конкурентності форм інших аналітичних утворень — іменниково-знахідного, іменниково-родового та ін. Для науковця істотним постає статус аналітично-локативної семантики в загальній системі функційного вияву іменниково-орудного (темпорального, соціативного та ін.) [див.: Тимченко 1926]. Іменниково-орудний аналітично-локативної семантики у внутрішньореченнєвій структурі є позиційно незакріпленим і валентно незумовленим, чим і мотивована досить поширена синкретичність форм іменниково-орудного, семантична варіантність іменниково-орудного аналітично-локативної семантики. Внутрішня значеннева варіантність мотивована сприйняттям наратора об’єкта й відбиттям останнього у відповідній просторовій уяві. Іменниково-орудний аналітично-локативної семантики вимагає осмислення не лише в історико-лінгвістичній спадщині Є. Тимченка, а й розгляду його інтерпретації іншими вченими (Ю. Шевельов та ін.), дослідження його статусу в сучасному граматичному ладі з простеженням еволюційних змін у його цілісній функційно-семантичній парадигмі, виявом регулярності відповідних синтаксичних аналітичних морфем у реалізуванні аналітично-локативної семантики іменниково-орудного, установами співвідношення динамічного й статичного значень іменниково-орудного аналітично-локативної семантики. Не менш перспективним постає визначення конкурентності форм іменниково-орудного аналітично-локативної семантики з рівно- й нерівнорядними відмінковими формами (знахідного, родового, давального та ін.), розкриття їхнього статусу в дискурсивних практиках і встановлення видозмін в об’єктивній мовносоціумній граматиці.

Список використаної літератури

- Булдыгина А. С., *Творительный места беспредложный*, [в:] *Творительный падеж в славянских языках*, под ред. С. Д. Бернштейна, Москва: АН СССР, 1958, с. 246–265.
- Булдыгина А. С., *Творительный места с предлогами*, [в:] *Творительный падеж в славянских языках*, под ред. С. Д. Бернштейна, Москва: АН СССР, 1958, с. 266–288.

- Вихованець І. Р., *Система відмінків української мови*, Київ: Наукова думка, 1987.
- Гадолина М. А., *Творительный ограничения*, [в:] *Творительный падеж в славянских языках*, под ред. С. Д. Бернштейна, Москва: АН СССР, 1958, с. 201–221.
- Гадолина М. А., *Творительный приименной*, [в:] *Творительный падеж в славянских языках*, под ред. С. Д. Бернштейна, Москва: АН СССР, 1958, с. 289–312.
- Городенська К., *Проблема виділення словотвірних категорій*, [в:] „Мовознавство”, 1994, № 6, с. 22–28.
- Гофман Т. В., *Концептуалізація пространства в семантике предлогов*, автореф. дис. ... канд. філол. наук, Москва, 2005.
- Загнітко А., *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*, в 4-х томах, Донецьк: Донец. нац. ун-т, 2012.
- Кацнельсон С. Д., *Категории языка и мышления*, Москва: Языки славянской культуры, 2001.
- Костусьяк Н. М., *Структура міжривневих категорій сучасної української мови*, Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012.
- Лаврінець О., *Активні і пасивні конструкції в сучасній українській науковій мові*, [в:] „Наукові записки НаУКМА, т. 111: Філологічні науки”, 2010, с. 11–16.
- Ландер М., *Механізм формування словотвірної категорії інструментала як самостійної категорії непередикатного типу*, [в:] „Лінгвістичні студії / Linguistic Studies”, 2007, вип. 15, с. 407–411.
- Малаховская Л. С., *Творительный времени*, [в:] *Творительный падеж в славянских языках*, под ред. С. Д. Бернштейна, Москва: АН СССР, 1958, с. 222–246.
- Масицька Т., *Типологія семантико-синтаксичних реченневих залежностей*, Луцьк: Твердиня, 2016.
- Межов О. Г., *Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць*, Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012.
- Морозкина Е. А., Морозкин Ю. Н., Сафина З. М., *Пространственные предлоги в свете теории фракталов*, [в:] „Вестник Чувашского университета. Филологические науки. Языкознание”, 2017, вып. 1, с. 269–276.
- Мразек Р., *Синтаксис русского творительного (структурно-сравнительное исследование)*, Прага: Státní pedagogické nakladatelství, 1964.
- Мурзіна Л., *Взаємодія словотвірної категорії інструментальності та інших словотвірних категорій іменника*, [в:] „Актуальні проблеми граматики”, 1987, вип. 2, с. 53–56.
- Мустайоки А., *Теория функционального синтаксиса: от семантических структур к языковым средствам*, Москва: Языки славянской культуры, 2006.
- Нетребчук Л. Н., *Засоби вираження категорії локативності в романі Ліни Костенко Маруся Чурай*, [в:] „Культура народів Причорномор'я”, 2003, № 43, с. 225–228.
- Плунгян В. А., Рахилина Е. А., *По поводу “локалистской” концепции значения: предлог ПОД*, [в:] *Исследования по семантике предлогов*, гл. ред. Д. Пайар, Москва: Русские словари, 2000, с. 115–133.
- Потебня А. А., *Из записок по русской грамматике*, т. I–II, Москва: Учпедгиз, 1958.

- Скаб М. С., *Грамматика апелляції в українській мові*, Чернівці: Місто, 2002.
- Станишева Д. С., *Творительный совокупности*, [в:] *Творительный падеж в славянских языках*, под ред. С. Д. Бернштейна, Москва: АН СССР, 1958, с. 193–200.
- Станишева Д. С., *Творительный социативный*, [в:] *Творительный падеж в славянских языках*, под ред. С. Д. Бернштейна, Москва: АН СССР, 1958, с. 41–75.
- Тимченко Є., *Вокатив і інструменталь в українській мові*, Київ: з Друкарні Української Академії Наук, 1926.
- Тихомирова Т. С., *Процесс адвербиализации творительного падежа*, [в:] *Творительный падеж в славянских языках*, под ред. С. Д. Бернштейна, Москва: АН СССР, 1958, с. 313–350.
- Филлмор Ч., *Дело о падеже*, [в:] „Новое в зарубежной лингвистике”, 1981, вып. 10, с. 369–495.
- Ходова Т. И., *Творительный падеж в страдательных конструкциях и безличных предложениях*, [в:] *Творительный падеж в славянских языках*, под ред. С. Д. Бернштейна, Москва: АН СССР, 1958, с. 127–158.
- Ходова Т. И., *Творительный превращения и сравнения*, [в:] *Творительный падеж в славянских языках*, под ред. С. Д. Бернштейна, Москва: АН СССР, 1958, с. 181–192.
- Ходова Т. И., *Творительный причины*, [в:] *Творительный падеж в славянских языках*, под ред. С. Д. Бернштейна, Москва: АН СССР, 1958, с. 158–180.
- Якобсон Р. О., *Избр. раб.*, Москва: Прогресс, 1985.
- Wunderlich D. & Herweg M., *Lokale und Direktionale*, [in:] Stechov A. von. & D. Wunderlich (Eds.) *Semantik — ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*, Berlin–New York: de Gruyter, 1991, p. 758–785.
- Talmy L., *Toward a Cognitive a Semantics II. Typology and Process in Concept*, Boston: Massachusetts Institute of Technology, 2000, p. 17–71.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Bulygina A. S., *Tvoritel'nyj mesta bespredlozhnyj [The Instrumental Case of a Place without Prepositions]*, [v:] *Tvoritel'nyj padezh v slavyanskix yazykax*, pod red. S. D. Bernshtejna, Moskva: AN SSSR, 1958, s. 246–265.
- Bulygina A. S., *Tvoritel'nyj mesta s predlogami [The Instrumental Case of a Place with Prepositions]*, [v:] *Tvoritel'nyj padezh v slavyanskix yazykax*, pod red. S. D. Bernshtejna, Moskva: AN SSSR, 1958, s. 266–288.
- Vykhovanets I. R., *Systema vidminkiv ukrainskoi movy [Case System of the Ukrainian Language]*, Kyiv: Naukova dumka, 1987.
- Gadolina M. A., *Tvoritel'nyj ogranicheniya [Instrumental Limitations]*, [v:] *Tvoritel'nyj padezh v slavyanskix yazykax*, pod red. S. D. Bernshtejna, Moskva: AN SSSR, 1958, s. 201–221.
- Gadolina M. A., *Tvoritel'nyj priimennoj [Instrumental with a Noun]*, [v:] *Tvoritel'nyj padezh v slavyanskix yazykax*, pod red. S. D. Bernshtejna, Moskva: AN SSSR, 1958, s. 289–312.

- Horodenska K., *Problema vydilennia slovotvirnykh katehorii [The Problem of Separating Word-Building Categories]*, [v:] „Movoznavstvo”, 1994, № 6, s. 22–28.
- Gofman T. V., *Konceptualizaciya prostranstva v semantike predlogov [Conceptualization of Space in the Semantics of Prepositions]*, avtoref. dis. ... kand. filol. nauk, Moskva 2005.
- Zahnitko A., *Slovyk suchasnoi lnhvistyky: poniattia i terminy, v 4-kh tomakh. [Vocabulary of Linguistic Studies: Understanding and Terms, vol. 1–4]*, Donetsk: Donets. natsional. un-t, 2012.
- Kacnel'son S. D., *Kategorii yazyka i myshleniya [Categories of Language and Thinking]*, Moskva: Yazyki slavyanskoj kul'tury, 2001.
- Kostusiak N. M., *Struktura mizhrivnykh katehorii suchasnoi ukrainskoi movy [The Structure of the Inter-Level Categories of Modern Ukrainian Language]*, Lutsk: Volyn. nats. un. im. Lesi Ukrainky, 2012.
- Lavrinets O., *Aktyvni i pasyvni konstruksii v suchasni ukrainskii naukovi movi [Active and Passive Constructions in Modern Ukrainian Scientific Language]*, [v:] „Naukovi zapysky NaUKMA”, t. 111: Filolohichni nauky, 2010, s. 11–16.
- Lander M., *Mekhanizm formuvannia slovotvirnoi katehorii instrumentalna yak samostiinoi katehorii nepredykahnoho typu [The Mechanism of Formation of the Word-Building Category of the Tool as an Independent Category of the Unpredictable Type]*, [v:] „Linhvistychni studii Linguistic Studies”, 2007, vyp. 15, s. 407–411.
- Malakhovskaya L. S., *Tvoritel'nyj vremeni [Instrumental Time]*, [v:] *Tvoritel'nyj padezh v slavyanskix yazykax*, pod red. S. D. Bernshtejna, Moskva: AN SSSR, 1958, s. 222–246.
- Masytska T., *Typolohiia semantiko-syntaksychnykh rechennivnykh zalezhnosti [Typology of Semantic-Syntactic Deposits]*, Lutsk: Tverdnyia, 2016.
- Mezhov O. H., *Typolohiia minimalnykh semantiko-syntaksychnykh odynits [Typology of Minimal Semantic-Syntactic Units]*, Lutsk: Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 2012.
- Morozkina E. A., Morozkin Y. N., Safina Z. M., *Prostranstvennye predlogi v svete teorii fraktalov [Spatial Prepositions in the Light of Fractal Theory]*, [v:] „Vestnik Chuvashskogo universiteta. Filologicheskie nauki. Yazykoznanie”, 2017, vyp. 1, s. 269–276.
- Mrazek R., *Sintaksis ruskogo tvoritel'nogo (strukturno-sravnitel'noe issledovanie) [The Syntax of the Russian Instrumental (Structural-Comparative Study)]*, Praga: Státní pedagogické nakladatelství, 1964.
- Murzina L., *Vzaimodiia slovotvirnoi katehorii instrumentalnosti ta inshykh slovotvirnykh katehorii imennyka [Interaction of the Word-Building Category of Instrumentalism and Other Word-Building Categories of the Noun]*, [v:] „Aktualni problemy hramatyky”, vyp. 2, s. 53–56.
- Mustayoki A., *Teoriya funktsionalnogo sintaksisa: ot semanticheskix struktur k yazykovym sredstvam [Theory of Functional Syntax: from Semantic Structures to Language Tools]*, Moskva: Yazyki slavyanskoj kul'tury, 2006.
- Netrebchuk L. N., *Zasoby vyrazhennia katehorii lokatyvnosti v romani Liny Kostenko Marusia Churai [Means of Expression of Locative Category in Marusia Churai Novel by Lina Kostenko]*, [v:] „Kultura narodov Prychernomor'ia”, 2003, № 43, s. 225–228.

- Plungyan V. A., Raxilina E. A., *Po povodu "lokalistskoj" koncepcii znacheniya: predlog POD [Regarding the "Localist" Concept of Meaning: the Preposition POD]*, [v:] *Issledovaniya po semantike predlogov*, gl. red. D. Pajar, Moskva: Russkie slovari, 2000, s. 115–133.
- Potebnya A. A., *Iz zapisok po russkoy grammatike, t. I–II [From Notes on Russian Grammar, Vol. I–II]*, Moskva: Uchpedgiz, 1958.
- Skab M. S., *Hramatyka apeliatsii v ukrainskii movi [Grammar of Appeal in the Ukrainian Language]*, Chernivtsi: Misto, 2002, 272 s.
- Stanisheva D. S., *Tvoritel'nyj sovokupnosti [Instrumental Aggregate]*, [v:] *Tvoritel'nyj padezh v slavyanskix yazykax*, pod red. S. D. Bernshtejna, Moskva: AN SSSR, 1958, s. 193–200.
- Stanisheva D. S., *Tvoritel'nyj sociativnyj [Instrumental Sociative]*, [v:] *Tvoritel'nyj padezh v slavyanskix yazykax*, pod red. S. D. Bernshtejna, Moskva: AN SSSR, 1958, s. 41–75.
- Tymchenko Y., *Vokatyv i instrumental v ukrainskii movi [Vocativ and Instrumental in the Ukrainian Language]*, Kyiv: Z Drukarni Ukrainskoi Akademii Nauk, 1926.
- Tixomirova T. S., *Process adverbializacii tvoritel'nogo padezha [Adverbialization Process of the Instrumental Case]*, [v:] *Tvoritel'nyj padezh v slavyanskix yazykax*, pod red. S. D. Bernshtejna, Moskva: AN SSSR, 1958, s. 313–350.
- Xodova T. I., *Tvoritel'nyj padezh v stradatel'nyx konstrukciyax i bezlichnyx predlozheniyax [Aboriginal in Passive Constructions and Impersonal Sentences]*, [v:] *Tvoritel'nyj padezh v slavyanskix yazykax*, pod red. S. D. Bernshtejna, Moskva: AN SSSR, 1958, s. 127–158.
- Xodova T. I., *Tvoritel'nyj prevrashheniya i sravneniya [The Instrumental Transformation and Comparison]*, [v:] *Tvoritel'nyj padezh v slavyanskix yazykax*, pod red. S. D. Bernshtejna, Moskva: AN SSSR, 1958, s. 181–192.
- Xodova T. I., *Tvoritel'nyj prichiny [Instrumental Reasons]*, [v:] *Tvoritel'nyj padezh v slavyanskix yazykax*, pod red. S. D. Bernshtejna, Moskva: AN SSSR, 1958, s. 158–180.
- Yakobson R. O., *Izbr. rab. [Selected Works]*, Moskva: Progress, 1985.
- Wunderlich D. & Herweg M., *Lokale und Direktionale*, [in:] Stehov A. von. & D. Wunderlich (Eds.), *Semantik — ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*, Berlin – New York: de Gruyter, 1991, p. 758–785.
- Talmy L., *Toward a Cognitive a Semantics II. Typology and Process in Concept*, Boston: Massachusetts Institute of Technology, 2000, p. 17–71.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

НОВЕЛІСТИКА ВАСИЛЯ ГАБОРА: ТРАДИЦІЇ Й НОВАТОРСТВО

НАТАЛІЯ ДАШКО

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро — Україна
dashko_ns@ukr.net; ORCID: 0000-0002-5415-4983

NOWELISTYKA WASYLA GABORA: TRADYCJA I NOWATORSTWO

NATALIA DASZKO

Dnieprzański Uniwersytet Narodowy imienia Ołesia Honczara, Dniepr — Ukraina

STRESZCZENIE. Artykuł poświęcony jest twórczości W. Gabora w kontekście zróżnicowanej gatunkowo i stylistycznie współczesnej ukraińskiej nowelistyki. Celem artykułu jest ukazanie twórczości wspomnianego pisarza w dialektyce tradycji i nowatorstwa. W wyniku dogłębnej analizy można dojść do wniosku, że W. Gabor kontynuuje gatunek klasycznej noweli i jednocześnie eksperymentuje, wprowadzając innowacje nie tylko w obrębie formy, ale i treści. Wczesne utwory prozaika wykazują cechy poetyki modernistycznej. Silnym dramatyзмом i lakonicznością w duchu W. Stefanyka wyróżniają się nowele *Щоб не бив бубон*, *Звір*, *Швонц* (tom *Книга екзотичних снів та реальних подій*), w których realizowane są główne postulaty ekspresjonizmu — konfrontacja życia i śmierci, tragiczny światopogląd, psychologizm, ważna rola szczegółu artystycznego. W nowelach ze zbioru *Про що думає людина* pojawiają się cechy impresjonizmu łączące W. Gabora z M. Kociubynskim. Jednocześnie można wyróżnić w powyższym tomie główne cechy współczesnej noweli modyfikowanej, gdy działania wewnętrzne bohaterów wychodzą na plan pierwszy, podobnie jak pogłębiona asocjatywność, metaforyczność, wyobrażenia. Ponadto w stylu W. Gabora można wyróżnić zarówno elementy realistyczne, jak i romantyczne, których połączenie stanowi podstawę fantastycznego realizmu pisarza (nowela *Поминки*).

Słowa kluczowe: nowela, ekspresjonizm, impresjonizm, psychologizm, szczegół artystyczny, realizm fantastyczny

VASYL GABOR'S NOVELS: TRADITIONS AND INNOVATIONS

NATALIA DASHKO

Dnipro National University named after Oles Gonchar, Dnipro — Ukraine

ABSTRACT. The article presents an attempt at interpreting Gabor's works to disclose some ambiguities. The investigation is carried out within the research framework of modern Ukrainian novel varied by genre aspects and stylistic features. This determines the topicality of the paper, which aims to identify traditions and innovations in the writer's novels. The investigation leads to the conclusion that V. Gabor has contributed to further development of a classical novel genre and simultaneously has ventured to experiment. He recreates not only the form, but also the content. Works of the novelist are primarily marked with the modernist poetics features. Short stories *Shchob ne byv bubon*, *Zvir*, *Shvonts* (the collection *Knyha ekzotychnykh sniv ta realnykh podii*) are dramatic and laconic in a Stefanyk style. The main dilemma of expressionism is realized in those novels — the confrontation of life and death, the tragedy of mental outlook, psychologism, important functional role of artistic detail. In the novels of the collection *Pro shcho думає людина* there are signs of impressionism, which brings V. Gabor to M. Kotsiubynskyi. Simultaneously key features of the modern modified novel appear when the internal action becomes the main one with profound associativity, metaphors, figures of speech highlighted. In addition, the components of Gabor's style are both realism and romanticism, the combination of which becomes the basis for the fantastic realism (novel *Pomynky*).

Key words: novel, expressionism, impressionism, psychologism, artistic detail, fantastic realism

У сучасній українській літературі одним з провідних жанрів є новела. Коло письменників-новелістів досить широке: серед них Н. Бічуча, В. Габор, С. Грабар, В. Даниленко, Є. Кононенко, Б. Мельничук, В. Назаренко, Г. Пагутяк, Л. Пономаренко, В. Портяк, А. Содомора, Л. Таран, Г. Тарасюк, Л. Тарнашинська, І. Роздобудько та ін. Таке активне зацікавлення новелою пояснюється тим, що вона, як жодний інший жанр, віддзеркалює сучасність і ті зміни, що відбуваються в суспільстві й свідомості людей, дає змогу максимально заглибитися у внутрішній світ героїв. Проте й сама новела зазнає певних трансформацій і репрезентована значною кількістю жанрово-стильових модифікацій, серед яких назвемо магічну (В. Габор), неоготичну, гротескно-іронічну (В. Даниленко), філософсько-інтелектуальну (В. Назаренко) новели тощо.

Серед здобутків сучасної української новелістики особливе місце посідає творчість В. Габора. Перу автора належать лише дві (абсолютно різні за жанрово-стильовими особливостями) збірки: *Книга екзотичних снів та реальних подій* і *Про що думає людина: Візії та невігадані історії*. Перша з них писалася впродовж двадцяти років. Такий довготривалий процес роботи над збіркою письменник пояснив просто: „Я пишу виключно новели, а це дуже

специфічний жанр, який вимагає колосальної концентрації енергії й емоцій та миттєвого вибуху. А в подібному стані людина не може знаходитися постійно, тому новелісти й пишуть так мало” [Габор 2010: 111–112].

Книга екзотичних снів та реальних подій побачила світ 1999 р. (потім її ще двічі перевидали) і відразу опинилася й продовжує залишатися в центрі наукових зацікавлень літературознавців, кожен з яких знаходить у ній щось своє. Твори збірки розглядають як крізь призму традиції новелістичного жанру, порівнюючи новели Габора й Стефаніка [Слободян 1999: 8–18], так і новаторства, зазначаючи, що новели В. Габора — це яскравий зразок сучасної української магічної новели [Мельник 1998: 46–51]. Досліджуючи новелістику В. Габора в контексті світової літератури, А. Горнятко-Шумилович ставить в один ряд його новели й новели аргентинського письменника Х. Кортасара й відзначає, що обидва автори дотримуються *принципу лаконічності новелістичного жанру* (причому дослідниця справедливо наголошує на тому, що у В. Габора проза навіть більш лаконічна), „характер фантастичного, своєрідна оніричність, балансування на межі сну й дійсності, подібність мотивів тощо” [Горнятко-Шумилович 2014: 39–49].

Збірка *Про що думає людина*, до якої В. Габор, за його словами, ішов „майже п’ятнадцять літ, збираючи для неї нові слова, образи і враження” [Габор 2012: 7], народилася буквально за декілька місяців [Габор 2012: 8], за жанром і стилем відрізняється від попередньої. Свій творчий задум письменник розкриває в *Слові до читача*, уміщеному як передмова до збірки: „...довкола відбувається так багато цікавих подій, і живе так багато людей із дивними й сумними долями, що в мене з’явилося непереборне бажання розповідати саме про них. Однак для цього потребував інших слів, іншої тональності й іншого [...] виміру мови” [Габор 2012: 7]. Тож на перший план зображення виходять людина і світ, свідченням чого є назви творів *Світ людини в кімнаті*, *Світ людини біля будинку*, *Світ, який зникає* та ін., а також внутрішній світ людини з її думками й переживаннями, що підтверджує поетика назви *Про що думає людина*. В одному з інтерв’ю з нагоди виходу збірки В. Габор зазначив, що „хотів написати невелику за обсягом книгу, в якій був би великий світ” [Таран 2018]. Письменнику це вдалося: внутрішній світ людини й світ навколо неї поєдналися в один великий світ.

Жанр творів збірки *Про що думає людина* В. Габор визначає як новели, хоча дослідники зауважують, що ці твори „не вкладаються у звичайну жанрову класифікацію, це роздуми, оповіді” [Неборак 2018], тому „важко однозначно визначити жанр” — новели це чи етюди, але це не має значення, головне „полягає в тому, що цю прозу читаєш з неослабним інтересом” [Погорецький 2018]. Власне, сам письменник зізнається, що після *Книги екзотичних снів та реальних подій* йому було нецікаво. Він боявся, щоб друга збірка не вийшла подібною до першої, тому не мав на меті „писати оповідання чи новели, стро-

го дотримуючись вимог жанру та вигадуючи нових героїв, тому зупинив свій вибір на улюбленому японському жанрі дзуйхіцу — вільному «слідуванню пензлю», чи пак — на асоціативному письмі» [Габор 2012: 7]. Цей жанр дав змогу В. Габору в довільній формі записати власні переживання, враження, досвід тощо. Очевидно, те, що термін *дзуйхіцу* часто тлумачать як 'есе' або 'записки' [Культура Японії 2019], дає підстави дослідникам уважати твори збірки *Про що думає людина* есеїстикою.

Зважаючи на таку неоднозначність і дискусійність в інтерпретації новелістичного доробку В. Габора, вважаємо, що обраний авторкою аспект дослідження є актуальним.

Насамперед зазначмо, що новели В. Габора досить різнопланові. Зокрема, у *Книзі екзотичних снів та реальних подій*, як видається, можна виділити кілька жанрових різновидів новели: реалістичну (*Голос пізнього цвіту*); реалістично-комічну (*Переговори, Любаска, Зимове весілля*); філософську (*Втрата сутності, Драбина до небес, Сходи вгору і вниз, Вакуум*), хоча щодо філософічності, то це невід'ємна риса всіх новел письменника; містично-реалістичну (*Ніч, що ховає усі дороги, Поминки*); магичну (*У кнайпі пані Рузі, Полювання у втраченому просторі, Осика в Гетсиманському саду, Дорога до Вічного міста* — твори, де дійсне та уявне існують поряд, де органічно поєднуються різні світогляди: реалістичний, міфологічний, релігійний); психологічну (*Самотні жінки, Звір*) тощо. У новелах збірки яскраво виражені ознаки експресіонізму (*Щоб не бив бубон, Звір, Швонц*), що споріднює їх з новелістикою В. Стефаника.

Новела *Щоб не бив бубон* — невеликий за обсягом (усього дві сторінки тексту) твір з абсолютно новелістичною формою зображення трагічної дійсності, в основі якого — розповідь про незвичайну подію з несподіваним фіналом. Узятю один момент із життя безіменної героїні та її дітей — голодомор (точної часової вказівки немає) і покарання двох злодіїв, які вкрали з млина два мішки борошна, тобто тема голодомору розгортається в контексті вибору людини в екстремальній ситуації, коли до вибору спонукають зовнішні обставини: два чоловіки стають злодіями, щоб їхні родини не померли з голоду. За скоєний злочин жандарми цілий день водять чоловіків селом і жорстоко їх б'ють під гупання бубна. Звук бубна, до якого додається *людське гоїкання*, сповіщає, що сталося щось страшне й підсилює загострене сприйняття трагічної дійсності.

Новела починається словами: *Діти просили їсти, а вона не мала що дати* — художня деталь, що кілька разів повторюється й стає визначальною у вчинку героїні. Автор удається до натуралістичного зображення голодних дітей, що цілком у дусі В. Стефаника: [...] *роздягнені діти згрудилися посеред хати навколо табуретки й одне перед одним лизали її середину, просякнуту запахом рибини. Очі їх горіли, а голі, худі тільця і руки так попереplitалися,*

що нагадали їй кубло змій, котре треба вбити [Габор 2009: 146]. Така експресіоністична образність створює гнітючий настрій новели. За канонами новелістичного жанру увага автора сконцентрована й на змалюванні внутрішніх станів героїні: *з острахом глянула... Скрикнула. Злякалася. І дітей, і своїх думок* [Габор 2009: 146], — де всі речення сконденсовані, немає жодного зайвого слова.

Трагічна розв'язка (*Нам мама принесла півмішка муки, а сама втопилася у річці* [Габор 2009: 147]) відразу робить зрозумілою поетику назви *Щоб не був бубон*. У такому зображенні актуалізується ключова для експресіонізму проблема провини й кари. Мати добровільно карає себе — чинить самогубство, щоб уникнути іншої кари, а можливо, щоб так очистити душу.

Новела *Звір* просякнута нервовою емоційністю й трагічним світовідчуттям. Твір психологічно напружений і глибинний за характером проникнення в таїну душі головної героїні Марії. Перед читачем розгорнуто психологічний простір людини, у якому змішуються риси реальності й нереальності. Уже з перших рядків автор наголошує на внутрішніх станах героїні, з-поміж яких переважає постійний страх: *Їй здавалося, що страх — то маленький волохатий чоловічок, який живе в її душі й перелякано б'ється в ній, коли на неї починає насуплено дивитися чи кричати чоловік* [Габор 2009: 91]. Зрештою її страх стає таким великим, що з *маленького волохатого чоловічка* перетворюється на образ звіра, який мерещиться їй скрізь: *у гіллі горіха, здалося їй, сидить звір і дивиться на неї холодними очима, хижо посміхаючись, і ніби каже їй, що вона нікуди від нього не втече; попід вікнами її палати, навколо їхньої хати все нагадував про себе то рипом дошки, то стуком, то хруском переламаної гілки* [Габор 2009: 91]. Отже, образ звіра проєктується на образ страху героїні: страх — це звір, який сидить у ній самій. Крім того, Марія так боїться свого чоловіка Миколу, який постійно знущається над нею, що й він стає для неї уособленням звіра, а в одній з характеристик його односельцями зазначено: *Та то не чоловік, а звір* [Габор 2009: 94]. Тож образ звіра домінує у творі й перетворюється на багатозначний символ: він постає у двох площинах зображення — звір реальний і звір уявний. Це й визначає символічний зміст назви новели. У кульмінаційному моменті твору — зображенні смерті головної героїні — яскраво виявляється чи не найхарактерніший образ експресіонізму: *Вона померла в темній кімнаті в страшну бурю, яка вивернула з корінням горіх і кинула його між хатою і хлівом на городець. Микола не ночував вдома. Застав її вранці заціплену в ліжку з вираченими очима і відкритим ротом. Ні рот, ні очі не змогли стулити [...]* [Габор 2009: 94].

Така сама нервова емоційність притаманна й новелі *Швонц*. Автор фіксує кожен внутрішній і зовнішній порухи головного героя Івана Швонца: *Він то сідав на стілець, то схоплювався з нього; рвучко повернувся до матері* [Габор 2009: 76]; *щосили огрів батогом коней; зло блимнув чорними очима*

на матір; глухо застогнав, зубами заскрипів [Габор 2009: 77]. Знервованість сина не лишається поза увагою матері й спричинює її переживання, емоційні стани тривоги й страху, останній з яких переважає: *Швонцова мати втратила спокій; розтривожилася, і великий страх напав на неї за сина* [Габор 2009: 81]. Страх героїні зумовлений не лише поведінкою сина, але й трагічними передчуттями біди. Особливого значення набуває оніричний хронотоп, який органічно вписується в семантичний простір новели. Зауважмо, що в багатьох творах В. Габора дія відбувається на рівні взаємодії сну й дійсності. За словами самого письменника, „у *Книзі екзотичних снів та реальних подій* все перемішано. І важко зрозуміти, де реальність, а де сон” [Габор 2010: 110]. Страшний сон матері, від якого вона прокинулася *мокра від поту, від страху зуб на зуб їй не потрапляв. Сполоханою птахою билось її серце* [Габор 2009: 82] і від якого їй *ще й тепер було моторошно* [Габор 2009: 81], стає пророчим й ототожнюється з реальними подіями. У сні мати побачила те, що потім наяву сталося з її сином: його зарізали на весіллі. Убивство героя зображено насамперед реалістично: *Били, штрикали ножами у спину, груди [...] [Габор 2009: 82]*, а потім увиразнено метафорою *а біля її сина все танцювали з кривавими ножами шандрівські легіні* [Габор 2009: 82], що є своєрідною трансформацією загальновідомого сюжету *Танець смерті*, розповсюдженого в західноєвропейській культурі, починаючи ще із часів середньовіччя, і втіленого в різних видах мистецтва, насамперед образотворчого, де він набув значення жанру.

Трагічне передчуття матері, що нагнітається, відтінене колористичними деталями з домінуванням червоного кольору: *червона вода; біла, як сніг сорочка почервоніла; криваві ножі* [Габор 2009: 81]. Опозиція *білий — червоний* проєктується на протиставлення *життя — смерть*. Ключовий образ червоної води, що виникає вві сні героїні, у реальності перетворюється на криваву воду річки — *і раптом Швонциха заціпеніла: згори текла закривавлена вода* [Габор 2009: 83]. Отже, міфологема *води* всупереч загальноприйнятому вітаїстичному змісту набуває мортальної символіки. Загалом усі образи-символи й художні деталі у творі підпорядковані зображенню трагічної реальності й часто позначені амбівалентністю. Напр., якщо в новелі *Щоб не бив бубон* гупання бубна на вулиці — символ страшної події, то в новелі *Швонц* — навпаки: мовчання бубна на весіллі свідчить про те, що сталася трагедія.

Поминки — містично-реалістична новела. Сюжет твору простий лише на перший погляд, але цілком реалістичний: в однієї жінки помер чоловік, і вона серед ночі приходиться запросити головну героїню за старшу кухарку на поминках, на що та, хоч і сумнівається, але погоджується, — і це рішення призводить її до смерті. Письменник зображує реальну дійсність, у яку втручається щось надприродне. Новела окутана містикою з перших рядків (*Вже ввечері, коли вклалася спати, до неї постукали. [...] На танку стояла жінка в чорній одежі* [Габор 2009: 149]) і до останніх (*І з нею трапилося так, як з покійним,*

коли привиділося їй, як він піднявся в труні і випив, — відтак все огорнула суцільна темрява. [...] Її віз повільно котився в чорну безодню ночі [Габор 2009: 149]). Із самого початку виникає таємниця, на якій тримається сюжет. Після приходу жінки в чорному й до моменту смерті героїня чує голос, що видається їй знайомим, але вона не може пригадати, чий він. Голос застерігає її не йти куховарити, а на поминках — не пити. Завдяки такому зображенню відбувається перенесення в паралельний вимір буття (ірреальний), а сама героїня знаходиться на роздоріжжі — між реальним і містичним. Містика дає можливість зануритися у свідомість героїні, збагнути її сутність, з'ясувати мотивацію її поведінки і вчинків. Напр., незважаючи на попередження таємничого голосу, вона все ж вирішує прийняти запрошення, оскільки вважає, що *не по-християнськи відмовляти людині, коли вона в біді* [Габор 2009: 149], а вже на поминках думає, що *від надмірної напруги і духоти біля гробки усе це їй примарюється* [Габор 2009: 151]. Отже, містичне сприяє загостренню сюжету, створює ефект напруги й призводить до несподіваного фіналу.

У новелі *Поминки* простежуємо взаємопроникнення романтичної й реалістичної естетики. Органічне поєднання містичного й реального дає підстави говорити про риси *фантастичного реалізму* з акцентом на таємничому (як у романтиків) і на реальному (як у реалістів). Відразу зауважмо, що, використовуючи термін *фантастичний реалізм*, ми не ототожнюємо його з магічним реалізмом, хоча вони обидва й полягають в органічному поєднанні реалістичних та фантастичних рис, але зміст цього фантастичного різний. В основі магічного реалізму взаємопереплетення реалістичного, міфологічного та релігійного світоглядів, а фантастичний реалізм базується на сполученні реального з містичним, потойбічним (саме в такому руслі написана новела *Поминки*). Магічний реалізм теж наявний у творчості письменника, що дає змогу виокремити магічну новелу. Загалом чимало новел *Книги екзотичних снів та реальних подій* В. Габо́ра позначені боротьбою двох тенденцій: реалістичної й фантастичної — звідси назва збірки.

У кожній новелі, як бачимо, кількість зображених персонажів нечисленна, але розвиток сюжету і його напруження досягаються завдяки художньому відтворенню емоційних станів героїв, передаванню найменших порухів людських почуттів і настроїв. Як наслідок у всіх творах письменника виявляється яскраво виражений елемент традиційного новелістичного жанру — поглиблений психологізм, що реалізується за допомогою різних засобів, панівними серед яких є використання психологічних деталей, прийому сну, внутрішніх монологів тощо.

Крім того, у розглянутих новелах В. Габо́ра згідно з класичною новелістичною традицією важливе місце займає категорія смерті з різним її зображенням: якщо в новелі *Щоб не бив бубон* самогубство героїні можна розглядати крізь призму експресіонізму, то в новелі *Звір* маємо абсолютно

експресіоністичне зображення смерті; якщо в новелі *Швонц* смерть героя показана реалістично з використанням метафори-алюзії для підсилення емоцій від її сприйняття, то в новелі *Поминки* смерть героїні цілком проникнута таємницею в дусі романтизму.

Зовсім іншу манеру письма простежуємо в новелах збірки *Про що думає людина*. У центрі зображення в текстах творів не сам предмет, а враження від нього й ті асоціації, які він викликає, уривчасті фрагменти, відбиті у свідомості автора, наявність психологічного часу, що складається з пам'яті, відчуттів, переживань. Часопростір часто ущільнюється до маленької вулички, будинку, кімнати (напр., *Світ людини в кімнаті*), а увага концентрується на найдрібніших деталях, що збуджують забуті емоції й допомагають у малому знайти велике. Усе це наближає В. Габора до естетики імпресіонізму.

У новелі *Про що думає людина, йдучи на роботу* письменник передає миттєві враження від споглядання довкілля: дерева за вікном (*Дивлячись на нього, завжди відчуваєш спокій на душі* [Габор 2012: 9]), закарбовує в пам'яті всі зміни, що відбуваються в природі (*Щодня каштан має інший вигляд: весною приворожує бруньками, які поволі розпускаються; восени милуєшся жовтим листям; а взимку, як лапаний сніг вкриває гілля* [Габор 2012: 9]), фіксує свої думки про сумні речі, про те, що приносить приємність і спогади про світ дитинства [Габор 2012: 10].

Уособленням світу дитинства для письменника є образ саду, майстерно виписаний у дусі імпресіонізму, де кожна метафора — ніби мазок пензля: *Коли він зацвітав, то здавалося, що береги вкривав біло-рожевий сніг. Це було справжнє море теплого цвіту* [Габор 2012: 11]. Та раптом таке зображення саду переходить в експресіоністичний новелістичний сюжет, що закінчується смертю людини: *На третій день його знайшли бездиханного на старій яблуні. Вітер тихо гойдав його застигле тіло, і тільки носики черевиків ледь черкали об сніг* [Габор 2012: 11]. Образ саду набуває мортальної семантики: тепло змінюється холодом (передано метафорично через опозицію *море теплого цвіту* — *холодне море снігу*), радість — смутком, життя — смертю.

На людське життя й саму людину спроектовано образ дерева, що помирає. Це дерева на каштановій алеї, деякі з яких *покалічені бурями, деякі з безжально обпиляними стовбурами, немов з обрубаними руками, деякі з великими замукованими цеглою дуплами. І щороку дерев стає менше* — вони помирають *непомітно, як люди* [Габор 2012: 12]. Це й велетенська тополя, яку зламала буря, залишивши лише *гнилий пень* [Габор 2012: 13]. Невипадково новела закінчується риторичним запитанням: *Невже і ми, як ті дерева, так само ненадовго залишаємося жити в чийсь пам'яті?* [Габор 2012: 13], що звучить по-філософськи й наптовхує читача на роздуми.

Подібну побудову має й новела *Світ людини біля будинку*, у якій враження, асоціації (*дерева — вартові хати, ворота — щит обійстя, піч — казка, вули-*

ця — свято, вогонь — циганки в квітчастих спідницях тощо), спогади з дитинства переростають у новелістичний сюжет про молоду циганку, яка ніби приворожила малого хлопця, і той з легкістю віддав їй усі гроші, які мама залишила, щоб купив хліба [Габор 2012: 25], що потім послідовно переходить у наступний, як сільські жінки врятували на вулиці п'яного чоловіка [Габор 2012: 25]. Завершується твір ланцюжком асоціацій: дзвін — голос людської душі, грім — страх для одних дітей, а для інших — ніби музика небес [Габор 2012: 25]; вітер — мандрівна душа; це роки, що минають безслідно; шум листя в кронах дерев; тихе гупання яблук у садку [Габор 2012: 26].

У текстах цієї збірки також наявне поєднання реального та ірреального, як у новелі *Шандрово та його духи*, де крізь призму світогляду дитини постає світ, у якому тісно перепліталися різні дива й фантазії, добрі і злі духи [Габор 2012: 63]; і зображення трагічних подій із життя євреїв Шандрова, звідки родом В. Габор (новела *Густі юдейські ночі*); і спогади письменника про важливі для нього події (*Історія про один долар*) й особливих людей (новели *Бешикетний сміх джазу*, *В мене так гарно розпочалося літо*, *Ах Юрик кирюха* та ін.), і тривожні передчуття (*Сон у сні*).

Як бачимо, у новелах збірки *Про що думає людина* яскраво окреслюються основні ознаки сучасної модифікованої новели, коли внутрішня дія стає головною й на перший план виходять поглиблена асоціативність, метафоричність, образність. За словами В. Неборака, В. Габор „не ставить собі за мету здивувати читача експериментами з формою і змістом”, але „його проза — і вишукана, і різноманітна” [Неборак 2018]. У цьому й виявляється новаторство новелістики В. Габора.

Отже, творчості В. Габора притаманні жанрово-стильові пошуки. Новелістика письменника, репрезентована збірками *Книга екзотичних снів та реальних подій* та *Про що думає людина*, різнопланова, характеризується й традиціями, і новаторством. Прозаїк розвиває жанр у руслі класичної новели й водночас експериментує. За канонами новелістичного жанру в основі багатьох його творів наявність незвичайної події з несподіваним фіналом, сюжетна однолінійність, коли кількість персонажів зведена до мінімуму, поглиблений психологізм і важлива функціональна роль художньої деталі. Новаторство полягає в оновленні не лише форми, але й змісту новели.

Новелістика В. Габора позначена синкретизмом. Творчий метод письменника не можна втиснути в єдину стильову систему. Насамперед новели письменника органічно вписуються в контекст модерністської естетики: простежується їхня спорідненість з новелістикою В. Стефаніка та М. Коцюбинського. З одного боку, вони вирізняються стефаніківським загостреним драматизмом і лаконізмом, коли вилучено все несуттєве, а залишено лише явища й факти. Такими є новели *Щоб не бив бубон*, *Звір*, *Швонц*, у яких реалізується головна дилема експресіонізму — протистояння життя й смерті, трагедійність

світовідчуття. З другого, позначені імпресіоністичними традиціями М. Коцюбинського, прикладом чого слугують новели збірки *Про що думає людина*. Крім того, складниками стилю В. Габора є і реалізм, і романтизм, поєднання яких стає основою фантастичного реалізму, у душі якого написано проаналізовану авторкою новелу *Поминки*.

Очевидно, розгляд новелістики В. Габора в окресленому аспекті неможливо вичерпати рамками однієї статті, що зумовлює подальші напрями наших досліджень.

Список використаної літератури

- Горнятко-Шумилович А., У „холодних потоках нез'ясованості”. На перетині художніх світів новел Хуліо Кортасара й Василя Габора, [в:] „Studia Ukrainica Poznaniensia”, zesz. II, 2014, s. 39–49.
- Мельник Н., Проникнення в іншу реальність: (українська магічна новела наприкінці ХХ ст.), [в:] „Слово і час”, 1998, № 11, с. 46–51.
- Неборак В., *Про що думає Василь Габор*, [в:] Електронний ресурс: <https://zbruc.eu/node/16442> (20.12.2018).
- Погорецький В., *Тривоги думання: критика, рецензії, огляди, літературні новини*, [в:] Електронний ресурс: <http://zolotapektoral.te.ua/tryvohy-dumannya/> (20.12.2018).
- Слободян Н., *Класична новела Василя Габора*, [в:] *Поступ*, 1999, ч. 108, с. 8–18.
- Таран Л., *Василь Габор: Людині легко побороти чорну заздрість*, [в:] Електронний ресурс: <https://life.pravda.com.ua/society/2013/04/22/126469/> (19.12.2018).

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Horniatko-Shumylovych A., U „kholodnykh potokakh neziasovanosti”. Na peretyni khudozhnykh svitiv novel Khulio Kortasara y Vasyliya Gabora [In the „Cold Streams of Obscurity”. In *Between Artistic Worlds of Julio Cortazar and Vasil Gabor Novels*], [v:] „Studia Ukrainica Poznaniensia”, zesz. II, 2014, s. 39–49.
- Melnyk N., *Pronyknennia v inshu realnist: (ukrainska mahichna novela naprykintsi XX st.) [Into Another Reality: (Ukrainian Magic Novel at the End of the XX Century)]*, [v:] „Slovo i chas”, 1998, № 11, s. 46–51.
- Neborak V., *Pro shcho dumaiie Vasyl Gabor [What does Vasyl Gabor Think About]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://zbruc.eu/node/16442> (20.12.2018).
- Pohoretskyi V., *Tryvohy dumannia: krytyka, retsenzii, ohliady, literaturni novyny [The Worries of Thinking: Critique, Reviews, Surveys, Literature News]*, [v:] Elektronnyi resurs: <http://zolotapektoral.te.ua/tryvohy-dumannya/> (20.12.2018).
- Slobodian N., *Klasychna novela Vasyliya Habora [Vasyl Gabor's Classic Novel]*, [v:] *Postup*, 1999, ch. 108, s. 8–18.

Taran L., *Vasyl Gabor: Liudyni lehko poboroty chornu zazdrist [Vasyl Gabor: It's Easy for a Human to Overcome Vile Envy]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://life.pravda.com.ua/society/2013/04/22/126469/> (19.12.2018).

Список використаних джерел

Габор В., *Книга екзотичних снів та реальних подій*, Львів: ЛА „Піраміда”, 2009.
Габор В., *Від Джойса до Чубая. Есеї, літературні розвідки та інтерв'ю*, Львів: ЛА „Піраміда”, 2010.
Габор В., *Про що думає людина: Візії та невігадані історії*, Львів: ЛА „Піраміда”, 2012.
Культура Японії, [v:] Електронний ресурс: <http://happyhikaroblog.blogspot.com/2016/04/blog-post.html> (09.01.2019).

Spysok vykorystanykh dzherel

Gabor V., *Knyha ekzotychnykh sniv ta realnykh podii [The Book About Exotic Dreams and Real Events]*, Lviv: LA „Piramida”, 2009.
Gabor V., *Vid Dzhoisa do Chubaia. Esei, literaturni rozvidky ta intervii [From Joyce to Chubay. Essays, Literature Research and Interviews]*, Lviv: LA „Piramida”, 2010.
Gabor V., *Pro shcho думає liudyna [What does the Human Think About]*, Lviv: LA „Piramida”, 2012.
Kultura Yaponii [Culture of Japan], [v:] Elektronnyi resurs: <http://happyhikaroblog.blogspot.com/2016/04/blog-post.html> (09.01.2019).

АРХІТЕКТОНІКА ОНІРИЗМУ В РОМАНІ ОЛЕСЯ ІЛЬЧЕНКА *МІСТО З ХИМЕРАМИ*

ЮЛІЯ ДРАГОЙЛОВИЧ

Белградський університет, Белград — Республіка Сербія
julybil@ukr.net; ORCID: 0000-0001-6948-1402

ARCHITEKTONIKA ONIRYZMU W POWIEŚCI OŁESIA ILCZENKI *MIĘTO Z CHIMERAMI*

JULIJA DRAGOJLOVIĆ

Uniwersytet w Belgradzie, Belgrad — Republika Serbii

STRESZCZENIE. W artykule przedstawiono wyniki badań nad właściwościami literackiego sposobu kształtowania elementów onirycznych w powieści Ołesia Ilczenki *Місто з химерами* (2009), co unaocznia aktualność niniejszego studium naukowego. Narracja skupiona jest wokół niezwyklej postaci wybitnego architekta Władysława Horodeckiego. Tak sformułowane zadanie wymagało przeprowadzenia odpowiednich kroków badawczych, tj. wyszukania fragmentów onirycznych w tekście oraz określenia ich specyfiki narracyjnej i wartości funkcjonalnej w terminologii krytyki onirycznej. Zagadnienie oniryzmu w twórczości O. Ilczenki nie było dotąd opisane w literaturoznawstwie ukraińskim, dlatego podjęte badanie można uznać za nowatorskie. Podsumowując wyniki analizy, zauważamy, że w powieści występują fragmenty snów, fantazje senne, zminimalizowane zapisy snów, a także wiele przerywanych „komunikatów” o tym, że niektórym bohaterom śnią się pewne sny, głównie koszmary. Przedstawiając poszczególne stany oniryczne, pisarz wybiera technikę narracyjną swoistego szczytywania snów z (pod)świadomości bohaterów przez niediegetycznego narratora. Sny i marzenia W. Horodeckiego ujawniają stan psychologiczny wewnętrznej walki, czasami stają się wizjami proroczymi, które wpływają na bieg wydarzeń, ale na ogół pełnią funkcję środków kompozycyjnych, wzmocnienia mistycznego modusu tekstu, tworzenia fragmentu „mitu kijowskiego”.

Słowa kluczowe: oniryzm, sen literacki, fantazje senne, marzenia, mistyczny modus tekstu, narracja

ONEIRISM ARCHITECTONICS IN OLES ILCHENKO'S NOVEL *MISTO Z KHYMERAMY*

YULIYA DRAGOJLOVIC

University of Belgrade, Belgrade — Republic of Serbia

ABSTRACT. The present article analyses the methods of the artistic shaping of oneiric elements in Oles Ilchenko's novel *Misto z khymeramy* (2009). The novel narrates the story of Vladislav Gorodetsky, an extraordinary personality and a famous architect. The goal of the study is to identify the oneiric fragments in the text, and define their narrative peculiarities and functional load using oneiric terminology. Ilchenko's oneirisms have still not received enough attention in the Ukrainian literary criticism, which proves the topicality of our research. Summarizing the results of the analysis, we note that the novel includes the fragments of dreams, sleepy fantasy, minimized delirium records, as well as many pieces of 'encrypted' information about the fact that certain characters have certain dreams, mostly nightmares. When describing the above oneiric states, the author chooses a narrative technique of dreams reading by a non-diegetic narrator from the (sub)consciousness of characters. Gorodetsky's dreams and visions imply his psychological status, internal struggle, sometimes they contain prophecies which influence the course of the story. In general, his dreams and visions are the main compositional elements that serve the functions of the intensification of the mystical modus of the text and the creation of the fragment of "Kyiv myth".

Key words: oneirism, literary dream, sleepy fantasy, delirium, narrative

Роман *Місто з химерами* (2009) — це перша “зріла” прозова книга О. Ільченка, не враховуючи тих, що написані для дитячої та підліткової аудиторій. О. Ільченко — сучасний поет, прозаїк, сценарист, киянин і знавець історії архітектури Києва. Оповідь роману центрується навколо постаті видатного архітектора Лешка Дезидерія Владислава Городецького (1863–1930), “київського Гауді” польського походження, перипетії долі й архітектурні творіння якого не припиняють привертати увагу широкої громадськості.

„Трохи детективного, трохи документального, трохи містичного й актуального та зрозумілого більшості читачів суспільно-політичного”, — так літературознавець І. Котик у своїй рецензії *Геометрія української химерності* визначає складники рецепту популярного прозового письма й визнає, що книга О. Ільченка написана „майже за цим рецептом“ [Котик 2011: 114]. Наслідком цього й стала здобута нею перемога на літературному конкурсі журналу *Кореспондент*. Справді, у романі *Місто з химерами* виразно акцентовані детективний, документальний та містичний дискурси. У детективній лінії зафіксовано пошуки й дослідження двох персонажів підліткового віку Владислава та Артема, які розшифровують певні моменти із життя В. Городецького: чому архітектор спорудив Національний музей у формі літери L;

чому на його будинку на Банковій, 10 розмістився страшний скульптурний зоопарк; де заховано папку з його кресленнями, що означає трикутник, який він зобразив на одному аркуші. Документальну основу художнього тексту засвідчено в розміщеному тут фрагменті паратекстуального оформлення — авторській подяці С. Кілессо та Д. Малакову за надані ними унікальні архівні матеріали, де відтворено події першої третини ХХ ст., зокрема й факти із життя В. Городецького [див.: Ільченко 2009: 3]. У своїх інтерв'ю О. Ільченко зазначає, що його героя оточує безліч достовірних дрібниць, що „в романі всі імена, назви вулиць, адреси, навіть той факт, що на будівництві костелу загинув робітник — це все правда” [Клименко 2008]. У творі інструментом проникнення у сферу містичного, що пов'язана із загадкою рівнобічного трикутника, є нав'язливі сни та марення й головного персонажа, і деяких побіжних персонажів. Якщо актуальність описаного в романі простежується в окремих штрихах і деталях київського сьогодення, то суспільно-політичний складник тут досить невиразний. Напевно, саме він є причиною “майже відповідності” рецепту, наведеному дослідником І. Котиком. Водночас цей літературознавець констатує, що твір *Місто з химерами* виходить за рамки літературної практики, яку зазвичай таврують “масовим читивом”, адже в ньому захоплює глибинна проблема — прагнення зрозуміти суть мистецької діяльності й зв'язку мистецтва з дійсністю [Котик 2011: 115]. Уважаємо, що із зазначених вище “інгредієнтів” популярної літератури саме містичний дискурс, а точніше його оніричне підґрунтя, дає змогу репрезентувати авторський варіант інтерпретації таїни архітектурних творинь В. Городецького.

Мета цього дослідження полягає у виявленні оніричних фрагментів романного тексту й визначенні їхньої наративної специфіки та функціонального навантаження. Цей аспект ще не отримав належного висвітлення, хоча вихід *Міста з химерами*, безперечно, додав популярності О. Ільченку. Так, дослідженню творчості письменника приділяють увагу відомі літературознавці, зокрема такі, як Ю. Джугастрянська, І. Котик, К. Москалець, Я. Поліщук, Л. Таран).

Звертаючись до художнього зображення сну, а також інших холотропних станів героїв (марень, галюцинацій, божевілля, сомнамбулізму, візіонерства, екстазу та ін.), що зараховуються до оніропростору, митці різних епох передусім прагнуть оприлюднити сферу несвідомого, адже в оніропросторі літературного твору „зміст колективного несвідомого стає досяжним для свідомого переживання” [Гроф 1997: 25]. Оскільки світова література сповнена прикладів репрезентування оніричного простору, не дивно, що ця тонка сфера людської психіки захоплює багатьох літературознавців, зокрема й українських, особливо тих, які зосереджують фокус уваги на художніх зразках сюрреалізму й постмодернізму тощо. Як зауважує Т. Бовсунівська, „онірокритика є містерією літературознавства і як містерія має специфіку доторкання до архетипу,

що [...] й забезпечує «реальність» нашого оніричного досвіду» [Бовсунівська 2004: 16]. Як і кожна аналітична стратегія літературознавства, онірокритика має певну термінологічну й поняттєво-категорійну базу, проте її теорія не є уніфікованою з відповідним комплексом методологічних підходів до дослідження холотропних станів героїв за літературними текстами як художніми свідченнями існування ірреального.

У найширшому розумінні звернення письменника до сну є літературним прийомом. Літературний сон — це одиниця у структурі твору й певна художня стилізація природних сновидінь, це “явне сновидіння”, “текст сновидіння” [Шупта-В’язовська 2004: 162]. Порівняно з природним сном він є псевдосном, оскільки його конструює й контролює авторська свідомість, тоді як насправді свідомість у цьому стані, навпаки, “пригасає”. Художній сон — своєрідне “семіотичне вікно”, точніше семіотична форма реалізування авторської інтенції. Це не просто результат фантазії автора, а своєрідне “зашифроване послання” митця читачеві. Вибір образної символіки сновидіння, сюжету, персонажів, яким він делегований, — усе це вияв авторської інтенції в оніричному просторі тексту, що поряд з іншими текстовими одиницями “працює” на певну авторську ідею [Шупта-В’язовська 2004: 162].

Підкреслення автором важливості ролі оніропростору в романі *Місто з химерами* можна зрозуміти вже з перших сторінок тексту, адже твір починається саме з опису змісту сну головного персонажа Владислава Городецького: хлопчик і дівчинка вінчаються в католицькому храмі, з якого потім їх виганяє ксьондз. Тут же в наративі всезнаючого автора міститься натяк на те, що це повторюваний сон, на втому архітектора, спричинену різними сновидіннями, на тонку межу між оніричним і реальним, яка проходить у свідомості героя (прокинувшись від цього сну-потрясіння¹, він деякий час не може збагнути, де насправді знаходиться), а зокрема і на пролептичний характер цього оніричного фрагмента: *Небезпека, невидима іншими, навіть близькими людьми, присунулася до нього впритул — Городецький гостро відчував це* [Ільченко 2009: 6]. Далі за текстом автор дублює вже репрезентований сон, який відкриває текст роману, через згадку, що дружині Городецького Корнелії снилося двоє дітей, яких виганяли із храму, наче з раю. Порівняно із сюжетом першого сну цей оніричний сюжет дещо продовжений: у хлопчика випав зуб, що дало змогу Корнелії впевнено трактувати цей сон як передбачення лиха:

¹ *Примітка.* Існує немало класифікацій літературних снів та різних холотропних станів. Характеризуючи “снозаписи” у романі *Місто з химерами*, ми опиралися на терміносистему, яку використовує Н. Фенько, що пропонує за видами станів сну в художньому зображенні виділяти картини власне сновидінь, сонні фантазії, марення, видіння, сні наяву; за характером впливу на психологію героїв — сні-потрясіння, що поділяються на сні асихологічного конфлікту (сон-катарсис, сон-каяття) та пророчі сні, і сні-заспокоєння (сні-мрії, сні-спогади, сон-архетип) [Фенько 1999: 9–11].

Вона знала, що хтось має померти, й відтак це нещастя торкнеться їх обох [Льченко 2009: 13]. Композиційно таке оніричне “знання” Корнелії подається вже постфактум. Між описами сну Городецького і його дублетного варіанта, що снився Корнелії, оповідається про будівництво католицького костелу на Великій Васильківській, де загинув робітник, начебто через недбалість архітектора Городецького. Отже, уже перший оніричний фрагмент твору створює ефект тривожного очікування майбутніх подій, а завдяки зазначеному вище способу дублювання сну цей ефект посилюється, відповідно налаштовує читача на довіру до сновидінь як до повноцінних фрагментів нарації, не менш важливих, ніж інші складники художньої реальності, які можна пояснити законами логосу.

Навіщо ж автору залучати “леткі” й непевні “матерії” оніризму в оповідь про знаного київського будівничого Городецького? Можливо, тому, що, незважаючи на всі архівні матеріали, сам образ архітектора, його біографія й архітектурні творіння оповиті загадковістю й непевністю, і внаслідок поєднання цих “мінуса” й “мінуса” якимось чином усе-таки отримуємо “плюс”? З постаттю В. Городецького пов’язані численні “чому?”, на які ні його сучасники, ні нинішні дослідники не мають єдиноприйнятної відповіді. О. Льченко вдало демонструє знання життєпису цього архітектора, але не обмежує наповнення тексту біографічними відомостями. Він зазначає: „В мене як у автора є своя версія життя Городецького — і чому він поїхав до Персії на схилі літ, адже йому і в Польщі чудово жилося, і чому побудував цей Будинок із химерами [...]” [Клименко 2008]. Відтак у романі В. Городецький зображений як досить неординарна людина з нестандартним поєднанням уподобань та зацікавлень — елегантний і вишуканий, екзотичний і епатажний чоловік (ходив київськими вулицями в крагах, шкірянці й з мавпочкою на плечі), улюбленець жінок (але вірний дружині), вправний автомобіліст (мав перше в Києві приватне авто), чудовий стрілець (неодноразово здобував перемоги на стрілецьких змаганнях), затятий мисливець (здійснив мисливські експедиції на Алтай і в Африку, написав книгу *В джунглях Африки*), модельєр взуття й костюмів для акторів, архітектор. Його Будинок з химерами, що *став київським дивом, об’єктом пліток, чуток, різних неймовірних оповідок* [Льченко 2009: 45] — найзагадковіша споруда епохи модерну в Києві. Трактування містерії її появи автор подає спершу через діалог архітектора з дружиною Корнелією: *То було парі! [...] Я побився об заклад, що за два роки на дикому косогорі, зовсім непристосованому до будівництва, зведу диво! І я це зробив!* [Льченко 2009: 23]. Корнелію ж мучить те, що інтер’єр будинку, у якому мешкає їхня сім’я, прикрашають *ящірки, крокодили, змії! і не просто якісь вужі чи гадюки, а оті мало не біблійні гади, спокусники роду людського!* [Льченко 2009: 24]. Хоча свій ідейний задум скульптурного зоопарку, який прикрашає їхню будівлю, В. Городецький тут називає жартом, грою фантазії, для Корнелії це звучить

непереконливо. Будинок з химерами видається таємницею, ніби приховує щось важливе, сокровенне. Пошуки відповідей О. Ільченко спрямовує в оніропростір.

Пристрасть до полювання давала В. Городецькому можливість відчувати себе *володарем часу і життя* — не тільки *приречених під його влучними пострілами тварин* — а й *власного життя*, але так само гостро архітектор відчував і *залежність від незримих, одначе потужних сил, які керували ним, вели його [...]. Куди? Він прагнув мати відповідь на це питання* [Ільченко 2009: 21]. Полювання для нього було розвагою, але ціною такої розваги були нав'язливі сни та марення. В. Городецькому сняться дивні химерні сни, що впливають на його волю, а відтак і на оформлення славнозвісного будинку. До такого висновку дійшли двоє персонажів-підлітків Артем та Влад, які в сучасному часовому зрізі досліджують архівні матеріали. Вони вважають досить хиткою версію пояснення химерного оздоблення будинку, відповідно до якої мовбито він у такий спосіб хотів розрекламувати можливості цементу й бетону, що виробляв його завод.

Основним образом, що з'являється в цих видавах-кошмарах, є Змій, який навіює йому свої думки, бажає, щоб він підкорявся та виконував його накази, і заперечити Змію неможливо, оскільки *жодна світська людина неспроможна опиратися волі Темряви* [Ільченко 2009: 27]. У наративній структурі твору сон про Змія вперше фіксується як фрагмент, що приходить на зміну спогадам про полювання на півдні Туркестанського краю, у які В. Городецький поринув, лягаючи спати. Утім, О. Ільченко тут використовує техніку монологічного переповідання сну всезнаючим наратором, який позиціонується поза дієгезисом (наче наратор зчитує сни героя), унаслідок більш виразно акцентується текстуальна природа цього літературного сну, тобто псевдосну. Змій має колосальні плани — установити свою владу над Києвом, відтак нейтралізувати сакральне призначення древнього міста: *Змій воліє, щоб архітектор продовжив творити власне Змієве Місто, яке з давніх-давен належало Йому, його поріддю [...]. Змій незнищений, йому і досі належать незліченні, неміряні ходи, нори, печери, підземні лабіринти Вічного Міста над Дніпром. і скільки б не називали те Місто святим, одухотвореним, «Єрусалимом землі Руської», однак — воно належало і належатиме Змієві!* [Ільченко 2009: 27]. У цьому “снозаписі” відбувається й своєрідний аналіз, принаймні встановлення ланцюгового зв'язку між волею Змія, будівництвом київської каналізації й збагаченням архітектора, який його проводив і який тепер може витрачати гроші на улюблену забавку — полювання, а також констатація того, що *частину задуму великого Змія відтак він уже знає!* [Ільченко 2009: 29]. Аналіз, зокрема й самоаналіз, продовжується після пробудження: міська каналізація побудована на користь місту й людям чи на користь силам темряви (як “промовляла” його підсвідомість в оніропросторі); гроші для нього не мета, а засіб, і полювання — це ж не вбивство,

чи панові архітекторові насправді властиві пристрасть до золота й крові, тому він підкоряється волі потвори (як каже Змій у сні, а отже, підсвідомість видає непевність в істинних намірах зодчого). О. Грищенко, один з дослідників творчості О. Ільченка, зазначає: „Символічний підтекст, що вкладається у структуру роману, веде до традиційного в літературі розігрування конфлікту добра й зла” [Грищенко 2014: 58]. Уважаємо за потрібне уточнити, що конфлікт добра й зла, за художньою версією письменника, розгортається саме в підсвідомості головного персонажа, а перемістити його на рівень свідомості вдається за допомогою прийому оніризації. Так читач спостерігає картину існування героя на межі реального та ірреального світів.

За концепцією К.-Г. Юнга, головним розмежуванням між сном та міфом є свідоме оброблення архетипів у міфі та несвідоме їхнє використання вві сні [Бовсунівська 2004: 16]. Але в літературному сновидінні архетипи слугують особливо сприятливим підґрунтям для індивідуального міфотворення. Отже, автор недаремно використовує прадавній архетип Змія в романному оніропросторі. Демонізований Змій в інтенціональному контексті згаданого вище сновидіння є латентним противником героя, провокатором його “внутрішнього зла”². До найдавніших уявлень про Змія належить його ототожнення з відкритими й підземними водоймами, відтак він контролює сили води. Давні слов’яни вірили, що Змій як істота нижніх вод живе на межі Яви (матеріального, видимого світу) й Нави (нематеріального, потойбічного), проникаючи і туди, і сюди [Борцов 2018]. У творі О. Ільченка відстежуємо прямий натяк: архітектор будував каналізацію (ще до того, як став відомим творцем будівель, зокрема кенаси для громади кераїмів, Національного музею старовини й мистецтв, Будинку актора, Миколаївського костелу, Будинку з химерами) саме з волі Змія, але не усвідомлював цього. У тексті роману неодноразово використані евфемізми “той із снів”, “тість із снів”, “прибулець із снів”, чим акцентується увага на оніричній природі діалогу з підсвідомими структурами.

Згаданий вище “снозапис” про Змія та спроба його проаналізувати В. Городецьким (який, зокрема, стурбований, оскільки ця потвора стала частим гостем його снів), свідчать про те, що оніропростір є репрезентантом підсві-

² *Примітка.* Відштовхуючись від цього твердження, можна вважати, що автор роману актуалізує негативний потенціал цього первинного образу. Усі образи божеств у формі змія обов’язково мають хтонічну природу, що свідчить про спорідненість цього архетипу із Сатаною. В архаїчних міфологіях Змій є втіленням ідеї поєднання неба й землі, тому він двоїстий за своєю природою (і небезпечний, і благочинний). У наступних “розвинених” міфологічних системах переважає його негативна роль, спостерігається демонізування демонотеїстичних божеств. Імовірно, архетип Змія як більш ранній формує архетип Сатани як більш “об’ємного” [Борцов 2018]. На нашу думку, архетип Змія як елемент авторського міфотворення — один з найбільш цікавих аспектів у цьому романі, що потребує окремого, глибшого дослідження.

домого героя, його внутрішньої боротьби, природних потягів та бажань. Сні стають своєрідним містком між зовнішнім на внутрішнім світами, власним “Я” та докільям, свідомістю й підсвідомістю. Аналітичні роздуми В. Городецького завершуються висновком: *треба ошукати темряву і заспокоїти свій дух, спробувати пограти з нічними потворами, які б вони не були — уявні чи справжні. Грати — й перемогти!* [Льченко 2009: 32]. У чому полягає суть гри як способу звільнення від марень і кошмарів, дізнаємося вже на останніх сторінках роману, коли логічно складається пазл з різних фрагментів оповіді. Але в тексті простежуємо алюзії стосовно того, що ця гра пов’язана з основною діяльністю В. Городецького, тобто торкається його архітектурних творінь. Основне питання, що постає перед старшокласниками Владом та Артемом під час дослідження його життєпису, — “що хотів висловити зодчий своїми спорудами?”.

Архітектурну містерію розташування трьох знакових споруд на карті Києва спочатку розгадує В. Городецький (маючи страшну підозру, навіяну снами), а потім і друзі-підлітки. Будинок з химерами В. Городецького (Банкова, 10), будинок з головою горгулії М. Бобрусова (Велика Житомирська, 8) і будинок з котами В. Безсмертного (Гоголівська, 23) прикрашені химерними істотами. Трикутний зв’язок між ними символічний. Виявляється, що в центрі рівнобічного трикутника, який вони утворюють, свята Софія Київська. Вона позначена на знайденій хлопцями схемі В. Городецького як аббревіатура ССК, що можна розшифрувати і як Сакральне Серце Києва (повідомляють персонажі ХХІ ст.). Інакше кажучи, Софійський собор оточений трикутником чортовиння, і ці архітектурні пам’ятки „стають своєрідною зоною контакту навзаєм антагоністичних сил” [Поліщук 2011: 11]. Про символічний трикутник новостворених споруд здогадався й архітектор В. Безсмертний, чим і поділився в розмові з колегою В. Городецьким: *Трикутник. Я теж усвідомив його існування, проте лише після зведення свого “Будинку з котами”, співвіднісни його з вашим “Будинком із химерами”, з “Будинком із диявольською головою”. Виходить, що і я, і ви, і Бобрусов мусили підкоритися йому* [Льченко 2009: 122]. У цьому діалозі архітекторів немає згадок про “деякі дивні сні”, але в розмові із ще одним співтворцем цього трикутника, колегою М. Бобрусовим, що відбулася раніше, В. Городецький дізнається, що і йому *воно з’являється то у вигляді якогось Змія Горинича, то просто як величезний змій чи дракон* [Льченко 2009: 98]. Головний герой усвідомлює, що його Будинок з химерами став *компромісом між простою чудасією мисливця й натхненно-страшним витвором майстра, який не зі своєї волі побудував престол для Нього*³ [Льченко 2009: 49], так само й інші два архітектори роблять висновок,

³ *Примітка.* Ідею стосовно того, що химерні творчі результати архітектора нав’язані силами потойбіччя, підтверджено словами, які автор приписує Лесі Українці: *Не пана Городецького вина в тому, що він спорудив отакий будинок. [...] То його тягар, нездоланий примус. [...] Він не хитається, а пручається, бореться із якоюсь силою... Біжить від думки своєї ж...*

що піддалися навіюванням сил зла. Образ Змія втілює підступність та бажання володіти Києвом. *Заважують тільки храми на цих горах. Так, не люди, а храми. Надто багато таких споруд з'явилося за останню тисячу років* [Ільченко 2009: 28]. Храм — це святе місце, оберіг, що захищає людей від темних сил. Результат дії трикутника очевидний з позиції сучасних спостерігачів Влада та Артема: храм припинив функціонувати як сакральний об'єкт, його перетворено на музей, у країні відбуваються глибинні соціальні й політичні зрушення з негативними наслідками. Сон про вигнання із храму, що сниться й В. Городецькому, і його дружині, яким, власне, починається текст роману, може вказувати на незахищеність героїв перед силами зла.

Отже, роман *Місто з химерами* можна розглядати як фрагмент “київського міфу”, тобто міфічний складник “київського тексту”. В основі індивідуального авторського міфотворення — вплив ірраціонального, потойбічного на урбаністичний простір Києва, у репрезентації якого велику роль відведено оніризму. Фактично всіх героїв, причетних до загадки архітектурного трикутника або до її розгадування, пов'язує те, що вони бачать уві сні образ Змія. Напр., старшокласнику Владові в певний момент починають снитися і Змій, і В. Городецький, якийсь ключ, якась скринька тощо. Утім, у тексті не подано описів цих сновидінь, є тільки констатація такого факту, що має на меті увиразнити духовний зв'язок між архітектором і юним дослідником. Фактично більшість “снозаписів” ущільнюються до самого факту сну, без викладу його змісту.

Сон про Змія, який нав'язує свою волю, сниться В. Городецькому багато разів. Основні функції таких повторень цього факту в романній оповіді — показати психологічний тягар, що гнітить героя, а також підтримувати в реципієнта той містичний настрій, який наратор послідовно навіює із самого початку твору. Архітектор немов постійно конфліктує зі своїми страшними снами, намагається їх побороти. Оніропростір вступає в діалог з дійсністю, навіть диктує себе дійсності. Наратор констатує: *Що більше непевність стосовно майбутнього розливалася в суспільстві, то рідше приходили в його (архітектора — прим. Ю. Д.) сні небажані гості* [Ільченко 2009: 86]. Отже, коли суспільна реальність ставала жахливішою (революція, Перша світова війна, громадянська війна), В. Городецькому припиняли снитися саме кошмари.

Цікаво, що в архітектоніці оніризму, представленого в цьому романі, найбільш об'ємним оніричним фрагментом є не сон, а сонна фантазія архітектора,

[Ільченко 2009: 46–47]. Уводячи в оповідь представників київського творчого бомонду поч. ХХ ст., О. Ільченко роль такого “свідка” відводить саме Лесі (Ларисі Петрівні Косач) як особливо чуттєвій натурі, здатній сприймати тонкощі людської психіки й бачити більше, ніж те, що є видимим.

тобто своєрідна гра його уяви на межі двох станів — спання та неспання; фактично прямо в робочому кабінеті йому “намарилося” пророцтво всевидячого і всезнаючого шамана, історія зустрічі з яким під час полювання на таємничому Алтайї склала ціле вставне оповідання. У цьому фрагменті знаковими є відповіді шамана на два питання мисливця В. Городецького до духів верхнього і, відповідно, нижнього світів. Якщо трансльовану шаманом відповідь останніх на питання щодо року своєї смерті (1930 р.) герой швидко розшифрував, то відповідь на питання, чи здійснив він те, що йому належало втілити в життя, була більш загадковою. Шаман говорив про страшний недолік створеної архітектором “четвірки кращого” й про необхідність *завершити іншу, благодатну четвірку, в якій прихована триєдність світу* [Льченко 2009: 60]. Результатом сонної фантазії стало й швидке прозріння В. Городецького щодо “четвірки кращого”: побудовані ним Міський музей (храм мистецтва), костел і кенаса караїмів — це три храми, а Будинок з химерами не “вписується” в четвірку кращих його споруд, бо є “антихрамом”. Тільки під кінець життя (відповідно, на останніх сторінках роману) будівничому вдалося розгадати слова алтайського шамана про “іншу, благодатну четвірку”: це мали бути чотири храми чотирьох конфесій, що репрезентують триєдність Старого Світу, тобто християнство, юдаїзм, іслам. Це мала бути антитеза задумам сил темряви. Намагаючись позбутися візитів “нічного гостя”, зодчий розуміє, що мусить якось допомогти світлу й таким способом отримати спокій. Його зустрічі та розмови з дружиною, колегами, київською інтелектуальною елітою описано в романі як пошуки способу боротьби з примарами. Як було згадано, він вирішує грати зі Змієм і перехитрувати, перемогти його. Утім, наратив роману побудований так, що читач переважно спостерігає за вступною частиною гри, тобто за пошуками тієї хитрості, якою можна перемогти Змія. В. Городецький звів православну церкву в Черкасах, римо-католицький костел та юдаїстську кенасу в Києві й мав намір побудувати мечеть у Тегерані, де він прожив останні роки, виконуючи різні замовлення — будівництво вокзалу, готелю, урядових будинків, палацу для шаха. За версією О. Льченка, архітектор зрештою отримав від шаха дозвіл на зведення мечеті, але не встиг утілити цей задум, оскільки помер саме на поч. 1930 р. Отже, сонна фантазія будівничого про пророцтво шамана, з одного боку, має профетичний характер, тобто спрямована в майбутнє як “віща”, а з другого — відкриває певне “приховане” теперішнє героя.

У романі використані й профетичні марення В. Городецького під час нападів малярії (поляк стане Папою Римським, турок стрілятиме в Папу), і марення-спогади (сім’я архітектора фактично розпалася, смертельно поранено П. Столипіна під час замаху). Ці оніричні елементи подано як штрихові картини, за принципом монтажу. Марення чергуються зі спалахами свідомості героя, яка важко переживає еміграцію до Польщі, що спричинено наступом більшовиків на Київ та інші території України. Здатність до пророчих візій,

якою наділено В. Городецького, — свідчення того, що він є ретранслятором вищої волі. О. Ільченко зображає архітектора, який „вів подвійне життя — в духовно-містичному сенсі” [Клименко 2008], який зазірав у темні глибини життя й знаходив потаємні пружини, що рухають світом, який їм корився й протестував проти них, який мав свої здобутки й утрати.

Отже, у творі *Місто з химерами* оніризм виконує важливу роль передусім як засіб композиційної побудови та організації розвитку подій. У романі зустрічаються фрагменти снів (більш об’ємними є тільки два “снозаписи”, це сні-потрясіння пролептичного характеру), сонна фантазія (яка містить пророцтво), мінімізовані записи марень (шматки спогадів і пророчих візій як наслідок фізичного й психологічного зламу), а також багато штрихових “повідомлень” про те, що певним героям сняться певні сні (переважно кошмарні). Усе це забезпечує структурну єдність тексту і зв’язність подій, що відбуваються у двох часових зрізах — на поч. ХХ ст. і, відповідно, ХХІ ст., підтримує напругу оповіді, хоча автор й обирає техніку своєрідного зчитування снів недієгетичним наратором з (під)свідомості героїв замість більш експресивного “снозапису з перших вуст”. Кожен із зазначених оніричних станів — це певний акт містичного досвіду (передусім архітектора В. Городецького), єдиноможливий спосіб проникнення в сутність речей. Оніричні фрагменти тексту сприяють розкриттю прихованого, утаємниченого, виявляються свідченням ще не спізнаних істин. Саме через оніропростір автор розкриває драматичну боротьбу у свідомості головного героя, досліджує позасвідомі впливи на його вчинки та поведінку. Основний оніричний образ роману — Змій, який прагне заволодіти Києвом, позбавити його сакрального статусу, — має архетипну природу. Відтак міф про химерний архітектурний трикутник, у якому опинилася Свята Софія Київська (Сакральне Серце Києва), через що в романі концептуалізовано вплив ірраціонального на урбаністичний простір столиці, видається цікавим зразком індивідуального міфотворення О. Ільченка й гідною уваги дослідників художньою складовою “київського тексту”.

Список використаної літератури

- Бовсунівська Т., *Достовірність онірокритуки та її постмодерні стратегії*, [в:] „Сучасні літературознавчі студії. Випуск І. Онірична парадигма світової літератури”, 2004, с. 14–22.
- Борцов А. Г., *Асоціація Змея с архетипом Сатаны*, [в:] Електронний ресурс: <https://fil.wikireading.ru/74530> (10.10.2018).
- Грищенко О. В., *Архітектурна візія Києва в романі „Місто з химерами” О. Ільченка*, [в:] „Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Філологічні науки (літературознавство)”, 2014, вип. 4.13 (104), с. 55–61.

- Гроф С., *Космическая игра. Исследование рубежей человеческого сознания*, Москва: Изд-во Трансперсонального ин-та, 1997.
- Ільченко О., *Місто з химерами*, Київ: Грані-Т, 2009.
- Клименко В., *Роман про архітектора з химерами*, [в:] Електронний ресурс: <https://umoloda.kyiv.ua/number/1144/164/> (05.10.2018).
- Котик І., *Геометрія української химерності (Ільченко О. Місто з химерами)*, [в:] *Критика прози: статті та есеї*, Київ: Грані-Т, 2011, с. 114–119.
- Поліщук Я., *Місто, вартє культу*, [в:] Його ж, *Ревізії пам'яті. Літературна критика*, Луцьк: ПДВ „Твердиня”, 2011.
- Фенько Н. М., *Естетичні функції картин сновидінь у художніх творах українських письменників другої половини XIX–XX століть*, автореф. ... канд. філол. наук, Дніпропетровськ 1999.
- Шупта-В'язовська О., *Художнє сновидіння як тип художнього мислення*, [в:] „Сучасні літературознавчі студії. Випуск І. Онірична парадигма світової літератури”, 2004, с. 161–166.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Bovsunivska T., *Dostovirmist onirokrytyky ta yii postmoderni stratehii [The Reliability of Oneirocriticism and its Postmodern Strategies]*, [v:] „Suchasni literaturoznavchi studii. Vypusk I. Onirychna paradyhma svitovoi literatury”, 2004, s. 14–22.
- Bortsov A. G., *Asociaciya Zmeja s arxetipom Satany [Serpent Association with the Archetype of Satan]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://fil.wikireading.ru/74530> (10.10.2018).
- Hryshchenko O. V., *Arkhitekturna viziiia Kzieva v romani „Misto z khymeramy” O. Ilchenka [Architectural Vision of Kiev in the Novel The City with Chimeras by O. Ilchenko]*, [v:] „Naukovyi visnyk Mykolaiivskoho deryhavnoho universytetu imeni V. O. Suhomlynskoho. Seriia: Filolohichni nauky (literaturoznavstvo)”, 2014, vyp. 4.13 (104), s. 55–61.
- Grof S., *Kosmicheskaya igra. Issledovanie rubezhei chelovecheskogo soznaniya [Space Game. The Study of the Frontiers of Human Consciousness]*, Moskva: Izd-vo Transpersonalnogo in-ta, 1997.
- Ilchenko O., *Misto z khymeramy [The City with Chimeras]*, Kyiv: Hrani-T, 2009.
- Klymenko V., *Roman pro arkhitekтора z khymeramy [Novel about an Architect with Chimeras]*, [v:] Elektronnyi resurs: <https://umoloda.kyiv.ua/number/1144/164/> (05.10.2018).
- Kotyk I., *Heometriia ukraiïnskoi khymernosti (Ilchenko O. Misto z khymeramy) [The Geometry of Ukrainian Bizarre (Ilchenko O. The City with Chimeras)]*, [v:] *Krytyka prozy: statti ta esei*, Kyiv: Hrani-T, 2011, s. 114–119.
- Polishchuk Ia., *Misto, varte kultu [City Worthy of Worship]*, [v:] Yoho zh, *Revizii pamiaty. Literaturna krytyka*, Lutsk: PDV „Tverdznia”, 2011, s. 9–25.
- Fenko N. M., *Estetychni funktsii kartyn snovydin u hudozhnikh tvorakh ukraïnskykh pysmennykiv druhoi polovyny XIX–XX stolit [Aesthetic Functions of Pictures of Dreams in the Works of*

Ukrainian Writers of the Second Half of the 19th and 20th Centuries], avtoref. ... kand. filol. nauk, Dnipropetrovsk 1999.

Shupta-Viazovska O., *Khudozhnie snovydinnia yak typ khudozhnogo myslennia [Artistic Dreams as a Type of Artistic Thinking]*, [v:] „Suchasni literaturoznavchi studii. Vypusk I. Onirychna paradyhma svitovoi literatury”, 2004, s. 161–166.

УКРАЇНСЬКА РОМАНТИЧНА ПОЕЗІЯ: СИМВОЛІКА ОБРАЗУ *КОНЯ*

СВІТЛАНА ГАЙДУК

Природничо-гуманітарний університет в м. Седльце, Седльце — Польща
hayduksvitlana79@gmail.com; ORCID: 0000-0002-1012-6091

UKRAÏNSKA POEZJA ROMANTYCZNA: SYMBOLIKA OBRAZU *KONIA*

SVITLANA HAYDUK

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce — Polska

STRESZCZENIE. W artykule został przeanalizowany obraz konia w twórczości ukraińskich poetów romantyków na tle europejskiej tradycji pisania w świetle jego symbolicznych oraz mitologicznych paradygmatów. Podkreśla się, że w ukraińskiej romantycznej poezji symbolika obrazu konia bezpośrednio koreluje z symbolem wolności, ponieważ koń jako obraz poetycki jest „istotą obdarzoną duszą”. Wolność symbolizują jego działania, czyli pęd, dziki galop lub spokojna wędrówka (wiersz *Козак* Ł. Borowykowskiego, ballada *Кінь* M. Kostomarowa). Zauważono, że obraz konia działa jako symbol wierności i piękna. Potrafi się wczuć w romantycznego bohatera, przestrzec go przed niebezpieczeństwem (poemat *Гайдамаки*, ballada *Причинна* T. Szewczenki, wiersz *Козак* Ł. Borowykowskiego, *До коня* W. Zabiły, *Українська дума* O. Afanasjewo-Czuźbińskiego). Jednak obrazy koni mogą również symbolizować mroczne siły natury. Niosą one jeźdźca w nieznaną, ucieleśniają negatywną energię (poemat satyryczny *Сон* T. Szewczenki).

Słowa kluczowe: obraz konia, symbol, ukraińscy poeci epoki romantyzmu, paradygmat

UKRAINIAN ROMANTIC POETRY: SYMBOLISM OF THE *HORSE*

SVITLANA HAYDUK

Siedlce University of Natural Sciences and Humanities, Siedlce — Poland

ABSTRACT. The article focuses on the analysis of the *horse* image in the works of the Ukrainian Romantic poets which is based on the European tradition of writing in view of its symbolic and mythological paradigms. It is emphasized that in the Ukrainian Romantic poetry the *horse* image directly correlates with the symbol of freedom, because the *horse* as a poetic image is „the creature endowed with a soul”. Because of its actions, such as galloping or wandering, the *horse* image becomes a symbol of freedom (poetry *Kozak* by L. Borovikovsky, ballad *Kin* by M. Kostomarov). It is noted that the *horse* image is a symbol of fidelity and beauty. It is able to empathize with a Romantic hero, to warn him of danger (poem *Haidamaky*, ballad *Prychynna* by T. Shevchenko, poetry *Kozak* by L. Borovikovsky, *Do konia* by V. Zabyla, *Ukrainskaya дума* by O. Afanasiev-Chuzhbinskyi). However, the *horse* images can also symbolize the dark forces of nature. They carry a rider into the unknown and embody negative energy (satirical poem *Son* by T. Shevchenko).

Key words: *horse* image, symbol, Ukrainian Romantic poets, paradigm

Відображення символіки освоєної фауни глибоко споріднене із суттю романтичної ідеології, традиції якої відтворені й у сучасних художніх творах. Ідеться про визначальні тематичні мотиви, що акцентують в українській романтичній поезії символіку образів *коня*, *собаки* та *півня*. З-поміж трьох названих представників свійських тварин образів коня відведено чільну роль — утілення особливостей романтичного світогляду й романтичної ідеології. Саме тому в літературі та живописі доби романтизму образ *коня* превалує. Його символіка пов'язана насамперед з романтичним почуттям свободи героя-вершника на безкраїх просторах степу. Наголосімо, що образи освоєної фауни в поезії епохи романтизму переосмислювалися в поетичних текстових структурах не тільки у фольклорному та античному контекстах, але й у біблійному. Тому так важливо розглядати образ *коня* у творчості українських поетів-романтиків на тлі європейської традиції письменства з огляду на його символічну та міфологічну парадигми.

Образ *коня* як анімалістичний символ найбільшою мірою відповідає поетичним настроям періоду романтизму. На думку М. Епштейна, „образ коня, висунутий у центр ліричної творчості романтичним світовідчуттям, що прийшло на зміну класичній дидактиці, і, подібно до багатьох інших романтичних нововведень, закріпився в ліриці як її стійка емблема” [Епштейн 1990: 92–93] (переклад автор. — С. Г.). Чільне місце *коня* в системі анімалістичних образів романтичної поезії зумовлене двома обставинами. З одного боку, кінь — це свійська тварина, що дуже близька людині, а його символіка пов'язана із зародженням цивілізації й господарювання. З другого боку, кінь, як жодна інша свійська тварина, уособлює неприборканість, незалежність, свободу. Власне на цьому парадоксі значень сформувалася романтична символіка *коня*, у якій семантика волі, свободи, дикої природи є провідною [Гайдук 2011: 12]. Саме в такому руслі проінтерпретуємо образи коней у поетичних творах Т. Шевченка, М. Костомарова, Л. Боровиковського, В. Забіли, О. Афанасьєва-Чужбинського.

Образові коня в культурі загалом і в літературі зокрема присвячені такі праці: польського науковця М. Чапського *Загальна історія коня (Historia powszechna konia)* у трьох томах, що побачила світ 1874 р. в Познані; антологія Л. Гінкової *Кінь має в собі душу (Koń ma duszę w sobie, 1988)*; книга Б. Сібона *Кінь Мазепи (Le Cheval de Mazepa, 2006)*; колективна монографія *Кінь у мові, літературі і культурі (Koń w języku, literaturze i kulturze)*, видана 2016 р. в Седльці. Важливість ролі цього символу для естетики та поетики романтизму засвідчує також спеціальна стаття, присвячена образу коня у виданні *Словник польської літератури XIX століття (Słownik literatury polskiej XIX wieku, 1994)*.

Для повноцінного інтерпретування символіки образу коня у творах українських поетів-романтиків важливо враховувати його значення в міфологічних, релігійних та фольклорних джерелах. Так, у словниках символів традиційно зазначається, що кінь — це один з найвірніших товаришів людини. Він утілює позитивну життєву силу, хоч може бути також і носієм негативної енергії. Тут слід зазначити, що в міфології коні часто впряжені в колісниці різних богів. Вигляд і колір коня нерідко уособлюють його певні індивідуальні характеристики й, очевидно, сутність зв'язків з богом. Приміром, світлий кінь — це символ позитивних сил. Від стародавніх часів білий колір уважають кольором святих, тому тварин білої масті приносили в жертву небесним богам, а темної — богам темного (підземного) світу. Саме тому колісницю Сонця тягнуть білі коні як символи життя, денного світла, духовного просвітлення, перемоги й триумфу. Натомість чорні коні (утілення зловісної нічної темряви, нечистої сили й смерті) скачуть у колісниці Плутона — бога підземелля [Вовк 2006: 210–211].

Розглядаючи символіку образу коня в слов'янській міфології, звернімо увагу на факти, що наведені в розвідці *Слов'янська міфологія* М. Костомарова. Тут автор детально описує способи та причини возвеличення коня давніми слов'янськими племенами. Кінь був єдиною твариною, яку полабські слов'яни вважали священною. У місті Радгості (Ретрі) був храм бога Сварога. Під час богослужінь обрані мешканцями люди проводили ворожіння, головним атрибутом яких був кінь: „[...] прикрасивши зеленими гілками коня, якого вважали священним, проводили його через списи, запхані в землю, навхрест одне до другого” [Костомаров 1994: 202]. Коли ворожіння віщувало добру новину, то розпочинали справу, якщо ж звістка не була доброю, то полишали свої наміри. Але не всі міфічні коні є носіями добра. Деякі з них смертельно небезпечні для вершника. Це стосується передусім чорних коней-перевертнів. Їхню подобу люблять приймати чорти, гобліни та інша нечиста сила. Такому диявольському створінню легко скинути вершника в безодню чи просто загризти. Розпізнати коня-перевертня нескладно: „у нього зуби вовка, а очі горять пекельним вогнем” [Вовк 2006: 210–211].

У фольклорі та героїчному епосі коні, наділені чудодійними властивостями, вірою й правдою, служать легендарним героям, допомагаючи здійснювати дивовижні подвиги. У казці про козака Дрімсона мудрий кінь завбачливо радить козаку не чіпати знайдене перо чарівного птаха, бо буде біда. Згодом кінь допомагає неслухняному Дрімсону впіймати самого птаха, знайти панну, якій належить птах, а потім і “табун коней”, за яким тужить панна. Про такого *коня* народна мудрість каже: „Доброму коневі хвате доброго слова”, „Доброму коневі малахай не нужен” [Шалак 1994: 134].

Відомо, що релігійна символіка надає коневі й позитивне, і негативне значення. У негативному розумінні образ *коня* використовують для зображення пихи певного героя. Ця риса характеру персоніфікувалася як особа, скинута з *коня*, і особливо часто фігурувала на середньовічних полотнах, на яких зображали сім головних гріхів [Impelluso 2006: 257]. Кінь може символізувати також недосконалість, глупство: „[...] для спасіння той *кінь* не надійний, і великістю сили своєї він не збереже” (Пс. 33.17) [Біблія...] чи „Не будьте, як *кінь*, як той *мул* нерозумні, що їх треба приборкати оздобою їхньою — вудилом і вуздечкою...” (Пс. 32.9) [Біблія...]. У позитивному значенні кінь — атрибут ангела, порівн.: „Бачив я цієї ночі, аж ось на *червоному коні* їде муж, і він стоїть між миртами, що в глибині, а за ним *коні червоні, руді та білі*” (Зах. 1.8) [Біблія...]. Він також утілення мужності, шляхетності і є емблемою святих Георгія, Мартина, Маврикія, Віктора, а дикі коні — емблема святого Іпполіта.

У дослідженні спираємося на зазначені контексти, у яких відстежуємо властиві романтикам звернення до міфологічних, фольклорних та релігійних джерел минулого. У поетичних текстах українських романтиків наскрізною є думка про те, що здатність *коня* передбачити майбутнє ставить його вище за людину. Адже він може проникати поза межі реального світу. Кінь може передбачити нещастя, зупинитися перед невидимою для вершника перешкодою, злякатися примари. Передчуття конем біди символічно виражається різними діями: важкою ходою, спотиканням, пручанням. Саме таку ситуацію відтворено в баладі *Причинна* (1837) Т. Шевченка (1814–1861): спотиканням кінь попереджає козака про нещастя, що трапилося з його коханою, і віщує близьку смерть свого господаря. Світлому образу *коня* протиставлено символ темряви — гадину, порівн.: *...А тим часом із діброви / Козак виїжджає; / Під ним коник вороненький / Насилу ступає. / ...Утомився вороненький, / Іде, спотикнеться, — / Коло серця козацького / Як гадина в’ється. / ...Ідуть — під дубом зелененьким / Кінь замордований стоїть, / А біля його молоденький / Козак та дівчина лежить...* [Шевченко 2003: 1]. У цих рядках проступає відгомін фольклорної традиції, що, за твердженням А. Горнятко-Шумилович, „у поетичній спадщині Тараса Шевченка яскраво виражена” [Горнятко-Шумилович 2016: 211].

Опис аналогічної ситуації знаходимо також у вірші *Розставання* українського поета, фольклориста та етнографа Л. Боровиковського: ...*Кінь під тобою вороний сумує — / Кінь вороненький недоленьку чує...* [Українські поети-романтики 1968].

У баладі *Кінь* зі збірки *Українські балади* (1838) М. Костомарова йдеться про те, що вірний кінь став убивцею господаря-пана. Тварина пручалася, подавала зловісний знак-пересторогу: ...*Пан коня звертає, наліво зайжджає, / А кінь завертиться й не йде...* [Костомаров 1990, 1: 59–60]. Однак господар не зрозумів попередження, не захотів повертатися додому. В останніх рядках балади простежуємо мотив моральної вищості нижчої істоти над паничем, що підкреслено синтаксичним паралелізмом та контекстуальними протиставленнями: ...*Був пан колись добрий, чесний та хоробрий, — / Лукавий на лихо підвів! / Був кінь колись вірний, в послузі незмінний, — / В розбої служить не схотів!..* [Костомаров 1990, 1: 59–60].

На особливу увагу в українській романтичній поезії заслуговують слова-звертання ліричного героя до коня. На думку В. Філіпп, „у звертаннях до коней емоційність поетів-романтиків відіграє не меншу роль, ніж у звертаннях до людей” [Філіпп 1988: 123–128] (переклад автор. — С. Г.). Залежно від ситуації, характеру й настрою господаря коня ці звертання можуть бути позитивними, дружніми, ласкавими чи лайливими, тобто виражати різні емоції. Саме звертання, особливо якщо вони експресивно забарвлені, емоційно “зрівнюють” коней з людьми.

Такі звертання трапляються часто й у текстах українських поетів-романтиків. Зокрема, В. Забіла у поезії *До коня* (1841) використовує присвійний займенник та епітет “добрий” у зверненні до вірного приятеля людини: *Що, мій коню, що, мій добрий* [Українські поети-романтики 1968]. А у творі *Українська дума* (1839) О. Афанасьєва-Чужбинського кінь для молодого козака — це вірний товариш, який не покинув його, пораненого, на полі бою. Він угамував своїми сльозами спрагу господаря, відігнав степового орла, бо той збирався поклювати знесиленого козака, та іржанням прикликав інших козаків, а потім *остался по гроб ему другом* [Українські поети-романтики 1968].

Відтворення в текстах творів ситуацій зі звертаннями розкривають одну із центральних рис романтичного світогляду — сприйняття природи як цілісного живого організму, а відтак, і ставлення до тварин, як до рівних людині істот (а почасти й вищих, не зіпсованих цивілізацією). Водночас наведені приклади засвідчують мрію українських поетів-романтиків повернути втрачену гармонію між людиною й природою (вершником і конем).

У творах постромантичних часів коня вважали символом епохи романтизму. Цей виразний факт відстежуємо на сторінках поеми *Лісова ідилія* (1903) І. Франка, де поет поєднує образ коня з романтичною концепцією світу: *На романтичного коня сідаю. / Крилатий звіру, не пручайсь, не ржи! / Неси*

мене, куди я загадаю, / На фантастичні ті шпилі біжи, / Де вихор грає, стогне гомін гаю, / Де на вузькій, мов ниточка, межі / Фантазія і дійсність спина в спину / Глядять у мрії квітчасту країну... [Франко 1976, 3: 107].

Для І. Франка осідлання романтичного коня означає передусім звернення до романтичної поетики, романтичного настрою, а в широкому розумінні — до романтичної концепції художнього світу. Образ коня в поемі І. Франка можна пов'язати також із відомим крилатим конем грецьких міфів — білосніжним Пегасом, що з'явився на світ з тулуба вбитої Персеєм горгони Медузи. На горі муз, Геліконі, Пегас вибив копитом чудотворне джерело Іппокрена. Завдяки цьому став поетичним символом натхнення й символом-образом поетів. Уважалося, що метафоричний образ Пегаса як обдарованого поета підносить творців на вершину Парнасу — в оселю муз [Вовк 2006: 210–211]. Використання такої символіки образу коня було поширене й у західноєвропейській, і в українській романтичній традиції.

Однією з важливих рис образу романтичного коня є те, що він — істота красива, граціозна. Майже в кожному поетичному тексті містяться його описи, де йдеться про привабливий зовнішній вигляд тварини. Проте не краса робить образ романтичного коня винятковим у світлі символічної парадигми бестіарію. Л. Гінкова доречно стверджує, що „кінь має в собі душу, яка відчуває свою енергійність і засмучується, що творець ув'язнив її в тілі тварини” [Ginkowa 1988: 11–12] (переклад автор. — С. Г.). Саме завдяки душі, ув'язненій у тілі коня, можливий такий художньо вірогідний контакт з вершником. В українській романтичній поезії кінь може проникати в думки свого господаря, поділяти його почуття, співпереживати. Власне через те, що романтичний герой часто перебуває в ситуаціях конфлікту з довкіллям, самотності, а також внутрішньої поразки, у нього немає нікого ближчого за співчутливого коня. Наведімо приклад з поеми *Гайдамаки* (1841) Т. Шевченка: *...Не дослухав... „Неси, коню!” / І поводи кинув. / „Чом я вчора, поки не знав, / Вчора не загинув!..” / ...Замовк, зажурився, / Поїхав ходою. / Тяжко-важко сіромасі / Боротись з нудьгою...* [Шевченко 2003: 1].

У контексті романтичної символіки змістовно інтерпретовано образ коня в сатиричному творі *Сон* (1844) Т. Шевченка: *...От я повертаюсь — / Аж кінь летить, копитами / Склею розбиває! / ... Кінь басує — от-от річку, / От... от... перескочить. / А він руку простягає, / Мов світ увесь хоче / Загарбати...* [Шевченко 2003, 1]. Слова *він руку простягає, мов світ увесь хоче загарбати* натякають на пам'ятник Петру І на Сенатській площі в Петербурзі, що споруджено 1782 р. за проектом французького скульптора Е. Фальконе. Стилістично знижений опис пам'ятника суперечить офіційно закладеній у ньому величі. У цьому разі спостерігаємо кардинально іншу символіку коня. Вона пов'язана передусім із семантикою та символікою вершника — Петра І. Оскільки Т. Шевченко використовує образ Петра І з негативною коно-

тацією, то підтекст з пейоративним значенням частково переноситься й на його коня. У творі виокремлюємо типологічну паралель: символіка образів вершника — Петра I — і його коня є абсолютно протилежною щодо поеми *Мідний вершник (Медный всадник)* О. Пушкіна. Це пояснюється тим, що Т. Шевченко та О. Пушкін презентують різні національні ідеології: О. Пушкін — імперської Росії, Т. Шевченко — підневільної України.

Поетичним образом вершника, який галопом мчить у далечінь, часто є незвичайна, чуттєва особистість, яка глибоко розуміє світ. Саме через це довілля для типового романтичного героя стає джерелом постійного розчарування, від якого ілюзорно врятувати може втеча на коні. Мотив цієї втечі простежуємо у вірші *Козак* Л. Боровиковського, у якому зображені фольклорні образи *ворона, сарани, коня, пса, орла*, порівн.: *Не стаями ворон літає в полях, / Не хліб сарана витинає, / ...То турок, то нехрист з-за моря летить / І коней в Дунаї купає; / Йде в город — в чумі мов весь город лежить, / Селом — і село западає... // Широкою гриву на вітер пускай, / Неси мене, коню, за бистрий Дунай! // Неси мене, коню, заграй під сідлом, / За мною ніхто не жаліє. / Ніхто не заплаче, ніхто з козаком / Туги по степу не розсіє. / Чужий мені край свій, чужий мені світ, / За мною сім'я не заніє, — / Хіба тільки пес мій, оставишиє в воріт, / Голодний, як рідний, завіє!.. // А може, поляжу й сам серед степів / З тобою, ти, вірний мій коню? / Широком я тілом згодую орлів, / А кровію моря доповню...* [Боровиковський 1971: 46–47].

Дикий галоп коня символізує спробу втечі від довілля, намагання забути про нього й про проблеми, які воно уособлює. І українські, і західноєвропейські поети-романтики розглядали цю ситуацію як можливість, що допомагає героєві самовизначитися, перевірити власну цінність, усвідомити власні можливості. Нерідко образ вершника в поезіях епохи романтизму характеризують через змалювання надшвидкої їзди, що свідчить про переживання ним, приміром, відчуття тривоги.

Традиційні народні мотиви — *неси мене, коню, за бистрий Дунай; широким я тілом згодую орлів; хіба тільки пес мій, як рідний завіє* — уплетені в складний ліричний сюжет, а символіка фауни презентує романтичну ідеологію. Її складники — свобода й воля (символіка коня), екзистенційні почуття самотності (голдний пес), відчуття близької смерті (ворон).

У проінтерпретованих творах українських поетів-романтиків символіка образу коня безпосередньо співвідноситься із символікою свободи, адже кінь як поетичний образ — це “наділена душею істота”. Свободу він символізує своїми діями, тобто бігом чи блуканням (поезія *Козак* Л. Боровиковського, балада *Кінь* М. Костомарова). Крім цього, згадаймо й образ коня як символ вірності та краси. Він здатний співпереживати з романтичним героєм, попереджати про небезпеку (поема *Гайдамаки*, балада *Причинна* Т. Шевченка, поезії *Козак* Л. Боровиковського, *До коня* В. Забіли, *Українська дума* О. Афа-

насьєва-Чужбинського). Образи коней можуть символізувати й темні сили природи. Вони несуть вершника в невідоме, утілюють негативну енергію (сатирична поема *Сон* Т. Шевченка).

Образи освоєної та дикої фауни в українській романтичній поезії стали репрезентантами стрижневих аспектів символічної парадигми романтичного бестіарію, цінностей та ідей романтичного світовідчуття. Звісно, символіка фауни не охоплювала всього розмаїття романтичного світосприйняття. Українські поети-романтики нерідко поєднували її з іншими типами символів (символіка рослин, чисел, кольору).

Список використаної літератури

- Гайдук С. Є., *Образ коня у поетичних структурах Михайла Лермонтова*, [в:] „Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Сер.: Літературознавство”, 2011, вип. 4 (68), ч. 1, с. 12–15.
- Горнятко-Шумилович А., *Символ тополі в поезії Тараса Шевченка*, [в:] „Studia Ukrainica Poznaniensia”, 2016, zesz. IV, s. 211–216.
- Костомаров М. І., *Слов'янська міфологія: вибрані праці з фольклористики й літературознавства*, Київ: Либідь, 1994.
- Українські поети-романтики 20–40-х років XIX ст.*, вступ. сл. проф. І. Айзенштока, Київ: Дніпро, 1968.
- Филипп В., *Эй, вы, залетные!*, [в:] „Studies in Slavonic literatures and culture”, 1988, с. 23–128.
- Шалак О., *Кінь*, [в:] *Українські символи*, Київ: Ред. часопису „Народознавство”, 1994, с. 134.
- Эпштейн М. Н., *„Природа, мир, тайник вселенной...”: система пейзажных образов в русской поэзии*, Москва: Высшая школа, 1990.
- Ginkowa Ł., *Koń ma duszę w sobie*, Kraków, 1988.
- Impelluso L., *Natura i jej symbole*, Warszawa: Arkady, 2006.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Haiduk S. Ye., *Obraz konia u poetychnykh strukturakh Mykhaila Lermontova [Horse Image in the Poetic Structures of Mikhail Lermontov]*, [v:] „Naukovi zapysky Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. H. S. Skovorody. Serii: Literatury-znavstvo”, 2011, vyp. 4 (68), ch. 1, s. 12–15.
- Horniatko-Szumilowicz A., *Symvol topoli v poezii Tarasa Shevchenka [The Symbol of Poplar in Taras Shevchenko's Poetry]*, [v:] „Studia Ukrainica Poznaniensia”, 2016, zesz. IV, s. 211–216.
- Kostomarov M. I., *Slovianska mifolohiia: vybrani pratsi z folklorystyky y literaturoznavstva [Slavic Mythology: Selected Works on Folklore and Literary Criticism]*, Kyiv: Lybid, 1994.
- Ukrainski poety-romantyky 20–40-kh rokiv XIX st. [Ukrainian Romantic Poets of 20–40-ies of the XXth century]*, vstup. sl. prof. I. Aizenshtoka, Kyiv: Dnipro, 1968.

- Filipp V., *Ej, vy, zaletmye! [Hey, You, Stray!]*, [v:] „Studies in Slavonic literatures and culture”, 1988, s. 123–128.
- Shalak O., *Kin [Horse]*, [v:] *Ukrainski symvoly*, Kyiv: Red. chasopysu „Narodoznavstvo”, 1994, s. 134.
- E'pshtejn M. N., „Priroda, mir, tajnik vselennoj...”: *sistema pejzazhnykh obrazov v russkoj poe'zii [“Nature, the World, the Secret of the Universe. ”: a System of Landscape Images in Russian Poetry]*, Moskva: Vysshaya shkola, 1990.
- Ginkowa Ł., *Koń ma duszę w sobie [Horse Has a Soul]*, Kraków, 1988.
- Impelluso L., *Natura i jej symbole [Nature and Its Symbols]*, Warszawa: Arkady, 2006.

Список використаних джерел

- Афанасьев-Чужбинский А. С. *Украинская дума*, [в:] Его же, *Собр. соч.*, в 9 томах, т. 9: *Стихотворения*, С.-Петербург: Изд-е Германа Гоппе, 1893.
- Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту*, Київ: Українське біблійне товариство, 1991.
- Боровиковський Л., *Твори*, Київ: Вид-во ЦК ЛКСМУ „Молодь”, 1971.
- Вовк О. В., *Енциклопедія знаків и символів*, Москва: Вече, 2006.
- Забіла В., *До коня*, [в:] *Українські поети-романтики. Поетичні твори*, Київ: Наукова думка, 1987.
- Костомаров М. І., *Твори*, у 2 томах, упоряд., авт. передмови та приміт. В. Л. Смілянська, Київ: Дніпро, 1990, т. 1.
- Франко І. Я., *Зібр. творів*, у 50 томах, т. 3, ред. П. Й. Колесник, Київ: Наукова думка, 1976.
- Шевченко Т. Г., *Повне зібр. творів*, у 12 томах, редкол. М. Жулинський та ін., т. 1, Київ: Наукова думка, 2003.

Spysok vykorystanykh dzherel

- Afanas'ev-Chuzhbinskij A. S., *Ukrainskaya дума [Ukrainian Duma]*, [v:] Ego zhe, *Sobr. soch. [Collected Works]*, v 9 tomakh, t. 9: *Stixotvoreniya [Poems]*, S.-Peterburg: Izd-e Germana Goppe, 1893.
- Bibliia abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho y Novoho Zapovitu [The Bible or the Book of Scripture of the Old and New Testament]*, Kyiv: Ukrainske bibliine tovarystvo, 1991.
- Borovykovskiy L., *Tvory [Writings]*, Kyiv: Vyd-vo TsK LKSMU „Molod”, 1971.
- Vovk O. V., *E'nciklopediya znakov i simvolov [Encyclopedia of Signs and Symbols]*, Moskva: Veche, 2006.
- Zabila V., *Do konia [To the Horse]*, [v:] *Ukrainski poety-romantyky. Poetychni tvory [Ukrainian Romantic Poets. Poetry]*, Kyiv: Naukova dumka, 1987.
- Kostomarov M. I., *Tvory*, v 2 tomakh [*Works in 2 Volumes*], uporiad., avt. peredmovy ta prymit. V. L. Smilianska, Kyiv: Dnipro, 1990, t. 1.
- Franko I. Ya., *Zibr. tvoriv*, u 50 tomakh [*Collected Works, in 50 Volumes*], t. 3, red. P. Y. Kolesnyk, Kyiv: Naukova dumka, 1976.
- Shevchenko T. H., *Povne zibr. tvoriv [Complete collection of Works]*, u 12 tomakh, redkol. M. Zhulynskiy ta in., Kyiv: Naukova dumka, 2003, t. 1.

**ПОЕМА Т. ШЕВЧЕНКА *НАЙМИЧКА*
ТА ЙОГО ОДНОЙМЕННА ПОВІСТЬ:
ДО ПОРІВНЯЛЬНИХ СТУДІЙ І. ФРАНКА**

ЖАННА ЯНКОВСЬКА

Національний університет „Острозька академія”, Острог — Україна
zanna.malva@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7846-2796

**ПОЕМАТ Т. SZEWCZENKI *НАЙМИЧКА*
I POWIEŚĆ POD TAKIM SAMYM TYTUŁEM:
BADANIA PORÓWNAWCZE I. FRANKI**

ŻANNA JANKOWSKA

Uniwersytet Narodowy “Akademia Ostrogska”, Ostróg — Ukraina

SRTESZCZENIE. Twórczość Tarasa Szewczenki ma dla narodu ukraińskiego szczególne znaczenie, ponieważ zawiera w sobie zarówno mentalne, jak i psychologiczne oraz archetypiczne kody. Każde nowe jej odczytanie siłą rzeczy opiera się na dotychczasowych ustaleniach badaczy, jednak zawiera w sobie także nową perspektywę. Aktualność niniejszej pracy polega na tym, że jest ona dopełnieniem analizy porównawczej autorstwa Iwana Franki, który w swoim wykładzie habilitacyjnym poruszył problematykę poematu *Наймичка* T. Szewczenki oraz opowiadania o tym samym tytule. Badania zostały przeprowadzone w aspekcie komparatystycznym. Nie kwestionując wagi badań klasyka, autorka postawiła sobie za zadanie pogłębić pewne jego ustalenia na temat omawianych utworów Kobziarza, odwołując się do postulatów współczesnej metodologii literaturoznawczej. We wnioskach znalazły się aktualizacje dotyczące odrębnych faktów powiązanych z czasem i kolejnością pisania poematu i opowiadania. Oprócz tego zaprezentowano również propozycje rozwiązań wielu zadań analitycznych, które postawił przed sobą I. Franko (charakterystykę chronotopu, analizę porównawczą bohaterów utworów itd.).

Słowa kluczowe: poemat T. Szewczenki *Наймичка*, powieść T. Szewczenki *Наймичка*, wykład habilitacyjny I. Franki, analiza porównawcza

TARAS SHEVCHENKO'S POEM *NAIMYCHKA*
AND HIS HOMONYMOUS NOVELETTE:
A CONTRIBUTION TO IVAN FRANKO'S
COMPARATIVE STUDIES

ZHANNA YANKOVSKA

The National University of Ostroh Academy, Ostroh— Ukraine

ABSTRACT. Taras Shevchenko's works are iconic to Ukrainians as they contain mental, psychological, and archetypal codes of national existence as an ethnicity. At every stage of their analysis there is a need to address the research of the past as well as resort to their new comprehension. The topicality of this research consists in interpretation and amplifying of Ivan Franko's comparative analysis of Taras Shevchenko's poem *Naimychka* (The Servant Girl) and his homonymous novelette presented by the scholar in his habilitation lecture (given at Lviv University on February 18, 1895). The research is conducted within comparative literature studies framework. Leaving aside the unquestionable importance and weight of the studies by the classic writer, the purpose of this paper is to expand comparative experiments with the abovementioned Shevchenko's works with consideration of current advances in research methods. A valuable finding of the paper is refinement of some facts, related to the time and sequence of the poem's and the novelette's appearance, as well as solving certain analytical problems stated by I. Franko (defining chronotope, comparing descriptions and qualities of characters etc.), which can be continued in a prospective research.

Keywords: Taras Shevchenko's poem and novelette *Naimychka* (The Servant Girl), Ivan Franko's habilitation lecture, comparative characteristics

Багатогранна й різноманітна творчість Тараса Шевченка для українців не просто знакова — вона концентрує ментальні, психологічні й архетипні коди національного буття. Саме тому, очевидно, уже більше як півтора століття вона актуальна і, як видається, залишатиметься такою завжди. Безумовно, важливою сторінкою для розкриття та розуміння Т. Шевченка як поета є і його прозові та драматичні твори, а також мистецький доробок як художника, безпосередньо пов'язаний з літературною творчістю. Цей зв'язок на сьогодні ще недостатньо висвітлено в наукових дослідженнях. Спадщина Кобзаря настільки глибока, що, незважаючи на численні праці, у яких учені з огляду на вже здійснені наукові дослідження та вироблені погляди, що відповідають конкретному історичному періоду, і далі намагаються аналізувати й тлумачити її. Утім завжди залишається простір для досліджень та відкриттів. Це можна розуміти так, що кожне нове покоління на своєму етапі науково по-трактує творчість митця й ще на одну сходинку наближається до осягнення його як генія, непересічного таланту.

Перерахувати праці вчених, які аналізували твори Т. Шевченка, — марне намагання. Усе ж зазначмо, що від перших відгуків П. Куліша, М. Костомарова та інших письменників сер. XIX ст. до нинішнього часу доробок Кобзаря досліджували Ю. Барабаш, О. Вертій, Г. Грабович, І. Дзюба, О. Засенко, Н. Зборовська, Т. Комаринець, М. Коцюбинська, Н. Крутикова, Є. Нахлік, В. Погребенник, Ф. Погребенник, Г. Сидоренко, В. Смілянська, І. Франко, Є. Шабліовський, М. Шамота, В. Шевчук, В. Шубравський, Д. Чалий, Н. Чамата й багато інших.

Сьогодні у зв'язку з розширенням меж аналізування літературних творів, під час якого актуалізуються компаративні студії, спираючись на інші гуманітарні науки, а також виникненням та розвитком різноманітних інтердисциплінарних наукових галузей художні тексти часто інтерпретують, залучаючи категорії філософської та літературної герменевтики, етнофілософії, етностетики, етностилістики та інших бінарних напрямів, що плідно застосовують окремі сучасні науковці, зокрема й для аналізування творчості Т. Шевченка (О. Вертій, П. Іванишин, Я. Гарасим та ін.).

У різних жанрах своєї творчості Т. Шевченко неодноразово розробляє тему про долю покритки в традиційному українському суспільстві його часу. Творами, у яких вона розкривається дуже драматично, є його поєма *Наймичка* [Шевченко 1985: 240–251] та однойменна російськомовна повість [Шевченко 1978, 4: 52–121]. І. Франко в габілітаційному викладі *Наймичка Т. Шевченка*, називаючи її темою “пониження жінки” [Франко 1981, 29: 464], зазначав, що вона „занімала його досить довго і що він обробив її два рази: раз в повісті, написаній мовою російською, густо перемішаною зворотами українськими, а другий раз в поємі, написаній по-українськи” [Франко 1981, 29: 447]. Учений наголосив, що таке порівняння дає можливість „заглянути глибоко в робітню творчого генія Шевченкового” [Франко 1981, 29: 447]. Одночасно він опонує д-ру О. Колесі (погоджуючись із окремими доказовими судженнями дослідника) в тому, що, аби пізнати Шевченка (більше його “методу”), не варто порівнювати цього митця з А. Міцкевичем, В. Жуковським, І. Козловим, О. Пушкіним чи іншими іноземними поетами, бо метод Кобзаря був зовсім інший. І ця відмінність, додамо, полягала насамперед у закоріненні в українську народну традицію. Тому, опрацювавши обидва Шевченкові твори, І. Франко висловив оригінальні думки стосовно їхнього порівняння. До того ж нині, ураховуючи досягнення сучасної компаративістики як полігалузевого напрямку та зважаючи на згадану інтердисциплінарність, можемо присутньо доповнити й уточнити Франкові студії, що і є метою цієї наукової розвідки, яка належить до початкових студій у заданому напрямі.

Тривалий час достеменно було невідомо, який із зазначених творів Кобзаря написаний раніше — повість чи поєма. Детально проаналізувавши їх,

І. Франко стверджував, що першою була написана повість, а потім текст ви-кристалізувався в поему [Франко 1981, 29: 448–449]. Таке „констатування хронологічного первенства повісті” [Франко 1981, 29: 451] було важливим для вченого, оскільки саме це й визначало шлях аналізу творчого методу Т. Шевченка. Тому дослідник відзначав стриманість та майже філігранну лаконічність поеми в описах героїв та особливо природи (порівняно з повістю), одночасно констатуючи й значно вищу мистецьку вартість поетичного тексту, що є незаперечним фактом. Для ілюстрації своєї думки він як доказ використовує епізод, у якому порівнює описи подій на хуторі перед тим, як Трохим і Настя (у поемі) та Яким і Марта (у повісті) знайшли дитину: „Поет тут і там снує ту саму провідну думку, та в поемі виказує її коротко, без усіх лишніх подробиць, але способом таким пластичним та ясним, а при тім в такім зв’язку з попередньою рефлексією, що тих кілька рядків робить далеко глибше і суцільніше враження, ніж аналогічна сцена в повісті, де реалізм подробиць шкодить суцільності враження. Так і чуємо, порівнюючи ті і многи інші місця обох сих творів, що поет наш, свідомо чи несвідомо, держався тої думки, що поезія — то згущена, сконцентрована, скристалізована дійсність” [Франко 1981, 29: 457].

У другому епізоді габілітаційного викладу вчений апелює до іншого доказу щодо часу написання поеми та повісті. Маючи на увазі поему, він докоряє Т. Шевченку у відірваності зображених подій від конкретної місцевості, тобто занадто великій узагальненості стосовно хронотопу: „Перше явище, яке нам в ній впадає в око, се цілковитий брак локального колориту. Степ покритий туманом, з котрого виринає могила — отсе крайобраз прологу; гайок, ставок, млин, пасіка і хутір — отсе місце, де відбуваються дальші події поеми. Де, в якій стороні широкої України се діється — про се ані слова” [Франко 1981, 29: 449]. І. Франко, як відомо, твердо відстоював реалістичні засади зображення і як письменник, поет, і як літературний критик. Тому, підсумовуючи свої думки з приводу зазначеного, назвавши такий пейзаж “затертим”, дослідник зрезюмував: „Отсей брак локального колориту я вважаю важним доказом того, що повість «Наймичка» написана була перед поемою” [Франко 1981, 29: 450]. Проте вже вчені ХХ ст. довели, що з відомостями стосовно дат написання поеми та повісті було якраз навпаки: спершу, 1845 р. (згідно з автографом — „13 ноября 1845, в Переяславі”), була написана поема. А, як зазначено в *Коментарях* до габілітаційного викладу дослідника, „цитована І. Франком дата в автографі повісті «Наймичка» — фіктивна. Повість датується орієнтовно 1852–1853 рр.” [Коментарі, Франко 1981, 29: 635]. Очевидно, захоплений удалим сюжетом та композицією поеми, Т. Шевченко сам вирішив розширити їх та, змінивши окремі обставини, додав певні подробиці й перейменував окремих героїв. Наголосімо, що як для свого часу аналіз І. Франка є детальним та доказовим, особливо це стосується текстологіч-

них порівнянь. Однак маємо намір унести деякі уточнення, що актуальні вже з огляду ґрунтовних засад сучасної методології та наукових досягнень. Скажімо, зважаючи на заявлені в цій статті дослідницькі методи, можна дещо по-іншому потрактувати окреслені в поемі та означені вченим топоси буття. По-перше, через “неномінацію” конкретного місця подій, але окреслення одвічних пріоритетів життєперебування, яким надавали перевагу українці (хутір, пасіка, млин, ставок, власна земля), помітний крок поета до типізації ідеального національного простору та зображуваного явища, що є логічним для поетичного епічного твору й української літератури періоду романтизму загалом, адже вона була дуже близька до фольклорної традиції та часто ідеалізувала життя народу, зокрема і його буттєві топоси. Складники цього простору як універсальні архетипи викристалізував та охарактеризував у своїх працях *Архетипи української культури*, *Архетипи української ментальності* та *Дім — Поле — Храм* С. Кримський [Кримський 2008, 2006, 2010], який услід за К. Юнгом (*Архетипи і колективне несвідоме*) [Юнг 2013], М. Хайдеггером (*Бытие и время*) [Хайдеггер 2002] та Г. Гачевим (*Национальные образы мира: Космо — Психо — Логос*) [Гачев 1995] об’єднав їх в архетипний універсальний концепт ‘Дім — Поле — Храм’, доречно застосувавши для аналізування явищ української культури, зокрема й відображених у художніх творах (як відомо, література є відповідною науковою галуззю й одночасно транслятором культури). Зазначені узагальнені топоси буття помітні в українській літературі (особливо прозі та епічній поезії) доби романтизму, як, скажімо, у творах П. Куліша, Г. Барвінок, О. Стороженка та інших письменників, що простежено в монографії авторки цієї розвідки *Фольклоризм української романтичної прози* [Янковська 2016].

Перші рядки поеми Т. Шевченка *Наймичка* чітко, як для твору такого формату, і водночас типово-узагальнено репрезентують картину простору національного буття: *У неділю вранці-рано / Поле крилося туманом; / У тумані, на могилі, / Як тополя, похилилась / Молодиця молодая [...]* [Шевченко 1985: 240]. Ключові лексеми *поле*, *могила*, *тополя*, що відразу візуалізують окреслений простір, і людина (*молодиця молодая*), яка є центром цього простору, оживлює його своєю присутністю, разом вони репрезентують певний етнічно-ментальний просторовий локус. І все це настільки лаконічно та містко зображено, що відбувається ніби “згущення” слова, думки та уяви (унаочнення), крізь призму яких читач ніби стає безпосереднім спостерігачем зображуваного та “вмикає” свої почуття, емоцію, співпереживання, які не залишають його до кінця прочитання поеми (порівняння відображених у поемі та повісті *Наймичка* Т. Шевченка етнобуттєвих топосів ‘Дім’, ‘Поле’ та ‘Храм’ може бути наступним етапом у компаративних студіях з вивчення цих творів).

Натомість в однойменній російськомовній повісті письменник дещо надмірно конкретизує цей простір (очевидно, орієнтується на думки російського

читача), змінюючи стиль оповіді від народно-нараторського, притаманного українським творам доби романтизму, до художньо-авторського, з украленням публіцистичного чи навіть науково-популярного, як під час описування курганів на Ромодановому шляху від Ромен до Кременчуга: *Нередко виднеются и курганы, совершенно круглые, сажень 50 в диаметре. Есть и больше, и меньше, всегда с выходами: двумя, тремя и четырьмя, смотря по величине кургана. Их простой народ называет просто могилами. Есть и такие насыпи (и это самые большие), которых и форму определить нельзя. Это валы разной величины и в разных направлениях* [Шевченко 1978, 3: 54]. Тут же простежуємо багато відступів від основної сюжетної лінії та порівнянь, зокрема географічно різних територій [див.: Шевченко 1978, 3: 58]. Не зовсім гармоніює зі стилем повісті також майже маніфестаційний заклик письменника: *О агрономы-филантропы! Выдумайте вы вместо серпа какую-нибудь другую машину. Вы этим окажете величайшую услугу обречённому на тяжёлый труд человечеству* [Шевченко 1978, 3: 56]. Так само неорганічно сприймаються окремі переклади українських слів, як, скажімо, звертання молодій шинкарки до чумаків „господа чумаче”, що, очевидно, звучало як „панове чумаки” [Шевченко 1978, 3: 53]. Російська лексема *господа* семантично не завжди відповідає українській лексемі *панове*. Натомість у поемі стиль витриманий рівномірно протягом усього твору. Зрештою, цю думку висловлює у своєму викладі й І. Франко, наголошуючи, що „всі критики, котрі доторкалися творів Шевченка, згідно називають «Наймичку» одною з його найкращих поем”, „геніальним надбанням вселюдської літератури”, а її визначною рисою „простоту і натуральність”, коли „все здається таке ясне, так природно з собою пов’язане, а потім висказане так просто і безпретенціонально, немов кожний епізод, кожде слово поеми вихоплене прямо з душі читача [...]” [Франко 1981, 29: 447].

Пізніше, завершуючи свій опис, учений усе-таки безапеляційно наголошує на перевазі експозиції поеми над повістю, чим навіть дещо суперечить своїм попереднім думкам, порівн.: „Поет тут і там снує ту саму провідну думку, та в поемі висказує її коротко, без усіх лишніх подробиць, але способом таким пластичним та ясним, а при тім в такім зв’язку з попередньою рефлексією, що тих кілька рядків робить далеко глибше і суцільніше враження, ніж аналогічна сцена в повісті, де реалізм подробиць шкодить суцільності враження”, бо, як резюмує він далі, „поезія — то згущена, сконцентрована, скристалізована дійсність” [Франко 1981, 29: 457]. Хоч і про Шевченкову прозу, зокрема й повість *Наймичка*, дослідник висловлюється не менш схвально, зазначаючи, що це „його адорація штуки”, яку вважає „чимсь божественним, вічним, чимсь таким, до чого треба приступати з побожним трепетом” [Франко 1981, 29: 463]. Учений переконливо доводить, що в цьому творі поет намагається піднести „життєвий факт в ясну сферу ідей”, і цей факт дійсності, „вірно заобсервований і вміло вхоплений”, намагається „перетворити в тип, скристалізувати

в символічний образ самої ідеї”, тому, на його думку, Шевченків реалізм тут зливається з „ідеалізмом” [Франко 1981, 29: 464].

Стосовно першого опублікування поеми дослідник зазначив, що „[...] в р. 1860 «Наймичка» напечатана була в Петербурзі осібною брошуркою-метеликом” [Франко 1981, 29: 449], а в *Коментарях*, уже в час видання 29-го тому найповнішого на сьогодні зібрання праць І. Франка у 50-ти томах доповнено, що „вдруге за життя поета поема «Наймичка» була надрукована в «Кобзарі» 1860 р.” [Коментарі, Франко 1981, 29: 634]. При цьому зовсім не згадується про те, що вперше зазначена поема Т. Шевченка була надрукована ще 1857 р. в другому томі *Записок о Южной Руси* П. Куліша без зазначення імені автора поеми та з коментарями видавця [Записки о Южной Руси 1857, 2]. Припускаємо, що І. Франко міг опустити цей факт, а за радянських часів зазначена Кулішева праця була заборонена як націоналістична та вилучена з бібліотек, і про неї не згадували (репринтне перевидання *Записок...* відбулося вже за часів незалежності однією книгою 1994 р.) [Записки... 1994, 2]. Наукове перевидання цієї праці з упорядкуванням, підготуванням тексту й коментарями В. Івашківа здійснене в 2015 р. в межах проекту повного опрацювання та видання творів письменника, який триває ще й досі [Куліш 2015, III, 2].

Про мову написання повісті та поеми в згаданій вище цитаті І. Франко зауважив, що вона була написана „мовою російською, густо перемішаною зворотами українськими” [Франко 1981, 29: 447] (натомість поема написана доброю українською літературною мовою з, можна сказати, делікатними та доречними вкрапленнями одиниць розмовно-побутового стилю). Зазначмо, що такою самою мовою, як у повісті Т. Шевченка, написані, напр., ще *Вечори на хуторі біля Диканьки* М. Гоголя. Ужиті українізми тогочасні критики іноді (спочатку) вважають “помилками”, ніби опосередковано натякаючи на недосконале володіння авторами російською мовою чи невдалий переклад. Проте вже пізніше українськими (та й російськими) літературознавцями було констатовано, що це був умисний стилістичний письменницький прийом, і саме за допомогою цих “помилко” авторам удалося надати своїм творам національного колориту, вони отримали оригінальне звучання, яким збагатили й російську мову, стали більш зрозумілими не лише для інтелігенції, але й для широкого кола читачів. За допомогою таких мовних прийомів письменники творять особливий стиль оповіді, хоч і російською мовою, але зовсім не схожий на стиль тогочасних російських письменників. Для того, аби уявити, що саме не перекладав Т. Шевченко в повісті *Наймичка*, подамо хоча б неповний перелік цих українізмів: іменники — *вечеря, возивня, гай* (іноді вдається до перекладу — *роща*), *гайдамака* (жартома Яким каже про Марка, коли той пуштує), *вихи, жито, загороды, килимок, клуня, козак, комора, кожух, крыныця, кургани, ледацо, лёх, молодица* (у значенні ‘молода жінка’), *мозючки* (‘місцева назва дитячої страви з білого хліба з молоком’), *макогон, образы, ослон,*

пасика, призва, пропасныця, рогач, свита, сини, скороспелка-колыска, хата, чуб, чумак, шлях; дієприслівники з українськими суфіксами — *взглянувши, проводивши, похоронивши, походивши, сказавши*; російські дієслова з українським суфіксами та закінченнями — *проводив, похоронив, сказав, походив, поспотриммо, помремо*. Виявляємо й інші приклади використання українізмів, що являють собою відповідні синтаксичні конструкції, морфологічні чи фонетичні форми: *дытына плаче* замість *ребёнок плачет*; *ходимо* замість *пойдём*; *единому сыну* замість *единственному сыну*; *по церквам* замість *по церквям*; *ричка* замість *речка*, *яблуня* замість *яблоня*. Розмову Лукії та москочки передано російським шрифтом, але повністю по-українськи: — *Добрывечир! — Добрывечир! — едва отвечало ей что-то. Лукия оцупала тряпки, а в тряпках завёрнуто что-то живое. — Нездужаю; стара, погана, погана стала. — Чи нема у вас лою, я б каганець засвительла. — Ничого нема. И печь не топлена. я позавчера ходила в гости, воротилася додому та й занедужала* [Шевченко 1978, 3: 94].

Цікаво, що І. Франко подає фрагмент повісті *Наймичка* із зображенням полудня на хуторі повністю в перекладі українською мовою, що насправді звучить і сприймається принагідніше, більш органічно, оскільки зображена картина етнічно колоритна. Хоч наголосімо, що Т. Шевченко й російськомовним текстом зумів викликати національні інтенції, що передаються через осягнення ключових сутностей буття, “тут-буття”, відображеного у творі, що є стрижневим, притаманним українцям загалом, і які під впливом різноманітних чинників можуть трансформуватися, але не втрачають свого смислонаповнення. Причини використання Кобзарем російської мови для написання прозових, окремих поетичних творів, листів і навіть щоденника (*Журналу*) дослідила та систематизувала Т. Космеда у своїй розвідці *Лінгвістичні експерименти Т. Шевченка, або загадка, чому російська мова обрана мовою письменницького щоденника (до 200-ліття від дня народж. письменника)* [Космеда 2015: 105–112], наголошуючи на “російськомовній креативності” поета [Космеда 2015: 106].

У своєму габілітаційному викладі І. Франко також порівнює двох героїнь зі згаданих вище поем Т. Шевченка — наймичку Ганну та Катерину з однойменної поеми. Про Ганну він справедливо зазначає: „Наймичка — натура безмірно глибока, чуття у неї не тільки живе, але сильне та високе, любов до дитини така могоча, що перемагає все інше, заслонює перед нею весь світ, заставляє забути про себе саму, віддати все своє життя не для хвилиної покути, але для довгої жертви на користь своєї дитини” [Франко 1981, 29: 468–469]. У протистоянні постають безвихідь та шукання виходу в однаковій ситуації, хоч і способом високої жертвності; крах особистості під вагою обставин та незламність духу; безмірна сила любові. У відповідь Д. Шейковському І. Франко пише про те, що Наймичка — не тип, оскільки це дуже

“рідкий” випадок, аби українка підкидала комусь своє дитя (хіба „во благо самої дитини”). Саме опис таких виняткових фактів, на його думку, і створює справжню літературу [Франко 1981, 29: 465–466]. “Покритництво” в описаний Т. Шевченком час у звичаєвому суспільстві було явищем насправді винятковим, що мало певні моральні регулятиви в межах звичаєвого права, тому митець і приділив йому стільки уваги.

У наш час відмова батьків від дочки-покритки видається вчинком невинуватим жорстоким. Але Т. Шевченко, спираючись на устої звичаєвого права, не заперечує їх, а лише констатує факти, що помітив і високоповажний дослідник, коли зазначив: „Шевченко не протестував проти нелюдськості такого народного погляду, може, вважаючи його гарантією заховання чистоти і моральності в українському народнім житті. Та він умів знаходити глибокі, зворушливі тони, щоби змалювати наслідки того погляду” [Франко 1981, 29: 465]. І. Франко акцентує також на відмінності в зображенні хуторянина Якима (у повісті), відзначаючи, що його постать “обрисована дуже гарно”, тоді, коли відповідний образ у поемі “ледве тільки нашкіцований” [Франко 1981, 29: 453]. Тим самим учений наголошує на “іншості” Т. Шевченка як прозаїка і як поета. У повісті він виступає як реаліст, а в поемі — як лірик, романтик, що засвідчують належність цієї поеми до романтизму, стиль її викладу, що апелює до переданого в римованому варіанті народного нарративу, і змалювання образів та й інші характерні риси. Наголосимо, що відмінність у стилі написання цих творів надзвичайно відчутна.

Зазначмо, що між повістю й поемою існують відмінності й фабульного характеру. Наприклад, у поемі відсутня міфологізована розповідь про жінку в степу на могилі, про яку господарям розповідала “челядь”; зовсім не йдеться про навчання Марка в школі, стосунки Якима та Марти зі священником із сусіднього села, московку (у якій зупиняється Лукія, коли приїздить у рідне село), про обряд обжинок (якому в повісті приділено достатньо уваги, хоч й описано дещо романтично-ідеалізовано). Загалом змалювання “падіння” Лукії від красуні-„Цариці” в обжинковому вінку, доброї та слухняної доньки своїх достойних і заможних батьків, до покритки — ефектний прийом, який Т. Шевченко, використав у повісті. Але це “падіння” стало й своєрідним “піднесенням” героїні над соціумом, обставинами й навіть над собою. Можна порівнювати й багато інших епізодичних сцен та подій, зображення яких відрізняються в поетичному та прозовому текстах.

Акцентуємо й на відмінностях під час зображення “улана”-москаля (автор навіть не називає його імені, можливо, так виказуючи зневагу до нього), батька Марка, який у поемі проходить лише епізодично, але в повісті описаний детально. Завваживши це, І. Франко написав, що „в своїй «Катерині» виспівав Шевченко так глибоко і голосно деморалізаційний вплив московської солдатчини на український сільський люд, що тут (у поемі *Наймич-*

ка — Ж. Я.), мабуть, не хотів сього повторяти і волів сю часть експозиції лишити зовсім на боці” [Франко 1981, 29:452]. “Улан” у повісті зображений як активний персонаж, відрізок його життя в кілька років від зустрічі з Лукією до виходу з військовою частиною в похід подано окремою лінією, з детально виписаним характером, поглядами, навіть іншою (“московською”) ментальністю. Лукія мало не піддається його благанням відновити стосунки, бо в душі й досі кохає його. Уникнувши цього, вона малює у своїй уяві можливе страшне майбутнє, що буквально перегукується зі словами Наума Дрота з повісті *Маруся* Г.Квітки-Оснoв’яненка, коли він не хоче віддати доньку Марусю за Василя, поки той не відкупиться від солдатчини, бо доля солдатки йому була відома, порівн.: *Ні жінка, ні удова; звісно, як солдаток шанують; як саму послідню паплюгу, і ніхто й не вірить, щоб була салдатка, та й чесна [...] Де їй за полками таскатись? А молоде, дурне, попадеться ледачим людям, навернуть на усе злеє. Худобу розтаскають, повіднімають, хто її захистить? Діточки без доглядання, у бідності, у нищеті, без науки, без усього помруть або — не дай боже! — бездільниками стануть. А вона затим ізстаріється, немоці одоліють, бідність, каліцтво... тільки що в шпиталь, до старців!* [Квітка-Оснoв’яненко 1981, 3: 56]. Порівняймо також опис долі солдатки у творі Т.Шевченка: *Каких усилий, какогo тяжкого труда ей стоило переломить себя! И только одна благородная любовь матери спасла тебя от разверзавшейся в другой раз перед тобою пропасти. Без высокой любви пошла бы ты за эскадроном, как ходят тысячи тебе подобных. Сначала твой мылый-чернобровый остриг бы тебя и одел мальчиком (как сердечную Оксану), чтобы скрыть твой пол от товарищей, а через месяц он перестал бы тебя и скрывает, а на другой — играла бы тобою пьяная молодёжь на бивуаках. На третий — ты бы для них устарела и опротивела, потому что ты опять забеременела, и возили б тебя вместе с дорогими собаками в телеге, потому что от тебя отвязаться нельзя, а тебе приютиться негде, кроме уланского обоза [...]* [Шевченко 1978, 3: 101]. Як бачимо, у Кобзаря картина життя солдатки показана розлого, натуралістично, від імені автора, а не самої героїні, тому звучить більш патетично, ніж із уст Наума Дрота.

Насамкінець зауважимо, що порівняльні студії для пізнання творчого методу письменника є досить ефективними. У цій статті ми зупинилися тільки на окремих, найбільш цікавих епізодах реабілітаційного викладу І. Франка стосовно двох зазначених однойменних творів Т. Шевченка (поєми та повісті *Наймичка*) з метою розставити деякі акценти, уточнити окремі судження й факти (як дата й послідовність написання аналізованих творів), подивитися на порівнювані вченим явища з урахуванням методології сучасної гуманітаристики й фактично накреслити напрямки можливих подальших компаративних студій, які пунктирно простежуємо вже й у виголошеній лекції вченого.

Уважаємо, що таке повернення до праць українських (і не лише) класиків, з урахуванням нинішніх вимог до аналізу художніх текстів, дає цим дослідженням “друге життя”, доводячи їхню непересічність у час написання, а також значення для поступування української гуманітарної науки загалом та літературознавства зокрема в подальші часи аж до сучасності.

Отже, обираючи різні критерії для аналізу, І. Франко надає перевагу то поемі, то повісті Кобзаря, критикуючи слабкі місця й наголошуючи на сильних. Зазначмо, що ці твори, маючи фактично однакову основну сюжетну лінію, разом з тим, дуже різні, й не лише за способом викладу змісту (поетичним та прозовим). Важко не помітити стилістичну однорідність, внутрішню підпорядкованість, лапідарність, лаконізм поеми при влучності та економному використанні художніх засобів, що доведена поетом до найвищого ступеня досконалості. Поєма *Наймичка* Т. Шевченка репрезентує романтизм у всіх його найпривабливіших рисах. однойменна повість письменника, хоч і є для свого часу не менш знаковою, стилістично репрезентує помежів'я романтизму та реалізму. Уважаємо, що саме це увиразнює її стилістичну неоднорідність. Розлогі, майже документальні описи, що не сприяють розвитку уяви, російськомовний текст при зображенні глибоко національних явищ дійсності (як згадувалося, навіть І. Франко у своїй лекції частину тексту повісті подає українською мовою) — це неповний перелік рис, що дають право ставити повість на друге місце за мистецьким рівнем викладу порівняно з поемою, але одночасно на високе місце в розвитку української російськомовної прози, що в перш. пол. – сер. XIX ст. було явищем непоодиноким і ще чекає на прискіпливе дослідження.

Розпочаті компаративні студії в зазначених напрямках можна поглибити, особливо на рівні фабульних порівнянь, а також на рівні відображення в зазначених творах національних топосів буття й архетипних складників, що маємо за перспективу.

Список використаної літератури

- Гачев Г., *Национальные образы мира: Космо — Психо — Логос*, Москва: Прогресс — Культура, 1995.
- Записки о Южной Руси*, в 2 томах, сост., авт. предисл., примеч. П. А. Кулиш, СПб 1857, т. 2.
- Записки о Южной Руси*, в 2 томах, т. 1, т. 2 в одной книге, сост. и изд. Пантелеймона Кулиша, Киев: Днипро, 1994 (Репринт 1856–1857 гг.).
- Коментарі. „Наймичка” Т. Шевченка: виклад габілітаційний, виголошений у Львівському університеті 18 лютого 1895 року*, [в:] І. Франко, *Зібр. тв.*, у 50 томах, Київ: Наукова думка, 1981, т. 29, с. 634–635.
- Космеда Т., *Лінгвістичні експерименти Т. Шевченка, або загадка, чому російська мова обрана мовою письменницького щоденника (до 200-ліття від дня народж. письменника)*, [в:] „Studia Ukrainica Poznania”, 2015, zesz. III, s. 105–112.

- Кримський С. Б., *Архетипи української культури*, [в:] Його ж, *Під сигнатурою Софії*, Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2008, с. 301–319.
- Кримський С., *Архетипи української ментальності*, [в:] Його ж, *Проблеми теорії ментальності*, Київ: Наукова думка, 2006, с. 273–301.
- Кримський С., *Дім — Поле — Храм*, [в:] Його ж, *Про софійність, правду, смисли людського буття*: зб. наук.-публ. і філос. ст., Київ: ІФНАНУ, 2010, с. 426–439.
- Куліш П., *Повне збір. тв. Наук. праці. Публіцистика*, упоряд ст., комент. В. Івашків, Київ: Критика, 2015, т. III, кн. 1, 2.
- Наймичка* (Т. Шевченка), [в:] П. Куліш, *Повне збір. тв. Наук. праці. Публіцистика*, упоряд ст., комент. В. Івашків, Київ: Критика, 2015, т. III, кн. 2, с. 104–115.
- Франко І., „*Наймичка*” Т. Шевченка: виклад габілітаційний, виголошений у Львівському університеті 18 лютого 1895 року, [в:] Його ж, *Збір. тв.*, у 50 томах, Київ: Наукова думка, 1981, т. 29, с. 447–469.
- Хайдеггер М., *Бытие и время*, пер. с нем. В. В. Бибихина, СПб.: Наука, 2002.
- Юнг К. Г., *Архетипи і колективне несвідоме*, пер. з нім. К. Котюк, наук. ред. укр. вид. О. Фешовець, Львів: Астролябія, 2013.
- Янковська Ж., *Фольклоризм української романтичної прози*, Львів: НВФ „Українські технології”, 2016.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Gachev G., *Nacional'nye obrazy mira: Kosmo — Psixo — Logos [National Images of the World: Cosmo — Psycho — Logo]*, Moskva: Progress – Kultura, 1995.
- Zapiski o Yuzhnoj Rusi [Notes on Southern Russia]*, v 2 tomax, sost., avt. predisl., primech. P. A. Kulish, SPb 1857, t. 2.
- Zapiski o Yuzhnoj Rusi [Notes on Southern Russia]*, v 2 tomax, t. 1, t. 2 v odnoj knige, sost. i izd. Pantelejmona Kulisha, Kiev: Dnipro 1994 (Reprint 1856–1857 gg.).
- Komentari. „Naimychka” T. Shevchenka: vyklad habilitatsiyni, vyholoshenyi u Lvivskim universyteti 18 liutoho 1895 roku [Comments. T. Shevchenko's „Naimychka”: Habilitation Lecture, Presented at Lviv University on February 18, 1895]*, [v:] I. Franko, *Zibr. tv.*, u 50 tomakh, Kyiv: Naukova dumka, 1981, t. 29, s. 634–635.
- Kosmeda T., *Linhvistychni eksperymenty T. Shevchenka, abo zahadka, chomu rosiiska mova obrana movoiu pismennytskoho shchodennyka (do 200-littia vid dnia narodzh. pismennyka) [T. Shevchenko's Linguistic Experiments, or the Riddle Why the Russian Language was Chosen as the Language for the Writer's Diary (in Commemoration of the Writer's 200th Anniversary)]*, [v:] „*Studia Ukrainica Poznaniensia*”, 2015, zesz. III, s. 105–112.
- Krymskyi S. B., *Arkhetypy ukrainskoi kultury [Archetypes of Ukrainian Culture]*, [v:] Yoho zh, *Pid syhnaturoiu Sofii [Under Sofii's Signature]*, Kyiv: Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”, 2008, s. 301–319.

- Krymskyi S., *Arkhetypy ukrainskoi mentalnosti [The Archetypes of Ukrainian Mentality]*, [v:] Yoho zh, *Problemy teorii mentalnosti [Issues of Mentality Theory]*, Kyiv: Naukova dumka, 2006, s. 273–301.
- Krymskyi S., *Dim — Pole — Khram [Home — Field — Temple]*, [v:] Yoho zh, *Pro sofiinist, pravdu, smysly liudskoho buttia: zb. nauk.-publ. i filos. statei [On Sophicality, Thuth, Purpose of Human Existence: the Collection of Scientific Publications and Philosophical Papers]*, Kyiv: IFNANU, 2010, s. 426–439.
- Kulish P., *Povne zibr. tv. Naukovi pratsi. Publitsystyka [Complete Collection of Works. Scientific Papers. Social Essays]*, uporiad st., koment. V. Ivashkiv, Kyiv: Krytyka, 2015, t. III, kn. 1, 2.
- Naimychka [The Servant Girl] (T. Shevchenka), [v:] P. Kulish, *Povne zibr. tv. Naukovi pratsi. Publitsystyka [Complete Collection of Works. Scientific Papers. Social Essays]*, uporiad. st., koment. V. Ivashkiv, Kyiv: Krytyka, 2015, t. III, kn. 2, s. 104–115.
- Franko I., „Naimychka” T. Shevchenka: vyklad habilitatsiinyi, vyholoshenyi u Lvivskim universyteti 18 liutoho 1895 roku [T. Shevchenko's „The Servant Girl”: Habilitation Lecture, Presented at Lviv University on February 18, 1895], [v:] Yoho zh, *Zibr. tv.*, u 50 tomakh, Kyiv: Naukova dumka, 1981, t. 29, s. 447–469.
- Xajdegger M., *Bytie i vremya [Existence and Time]*, per. s nem. V. V. Bibixina, SPb.: Nauka. 2002.
- Jung K. G., *Arkhetypy i kolektyvne nesvidome [Archetypes and Collective Unconscious]*, per. z nim. K. Kotiuk, nauk. red. ukr. vyd. O. Feshovets, Lviv: Astroliabiia, 2013.
- Yankovska Zh., *Folklorizm ukrainskoi romantichnoi prozy: monografiia [Folklorism of Ukrainian Romanti Prose: Monograph]*, Lviv: NVF „Ukrainski tekhnolohii”, 2016.

Список використаних джерел

- Квітка-Основ'яненко Г. Ф., *Маруся*, [в:] Його ж, *Зібр. тв.*, у 7 томах, т. 3: *Прозові твори*, Київ: Наукова думка, 1981, с. 21–87.
- Шевченко Т., *Наймичка*, [в:] Його ж, *Кобзар*, Київ: Дніпро, 1985, с. 240–251.
- Шевченко Т., *Наймичка*, [в:] Його ж, *Твори*, у 5 томах, т. 3. *Драматичні твори. Повісті*, Київ: Дніпро, 1978, с. 52–121.

Spysok vykorystanykh dzherel

- Kvitka-Osnovianenko H. F., *Marusia [Marusia]*, [v:] Yoho zh, *Zibr. tv.*, u 7 tomakh, t. 3: *Prozovi tvory*, Kyiv: Naukova dumka, 1981, s. 21–87.
- Shevchenko T., *Naimychka [The Servant Girl]*, [v:] Yoho zh, *Kobzar [Kobzar]*, Kyiv: Dnipro, 1985, s. 240–251.
- Shevchenko T., *Naimychka [The Servant Girl]*, [v:] Yoho zh, *Tvory v 5 tomakh [Works in 5 Volumes]*, t. 3. *Dramatichni tvory. Povisti [Dramatic Works. Novelettes]*, Kyiv: Dnipro, 1978, s. 52–121.

**ФІЛОСОФСЬКО-МИСТЕЦЬКИЙ ПОРТРЕТ
ЮРІЯ ВИННИЧУКА
(на основі проведеного у Львові інтерв'ю
письменником від 13 серпня 2018 р.)**

ПШЕМИСЛАВ ЛІС-МАРКЄВІЧ

Університет імені Адама Міцкевича, Познань — Польща
przemyslaw@lis-markiewicz.pl; ORCID: orcid.org/0000-0002-8163-2020

**PORTRET FILOZOFICZNO-ARTYSTYCZNY
JURIIA WYNNYCZUKA
(na podstawie przeprowadzonego we Lwowie wywiadu
z pisarzem 13 sierpnia 2018 r.)**

PRZEMYSŁAW LIS-MARKIEWICZ

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań — Polska

STRESZCZENIE. Przedmiotem publikacji jest portret filozoficzno-artystyczny ukraińskiego pisarza Jurija Wynnuczuka stworzony na podstawie przeprowadzonego z nim wywiadu. Celem opracowania jest przedstawienie na podstawie rozmowy z artystą genezy jego stylu literackiego oraz początków twórczości. Analiza treści wywiadu prowadzi do wniosku, że styl literacki pisarza ukształtował się pod wpływem ukraińskich przekładów literatury obcej, głównie zachodnioeuropejskiej. Pisarz deklaruje, że istotna jest dla niego możliwość zachowania autonomii wewnętrznej podczas tworzenia utworu. Pragnie on zatem tworzyć bez ulegania naciskom ze strony swoich wyobrażeń o gustach i oczekiwaniach czytelników.

Słowa kluczowe: portret filozoficzno-artystyczny, wywiad, autonomia wewnętrzna, geneza stylu literackiego

PHILOSOPHICAL AND ARTISTIC PORTRAIT
OF YURIY VYNNYCHUK:
CASE STUDY OF THE INTERVIEW WITH THE WRITER
(Lviv, 13th of August, 2018)

PRZEMYSŁAW LIS-MARKIEWICZ

Adam Mickiewicz University, Poznań — Poland

ABSTRACT. The article aims to depict a philosophical and artistic portrait of the Ukrainian writer Yuriy Vynnychuk. The portrait is based on his interview. The objective of the study is to present the origin of his literary style and the beginning of his work. The analysis of the content of the interview leads to the conclusion that the writer's literary style was influenced by Ukrainian translations of foreign literature, mainly from Western Europe; the writer declares that he intends to preserve his internal autonomy during the creation of the work, he wants to be free from the pressure connected with his would-be readers' tastes and expectations.

Key words: philosophical and artistic portrait, interview, internal autonomy, origin of the literary style

Юрій Винничук — одна з найяскравіших постатей сучасного європейського письменства. Його твори перекладено багатьма мовами. Однак він відомий не тільки як автор романів чи укладач літературних антологій, його справедливо вважають успішним журналістом і популярним блогером. Дописи письменника в мережі завжди порушують гострі суспільно-політичні питання та миттєво стають популярними, знаходячи відгук у суспільстві.

Окремі аспекти творчого доробку Юрія Винничука неодноразово ставали предметом дослідження науковців (Ірина Ковбаса, Роксана Харчук, Марина Рябченко, Ростислав Семків, Сніжана Чернюк). Я. Голобородько вбачає призначення Ю. Винничука як митця у здатності письменника „адаптувати до українського художньо-ментального ґрунту цінності, що мали місце або набули поширення в західноєвропейській чи східній літературах, і пропонувати фабульно-образну стилістику, яка в минулому не застосовувалася для приготування національного літературного меню” [Голобородько 2006: 101]. Вивчення творчості Ю. Винничука як представника постмодерної прози здійснене в працях Я. Поліщука [Поліщук 2015] та І. Бондаря-Терещенка [Бондар-Терещенко 2005: 20, 33, 68–69, 116]. Широко використовувані письменником форми комізму привертають увагу Р. Семківа, який окреслює генезу авторського стилю Юрія Винничука „як таку, що розвивається від готичних, романтичних та ранньомодерних засновків до стилізацій та містифікацій цілком постмодерного світогляду” [Семків 2015: 56]. Іронія й сатира у творчості

письменника досліджена в праці О. Медведчук [Медведчук 2014], а мовні засоби творення комізму проаналізовано в дисертації О. Кузьмич [Кузьмич 2015: 111, 136, 150]. Мотиву двосвіття / двійництва присвячено наукову розвідку Ю. Фуца [Фуц 2016].

Однак, незважаючи на поодинокі дослідження окремих аспектів творчості Ю. Винничука, С. Чернюк його зараховує до письменників, які „попри знаковість авторських прізвищ, сплеск критичного інтересу й читачів, лишаються поки що поза літературознавчими зацікавленнями” [Чернюк 2016: 121]. Отже, ідеться про фрагментарність і вибірковість дослідження авторського портрета. Увага літературознавців зосереджується переважно на окремих творах письменника.

Зважаючи на неабиякий інтерес громадянського суспільства до різних аспектів творчості Ю. Винничука, багатогранну діяльність письменника, а також урахувуючи недостатнє вивчення його особистості як майстра слова, можна з упевненістю констатувати потребу в науковому осмисленні філософсько-мистецьких засад художньої системи цього сучасного українського митця. Зазначене й мотивує актуальність пропонованого дослідження.

Мета цієї наукової розвідки — змалювати філософсько-мистецький портрет Юрія Винничука на основі спеціально проведеного інтерв'ю з письменником¹.

Завдання дослідження: а) відшукати витоки творчого шляху письменника; б) визначити генезу письменницького стилю; в) схарактеризувати авторську „Я-суб'єктність” Ю. Винничука, тобто оцінку художником себе як митця в межах історико-культурної парадигми часу.

У ході дослідження застосовано *метод інтерв'ю* як спосіб вербальної взаємодії з метою отримання необхідної інформації. Використано актуальний нині культурологічний підхід, що сприяє висвітленню філософсько-естетичної проблематики авторського наративу.

Інтерв'ю з письменником є ефективним засобом дослідження творчості художника та опису його філософсько-мистецького портрета. Досліджуючи особливості жанру інтерв'ю в українськомовній комунікації, М. Штельмах зазначає, що „завдяки тенденції індивідуалізації мовної свідомості автора в тексті інтерв'ю відбувається формування неформального мовного контексту, що призводить до функціонального заміщення лексеми «ми» лексемою «я»” [Штельмах 2008: 10]. На думку дослідниці, діалог дає можливість гармонізувати взаємодію в системі “Я та Інший як Я” [Штельмах 2008: 3].

Безумовно, інтерв'ю з письменником дає можливість з'ясувати істинні витоки творчого шляху митця слова, виявити феномен філософського й мистецького впливу на його творчість, відстежити сприйняття Винничуком своєї індивідуальності, власної творчості, а також, що важливо, відчуті й зрозумі-

¹ *Примітка.* Інтерв'ю з Юрієм Винничуком було проведене особисто автором статті у Львові 13 серпня 2018 р.

ти письменницьке бачення гострих питань навколо його особистості і його ставлення до них.

Порушені теми під час проведених інтерв'ю можна умовно поділити на блоки (усього 15).

Витоки творчого шляху. Текст інтерв'ю засвідчує, що Юрій Винничук постає перед нами як людина, яка з раннього віку визначила свій літературний шлях: „Я з дитинства багато читав. У чотири роки вже навчився читати. Спершу пішло читання, потім — писання. Змалку писав віршики, а коли вступив на філологію, зацікавився серйознішою поезією, писав вірші. Згодом почав писати оповідання” [Приватний архів автора]². Письменник ще в юності пише багато творів. Саме тому на сьогодні він має чимало неопублікованого матеріалу, що зберігся з тих часів. Перші спроби надрукувати свої твори він зробив у 70-х рр. ХХ ст. Тоді було опубліковано близько 20 віршів. Однак світоглядна авторська парадигма розвивалася врозріз із панівними на той час мистецькими тенденціями радянської доби: „Я писав зовсім не те, що вимагалося в той час”. Тому надіслані до журналів твори (статті, переклади, оповідання) залишалися без уваги.

1987 р. письменник створює успішний театральний проект *Не журись!*, для якого сам пише пісні й сценарії. Пробує себе в акторській майстерності. Перші оповідання опубліковані 1989 р. в низці журналів. Згодом ці твори ввійшли до збірки оповідань *Вікна застиглого часу* (2001) та видання *Місце для дракона* (2015). Праця *Огненний змій: антологія української фантастики ХІХ століття* також виходить 1989 р.

90-й рік ХХ ст. письменник вважає початком великої кризи в українському книгодрукуванні. В означений рік виходять збірка його віршів *Відображення* та збірка оповідань *Спалах*. 1992 р. публікують повість *Диви ночі*. „І на тому все! Протягом 90-х років я більше нічого не видавав, хоча й писав!”, — говорить Винничук.

Однак вважаємо, що цей період діяльності письменника досить продуктивний, оскільки саме тоді були написані епізоди таких знакових творів для автора в майбутньому: *Танго смерті* (2012), *Аптекарь* (2015) і *Лютеція* (2017). Звернімо увагу на коментування митцем того періоду: „Тоді я написав кілька своїх романів частково. Терпіння завершити твір не мав. Єдиний роман, який написав у перспективі року, — «Мальва Ланда». Я закінчив його 1992 р., хоча потім, через кілька років, ще його дописував, і він вийшов 2003 р.”.

Авторська “Я-суб’єктність”. Жанр інтерв'ю дає можливість почути оцінку автором своєї особистості, а також його місця як митця в історико-культурній парадигмі часу. Віру в себе автор вважає одним з важливих складників свого мистецького успіху: „Я завжди вірив у себе, ніколи не зневірився і ніколи не покидав писати. Це мене тримало”.

²Примітка. Усі цитати з інтерв'ю зберігаються в приватному архіві автора статті.

Своїм найбільш удалим твором Ю. Винничук вважає роман *Мальва Ланда*, оскільки писав його для себе: „без цензури в голові й без читача”. Письменник зазначає: „Коли почав видавати книжки, то мені в голові засів читач і час від часу він мене контролює, і псує мені настрій, бо я часом хотів би інакше написати, але пишу так, як хочеться йому”. А роман *Мальва Ланда*, за словами автора, написаний без жодних передбачень про те, що він буде колись надрукований. Письменник писав цей твір для себе й тому саме його вважає найдорожчим.

Митець має намір видати ще один твір, створений без внутрішньої читацької цензури. І подібний текст нині є. Його означено як фантазмагоричний твір *Арканум*. Це книжка, що складається з різних текстів. Поки що вона не впорядкована, але в майбутньому розпочнеться робота щодо її підготування до друку: „Вона теж для мене є важлива, хоча знаю, що вона буде не для широкого кола. Не буде добре продаватися. Буде погано читатися”. Отже, для Ю. Винничука важливі внутрішня свобода творення художнього тексту, бажання писати, керуючись власними вподобаннями, а не ситуативним читацьким мейнстрімом.

Зацікавлюють і думки письменника щодо загального уявлення про постать письменника, особливості його формування й становлення. Зокрема, у творі *Лютеція* Ю. Винничук зазначає: „Щоб стати письменником, треба бути глибоко нещасним, і я був ним...”. Однак у ході інтерв'ю на прохання прокоментувати цю фразу відповідає: „Я тоді писав поезію, а найкраще любовні вірші писати про любов утрачену або недосяжну. Про щасливу любов писали дуже мало. Я такого майже не знаю. Мабуть, В. Сосюра так писав. А страждання, переживання краще сприймаються на папері, перед очима, аніж в уяві”.

Оцінка історико-культурної парадигми часу. Юрій Винничук детально аналізує й оцінює умови, у яких довелося працювати митцям його покоління. Він щиро називає письменника “нещасним”: „Ті, хто народилися у 50-х роках, натрапили у своїй юності на брежнєвський «період застою» — систему, яка чавила будь-які модерні зрушення”. У той період автор захоплюється польською, чеською, словацькою літературами. „Я це все читав і страшенно заздрив,” — говорить Ю. Винничук. Його питання про те, чому в тих країнах, попри соціалізм і цензуру, модерна література розвивалася, торкається політичного виміру і яскраво демонструє оцінку обставин формування та зростання митця в умовах тоталітаризму СРСР.

Ситуацію з мистецьким простором у країнах Прибалтики автор оцінює більш позитивно, ніж в Україні: „Навіть у Прибалтиці було набагато легше. На початку 70-х років мені потрапило до рук естонське оповідання. Це була фантастична річ, у стилі Кафки. У нас ніхто такого в той час не дозволив би”.

За словами письменника, радянська влада вбачала загрозу в модерних оповіданнях, натомість агітувала робітників і селян писати вірші, унаслідок

чого з'явилася хвиля “народних” літераторів, чия творчість була “далекою” від справжнього мистецтва. І ситуацію в Україні тих часів Ю. Винничук вважає найгіршою, оскільки відзначає певний літературний поступ у Вірменії, Грузії, Азербайджані, Прибалтиці й навіть Росії: *„Росіяни друкували праці своїх мігрантів. Знаходили кошти на видання творів Буніна, Замятіна, у нас лише вірші Олеся видали й більше нічий”*.

Увагу привертають і думки письменника щодо бажання літературознавців зарахувати його до певних літературно-мистецьких течій (“вісімдесятників”, представників “галицько-станіславської школи” й нонконформістів). Митець вважає такі визначення дещо механічними: *„У мене було одне-єдине середовище. Ще від початку 70-х років, коли я почав щомісяця приїжджати до Львова, а потім тут оселився. Це було літературне середовище (близько сорока людей), до якого входили також співаки та художники. Ми збиралися разом, зустрічалися кілька разів на місяць. Кожний щось читав, художники показували своє. Це була така тиха, генеральна збиранина. Кількох з нас постійно викликали. Але серед нас не було жодного «стукача». Ми ніяк не називалися — ні сімдесятниками, ні вісімдесятниками, ні львівською школою. Хоча ми придумали для нас назву — «Герметична школа поезії». У підсумку те, що літературознавці пишуть і як вони ділять, — мені по цимбалах”*.

Оцінка формування власного літературного стилю. Ю. Винничук зазначає, що на формування його письменницького стилю найбільше впливали не українські письменники, а українські перекладачі зарубіжної літератури. Найбільш вишуканою й найкращою мовою вважає мову перекладів 20-х рр. ХХ ст., що були перевидані в 70-х: дванадцять томів Джека Лондона й вісім томів Гі де Мопассана. *„Коли я почав читати ті книжки, я був захоплений високим рівнем української мови”*, — зазначає письменник. Тому, услід за самим художником, можна констатувати, що індивідуальний стиль Ю. Винничука як митця створювався під впливом зарубіжної літератури: американської, французької, польської та ін.

Письменник наголошує, що українські класики на нього значно не впливали, оскільки він ознайомився з ними, коли вже був сформований як митець. А, як відомо, усі їхні твори видавали в 90-х рр. ХХ ст., бо до того часу вони були заборонені. Серед найбільш важливих імен митець називає такі: В. Винниченко, В. Підмогильний, В. Домонтович, А. Костецький, Ю. Косач, Г. Хоткевич. Ю. Винничук вважає, що на його світосприйняття як митця особливо вплинули твори Валерія Шевчука, зокрема: *„Його видані на зламі 60-х та 70-х оповідання вразили мене мовою й настроєм. Це рідкісні твори, бо вони були міськими, а більшість письменників тоді писала про село. А твори про село не могли на мене справити враження”*.

Оцінка творчої багатовекторності. Юрій Винничук — постать мультидіяльна: журналіст, укладач, письменник. Такого висновку доходимо під час

аналізу почутого в ході інтерв'ю, що дає змогу відстежити думки й дії людини-митця в різних видах її власної діяльності, а також відслідкувати вектор його авторського самоаналізу.

Сам митець вважає себе насамперед читачем, якому подобається нишпорити в старих виданнях, вишукувати цікаві тексти і їх видавати: „Для мене найбільше щастя — знайти оповідання в старій газеті”.

Митець зазначає, що не має улюбленого виду діяльності, дозує кожен з них, зокрема: „Неможливо кожний день писати. Маю настрій писати роман, то пишу роман, а коли маю настрій упорядковувати, то впорядковую”.

Мотиви упорядницької діяльності. Автор є упорядником багатьох антологій, у яких актуалізує різні теми й проблеми: краєзнавство, твори репресованих українських письменників, готика, фантастика, міфологія, казкарство. Ю. Винничук зізнається, що готичною прозою захопився ще з дитинства, особливо уподобав серію польських видань „*Opowieści z dreszczykiem*”. Появу захоплення готичною літературою письменник пояснює своєю любов'ю до казок, які йому подобалися не тільки читати, а й збирати, і нині він має велику бібліотеку: „Я — казкар. Готичні оповідання — це теж казки. Мені не подобаються жахи в стилі Стівена Кінга, я їх багато прочитав, вони не для мене. Мій рівень готичної прози зупинився на англійській «вікторіанській» прозі. Весь час читаю твори Шеридана Ле Фаню й багато інших”.

Із часом письменник почав шукати подібні твори в українській літературі, однак він зазначає, що не так і багато їх існує. До них митець зараховує містику, казкову фантастику й усі твори про чортів, відьом, духів. Нині письменник продовжує активно збирати такі твори й має намір перевидати деякі праці, напр., *Чорт зна що*³, доповнивши її й додавши окремих розділ про відьом. Сьогодні Ю. Винничук знайшов цікаві записи польських дослідників українського фольклору й теж має намір їх надрукувати.

На запитання про доцільність видання антології *Розіп'ята муза*⁴, що за змістом є “сумним кладовищем забутих поетів”, яких ніхто вже не читатиме, автор відповів так: „Я видав цю антологію, бо дійшов висновку, що винен се тим людям. Знищені поети «Розстріляного відродження» були здебільшого дуже молодими. Якщо розстріляли хлопця, якому було 22–23 роки, то з нього міг вирости й поет, і прозаїк, і графоманець. Я вважаю, що вони всі заслужили на нашу пам'ять. Серед трьохсот літераторів з антології дець півсотні були більш-менш відомими, але я багато відкрив таких, яких ніхто не знав. Були й несподівані відкриття: я знайшов Сергія Кушніренка, про якого думав, що він пропав під час війни, а він оселився в селі на Волині й дожив до наших часів”.

³ Примітка. Міфологічна енциклопедія *Чорт зна що*, упоряд. Ю. Винничук, Львів 2014.

⁴ Примітка. *Розіп'ята муза*: антологія українських поетів, які загинули насильницькою смертю, упоряд. Ю. Винничук, Львів 2011, т. 1, 2.

Перекладацька діяльність. *„Я не займаюся професійним перекладанням, — говорить письменник, — перекладаю те, що мені подобається. Але загалом переклад — невдячна робота”.* На запитання про необхідність досконалого володіння мовою оригінального твору Ю. Винничук відповідає: *„Досконало треба знати мову, якою здійснюється перекладання, у той час як оригінал (іноземною мовою) можна перекладати зі словником, скористатися іншими перекладами для порівняння”.*

Сексуальна тематика творчості. Літературознавець Я. Голобородько називає Ю. Винничука “Вагнером сексу” й зазначає, що письменник „беззаперечно є міфологом і культурологом сексбуття” [Голобородько 2006: 112].

Прагнення письменників описувати сексуальне життя пояснюють по-різному: бунтом проти комуністичних рамок, намаганням розкрити накладене роками табу, бажанням шокувати. Однак Ю. Винничук такі аргументи щодо своєї творчості відкидає, зазначаючи, що *„після того всього, що із зарубіжної літератури до нас прийшло, пізно шокувати чи бунтувати”.* Разом з тим він відзначає, що демонстрував певне бунтарство у своїй творчості на початку 90-х років. Нині ж вважає всі еротичні історії просто описом свого життя. І всі ті сцени — не бажанням показати секс, а прагненням продемонструвати свою *„неприкаяність, пошуки способів виживання в непростій ситуації”.* Усі сексуальні історії, описані у творах, письменник визнає такими, що відбулися насправді. Навіть говорить про ображеність деяких жінок, які досі не можуть пробачити, що він зробив їх прототипами своїх героїнь.

Взаємини із жінками стають для автора творів можливістю *„скрацувати настрій після усіх допитів, негараздів у житті, судової тяганини”*, оскільки йому довелося пережити розлучення й непростий судовий процес про поділ майна з колишньою дружиною.

Сприйняття критики. Ще однією перевагою вивчення авторського портрета саме через прийом інтерв’ювання — можливість побачити його реакцію на слова інших письменників про нього й почути його коментар стосовно таких слів Р. Іваничука: *„Мені, досвідченому в житті, жінках і сексі чоловіку, гидко читати... відверто брудні порнографічні екзерсиси Винничука... Начитавшись такого, і жінки не захочеш. Автор, може, психічно хворий?”*

У відповідь на це Юрій Винничук зазначає: *„Він знав лише одне моє оповідання «Ги-ги-ги», і зазначений вислів стосується саме цього твору. Але це оповідання написано зі “стьобом” і чорним гумором. До того ж воно було перекладене кількома іноземними мовами. У ньому йдеться про шлюбну ніч головного героя з некрасивою дівчиною. Там, власне, і немає нічого про секс”.* На закид житомирського письменника В. Даниленка, який наголошує, що популярність Ю. Винничука обмежується Галичиною, відповідає так: *„Коло моїх читачів не обмежене Галичиною й Україною. Мої книжки перекладаються багатьма іноземними мовами”.*

Колорит галицької говірки. Особливістю авторського стилю Ю. Винничука вважають зокрема і його увагу до галицької говірки. Сам письменник наголошує, що кількість людей, які розмовляють галицьким “балаком”, дедалі зростає. За його спостереженнями, багато з них не користувалися ним, „поки були молодими”, але вдаються до цього тепер. Ця говірка характерна для околиць Львова чи Івано-Франківська. І сам автор нею користується, але не з усіма: „Знайомому скажу «сервус», у магазині — вже ні. Коли кажу: «Фалюю собі по Львові», — не всі мене зрозуміють”.

Ю. Винничук посилається на власні дослідження з мовознавства, у яких він, зокрема, доводить, що „галицька мова — то літературна мова, що мусила поступитися українській літературній мові”. Хоча письменник і зауважує, що більшість слів, які вважаються нині галицькими, насправді ними не є. Він доводить, що слова, напр., *смаколик*, *філіжанка* — це не полонізми, і ними користуються за межами Галичини. А, напр., слово *пательня* вживається в старих київських описах майна з XVI ст.: „У луцькому, київському магістратах я бачив саме ті майнові документи, у яких можна знайти «вуйка», «стрийка». То які вони галицькі? Це загальноукраїнські слова, просто ми їх зберегли, а вони їх забули”.

На його думку, якщо галицькі слова мають однакові відповідники в польській мові, то вони не обов’язково є полонізмами. Адже відбувалося взаємозбагачення мов, а тому існують слова, походження яких однозначно пояснити важко: „Мови наших сусідів дуже схожі, і з них легко запозичати. Слова, фрази непомітно входять у словниковий склад української мови й чітко «лягають» на її системну організацію. Коли я перекладав *Грала*, то запозичив із чеської «пан готельяр». Правильно українською було би «начальник готелю», але я не хотів такого слова. Слова «готельяр» ніколи в українській не було, але воно ідеально пасувало,» — зазначає письменник.

Подібність із творчістю польських письменників. Сам автор вважає свою творчість схожою на творчість польського письменника Януша Гловацького, оскільки обидва вони описували власні пригоди, і обидва — з гумором. Зокрема, це прослідковується в романах *Груші в тісті* (2010) та *Zglowy*. Ю. Винничук зазначає, що найбільш подібні риси творчості серед інших польських письменників, мають Вітольд Гомбрович, Марек Гласко, Владислав Оркан, тобто здебільшого сучасні, хоча й прочитав багато класичних творів: „Я постійно перечитую твори Бруно Шульца. Це мій «акумулятор». Коли сідаю й знаю, що писати, але не знаю, як почати, то кличу Бруно: гортаю його книги, і він мені допомагає”.

Львів як складник авторської світоглядної генези. На думку голови Об’єднання українців у Польщі Петра Тими, Львів у *Танго смерті* ані польський, ані український. Ю. Винничук погоджується з таким визначенням. Він зазначає, що родини головних героїв — поляка, єврея, німця та українця — „це

прости люди, які об'єднані загибеллю своїх батьків". Політичні процеси жодним чином не позначалися на їхніх узаєминах. Письменник розмірковує про безліч свідчень жителів довоєнного Львова, які справді товаришували, створювали змішані сім'ї, а на польські чи українські свята взаємно відвідували один одного: „Вони разом жили в одному місті, не було поділу за національним складом на квартали. Так, мене звинувачували, що я не показав політичного життя тогочасного Львова. Але я й спортивного життя не показав. Йшлося про тих чотирьох людей, про те, що вони не перейшли на бік «червоних». Саме це мене стимулювало до написання роману. Усе, що відбувалося нагорі, усякі процеси — це все було над ними. Вони жили своїм життям”.

Політичні аспекти творчості.

Наслідки оприлюднення вірша-протесту „Убий пі*араса”⁵. У творі вгадується постать экс-президента України В. Януковича. Після оприлюднення вірша один з українських політиків подав скаргу до Генеральної прокуратури за „поширення порнографії” та „заклик до насильницьких дій”. Письменник зазначає, що його допитували стосовно цієї скарги. Однак самі львівські правоохоронці висловили підтримку згаданому твору, але пояснили, що через тиск з Києва змушені займатися цією справою. До того ж прокуратура замовила експертизу тексту вірша, яка засвідчила, що його не можна сприймати як заклик до дій, оскільки це зразок постмодерної літератури, для якої характерні, зокрема, й іронія, й уживання ненормативної лексики. Ситуація набула такого розголосу, що письменнику доводилося в той час давати десятки інтерв'ю на день. Вірш став настільки популярним, що був перекладений багатьма мовами, насамперед сербською та шотландською.

Звинувачення в антисемітизмі. У Польщі Ю. Винничука звинувачували в антисемітизмі. Однак письменник пояснює, що це викликано саме появою роману *Танго смерті*. Однак письменник зауважує, що книгу перекладено багатьма мовами, зокрема й німецькою, видано в Німеччині, Австрії та Швейцарії. Автор твору *Танго смерті* об'їздив ці країни з презентаціями. На кожній з них актори зачитували самостійно відібраний уривок з книги. Переважно обирали уривок про те, як учні кепкують з учителя івриту, досипавши йому до склянки пургену й зачинивши туалет. Сам письменник називає цей уривок одним з найдотепніших, зокрема: „Мої читачі та рецензенти з Австрії чи Німеччини розуміють, що учні могли позбиткуватися й над польським, і над українським учителем, а те, що мої персонажі обрали якраз учителя івриту, не чинить з мене антисеміта”.

Натомість письменник наводить приклад зі свого роману *Лютеція*, у якому є правдива історія про дружбу його батька з галицьким євреєм. Тато Ю. Винничука під час війни врятував життя євреєві на ім'я Ізьо. Хитрощами

⁵ *Примітка.* Вірш уперше з'явився 2011 р. Був прочитаний Ю. Винничуком під час літературного вечора „Ніч еротичної поезії”. Одразу набув популярності й став інтернет-мемом.

він здобув для нього українські документи, знайшов жінку, яка вдавала його дружину, підкупив німця й так витяг Ізя з концтабору. А коли батька Ю. Винничука ув'язнили комуністи, Ізьо допомагав його родині, удавався до різних дій, аби полегшити батькову долю в тюрмі й пришвидшити звільнення. „Хоч я дуже не люблю похоронів та уникаю їх, на похорон Ізя я приїхав зі Львова, і він мене дуже розхвилював”.

Ю. Винничук зізнається: „Мене хвилює, що хтось може в Польщі намагатися приліпити мені клеймо антисеміта, але важко в таке повірити”. До того ж він зазначає, що роман *Танго смерті*, незважаючи на прогнози, незбаром таки вийде в польському перекладі у Вроцлаві (після інтерв'ю роман було вже видано).

Варто зазначити, що такі суперечки навколо роману не вплинули на його художню цінність, і літературознавці зараховують *Танго смерті* до творів, які стали знаковими й резонансними для розвитку українського письменства нового століття [див.: Поліщук 2015].

Оцінка здобутків сучасної української літератури. Письменник визнає, що мало читає сучасну українську літературу й більше зосереджується на класиці: „Зараз читаю деякі романи Винниченка, яких раніше не прочитав. Косача дочитую, деякі його оповідання були лише в пресі, саме вони мені страшенно подобаються. Крім того, я читаю те, що впорядковую, зокрема й модерну українську прозу, бо саме тепер готую антологію”. Із сучасних авторів читає Юрія Андруховича, Андрія Любку, Софію Андрухович, Юрія Іздрика, Тараса Прохаська, однак усе-таки надає перевагу зарубіжній літературі.

Отже, проведене дослідження дає підстави зробити висновок, що інтерв'ю — ефективний метод вивчення філософсько-мистецького портрета Ю. Винничука. У ході аналізу тексту інтерв'ю з'ясовано таке: 1) митець рано захопився письменницькою творчістю; 2) автор мав неабияку творчу активність у молоді роки (особливо в 90-ті), що засвідчує написана в названий період значна частина опублікованих пізніше творів, що принесли йому визнання; 3) на формування його письменницького стилю значно впливали українські переклади творів західної літератури; 4) Ю. Винничук зараховує себе до “нешчасного” покоління, що натрапило на політичну систему СРСР, яка обмежувала модерні зрушення в літературі; 5) для письменника важливі внутрішня свобода творення художнього тексту та бажання писати, не піддаючись тиску ситуативних читацьких уподобань.

Список використаної літератури

Бондар-Терещенко І., *Ostmodern: геопоетика, психологія, влада*, Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005.

- Голобородько Я., *Інтертекстуальність й ультрасексуальність. Синекура Юрія Винничука*, [в:] Його ж, *Артеграунд. Український літературний істеблішмент*, Київ 2006, с. 101–118, [в:] Електронний ресурс: <http://194.44.152.155/elib/local/r113.pdf> (26.11.2018).
- Кузьмич О. Я., *Мовні засоби творення комічного в українській прозі кінця ХХ століття – початку ХХІ століття*, дис. ... канд. філол. наук, Луцьк 2015.
- Медведчук О., *Іронія і сатира у творчості Тараса Шевченка та Юрія Винничука: новаторство в межах традиції*, [в:] „Шевченкознавчі студії”, 2014, вип. 18, с. 643–649.
- Поліщук Я., *Реорієнтація в сучасній українській літературі*, [в:] „Синопис: текст, контекст, медіа”, 2015, № 3, [в:] Електронний ресурс: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2015_3_11 (26.11.2018).
- Семків Р. А., *Бурлеск і пародія у творчості Юрія Винничука*, [в:] „Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки”, 2015, т. 176, с. 52–56, [в:] Електронний ресурс: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8354/Semkiv_Burlesk_i_parodiia.pdf (26.11.2018).
- Фуц Ю., *Романтичний мотив двійництва в романі Юрія Винничука „Мальва Ланда”*, [в:] „Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство”, 2016, № 1, с. 223–227, [в:] Електронний ресурс: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/11386/1/43.pdf> (26.11.2018).
- Чернюк С. Л., *Комунікаційна ризоматика роману Ю. Винничука „Аптекарь”*, [в:] „Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили «Києво-Могилянська академія». Серія: Філологія. Літературознавство”, 2016, т. 276, вип. 264, с. 121–126, [в:] Електронний ресурс: <http://litstudies.chdu.edu.ua/article/view/84601/80149> (26.11.2018).
- Штельмах М. Л., *Інтерв'ю в системі жанрів сучасної україномовної комунікації*, автореф. дис. ... канд. філол. наук, Київ 2008.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Bondar-Tereshchenko I., *Ostmodern: heopoetyka, psycholohiia, vlada [Ostmodern: Geopoetics, Psychology, Authority]*, Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 2005.
- Holoborodko Y., *Intertekstualnisty ultraseksualnist. Synekura Yuriia Vynnychuka [Intertextuality and Ultrasexuality. Yuriy Vynnychuk's Sinecure]*, [v:] Yoho zh, *Artegraund. Ukrainskyi literaturnyi isteblyshment [Arteground. Ukrainian Literature Establishment]*, Kyiv 2006, s. 101–118, [v:] Elektronnyi resurs: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2015_3_11 (26.11.2018).
- Kuzmich O. Y., *Movni zasoby tvorennia komichnogo v ukrainskyi prozi kintsia XX stolittia — pochatku XXI stolittia [Language Resources for Creation of Drollness in Ukrainian Prose at the Turn of XX and XXI Centuries]*, avtoref. ... kand. filol. nauk, Lutsk 2015.
- Medvedchuk O., *Ironiia i satyra v tvorchosti Tarasa Shevchenka ta Yuriia Vynnychuka: novatorstvo v mezhach tradytsii [Irony and Satire in Taras Shevchenko's and Yuriy*

- Vynnychuk's Oeuvre: Modernism Within Tradition*, [v:] „Shevchenkoznavchi studii”, 2014, № 18, s. 643–649.
- Polishchuk Y., *Reorientatsiia v suchasniï ukrainskii literaturi [Reorientation in Contemporary Ukrainian Literature]*, [v:] „Synopsis: tekst, kontekst, media”, 2015, № 3, [v:] Elektronnyi resurs: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2015_3_11 (26.11.2018).
- Semkiv R. A., *Burlesk i parodiia u tvorchosti Yuriia Vynnychuka [Burlesque and Satire in Yuriy Vynnychuk's Oeuvre]*, [v:] „Naukovi zapysky NaUKMA. Filolohichni nauky”, 2015, t. 176, s. 52–56, [v:] Elektronnyi resurs: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8354/Semkiv_Burlesk_i_parodiia.pdf (26.11.2018).
- Futs Yu., *Romantychnyi motiv dviinytstva v romani Yuriia Vynnychuka „Malva Landa” [The Romantic Motive of Dual Personality in Yuriy Vynnychuk's Novel „Malva Landa”]*, [v:] Naukovi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho uniwersytetu imeni Lesi Ukrainky: Filolohichni nauky. Literaturoznavstvo”, 2016, № 1, s. 223–227, [v:] Elektronnyi resurs: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/11386/1/43.pdf> (26.11.2018).
- Cherniuk S. L., *Komunikatsiina ryzomatyka romanu Y. Vynnychuka „Aptekar” [Communicative Rhizome of Y. Vynnychuk's Novel „Apothecary”]*, [v:] „Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia». Seriia: Filolohiia. Literaturoznavstvo”, 2016, t. 276, vyp. 264, s. 121–126, [v:] Elektronnyi resurs: <http://litstudies.chdu.edu.ua/article/view/84601/80149> (26.11.2018).
- Shtelmach M. L., *Interviu v systemi zhanriv sychasnoi ukrainomovnoi komunikatsii [Interview in a System of Genres in Contemporary Ukrainian Communications]*, avtoref. ... kand. filol. nauk, Kyiv 2008.

НОВІ АСПЕКТИ НАРАТОЛОГІЇ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЕСЕЇСТИЧНОГО ТЕКСТУ

ТЕТЯНА ШЕВЧЕНКО

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса — Україна
shn75@ukr.net; ORCID: 0000–0002–8118–9663

NOWE ASPEKTY NARRATOLOGII: INTERPRETACJA TEKSTU ESEJU

TETIANA SZEWCZENKO

Odeski Uniwersytet Narodowy imienia Ilji Miecznikowa, Odessa — Ukraina

STRESZCZENIE. Artykuł powstał stworzony z potrzeby wszechstronnej analizy narracji w tekście eseistycznym. Autorka posługuje się narzędziem metodologicznym narratologii jako jednego z najbardziej aktualnych kierunków we współczesnej filologii oraz stosuje podejście narratologiczne wobec komunikacyjnej strategii w tekście eseju. Celem artykułu jest wprowadzenie i uzasadnienie pojęcia egzoginarratora, tzn. charakterystycznej postaci w eseju pisarza jako praktyce dyskursywnej. Na podstawie badania autorka dochodzi do wniosku, iż tradycyjna kategoria „narrator” w przypadku eseju pisarza może być stosowana jedynie z pewnym dystansem, ponieważ nie jest w nim obecna właśnie opowieść jako taka, lecz jest realizowana sytuacja opowieści przechodzącej w refleksje. Udowodniono, że proces rozważania i proces opowieści w eseju łączą się w spójną całość. Nośnikiem tych czynności jest narrator, który właśnie w eseju przybiera cechy myśliciela bądź wręcz występuje jako myśliciel. Wprowadzone pojęcie zostało przedstawione na materiale eseistyki ukraińskiego pisarza Stepana Prociuka.

Słowa kluczowe: esej, narracja, egzoginarrator, autor, praktyka dyskursywna

NEW ASPECTS OF NARRATOLOGY: INTERPRETATION OF ESSAYISTIC TEXT

TETIANA SHEVCHENKO

Odesa I. I. Mechnikov National University, Odessa — Ukraine

ABSTRACT. The article's relevance lies in the need to understand the peculiarities of narrativity in essays. The article is written within the scope of narratology as one of the most relevant disciplines in modern philology, narrative approach to communicative strategies in essay is used. The article's goal is to introduce and argumentate the concept "exogynarrator", narrative instance in essay as a discursive practice. As a result of the research, it is concluded that 'narrator' as a traditional category in epic works, can be applied to a writer's essay conventionally: in the essay there is no actual story or narration, etc., except that it may be possible if narration turns into meditation. It is proven that the process of meditation and the process of narration in an essay become a single entity. The bearer of these actions is the narrator, who in the essay acquires features of a thinker or turns into him. The introduced concept is illustrated based on the essays written by Ukrainian author S. Protsiuk.

Key words: essay, narrative, exogynarrator, author, discursive practice

Поява нових культурних поворотів наприкінці ХХ ст. – на поч. ХХІ ст. зумовлена передусім самими інтенціями більшості гуманітарних наук, орієнтованими на розрив із чинними традиціями. Будучи складником постмодерністського мислення, вони вможливаються через перегляд стійких принципів розгляду певних явищ культури, адже "поворот" означає насамперед новий фокус найактивніших, системних, усебічних, багатоаспектних й одномоментних досліджень того, що завжди латентно існувало. Такі повороти найчастіше існують у чинних традиціях у певних галузях культури. Напр., просторовий поворот, що виник на ґрунті семіотичних досліджень (Ю. Лотман, В. Топоров, В. Иванов), чи перформативний, що сформувався на основі аналізу й інтерпретації нових видів мистецтва (Д. Остін, Д. Батлер, Д. Брахманн-Медик). Інші повороти в гуманітарних науках — тілесний, іконічний, інтерпретаційний, перекладацький, рефлексивний — мають схожу генезу й природу існування.

Наративні дослідження вже пройшли не один етап розвитку. Учення, уведені Ц. Тодоровим 1969 р., зазнало змін упродовж декількох етапів під впливом структуралістських, постструктуралістських течій, тож дослідники сучасності (Д. Герман, Дж. Принс, М. Р'ян) уже виділяють класичну (Ф. Соссюр, Р. Барт, Ц. Тодоров, Ж. Женнет, Ж. Пуйон, К. Бремон, С. Четмен, В. Бут, Ф. Штанцель) і посткласичну наратологію (Д. Герман, Дж. Принс, Ж.-М. Шеффер, В. Тюпа та ін.). Якщо наратологія так званого класичного періоду (к. 60-х рр. – 70-ті рр. ХХ ст.) була зосереджена на сутностях і засобах визначення наративу, пошуках спільного та відмінного між ними, то посткласична наратологія (з к. 80-х рр. ХХ ст. і до сьогодні) вивчає наратив більшою мірою як процес, а не як результат. Крім того, теорія оповіді стала потужним ресурсом соціально-культурних практик, комунікативних процесів, що дало змогу говорити власне про наратологію як культурний поворот. Напр., В. Вольф одним з перших заявив, що необхідно концептуалізувати наративність у трансмедійних межах [Wolf 2002: 28]. Дотримуючись кон-

цепції Дж. Принса [Prince 1982], він виявляє не наявність або відсутність наративності, а міру її вияву у творі, переглядаючи традиційне поняття “наративність”, доповнюючи його положеннями гнучкої концепції засобу вираження (medium) та інтегруючи уявлення про засоби вираження (media) в систематичний опис наративів. Крім того, оповідь як спосіб пізнання, тип дискурсу й ресурс для художнього письма та інших форм комунікації стає своєрідною точкою перетину дослідницьких можливостей когнітивної та соціальної психології, лінгвістики й літературознавства, формуючи новий напрям — когнітивну наратологію.

Важливий аспект наративних студій останнього часу — анаративні складники тексту у взаємодії з наративними. В окремих випадках, як це не парадоксально, наратив відходить на другий, третій плани дослідження, поступаючись не подієвим, не оповідним і не сюжетним (фабульним) аспектам твору. У таких працях важливий саме контекст наративу. Відтак наративна методологія в класичних своїх зразках щодо такого типу тексту може бути застосована з певним рівнем умовності. Передусім акцентовано увагу на анаративних аспектах, як-то дескриптиві, ітеративі, ментативі тощо.

Зазначмо, що наратологія як теорія оповіді, звісно, більшою мірою адаптована в лінгвістиці й літературознавстві, що всебічно вивчають можливості художнього й нехудожнього слова. Сучасна літературознавча наука має значні здобутки вивчення численної кількості літературних жанрів і мовленнєвих практик, специфіка наративізації кожної з них описана більш-менш усебічно й системно. Між тим дискурсивні підходи відкривають нові аспекти вивчення новітніх змістовних форм і практик, що виникають, напр., унаслідок родо-жанрових взаємовпливів, міждисциплінарної взаємодії, міжмистецьких секвенцій, медійних і художніх інтерференцій. Відповідно наративні здобутки навіть за майже півстолітню історію наукових пошуків не завжди можуть бути адаптовані й застосовані. Так, показовою є дискурсивна практика есе¹, надзвичайно популярна в сучасній українській літературі серед письменства, наукової й медійної спільноти.

Сьогодні есеїстика дедалі активніше набуває художніх ознак, стаючи літературним твором, таким, що стоїть в одному ряду з повістю, новелою, оповіданням. Ці процеси суголосні позиції Р. Ніча, який наголосив, що „в сучасному дискурсі есеїстичний процес мислення є неподільно пов’язаним з процесом мовної артикуляції, мислення тут виступає засвоєним мовленням; пізнання — інтерпретацією, правда — процесом, пошуком” [Nycz 2002: 39] (переклад автор. — Т. Ш.).

¹ Дискурсивну (мовленнєву) практику розуміємо як художньо й соціально-культурно обумовлений комплекс процесів продукування й розповсюдження певних видів суб’єктивно-рефлексивної інформації, що художньо відтворена й асоціативно оформлена у вигляді окремих текстів на актуальні для автора внутрішні й зовнішні проблеми з метою оприлюднення.

Отже, за В. Шмідом, предметом вивчення наратології є наратив, або оповідь, побачена в аспекті певних подій та з огляду на їхніх учасників [Шмид 2003: 18]. Відтак головним у вихідному положенні цієї методології є власне подієва природа оповіді. Напр., Ж. Женнет писав, що „без труднощів визначимо наратив як репрезентацію події чи послідовності події” [Gennete 1982: 127] (переклад автор. — Т. Ш.). Головною категорією наратології є також категорія оповідача, або наратора, який констатується в тексті й сприймається читачем не як абстрактна функція, а як суб’єкт, обов’язково наділений певними антропоморфними рисами мовлення й мислення; виділено цілу низку його видів у художніх творах, напр., за участю в дієгезисі, активністю в дії, залежно від ситуацій, у яких він перебуває, за ступенем виявлення, особистісними якостями, гомогенністю, простором тощо.

Однак сучасне письменство дедалі активніше вдається до творчості, у якій події зредуковано до мінімуму, а основне текстове полотно становлять потік свідомості, рефлексія, медитація, роздум. Ідеться насамперед про безсюжетну психологічну новелу й есе, твір, що за своєю природою не передбачає спеціального зображення дійсних чи фіктивних подій, “історій”, хіба що можливе їхнє фрагментарне вкраплення в текстове полотно з метою проілюструвати думки чи обсервації в процесі міркування. У цій ситуації насамперед ідеться не про власне наратив, а наративний дискурс — те, як ці події репрезентовані, осмислені, украплені в тканину розмислів та висновків. Адже письменницьке есе — твір не наративний, а ментативний за своєю суттю, тобто позначений референцією „до мислення як такого і його мовленнєвої форми” [Максимова 2012], оскільки складається з міркувань різного характеру, його підґрунтя — медитативність і рефлексія у всьому своєму розмаїтті: ретроспективна, проспективна, інтроспективна. З моменту появи есе як твору нового типу з украй послабленим сюжетним началом, причинними зв’язками, обмеженою подієвістю й посиленням авторського мисленнєвого потенціалу, презентованого вербально, його ментативна природа хоч і не декларувалася, проте усвідомлювалася, адже у творах, репрезентованих ще *Спробами* 1580 р. М. Монтеня, передусім увагу привертає не стільки подієвість, скільки її осмислення, міркування, спричинені ситуаціями й подіями, чи не стільки сам досвід, скільки спроба його вербальної обсервації, адже на очах читача народжувалися ідеї, інкрустувалися розмисли, “оголювалася” авторська свідомість. І, що важливо, тут головним був не результат осмислення, а сам процес цього, що не підпорядковувався жодним канонам і правилам.

Отже, якщо наратив — це клас подвійно подієвих дискурсивних практик, що поєднує в непочленовану якість висловлювання — референтне й комунікативне, то ментатив — „висловлювання з розвинутою рецептивною інтенцією і креативною конструкцією”, що „не просто інформує про стани чи процеси буття й мислення, але передбачає — як наслідок комунікативної

події — певну ментальну подію (зміну картини світу) у свідомості адресата” [Дейк 1989: 49]. Відмінність між наративом і ментативом пояснює В. Тюпа: якщо в наративі дві події постають як єдність — подія, про яку йдеться у творі, і подія самої розповіді, то „референтним змістом ментативних висловлювань виступає не подієва інтрига життя, а процесуальна законодавчість буття, що породжує експліцитну інтерпретаційність” [Тюпа 2008] (переклад автор. — Т. Ш.). Тому в цій ситуації спеціально зацентровано увагу на мисленнєвому началі твору як процесі, живому характері думки, її особистісному тлумаченні, трактуванні. Цей процес відбувається прямо на очах читача й цікавий не так результатом, як процесом мислеспородження, що, напр., у варіанті есе стає підґрунтям власне текстопородження: „У наративі панує референція до «протяжності» хронотопу, в ментативі — до ментальної ситуації: до мислення як такого у його мовленнєвій формі” [Кузнецов, Максимова 2007: 56] (переклад автор. — Т. Ш.).

У письменницьких есеїстичних практиках, як видається, використовують і ментативний, і ментативно-нاراتивний типи розгортання тексту. „Конвергенція різноманітних типів висловлювання, зумовлена багаторівневою системою асоціативних рядів і принципово дискретним характером поєднання структурно-семантичних елементів тексту в зображенні тої чи тої ментальної події в есе, привертає увагу читача-інтелектуала, готового взяти участь у розгадуванні художнього ребусу й наповнити його власною рефлексивно-раціональною пульсацією” [Шевченко 2018: 151–152]. Проте подія й розповідь про неї як такі в есеї не принципові апріорі: переважно вони стають поштовхом для розгортання думки, своєрідною точкою відліку. Отже, подієвість в есе — не так дотичність до буття, як вичленовуване людиною інобуття, своєї власної реальності, опозиційної до всього, що є. В есе як особливому типі розгортання тексту не переповідаються події в той чи той спосіб. У такому тексті відтворюється задум розгорнути думки за допомогою подій чи без них, “запустити” сам процес мислетворення, рефлексії як такої, де думка лише інтонується подієвим началом, що в тексті виконує допоміжну функцію.

Оскільки ментативну природу письменницького есе науковці тільки-но починають осмислювати в літературознавстві нового часу, то застосування чинних методик до неї часто потребує їхнього адекватного адаптування й упровадження. Цілком очевидно, що цей твір зітканий насамперед з висловлювань з ментальною референцією — ментативів, і тільки меншою мірою його доповнюють декларативи, ітеративи, дескриптиви, наративи, перформативи тощо, та й функція їхня не тотожна у творах власне художніх.

Ураховуючи зазначене вище стосовно того, що есе — твір ментативний, ненаративний за своєю природою, слід зважати на умовність застосування набутків чинної наратології щодо нього. Сучасний дослідник есе має звертати увагу на анаративні елементи есе, що в ньому домінують, поступаючись наративу, адже

дискурсивна практика есе передбачає насамперед ментальну референцію як референцію до мислення як такого, вираженого вербально. Есе окреслює художню картину світу, оперуючи парадоксами, думками, висновками, а не фактами й подіями, послідовністю їхнього презентування. Для читача й автора важливими в есе є не події (історії, епізоди), про які розповідається, а власне сама подія, процес розповіді, що провокує роздуми, які є найціннішим у тексті, причому референтна подієвість пов'язана не стільки із зовнішнім контекстом його появи, скільки з комунікативною подією його актуалізації, структурно закладеною в самих висловлюваннях есе. Долучаючись до такої подієвості й таких розмислів, читач есе спостерігає процес народження думки, усвідомлює її “живий” характер і розвиває її. Однак цілком очевидно, що природа думки має бути опрідметненою, тобто такою, що прив'язана до когось або чогось, хто й що мали місце в реальному світі, тобто до людей, фактів, явищ, подій, ситуацій, усього дотичного до матеріального світу. Відтак усі зазначені маркери реальності — це джерела народження ідей, їхні дороговкази й підґрунтя. Заперечити їхню важливість у текстах, зітканих із суцільних рефлексій і медитацій, — означає відхилитися від природи есеїстичного тексту як такого, адже його центрованість, використання міркування й опису як основних функційно-сміслових типів мовлення, підкреслений індивідуально-авторський вибір мовних засобів, обмежена, але помітна подієво-темпоральна (розповідна) лінія, поєднана з унаочненням мисленнєвого процесу, і відображення перерахованого вище як цілісності вирізняє цю мовленнєву практику з-поміж інших творів сучасної літератури.

Слід урахувати, що в есе конотація наративу відрізняється від звичного в традиційних епічних жанрах пояснення понять “розповідь”, “оповідь”, як і поняття “наторатор” не збігається з відомим “розповідач новели чи повісті”. Тут наголошують не на події, а на “історії”, що мала місце ще до текстуального викладу, а розповідач цікавий не щодо участі в ланцюгу подій чи їхнього інтерпретування, а виключно стосовно його можливості й здатності ставати дієвим філософом і наочним обсерватором на підставі презентованих нечисленних подій чи без цього. Сам цей процес є імпліцитним, непомітним, і саме тому наратив стає досить зручним для трансляції неявних утручань розповідача в хід історії, ті чи ті перипетії (напр., у процесі переставлення епізодів, розв'язки чи зав'язки). Додаймо, що таким же імпліцитним є й процес перетворення розповідача на мислителя, а то й просто існування його як людини, яка мислить і вряди-годи у своїх міркуваннях відволікається на окремі оказії буття.

Водночас, визначаючи першорядну роль ментативу як події думки в дискурсивних практиках есе, не можемо повністю викреслити в них факти, епізоди дійсності, що стають предметом осмислення, як і певний причинно-наслідковий ланцюг між ними, описаний у текстах. Часто розповідь

про ті чи ті події стає підґрунтям формування ментативу, певним вектором мислетворення. Фрагменти есе, що мають наративний характер, спрямовані на презентування інформації в розвитку. У них зрідка йдеться про “чисті” факти. Перевага надається подіям, що передбачають обов’язкову причетність людини до відміченого нею факту чи сукупності фактів. При цьому вона може бути не стільки соціально-ситуативна, скільки особистісна, а тому подія не просто ментальна, а принципово аксіологічна. Додаймо, що в есе як мовленнєвій практиці йдеться виключно про такі ситуації, адже есе — твір особистісний, націлений на презентування власного “я” саме крізь ці ментальні події.

З урахуванням викладеного вище зазначмо, що актуальним постає питання про те, як кваліфікувати, позиціювати й номінувати авторське “я” в есе, адже це не наратор, не сам автор, а його художнє втілення, виявлене в міркуваннях, розмислах і висновках, відмінне від наявного в романі, новелі чи повісті. Проте специфіка саме письменницького есе як художнього твору не дає змоги окреслити це “я” виключно як мислителя, адже митець презентує потік міркувань, інтонований саме літературними акцентами, витокі яких у його основній письменницькій діяльності — епічній, поетичній чи драматичній, і сліди цієї творчості простежуються в есеїстичній спадщині літератора, хоче він того чи ні. Отже, традиційна категорія “наратор” (оповідач, розповідач) щодо есе може бути застосована лише частково, адже в цій ситуації не йдеться про власне оповідь. Тут акцентовано увагу на міркуваннях у процесі, дії, розвитку через наратив чи без нього. Категорія “наратор” прийнятна в цій ситуації хіба що як „створена фігура, яка належить усьому цілому літературного твору” [Шмид 2003: 37] (переклад автор. — Т. Ш.) або як той, „хто не лише функціонально впорядковує текстову структуру твору, але й виявляється спробою досягнути внутрішньопсихологічного порозуміння спочатку автора з його історичністю, а згодом і читача з цілісним культурним середовищем. Гра наратора з читачем — це своєрідне запрошення до комунікації, спроба примирити всезнання та всеправність автора із прагненням до самопривласнення чужого досвіду читачем” [Мацевко-Бекерська 2011].

Однак першорядна функція “традиційного” наратора згідно з положенням класичної наратології, — створення наративного дискурсу, ведення наративу, тобто оповіді, іншими словами, переповідання подій і вчинків персонажів, виклад їх у тій чи тій послідовності з урахуванням певних позицій, обраних письменником. Важливим тут є сам процес оповіді, акцент на тому, хто, як і в який спосіб переповідає (компонує, вичленовує, акумулює) події, явища, ситуації, героїв, образи, що вибудовуються в певний сюжет чи фабулу. Усі вони укладаються в “історію”, тобто відібрані події й поєднані з подібними. Сам вибір подій і ситуацій оформлює власне нарацію (процес оповіді), їхнє презентування становить наратив (результат, характер, ракурс оповіді) твору.

Тут і виникають труднощі із застосуванням уже класичної категорії “наратор” щодо дискурсивної практики есе. Адже в цій мовленнєвій практиці оповідь — вторинна, а міркування — первинне, відтак назвати есеїстичне “я”, утілене в тексті, наратором можна хіба що як того, хто протиставляється конкретному, реальному, біографічному авторові. Автор есе і його художнє втілення — не тотожні образи, хоч якими би близькими вони не були. Так, автор новели та його образ у ній, як і автор есе та його образ у ньому, — цілком відмінні образи: образ автора новелістичного твору може бути цілком вигаданим, тоді як образ автора в есе все-таки близький до реального, біографічного автора. Тут цілком доречно пригадати художню формулу цього феномена, окреслену ще зачинателем жанру есе М. Монтенем у книзі *Спроби* 1580 р. про те, що „зміст цієї книги — я сам”.

З моменту появи есе в європейській літературі й першого наукового осмислення цього жанру й дискурсивної практики з урахуванням сучасного підходу до неї в науковій літературі не припиняються дискусії щодо того, як називати художнє втілення автора-есеїста в його ж тексті. Перелік цих наукових номенів може скласти не одну сторінку тексту. Пропонуємо лише відібрані нами, тобто ті, що є найчастотнішими: *фігура оповідача / мислителя; оповідний суб’єкт; оповідна інстанція; оповідна субстанція; носій свідомості; носій висловлювання; суб’єкт висловлювання; суб’єкт свідомості; носій мовлення; образ автора; “образ” автора (у лапках); образ “я”; вторинний автор; авторська інтенція; автор, узятий у приватному модусі; автор, який використовує себе як об’єкт аналізу* тощо. Найчастіше дослідники вдаються до метафор й описовості, говорячи про авторське втілення в есе або ж знов-таки метафорично описують його, апелюючи до недосконалості чинної термінології в цій сфері. Так, Г. Прохоров украй обережно зауважує, що „оповідач художньо-публіцистичних єдностей наділений рисами, що споріднюють його з оповідачем (наприклад, експлікованість), але в той же час — і рисами образу автора (наприклад, здатність говорити про твір). [...] Ми лише констатуємо відмінність між «первинним автором», «вторинним автором» (оповідачем / розповідачем / образом автора) і героєм, що зберігається в такого роду літературі” [Прохоров 2013: 11] (переклад автор. — Т. Ш.). А. Маслаков наголошує, що „носій мовлення не може бути окреслений як «оповідач», оскільки його позиція — позиція акцентовано суб’єктивної і співпереживальної відтворюваної ситуації особистості” [Маслаков 2010: 121] (переклад автор. — Т. Ш.), при цьому він не пропонує свій варіант його найменування в есе. К. Зацепін у різних джерелах пропонує різні дефініції цієї субстанції. Ось одна з них: „Бажано говорити про експлікацію індивідуальної думки у вигляді множинності відносин суб’єктивності того, хто пише, зовнішньо оформлених граматичною формою «Я» як фокусом сил, котрі проблематизують, зводять разом того, хто пише, мову і предмет вираження” [Зацепин 2006: 16] (переклад автор. — Т. Ш.). Наведені позиції лише ще раз

підтверджують неможливість прямого застосування набутків наратології саме до есе як літературних творів, підтверджують нагальну потребу пошуку точнішого найменування й науково обґрунтованого позиціонування есеїстичного втілення автора в текстах. Результати логічного текстового аналізу засвідчують, що традиційна для епічного твору категорія “наратор” (В. Шмід, Ж. Женнет, Б. Корман, В. Тюпа) може бути застосована для письменницького есею з певним рівнем умовності: в есе відсутня ситуація власне розповіді, оповіді тощо, хіба що вона можлива тільки як ситуація оповіді, що переходить у міркування. Поняття “мислитель” теж може бути застосоване щодо есе частково: адже письменник не філософ, він митець, який на нових платформах відшукує інші можливості виконання завдань естетичного відтворення дійсності вербальними засобами. Тому для есе як дискурсивної практики авторка запропонувала поняття “екзогітатор” або “екзогінаратор” (лат. *excoGITatoris* — мислення, *cogitare* — розмірковувати, *narrator* — оповідач). Ідеться про оповідача, який саме в есе набуває ознак мислителя, розмірковувача або ж перетворюється на мислителя, оповідача. Він має багато спільного з біографічним автором, однак не його абсолютною копією, оскільки постає в різних обличчях та образах. Це оповідач, який трансформується в мислителя буквально на сторінках тексту, наочно, живо через переповідані певні історії чи без них. Власне оповідні фрагменти твору можуть слугувати поштовхом до міркувань, а можуть вплітатися в текстове полотно, зіткане з розмислів та висновків.

Сучасна українська есеїстика, що активно розвивається, презентована різними видами творів: ментативними, у яких події, що переповідаються, максимально зредуковано, їх практично немає, тексти є суцільним потоком роздумів, утілених у художню форму (Г. Пагутяк, К. Москалець, А. Бондар, Т. Прохасько), наративно-ментативними, у яких ідеться про описані наратором події, що поступово перетворюються на потік міркувань, тому в таких есе наратор (оповідач) перетворюється на екзогітатора (мислителя), а відповідно, доречно говорити про екзогінаратора як про авторське втілення в цих есе (Ю. Андрухович, С. Жадан, О. Забужко, Є. Кононенко, А. Любка, С. Процюк), власне наративними, у яких наратив дуже важливий, він навіть візуально займає багато місця, однак усе одно він підготовлює ментативну частину в есе, що є найціннішою для читача, адже переповідані сюжети й історії лише готують платформу для міркувань різного характеру, прикметні своєю парадоксальністю, незаангажованістю, різновекторністю. Це більшою мірою стосується есеїстики в масових виданнях, що потім може отримати друге життя в письменника у вигляді збірки (В. Жежера, С. Пиркало, М. Рябчук та ін.).

Простежмо функції й особливості прояву екзогінаратора в есеях *Тіні з'являються на світанку* та *Страх смерті* відомого сучасного письменника Степана Процюка, автора психоаналітичних романів, лауреата численних національних

літературних премій, автора повістей, збірників самобутніх есе: *Канатохідці*, *Аналіз крові*, *Тіні з'являються на світанку*, *Трикутник* тощо, популярних серед сучасної читацької аудиторії. Так, есе *Тіні з'являються на світанку*, що стало назвою однойменної збірки, не випадково її відкриває: розміщення його в “найсильнішій позиції” книги окреслює й основне поле розмислів у ній як цілому. Есе *Страх смерті* продовжує розвиток мотивів про смерть як зміну стану свідомості, розпочатий у попередніх есеїстичних збірках автора.

Отже, екzogінаратора в есеях С. Процюка *Тіні з'являються на світанку* і *Страх смерті* можна схарактеризувати як такого, який демонструє потік думок, власне процес міркування, доповнюючи його вряди-годи поодинокими історіями, що й переключають читацьку увагу, і тримають її одночасно. В есеях ідеться про неминучість смерті, страх перед цією приреченістю, окресленою багатоаспектно. Торкаючись таких непростих тем, оповідач / мислитель спокійно їх осмислює, усебічно узагальнює, спираючись на власний досвід та досвід інших видатних постатей минулого й сучасності. Зрештою, в есеях наголошується, що смерть — онтологічне й екзистенційне явище, міркування про неї дає змогу людині глибше, тонше пізнати власну сутність, оцінити сенс чинного існування, змінити щось у житті в конкретну мить у разі потреби. Обидва есе пов'язані не тільки спільністю мотивів, а й художнім утіленням автора в них: друге есе, розміщене в збірці, було написане раніше, ніж перше, адже в першому йдеться про страх смерті й навіть подано короткі міркування-доповнення й розмисли у зв'язку з його первісним оприлюдненням й отриманням першої читацької реакції на нього.

Сконцентрувавшись повністю на мотивах неминучості, розглянувши думки великих про смерть, автор есе через презентоване “я” зрештою вибудовує свій танатологічний код, прикметний парадоксальністю: „Трагедійність індивідуальних смертей може зіставитися лише з повнотою життів. Як магічний амулет чи просвітлену мудрість згадую фразу одного з античних стоїків: «Роздумуй про смерть, якщо хочеш навчитися жити». І в цій вічній школі — зі своїми відмінниками й невдахами — є істинний сенс, що освітлює наші тьмяні манівці” [Процюк 2011: 57–58].

Художні переходи від розповіді до рефлексії у творах С. Процюка переважно ледь проглядні, прозорі, розмиті. Спершу відбувається пошук точок самоідентифікування з тими сюжетами, що поетапно викладені („я повернувся до батьківської хати начебто таким, як до цієї події. Але водночас інакшим”). Якщо йдеться про сторонню людину, ідентифікування відбувається на рівні “свій – інший”, якщо йдеться про історії з власної біографії, то йдеться про дотичність колишніх і дотеперішніх цінностей письменника. Далі відбувається редукція зовнішньої подієвості, перетворення її на внутрішню подієвість шляхом знову ж таки самоідентифікування з тим, що по-своєму приймає внутрішнє “я” автора, відповідно відкинувши все зайве („після того випадку

я [...] довго вдивлявся у холодну велич нічного неба”). Наступний крок — рефлексивне перетворення реальності, спершу як чуттєве “овнутрішнення” подій, що вже вкарбовуються у свідомість як щось органічне („це була лише одна зі сторін ества малолітнього відшукувача смислів”). Його можуть доповнювати процеси представлення й активізування уяви („я почав уявляти велетенське коло, де танцюють і радіють всі без винятку люди”). Далі відчуття розчиняються, породжуючи міркування як поступове вибудовування концепції ідентичності — думок, мислеобразів, висновків, як вербалізація нового авторського знання, презентованого художніми засобами („Я вперше пережив тоді болісне почуття солідарності з людиною із минулої епохи, іншого віку і статі [...]. Якщо би такі стани почали провідувати мене частіше, то не впевнений, чи зараз я би писав цього есея [...])” [Процюк 2011: 20].

В аналізованих есе наративні вкраплення в ментатив про смерть більшою мірою автобіографічні: у тексті чимало відведено особистим одкровенням письменника, розповідям про його “відкриття” смерті, особисті осяяння в цих неминучих питаннях, що перед собою ставить кожна людина. Короткі сюжети про смерть близьких, переживання історій, розказаних іншими, переростають у філософські узагальнення про те, що „є лише життя, у якому нам потрібно так багато відчуті і зрозуміти, хоча би заради вічного поклику тремтливої зірки дитинства [...]” [Процюк 2011: 42].

У представлених мікронаративах (випадок у студентському житті, смерть брата Ігоря, відвідування могили матері тощо) оповідач є переважно дієгетичним: він і суб’єкт оповіді, адже мовить про себе, однак може бути й її об’єктом, коли йдеться про власну участь у переповіданих подіях (напр., історії про школу, навчання в університеті). Цілком очевидно, що спеціального акцентування на цих історіях не відбувається — це лише компонент висловлювань з розвинутою рецептивною інтенцією й креативною конструкцією, які не просто інформують про стани чи процеси буття й мислення, але передбачають — як наслідок комунікативної події — певну ментальну подію (змінення картини світу) у свідомості адресата. Ідеться про нарацію від першої особи однини, що зрідка може переходити в оповідь від третьої особи множини в ситуації узагальнення сказаного й осмисленого: „Я не намагаюся монополізувати істину, бо я сміявся б сам із себе. Ми лише можемо її шукати, відмовляючись від будь-яких форм сучасної гедоністичної релігії” [Процюк 2011: 49].

Основна ж частина творів — ментативна, що повністю спирається на рефлексивну свідомість суб’єкта мовлення. Він постійно перетворюється із суб’єкта дієгезису на суб’єкта думки й, навпаки, презентується оповідачем, обсерватором і мислителем-філософом. Процес, пов’язаний з відображенням характеру його рефлексії, передає позицію й безпосереднього оповідача подій, і того, хто спостерігає за цими подіями ззовні. Саме тому він і починає набувати рис мислителя (екзогітатора), адже моделює філософсько-художню

танатологічну концепцію у творах *Страх смерті* й *Тіні з 'являються на світанку* шляхом вилучення зі свідомості подій, фактів, роздумів, що й породжують розгорнуті рефлексії. У модусі ментативної оповіді постає не просто внутрішній світ, стихія переживань, почуттів оповідача. Тут важлива сама ментальна подія осягнення проминальності часу, крихкості людського буття, що стає можливою через розказані міні-історії чи без них. Цікаві самі переходи, перетікання станів есеїстичного “я” у творі: наратор (оповідач) перетворюється на екзогітатора (мислителя) й описані кризові обставини сприймає як можливість саморозвитку. Переходи на рівні тексту від наратора до екзогітатора виявляються в мовних конструкціях (порівн.: „тоді, до речі, я не зовсім це розумів”; „можливо, я дещо ідеалізую цього бухгалтера і його форму маніакальності”; „Далі нічого не тямлю. Через кілька днів до мене прийшло перше усвідомлення тліну і жаху”). У таких переходах частими є антиномії ‘там — тут’, ‘тоді — тепер’ тощо. Переходи від екзогітатора до наратора в текстах репрезентовано такими мовними конструкціями: „а в житті насправду не легко відшукувати сенс”, „у будь-якому разі мене довгі роки не покидало відчуття якогось дивного заціпеніння”, „я чудово усвідомлюю свої скромні читацькі можливості в контексті цієї проблеми”. Часто перехід — це заперечення, спростування позиції, висловленої перед цим. Цілком очевидно, що переходи укладаються в таку схему: **“оповідь — тлумачення / коментування — рефлексія”** чи **“міркування — вичленювання ключових понять — тлумачення — оповідь на підставі наведених вище позицій”**. Такі переходи формування думки й образності можуть повторюватися по всьому тексту неодноразово. Постає питання: тож в есе йдеться про наратора чи екзогітатора, якщо ці інстанції постійно чергуються з різним ступенем інтенсивності? У цій ситуації, як видається, логічно розмірковувати про вияв **екзогінаратора**, оскільки він здатен якнайточніше передати ці переходи. Винесення в препозицію елемента **“екзогі”** в номінації *екзогінаратор* указує на пріоритетність носія свідомості в есе.

Отже, у проєкції на есе доцільно говорити про екзогінаратора як спеціальну категорію в наратології в есеїстичному тексті, адже в ній поєднано ознаки оповідача й мислителя одночасно, бо процес міркування й процес оповіді стають єдиним непочленованим цілим, як це засвідчив аналіз текстів С. Процюка. Елементи нарації й процесу творення ментативів невіддільні один від одного. Саме вони й породжують специфічні есеми на кшталт того, що “старість — це трагі-пародія дитинства”, “стихийний «епікуреїзм» є нічим іншим, ніж безперервною втечею від вивертів власної свідомості”, а “щастя — не назовні, а всередині”. Як показав аналіз творів, екзогінаратор наділений рисами автобіографічності: життєпис письменника переважно й стає тим матеріалом, що укладає ментатив тексту, який повністю спирається на рефлексивну свідомість суб’єкта мовлення. Звісно, це може постати предметом подальших наукових досліджень.

Список використаної літератури

- Дейк ван Т., *Язык. Познание. Коммуникация*, Москва: Прогресс, 1989.
- Зацепин К., *Эссе как коммуникативная форма: проблемы чтения (на материале современной эссеистики)*, автореф. ... канд. филол. наук, Самара 2006.
- Кузнецов И., Максимова Н., *Текст в становлении: оппозиция „нарратив-ментатив”*, „Критика и семиотика”, 2007, № 11, с. 54–67.
- Максимова Н., *Понимание в диалоге: текстовые модели ментатива*, Новосибирск: НИПКиПРО, 2012, [в:] Электронный ресурс: https://www.metod-kopilka.ru/tekstovaya_kultura_modeli_rassuzhdeniya_v_russkom_tekste_monografiya-26564.htm (01.03.2019).
- Маслаков А., *Носитель высказывания в поэтических эссе О. Э. Мандельштама и М. И. Цветаевой*, „Известия вузов. Северо-Кавказский регион. Общественные науки”, 2010, № 6, с. 120–123.
- Мацевко-Бекерська Л., *Типологія наратора: комунікативні аспекти художнього дискурсу*, „Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство)”, 2011, № 8, [в:] Електронний ресурс: <http://litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2013/11/31.4.8.pdf> (01.03.2019).
- Прохоров Г., *Поэтика художественно-публицистического единства (на материале литературы периода классического посттрадиционализма)*, автореф. ... д-ра филол. наук, Москва 2013.
- Процюк С., *Тіні з'являються на світанку*, Луцьк: Твердиня, 2011.
- Тюпа В., *О границах нарратологии*, „Проблемы нарратологии и опыт формализма / структурализма”, Санкт-Петербург 2008, [в:] Электронный ресурс: http://papusha.at.ua/tiupa-o_granicaх_narratologii.doc (02.03.2019).
- Шевченко Т., *Есе як дискурсивна практика: до постановки проблеми*, [в:] *Срібний вік: діалог культур*, зб. наук. ст. за матер. IV Міжнар. наук. конф., присв. пам'яті проф. С. П. Льйова, Одеса 2018, с. 290–303.
- Шевченко Т., *Удовольствие от чтения эссе или о причинах востребования жанра*, [в:] *Czas wolny, rozrywka, używku w najnowszej literaturze rosyjskiej*, pod redakcją L. Kality, Gdańsk: Wyd-wo Un-tu Gdańskiego, 2018, с. 147–163.
- Шмид В., *Нарратология*, Москва: Языки славянской культуры, 2003.
- Baroni R., Françoise R., *Narrative Sequence in Contemporary Narratology*, Columbus: The Ohio State University Press, 2016.
- Genette G., *Figures of Literary Discourse*, New York 1982.
- Nycz R., *Literatura nowoczesna: cztery dyskursy (tezy)*, „Teksty Drugie”, 2002, no 4.
- Prince G., *Narratology: The Form and Function of Narrative*, Berlin 1982.
- Todorov Tz., *Grammaire du Décaméron*, Paris: Mouton, 1969.
- Wolf W., *Das Problem der Narrativität in Literatur, bildender Kunst und Musik: Ein Beitrag zu einer intermedialen Erzähltheorie*, Erzähltheorie transgenerisch, intermedial, interdisziplinär, hrsg. V. Nunning, A. Nunning, Trier 2002.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Dejk van T., *Yazyk. Poznanie. Kommunykaciya [Language. Cognition. Communication]*, Moskva: Progress, 1989.
- Zacepin K., *E'sse kak kommunikativnaya forma: problemy chteniya (na materyale sovremennoj e'sseystiki) [Essay as a Communicative Form: Problems of Reading (Based on Modern Essays)]*, avtoref. ... kand. filol. nauk, Samara 2006.
- Kuznecov Y., Maksimova N., *Tekst v stanovlenii: oppozitsiya „narrativ-mentativ» [Text in Its Foundation: Opposition „Narrative-Mentative”]*, „Kritika i semiotika”, № 11, 2007, s. 54–67.
- Maksimova N., *Ponimanie v dialoge: tekstovye modeli mentativa, [Understanding the Dialogue: Textual Models of Mentative]*, Novosibirsk 2012, [v:] Elektronnyj resurs: https://www.metod-kopilka.ru/tekstovaya_kultura_modeli_rassuzhdeniya_v_russkom_tekste_m_onografiya-26564.htm (01.03.2019).
- Maslakov A., *Nositel' vyskazyvaniya v poe'ticheskix esse O. E. Mandelshtama i M. Y. Cvetaevoj [Statement Carrier in Poetic Essays of O. E. Mandelshtam and M.Y. Tsvetaeva]*, „Izvestiya vuzov. Severo-Kavkazskij region. Obshchestvennye nauki”, 2010, № 6, s. 120–123.
- Matsevko-Bekerska L., *Typolohiia naratora: komunikatyvni aspekty khudozhnogo dyskursu [Narrator Typology: Communicational Aspects of Artistic Discourse]*, „Naukovyi visnyk Mykolaiivskoho natsionalnogo universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Filolohichni nauky (literaturoznavstvo)”, № 8, 2011, [v:] Elektronnyi resurs: <http://litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2013/11/31.4.8.pdf> (01.03.2019).
- Proxorov G., *Poe'tika xudozhestvenno-publicisticheskogo edinstva (na materiale literatury perioda klassicheskogo posttraditsionalizma) [Poetics of Artistic and Publicist Unity (Based on Classic Post-Traditionalism Period in Literature)]*, avtoref. ... d-ra filol. nauk, Moskva 2013.
- Protsiuk S., *Tini zivliaiutsia na svitanku [Shadows Appear at Dawn]*, Lutsk: Tverdynia, 2011.
- Tyupa V., *O granicax narratologii [On Limits of Narratology]*, „Problemy narratologii i opyt formalizma / strukturalizma”, Sankt-Peterburg 2008, [v:] Elektronnyj resurs: http://papusha.at.ua/tiupa-o_granicax_narratologii.doc (02.03.2019).
- Shevchenko T., *Ese yak dyskursyvna praktyka: do postanovky problem [Essay as a Discursive Practice: to the Problem Statement]*, *Sribnyi vik: dialoh kultur*, zb. nauk. st. za mater. IV Mizhnar. nauk. konf., prysv. pamiaty prof. S. P. Iliova, Odesa 2018, s. 290–303.
- Shevchenko T., *Udovol'stvyie ot chteniya e'sse ili o prichinax vostrebuvaniya zhanra [Pleasure from Reading Essays or on the Reasons Why this Genre is So Relevant]*, *Czas wolny, rozrywka, uzywky w najnowszej literaturze rosyjskiej*, pod redakcją L. Kality, Gdańsk: Wydwo Un-tu Gdańskiego, 2018, s. 147–163.
- Shmyd V., *Narratologiya [Narratology]*, Moskva: Yazyki slavyanskoy kul'tury, 2003.
- Baroni R., Françoise R., *Narrative Sequence in Contemporary Narratology*, Columbus: The Ohio State University Press, 2016.
- Genette G., *Figures of Literary Discourse*, New York 1982.
- Nycz R., *Literatura nowoczesna: cztery dyskursy (tezy)*, *Teksty Drugie*, 2002, 4.
- Prince G., *Narratology: The Form and Function of Narrative*, Berlin 1982.

Todorov Tzv., *Grammaire du Décaméron*, Paris: Mouton, 1969.

Wolf W., *Das Problem der Narrativität in Literatur, bildender Kunst und Musik: Ein Beitrag zu einer intermedialen Erzähltheorie*, Erzähltheorie transgenerisch, intermedial, interdisziplinär, hrsg. V. Nunning, A. Nunning, Trier 2002.

ВІРШОВАНІ ПРИСВЯТИ ЯК РІЗНОВИД УКРАЇНСЬКОЇ ПАНЕГІРИЧНОЇ ПОЕЗІЇ ДОБИ БАРОКО

СВІТЛАНА ЖУРАВЛЬОВА

Бердянський державний педагогічний університет, Бердянськ — Україна
zhuravlyova@ukr.net; ORCID: 0000-0001-8089-1867

WIERSZOWANE DEDYKACJE JAKO ODMIANA UKRAIŃSKIEJ POEZJI PANEGIRYCZNEJ OKRESU BAROKU

SWIŁŁANA ŹURAWŁOWA

Berdiański Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny, Berdiańsk — Ukraina

STRESZCZENIE. Barokowe wierszowane dedykacje, których najwcześniejszymi przykładami są wiersze Herasyma Smotryckiego wysławiające księcia Konstantego z Biblii Ostrogskiej, były popularne w XVII i XVIII wieku. Świadczą o tym m.in. utwory Hawryła Dorofijewicza, Pamwy Beryndy, Łazarza Baranowicza, Jana Armaszenki, Jana Maksymowicza i innych twórców barokowych. Wspomniane wiersze, które umieszczane były na początku ksiąg, nie tylko pełniły funkcję swoistego wprowadzenia, lecz także wysławiały darczyńców oraz magnaterię. Właśnie tym patronom utwory były poświęcone, a sponsorowane przez nich księgi darowane. Istotny jest fakt, że dedykacje panegiryczne często miały podłoże polityczne i odzwierciedlały tendencje ideologiczne sztuki ukraińskiej. Obecnie barokowe wierszowane dedykacje pozostają w literaturoznawstwie ukraińskim poza kontekstem poezji panegirycznej. Jednocześnie wykorzystanie podniosłej topiki oraz sformułowań wysławiających pozwala określić wierszowane dedykacje jako odmianę ukraińskiej poezji panegirycznej okresu baroku.

Słowa kluczowe: wierszowane dedykacje, panegiryk, barok, poezja

VERSE DEDICATIONS AS A KIND OF UKRAINIAN PANEGYRIC POETRY OF THE BAROQUE ERA

SVITLANA ZHURAVLIOVA

Berdiansk state pedagogical university, Berdiansk — Ukraine

ABSTRACT. Baroque verse dedications, the earliest examples of which are Herasym Smotrytskyi's poems in honor of Prince Constantine in the Ostrih Bible, remained popular during the 17th and 18th centuries. This is evidenced, in particular, by Havryil Dorofiiievych's, Pamvo Berynda's, Lazar Baranovych's, Ioan Armashenko's, Ioan Maksymovych's texts etc. These poems were placed at the beginning of books to glorify patrons or rulers who donated money to have the books published. In addition, panegyric dedications often had a political background and reflected the ideological vector of the Ukrainian art. Today in the Ukrainian literary criticism Baroque verse dedications largely remain outside the context of panegyric poetry. However, the use of the majestic topic and glorifying formulas makes it possible to classify these dedications as a kind of Ukrainian baroque panegyric poetry.

Key words: verse dedication, panegyric, baroque, poetry

Українська барокова поезія — складна система жанрів, у якій вирізняються тематичні корпуси текстів, напр.: метафізичні, історичні, дескриптивні, агіографічні, панегіричні вірші тощо. Джованна Броджі Беркофф, спираючись на *Каталог стародруків* Якіма Запаса та Ярослава Ісаєвича, слушно робить висновок, що „панегіричні жанри в українських виданнях домінували” [Броджі Беркофф 2012: 21]. Віршові панегірики писали відповідно до настанов поетик і риторик, утім їхній зміст цілковито залежав від суспільно-політичних реалій тогочасної України. Якщо адресатами панегіриків, написаних за часів раннього та зрілого Бароко, були українські церковні ієрархи та гетьмани чи їхнє оточення, то пізньобарокові тексти присвячені переважно московським можновладцям.

В українському літературознавстві традиційно до панегіриків належать ті твори, що були визнані такими ще дослідниками к. XIX ст. і потрапили до радянських підручників та хрестоматій (звісно, ті, що витримали цензуру). Інший поширений спосіб визнання тексту як панегірик — це вказування жанру в назві твору, напр., „panegirikos”, „ευχαριστηριον”, „epinikion”, „epicedion” тощо. Однак у літературознавчих розвідках майже не згадують віршованих присвят-панегіриків, поширених в українських виданнях доби Бароко¹. Виняток становлять хіба що віршовані присвяти-передмови Гера-

¹ В українській літературі віршовані присвяти меценатам набувають популярності ще за доби Ренесансу. Напр., на початку астрологічної праці *Iudicium prenosticon Anni MCCCLXXXIII...* (Рим 1483) Юрій Дрогобич (Котермак) подає віршовану присвяту папі Сік-

сима Смотрицького до острозького видання Біблії 1580–1581 рр., що визнані медієвістами взірцями ранньобарокової панегіричної творчості й уже стали “хрестоматійними” текстами.

На сьогодні відсутні спеціальні розвідки, мета яких — аналізування віршованих присвят як панегіричних текстів. Літературознавці приділяють увагу переважно творам Г. Смотрицького як найбільш раннім бароковим панегірикам. Вірші-присвяти на честь меценатів О. Курганова зараховує до молитовної лірики [Курганова 2016: 93], хоч ці тексти мають чітко окреслені панегіричні ознаки. Побіжно згадують українські віршовані присвяти й російські дослідники Л. Сазонова [Сазонова 1981: 181–182] та В. Гребенюк [Русская старопечатная... 1979: 6]. За спостереженням Л. Сазонової, „передмови, післямови та присвяти становлять обов’язкову ознаку українських видань, починаючи зі Львівського *Апостола* (1574) Івана Федорова, аж до поч. XVIII ст., коли українське книгодрукарство потрапило під нагляд Синоду [...]” [Сазонова 1981: 131] (переклад автор. — С. Ж.). Причина цього, на думку дослідниці, полягає в тому, що „залежність українського книговидання від волі певних осіб, які давали санкції й матеріальні засоби для його розвитку, викликала розквіт теми меценатства й вплинула на надзвичайне поширення ще одного різновиду передмови — присвятного” [Сазонова 1981: 176] (переклад автор. — С. Ж.). Оскільки в українському письменстві доби Бароко чільне місце відводилося поезії, то логічно є й поява віршованих присвят, що слугують “прикнижковим реквізитом” й виконують “структуротвірну роль” [Курганова 2016: 90], тому що вже на початку книги акцентують увагу на її тематиці. Їх подають переважно на початку книги, одразу після геральдичного вірша, й одночасно вони слугують передмовами. Хоча в українських барокових поетиках серед низки найменувань на позначення панегіричних творів не згадується “віршована присвята” (“афієросис”²), такі тексти, побудовані за всіма законами панегіричного жанру, наявні в багатьох українських виданнях тих часів.

Значна кількість українських віршованих присвят, написаних за доби Бароко, спонукає згадати тут лише деякі тексти: *Зри сія знаменія княжате славного...* та *Всякого чина православый читателю...* Герасима Смотрицького з острозької Біблії (Острог 1580–1581) [Українська поезія... 1978: 61–65]; *До велможного пана, его милости пана Александра Балабана, старосты вгнницкого і прочая* Гавриїла Дорофієвича з книги *Иже в святых отца нашего Иоанна Златоустаго архієпископа Константинополя книга о священствѣ...* (Львів 1614) [Українська поезія... 1978: 190]; *До превелебного въ Христѣ его святителскоє милости кир Іереміи Тисаровского, епископа лвовского и прочая,*

сту IV (детальніше див.: М. С. Трофимук, *Латиномовна література України XV–XIX ст.: жанри, мотиви, ідеї*, Львів 2014).

²Грецький термін подає Л. Сазонова в праці *Литературная культура России. Раннее Новое время*, Москва 2006.

пана моего милостивого Памви Беринди з книги *На Рождество Господа Бога и спаса нашего Исус Христа вѣришь для утѣхи православным христіаном* (Львів 1616) [Українська поезія... 1978: 194]; *На его царского пресвѣтлаго величества мирное знаменіе* Іоана Армашенка з книги *Мир з Богом челоуѣку о. Інокентія Гізеля* (Київ 1669) [Українська поезія... 1992: 230–232]; *Его царского пресвѣтлаго величества російскому роду* Іоана Армашенка з книги *Синопис* (Київ 1680) [Українська поезія... 1992: 232]; *На его царского пресвѣтлого величества знаменіе* Іоана Армашенка з книги *Минея Общяя* (Київ 1680) [Українська поезія... 1992: 232–234]; *На его пресвѣтлаго царского величества знаменіе...* Лазаря Барановича з його книги *Меч духовный* (Київ 1666) [Українська поезія... 1992: 216–217]; *Do najasnieyszego carewicza Theodora Alexiewicza* Лазаря Барановича з його книги *Apollo chrześciański opiewa żywoty świętych*, або ж *Żywoty świętych...* (Київ 1670) [Baranowicz 1670: 3 нн. – 4 нн.]; *Do najasniejszego hospodara carewicza i wielkiego ksiąsęcia Jana Aleksiewicza wszystkiej, Wielkiej, Malej i Bialej Rusi* Лазаря Барановича з його книги *Lutnia Apollinowa, kośdej sprawie gotowa...* (Київ 1671) [Baranowicz 2004: 97–98]; *На его царского пресвѣтлаго величества знаменіе...* Лазаря Барановича з його книги *Трубы словес проповѣдных...* (Київ 1674) [Українська поезія... 1992: 220–221]; *Божію милостію славному царевичу Алексью, великому князю, Петровичу* Іоана Максимовича з його поетичної антології *Алфавит собранный, ривмами сложенный...* (Чернігів 1705) [Максимович 1705: 6 нн. зв. – 8 нн. зв.].

Саме названі поетичні тексти й слугуватимуть матеріалом цього дослідження. Твори навмисно обрані з різних часових проміжків, оскільки вони ілюструють кардинальні зміни, що відбулися в суспільно-політичному житті України й у середовищі української мистецької еліти.

Українські віршовані передмови часів раннього й пізнього бароко мають класичну композицію панегіриків:

- 1) уславлення Бога як одвічного Царя всієї землі;
- 2) розлога хвалебна характеристика адресата та його діянь;
- 3) молитовне звернення до Господа й святих із проханням допомогти уславленій особі.

Наявний тут і поширений ще із часів Середньовіччя та актуалізований бароковими митцями топос самоприниження автора: *Больше о сем недоумѣю, ниже дрѣзаю писати, / Ини бо о сем множає могут и лучше сказати* [Українська поезія... 1978: 65]; *А иж я, нендзный, злота и сребра нѣ маю, / О то, чим могу, тым ты, пане мой, витаю* [Українська поезія... 1978: 194]; *Najasniejszego i Najwyższego Tronu / Najniższy sługa i bogomodlca ustawiczny...* [Baranowicz 2004: 98]; *Sługa náyniższy czołem biący / Rythmy żywotow tę przypoŹący...* [Baranowicz 1670: 4 нн.].

Новим елементом панегіричної композиції стає прохання прийняти книгу як жертвний подарунок (*Прійми ж юж ово, як сын церковный побожный, / упоминок тот, Пане мой [...]*) [Українська поезія... 1978: 190]; *Żywoty*

Świętych Tobie ofiaruję / O Teodorze... [Baranowicz 1670: 3 нн.] або ж подяка за надані кошти для її видання (*И до друку коштом его была подана, / И в пожиток межи духовные роздана* [Українська поезія... 1978: 190]).

Уславлення ж адресата (патрона, мецената, самодержця) доволі різняться в цих різночасових текстах. Українські ранньобарокові поети всю похвалу вибудовують довкола книговидавничої діяльності адресата панегірика, усіяло підкреслюючи вагомість його дій для поширення Слова Божого та укріплення православної церкви: *Яко встѣм по чину представил еси Божественное Писаніє / Истиннаго Бога и правді Его в похвалу и познаніє, / Да всяк читаяй благолюбно благодарить создателя / И да не забывает достойна мзды свєя дѣлателя...* [Українська поезія... 1978: 62]; *Владимер бо свій народ крещенієм просвѣтил, / Константин же благоразумія писанієм освѣтил* [Українська поезія... 1978: 64]; *Як они на такіє рєчи кошт дають / И розные книги з друкув на свѣт выдаютъ... / Выданням книг Церкви Божой помагаючи...* [Українська поезія... 1978: 190].

Віршовані присвяти на честь царів та царевичів авторства Лазаря Барановича, Іоана Армашенка та Іоана Максимовича майже не торкаються теми книговидання, однак у дусі монументалізму звеличують представників монаршого роду як просвітників держави (*Пресвѣтльий царскій дом ваш просвѣщаєт [...]* [Українська поезія... 1992: 216]), володарів багатьох земель й оборонців віри (*Поработи языки и царствія многа / Яже невѣроваша в истиннаго Бога* [Максимович 1705: 7 нн. зв.]), поборників ворогів земних і духовних: *Благочестієм вѣры, силою державы, / Врагов души и тѣла побѣждаєт главы* [Українська поезія... 1992: 232]; *Камень, вѣри Христовой крѣпкий защититель, / Петр Алексѣевич встѣх врагов побѣдитель. / Скудеянича Магмета царство все сокрушаєт, / Егда свою каменну силу нань порушаєт. / Нынѣ ограду Шведска Лева искореняєт...* [Максимович 1705: 8 нн.]. Для характеристики московських монархів традиційно застосовано схему, за якою українські поети уславлювали Івана Мазепу. Порушується й тема османської загрози. У цьому контексті Джованна Броджі Беркофф робить висновки щодо причин написання Л. Барановичем двох поетичних книг польською мовою: „[...] прагнучи поширити книжку при дворі царя, шанувальника польської поезії та кантів, автор, імовірно, мав на меті пропагування свого утопійного плану спільного, римо-католицького й московського, хрестового походу проти османів” [Броджі Беркофф 2012: 31]. Отже, використовуються вже звичні для тодішнього письменства Московської держави „словесні формули, у яких засвідчується територіальна могутність царя” [Елеонская 1981: 74] (переклад автор. — С. Ж.). Іоан Максимович навіть розширює у своєму побажанні межі територіальної експансії Петра I: *Пособствующа ему врагов истребити, / Африку, Америку, Азію случити / С Європою, да будет єдина держава, / Царя ПЕТРА Каменя и єдина слава* [Максимович 1705: 8 нн.]. В. Гребен-

нюк визначає ці рядки як “нездійсненні претензії-побаження” та “панегіричну гіперболу”, аргументуючи тим, що цар Петро I ніколи не ставив перед собою такої мети [Русская старопечатная... 1979: 56]. Однак такі побажання цілком уписуються в поширену схему петрівської доби: „змалювати образ могутнього господаря, володаря багатьох земель, підкреслити його міжнародну славу” [Елеонская 1981: 75] (переклад автор. — С. Ж.), тобто представити царя хай і не всього світу, але переважної його частини. Про це свідчить використання Іоаном Максимовичем поширеної формули, що презентує постать царя як *Самодержца Россії, многих земель дѣдича* [Максимович 1705: 7 нн]. Власне, Іоан Максимович запозичує сталі формули, поширені в московських виданнях ще від сер. XVII ст. задля того, щоб „показати великим планом Олексія Михайловича (чи будь-якого іншого представника династії Романових), владного над багатьма землями” [Елеонская 1981: 77] (переклад автор. — С. Ж.). Зауважмо, що Лазар Баранович та Іоан Армашенко ще не використовували такі формули-гіперболи, обмежуючись титулуванням “цар россов”.

Українські поети другої пол. XVII – поч. XVIII ст. звертаються до цілком вигаданої, але згодом усталеної серед царських панегіристів схеми відтворення монаршого родоводу. Вони проголошують московських самодержців нащадками рівноапостольного князя Володимира, кровними або духовними, й у такий спосіб апологетизують святість царського роду Романових: *Корень Владимир, свят, от его рода / Свята ест, царю, вся ваша порода* [Українська поезія... 1992: 217]; *Вес бо ваш царській корень Богом ест любимый, / От свята ВЛАДИМЕРА до нынѣ хранимый* [Максимович 1705: 7 нн. зв.]. Іоан Максимович ще й подає хвалебну хронологію досягнень попередників Петра I: *Князь ѠЕОДОР НИКИТИЧ благородовитій / Славою і честію згъло знаменитій... / Великій государ цар, велій князь МИХАИЛ / ѠЕОДОРОВИЧ, Шведску Лву уста заградил* [Максимович 1705: 7 нн. зв.] тощо.

Митці звертаються й до державницьких образів-символів Орла й орлиних крил, що розглядалися як невіддільний атрибут „усіх жанрів панегіричної літератури Петрівської доби” [Сазонова 2006: 395]: *От сего орла орлы ся раждают, / Во вѣнцах царских, царми бо бывають* [Українська поезія... 1992: 217]; *Под кровом Орлих Крыл знамени царска / Не повредит нас Луна бѣсурманска* [Українська поезія... 1992: 232]; *Orzeł Moskiewski Pioro mi vronil...* [Baranowicz 1670: 3 нн.]).

Не позбавлені уваги й образи місяця, сонця та інших небесних тіл, покликані увиразнити велич царського роду (*Ты-сь сонце, жена тебѣ луна дана, / А в звѣздах, в сынах, плодность обѣцана / Царству [...]* [Українська поезія... 1992: 221]). Досить поширеним у тогочасній бароковій поезії був прийом етимологічної гри з іменами, зокрема християнськими³, завдяки якому під-

³ Детальніше про це: Журавльова С. С., “Петром же быть на той петръ цѣло”: про один із прикладів етимологічної гри з іменем в українській бароковій поезії, [в:] *Українська література від давнини до сучасності: парадигми, напрямки, проблеми*, Матер. міжвиш. наук. читань (10 жовтня 2017 р.), Запоріжжя 2017, с. 68–70.

кресливали богообраність московських царів. Напр., царевича Олексія поети порівнюють зі святим-тезкою — Олексієм, чоловіком Божим [Українська поезія... 1992: 216–217, 230–232]. Імена Петро, Іоан, Феодор використовують для творення символічних алегорій (*Jan łaskę znaczu, masz łaskę u Boga, /Z carskiego domu Tobie w niebo droga* [Baranowicz 2004: 97]; *Феодор, Божій Дар, нынѣ царствуєт [...]* [Українська поезія... 1992: 232]; *Кто ж постойт от Петра Каменя толика* [Максимович 1705: 8 нн.]).

Аналіз віршованих присвят авторства Лазаря Барановича, Іоана Армашенка й Іоана Максимовича демонструє зміни політичного вектора в українському суспільстві, засвідчує, що ці твори доцільно розглядати в контексті панегіричної літератури часів Петра I, яка „слугувала державі, усебічно підтримувалася, оплачувалася й розповсюджувалася за його кошти” [Русская старопечатная... 1979: 12]. Книги, у яких уміщували віршовані присвяти царям, справді дарувалися московським можновладцям. Напр., С. Маслов віднайшов свідчення, що Іоан Армашенко подарував московському цареві обидві польськокомвні книги Лазаря Барановича 1672 р. [Маслов 1925: 12]. Натомість ранньобарокові віршовані присвяти-панегирики висвітлюють специфіку книговидання часів Речі Посполитої й засвідчують, до речі, залежність українських митців від українських меценатів, а не польської шляхти.

Отже, віршовані присвяти в українських барокових виданнях містять величальні топоси, схеми й формули, мають композицію, властиву хвалебним творам. Усе це дає змогу кваліфікувати розглядувані тексти як панегіричну поезію. Отримані результати аналізу спонукають до перегляду усталеної в українському літературознавстві жанрово-тематичної класифікації панегириків. Зокрема, заслуговують на увагу геральдичні вірші, у яких поети описують насамперед не герб, а уславлюють його власника через детальну інтерпретацію елементів герба, або ж низка епітафій, де домінує панегіричний зміст.

Список використаної літератури

- Броджі Беркофф Дж., *Чи існує канон українського літературного бароко?*, [в:] „Український гуманітарний огляд”, 2012, вип. 16–17, с. 9–54.
- Елеонская А. С., *Русские старопечатные предисловия и послесловия второй половины XVI – первой половины XVII в. (патриотические и панегирические темы)*, [в:] *Русская старопечатная литература (XVI – первая четверть XVIII в.). Тематика и стилистика предисловий и послесловий*, под ред. А. С. Демина, Москва: Наука, 1981, с. 71–99.

- Курганова О. Ю., *Поетична молитва як “текст у тексті” в українських кириличних виданнях доби Бароко*, [в:] „Рукописна та книжкова спадщина України”, 2016, вип. 20, с. 90–101.
- Максимович Іоанн, *Алфавит собраний, рифмами сложенный...*, Чернігів: Друкарня Свято-Троїцького монастиря, 1705.
- Маслов С., *Етюди з історії стародруків, I–VIII*, Київ: ДВУ, 1925 (Відбиток з „Трудів Українського наукового інституту книгознавства”, т. I).
- Русская старопечатная литература (XVI – первая четверть XVIII в.). Панегирическая литература петровского времени*, изд. подг. В. П. Гребенюк, под ред. О. А. Державиной, Москва: Наука, 1979.
- Сазонова Л. И., *Украинские старопечатные предисловия конца XVI – первой половины XVII в. (борьба за национальное единство)*, [в:] *Русская старопечатная литература (XVI – первая четверть XVIII в.). Тематика и стилистика предисловий и послесловий*, под ред. А. С. Демина, Москва: Наука 1981, с.129–152; 156–187.
- Сазонова Л. И., *Литературная культура России. Раннее Новое время*, Москва: Языки славянских культур, 2006.
- Українська поезія: кінець XVI – початок XVII ст.*, упор. В. П. Колосова, В. І. Кречотень, Київ: Наукова думка, 1978.
- Українська поезія: середина XVII ст.*, упор. В. І. Кречотень, М. М. Сулима, Київ: Наукова думка, 1992.
- Baranowicz Ł., *Apollo chrześcijański opiewa żywoty świętych...*, Kijów: Z Typographicy Kijowo-Pieczarskiey, 1670.
- Baranowicz Ł., *Lutnia Apollinowa, kożdey sprawie gotowa...*, Kijów: Z Typographicy Kijowo-Pieczarskiey, 1671, [w:] „Terminus”, 2004, № 2, s. 95–149.

Spysok vykorystanoi literatury (References)

- Brodzhi Berkoff Dzh., *Chy isnuie kanon ukrainskoho literaturnoho baroko? [Is There a Canon of Ukrainian Baroque Literature?]*, [v:] „Ukrainskyi humanitarnyi ohliad”, 2012, vyp. 16–17, s. 9–54.
- Eleonskaya A. S., *Russkie staropechatnye predisloviya i poslesloviya vtoroj poloviny XVI – pervoj poloviny XVII v. (patrioticheskie i panegiricheskie temy) [Russian Old-time Printed Prefaces and Afterwords of the Second Half of the XVIth – the First Half of the XVIIth Century. (Patriotic and Panegyric Themes)]*, [v:] *Russkaya staropechatnaya literatura (XVI – pervaya chetvert' XVIII v.). Tematika i stilistika predislovij i posleslovij*, pod red. A. S. Dyomina, Moskva: Nauka, 1981, s. 71–99.
- Максимович Іоанн, *Алфавит собраний, рифмами сложеный...* [The Alphabet Gathered and Arranged with the Rhyme...], Chernihiv: Drukarnia Sviato-Troitskoho monastyria, 1705.
- Kurhanova O. Yu., *Poetychna molytva yak “tekst u teksti” v ukrainskykh kyrylychnykh vydanniakh doby Baroko [Poetic Prayer as a “Text in Text” in Ukrainian Cyrillic Editions*

- of the Baroque Age], [v:] „Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy”, 2016, vyp. 20, s. 90–101.
- Maslov S., *Etiudy z istorii starodrukiv, I–VIII [Studies on the History of the Early Printed Books, I–VIII]*, Kyiv: DVU, 1925 (Vidbytok z „Trudiv Ukrainskoho naukovooho instytutu knyhoznavstva”, t. I).
- Russkaya staropechatnaya literatura (XVI – pervaya chetvert` XVIII v.). Panegiricheskaya literatura petrovskogo vremeni [Russian Old-Time Printed Literature (XVIth–First Quarter of the XVIIIth Century). Peter’s Time Panegyric Literature]*, izd. podg. V. P. Grebenyuk, pod red. O. A. Derzhavinoj, Moskva: Nauka, 1979.
- Sazonova L. I., *Ukrainskie staropechatnye predisloviya konca XVI – pervoj poloviny XVII v. (bor`ba za nacional`noe edinstvo) [Ukrainian Old-time Printed Prefaces of the End of the XVIth – the First Half of the XVIIth Century. (Struggle for National Unity)]*, [v:] *Russkaya staropechatnaya literatura (XVI–pervaya chetvert` XVIII v.). Tematika i stilistika predislovij i posleslovij*, pod red. A. S. Dyomina, Moskva: Nauka, 1981, s. 129–152; 156–187.
- Sazonova L. I., *Literaturnaya kul`tura Rossii. Rannee Novoe vremiya [Russian Literary Culture. Early New Time]*, Moskva: Yazyki slaviyanskikh kul`tur, 2006.
- Ukrainska poeziia: kinets XVI – pochatok XVII st. [Ukrainian Poetry: the End of the XVIth – the Beginning of the XVIIth Century]*, upor. V. P. Kolosova, V. I. Krekoten, Kyiv: Naukova dumka, 1978.
- Ukrainska poeziia: seredyna XVII st. [Ukrainian Poetry: the Middle of the XVII th Century]*, upor. V. I. Krekoten, M. M. Sulyma, Kyiv: Naukova dumka, 1992.
- Baranowicz Ł., *Apollo chrześcijański opiewa żywoty świętych... [The Christian Apollo is Singing the Lives of the Saints]*, Kijów: Z Typographiey Kijowo-Pieczarskiey, 1670.
- Baranowicz Ł., *Lutnia Apollinowa, kożdey sprawie gotowa... [The Apollon’s Lute is Ready for Any Cause]*, Kijów: Z Typographiey Kijowo-Pieczarskiey, 1671, [w:] „Terminus”, 2004, № 2, s. 95–149.

ЗМІСТ

До читачів часопису „Studia Ukrainica Posnaniensia” (науковий редактор Тетяна Космеда)....5

МОВОЗНАВСТВО

Уляна Холодова

Становлення й розвиток української мови на території Галичини в другій пол. XIX ст. 9

Ніна Данилюк, Тетяна Масицька

Навчально-методична база для вивчення української мови як іноземної на підготовчому відділенні 19

Людмила Дерев'янка, Лілія Гаращенко

Внутрішня семантико-синтаксична кореляція похідних часових прийменників у структурі темпоративів зі значенням приблизного та проміжного часу 33

Анна Філіп'як

Розбудова української фразеології: індивідуально-авторські фразеологізми Ліни Костенко 45

Домініка Янчура

Творення політичних термінів на основі антропонімів українських політиків (на матеріалі публіцистичного дискурсу) 55

Анастасія Яремчук

Мовна картина світу — концептуальна картина світу — художня картина світу: параметричні ознаки й характер співвідношення 69

Олена Єфіменко

Газетні словесні штампи періоду Революції Гідності в мові української періодики 77

Наталія Кондратенко

Публічний виступ як мовленнєвий жанр ритуальної політичної комунікації: трансформація новорічного звернення в українській президентській риторичі (на матеріалі новорічних привітань Петра Порошенка) 85

Олена Ковалевська, Оксана Дуфенюк

Комунікативні девіації в процесі перекладу польського правового тексту 95

Борис Коваленко, Наталія Коваленко

Відбиття подільських говіркових рис у працях польських дослідників к. XIX ст. 103

Олена Крячко

Орудний порівняльний у когнітивно-ономасіологічному аспекті 115

Зоряна Мацюк, Марія Фенко

Концепт “душа” в ареальній фразеології 127

Віталія Папіш

Мовна реалізація депресії в повісті Ольги Кобилянської В неділю рано зілля копала 139

Марія Редьква	
<i>Статус української мови в контексті багатомовності: деякі аспекти</i>	147
Марія Сціра	
<i>Фразеологізм як об'єкт вивчення в інішомовній аудиторії (доцільність використання й критерії добирання)</i>	157
Олександр Скопненко	
<i>Особливості фраземної норми в початковий період прескрипції в білоруській та українській літературних мовах у першій пол. ХХ ст.</i>	167
Юрій Струганець	
<i>Семантико-стилістичний потенціал футбольної лексики української мови в неспеціальних контекстах</i>	179
Галина Шумицька	
<i>Державна мова як фактор єднання в умовах збереження мультилінгвального розмаїття сучасної України</i>	189
Анатолій Загнітко	
<i>Теорія інструменталія в об'єктивній граматиці: категорійність, структурність (кваліфікація локативно-аналітичної семантики інструменталія Євгеном Тимченком)</i>	201

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Наталія Дашко	
<i>Новелістика Василя Габора: традиції й новаторство</i>	217
Юлія Драгойлович	
<i>Архітектоніка оніризму в романі Олеса Ільченка Місто з химерами</i>	229
Світлана Гайдук	
<i>Українська романтична поезія: символіка образу коня</i>	243
Жанна Янковська	
<i>Поема Т. Шевченка Наймичка та його однойменна повість: до порівняльних студій І. Франка</i>	253
Пшемислав Ліс-Маркєвіч	
<i>Філософсько-мистецький портрет Юрія Винничука (на основі проведеного у Львові інтерв'ю з письменником від 13 серпня 2018 р.)</i>	267
Тетяна Шевченко	
<i>Нові аспекти наратології: інтерпретація есеїстичного тексту</i>	281
Світлана Журавльова	
<i>Віршовані присвяти як різновид української панегіричної поезії доби Бароко</i>	297

SPIS TREŚCI

Do czytelników czasopisma „Studia Ukrainica Posnaniensia” (redaktor naukowy Tetiana Kosmeda)5

JĘZYKOZNAWSTWO

Uliana Chołodowa	
<i>Rozwój języka ukraińskiego na terenie Galicji w drugiej połowie XIX wieku9</i>	9
Nina Danyłuk, Tetiana Masyćka	
<i>Podstawy dydaktyczno-metodyczne nauczania języka ukraińskiego jako obcego w oddziale przygotowawczym 19</i>	19
Ludmyła Derewianko, Lilia Haraszczenko	
<i>Wewnętrzna semantyczno-syntaktyczna korelacja wtórnych przyimków czasowych w strukturze temporatywów ze znaczeniem czasu przybliżonego i pośredniego 33</i>	33
Anna Filipiak	
<i>Rozwój ukraińskiej frazeologii: autorskie frazeologizmy Liny Kostenko..... 45</i>	45
Dominika Janczura	
<i>Tworzenie terminów politycznych na podstawie antropimów ukraińskich polityków (na materiale dyskursu publicystycznego)..... 55</i>	55
Anastazja Jaremczuk	
<i>Językowy obraz świata — konceptualny obraz świata — artystyczny obraz świata: cechy parametryczne i charakterystyka relacji..... 69</i>	69
Olena Jefymenko	
<i>Sztampa gazetowa okresu rewolucji godności w języku periodyków ukraińskich..... 77</i>	77
Natalia Kondratenko	
<i>Wystąpienie publiczne jako gatunek rytualnej komunikacji politycznej: transformacja noworocznego orędzia do narodu w ukraińskiej retoryce prezydenckiej (na materiale noworocznych orędzi Petra Poroszenki) 85</i>	85
Olena Kowalewska, Oksana Dufeniuk	
<i>Błędy komunikacyjne w tłumaczeniu polskiego tekstu prawnego 95</i>	95
Borys Kowalenko, Natalia Kowalenko	
<i>Odzwierciedlenie cech gwary podolskiej w pracach polskich badaczy końca XIX wieku 103</i>	103
Olena Kriaczko	
<i>Narzędzik porównawczy w aspekcie kognitywno-onomazjologicznym..... 115</i>	115
Zoriana Maciuk, Marija Fenko	
<i>Koncept „dusza” w arealnej frazeologii 127</i>	127
Witalia Papisz	
<i>Językowa realizacja depresjiw powieści Olgi Kobylanskiej В неділю рано зілля копала 139</i>	139

Mariya Redkva	
<i>Język ukraiński w kontekście wielojęzyczności: wybrane zagadnienia</i>	147
Marija Scira	
<i>Frazeologia jako przedmiot nauczania w audytorium obcojęzycznym (celowość zastosowania i kryteria doboru)</i>	157
Oleksandr Skopnenko	
<i>Cechy normy frazeologicznej w początkowym okresie preskrypcji w białoruskim i ukraińskim języku literackim w pierwszej połowie XX wieku</i>	167
Yurii Struhanets	
<i>Semantyczno-stylistyczny potencjał słownictwa piłkarskiego języka ukraińskiego w tekstach niespecjalistycznych</i>	179
Halyna Szumyc`ka	
<i>Język państwowy jako czynnik jednoczący w warunkach utrzymania multilingwalnej różnorodności współczesnej Ukrainy</i>	189
Anatolij Zahnitko	
<i>Teoria narzędnika w gramatyce obiektywnej: kategoriałność, strukturalność (kwalifikacja lokatywno-analitycznego znaczenia narzędnika autorstwa Jewhena Tymczenki)</i>	201

LITERATUROZNAWSTWO

Natalia Daszko	
<i>Nowelistyka Wasyla Gabora: tradycja i nowatorstwo</i>	217
Julija Dragojlović	
<i>Architektonika oniryzmu w powieści Olesia Ilczenki Місто з химерами</i>	229
Svitlana Hayduk	
<i>Ukraińska romantyczna poezja: symbolika obrazu konia</i>	243
Żanna Jankowska	
<i>Poemat T. Szewczenki Наймичка i powieść pod takim samym tytułem: badania porównawcze I. Franki</i>	253
Przemysław Lis-Markiewicz	
<i>Portret filozoficzno-artystyczny Jurija Wynnyczuka (na podstawie przeprowadzonego we Lwowie wywiadu z pisarzem 13 sierpnia 2018 r.)</i>	267
Tetiana Szewczenko	
<i>Nowe aspekty narratologii: interpretacja tekstu eseju</i>	281
Switlana Żurawłowa	
<i>Wierszowane dedykacje jako odmiana ukraińskiej poezji panegirycznej okresu Baroku</i>	297

CONTENTS

<i>To the readers of the periodical „Studia Ukrainica Posnaniensia” (scientific editor Tetiana Kosmeda).....</i>	5
--	---

LINGUISTIC STUDIES

Uliana Kholodova <i>Formation and development of the Ukrainian language in the territory of Galicia in the 2nd half of the 19th century.....</i>	10
Nina Danylyuk, Tetiana Masitska <i>Educational methodological basis for teaching Ukrainian as a foreign language at the preparatory department.....</i>	20
Lyudmila Derevyanko, Lilia Garaschenko <i>Inner semantic and syntactic correlation of derived prepositions of time in the structure of temporatives of approximate and intermediate time.....</i>	34
Anna Filipiak <i>Ukrainian phraseology development: individual idioms created by Lina Kostenko.....</i>	46
Dominika Janczura <i>The formation of political terms based on anthroponyms of Ukrainian politicians: case study of political discourse.....</i>	56
Anastasiia Yaremchuk <i>Lingual picture of the world — conceptual picture of the world — artistic picture of the world: parametric features and correlations.....</i>	70
Olena Yefymenko <i>Newspaper clichés used during Revolution of Dignity in language of Ukrainian periodicals.....</i>	78
Nataliia Kondratenko <i>Public speech as a speech genre of ritual political communication: transformation of new year’s speeches in the Ukrainian presidential rhetoric (case study of Petro Poroshenko’s new year’s speeches).....</i>	86
Olena Kovalevska, Oksana Dufeniuk <i>Communicative deviations in translating Polish legal text.....</i>	96
Borys Kovalenko, Nataliia Kovalenko <i>Reflection of podillya dialect features in works of Polish researchers of the late 19th century.....</i>	104
Olena Kriachko <i>Comparative ablative in cognitive and onomasiological aspect.....</i>	116
Zoriana Matsiuk, Mariia Fenko <i>Koncept “Soul” in local phraseological units.....</i>	128

Vitaliia Papish	
<i>Language implementation of depression in the novel by Olga Kobylanska U nediliu rano zillia kopala</i>	140
Mariya Redkva	
<i>Ukrainian language in the context of multilingualism: selected issues</i>	148
Mariia Stsira	
<i>Frazeology as the object of study in foreign audience (expediency and selection criteria)</i>	158
Oleksandr Skopnenko	
<i>Features of the phrase norm in the initial period of prescription in the Belarusian and Ukrainian literary languages in the first half of 20th centuries</i>	168
Yuriy Struhanets	
<i>Semantic and stylistic potential of football vocabulary of Ukrainian language in non-specialized contexts</i>	180
Halyna Shumytska	
<i>State language as a consolidating factor in view of the preservation of the multilingual diversity in modern Ukraine</i>	190
Anatolii Zahnitko	
<i>Theory of instrumental in objective grammar: category, structurality (qualification of located-analytical semantics of instrumental by Yevhen Tymchenko)</i>	202

LITERATURE STUDIES

Natalia Dashko	
<i>Vasyl Gabor's novels: traditions and innovations</i>	218
Yuliya Dragojlovic	
<i>Oneirism architectonics in Oles Ilchenko's novel Misto z khymerymy</i>	230
Svitlana Hayduk	
<i>Ukrainian Romantic poetry: symbolism of the horse</i>	243
Zhanna Yankovska	
<i>Taras Shevchenko's poem Naimychka and his homonymous novelette: a contribution to Ivan Franko's comparative studies</i>	254
Przemyslaw Lis-Markiewicz	
<i>Philosophical and artistic portrait of Yuriy Vynnychuk: Case study of the interview with the writer (Lviv, 13th of August, 2018)</i>	268
Tetiana Shevchenko	
<i>New aspects of narratology: interpretation of essayistic text</i>	281
Svitlana Zhuravliova	
<i>Verse dedications as a kind of Ukrainian panegyric poetry of the Baroque era</i>	298